Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Filozofická fakulta

Nalezenci. Péče o děti bez rodičů ve venkovském prostředí dlouhého 19. století

Habilitační práce

PhDr. Markéta Skořepová, Ph.D.

České Budějovice 2026

Obsah

Obsah 1
I. Úvod 2
II. Nalezenci jako badatelské téma 6
II. 1. Nalezenci v kontextu dějin dětství v zahraničním bádání 6
II. 2. Nemanželské a odložené děti v českém dějepisectví 17
II. 3. Metody a teoretická východiska studia dějin dětí bez rodičů 21
III. Prameny 25
IV. Obecné obrysy nalezinecké péče 37
IV. 1. Evropský kontext 37
IV. 2. Vznik a fungování zemských porodnic a nalezinců 42
IV. 3. Nemanželské dítě a dítě z nalezince 49
IV. 4. Zásady pěstounské péče 62
V. Nalezenci v názorech současníků 76
VI. Kvantitativní a statistické aspekty nalezinectví 92
VI. 1. Výsledky zemských porodnic a nalezinců 92
VI. 2. Počty a úmrtnost nalezenců v pěstounské péči 103
VII. Pěstounská péče 126
VII. 1. Pěstounské rodiny 128
VII. 2. Kontroly z nalezinců 150
VII. 3. Faráři a pěstounská péče 160
VII. 4. Obce a místní dozorčí orgány 177
VIII. „Mateřská“ péče a její selhání 189
IX. Závěr 204
X. Přílohy 213
XI. Seznam pramenů a literatury 221
XI.1. Prameny nevydané 221
XI.2. Prameny vydané 226
XI. 3. Literatura 231
XII. Seznam tabulek a vyobrazení 249
XIII. Seznam zkratek 251

I. Úvod

„*Geschwächte Weibspersonen dürfen, wenn sie nicht äußerst boshaft sind, weder durch Furcht vor Schande, noch durch Armut zum Fruchtabtreiben, Kindverlegen, oder gar Morden sich verleiten lassen.*“[1]

Citát pochází z pera Tadeáše Bayera, českého zemského protomedika, který na příkaz císaře Josefa II. stál u zrodu pražské porodnice s nalezincem, útulku pro svobodné těhotné ženy, které zde mohly porodit a ponechat své dítě ve veřejné péči. Zakládání nalezinců, tedy ústavů určených k péči o odložené děti, bylo jedním z kroků, kterými se osvícený panovník snažil zabezpečit blaho svých poddaných. Šlo přitom o součást širšího trendu, protože zejména v jižní Evropě měly nalezince tradici už od středověku a na přelomu 18. a 19. století fungovaly instituce určené pro zajištění základních potřeb a výchovy bezprizorních dětí v řadě evropských zemí. Specifikem rakouského modelu bylo propojení nalezinců s porodnicemi a skutečnost, že se etablovaly během velmi krátké doby a na základě nařízení „shora“. Idea jejich vzniku zahrnovala trojjediný cíl: zachránit životy nechtěných dětí, jež by se jinak mohly stát obětí abortu či infanticidy, zajištěním anonymity ochránit čest jejich neprovdaných matek a zároveň posloužit jako klinická pracoviště pro výuku porodních bab a mediků.

Během osmdesátých let 18. století byly porodnice s nalezinci vybudovány ve všech hlavních městech jednotlivých zemí monarchie s výjimkou Uher a většina z nich pak fungovala necelé století. Největší životaschopnost prokázaly dvě největší instituce spojené s lékařskými fakultami, totiž vídeňská, která se radikálně transformovala krátce po roce 1900, a pražská, jež se péčí o odložené děti zabývala až do padesátých let 20. století. O dětech se běžně pojednávalo jako o „nalezencích“, přestože v doslovném slova smyslu „nalézány“ nebyly, někdy se pro ně dokonce používalo označení „sirotci“, aby se alespoň částečně zmírnily negativní společenské reakce na skutečnost, že byly nemanželského původu a opuštěné svými rodiči.[2]

[1] Thaddaus BAYER, *Beschreibung der öffentlichen Armen-Versorgungsanstalten in der Königl. böhmischen Hauptstadt Prag*, Praha 1793, s. 28.

[2] Užívání pojmů nalezenec a sirotek jako eufemismů pro označování dětí vědomě odložených svými matkami bylo v Evropě 19. století běžné. Pro české filantropy tuto problematiku rozebrala Marie ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, *Ochrana chudé a opuštěné mládeže, rozhledy po lidumilství v Evropě*, Praha 1894, s. 75.

Systém nalezinecké péče v Rakousku fungoval bez velkých změn po celou dobu svého trvání. Porodnice a nalezince bývaly umístěny v těsné blízkosti a fungovaly jako spojité nádoby propojené jedním ředitelstvím. Dítě narozené v porodnici bylo velmi krátce po porodu přeneseno do nalezince, kde strávilo jen pár dnů, než bylo předáno pěstounce, jež se o něj výměnou za nevysoký příspěvek měla starat několik dalších let. Stejný systém byl uplatněn i v případech, kdy bylo dítě přijato „zvenčí", tedy po narození mimo porodnici. Ve vlastních prostorách nalezince děti pobývaly jen krátce a péče instituce spočívala v zajištění a administraci pěstounství, označovaném i jako „venkovní" péče. Pěstounkami se stávaly především chudší ženy z venkova, které se zavazovaly kojit přijaté dítě spolu se svým biologickým potomkem a vychovávat je jako své vlastní.

Nalezinectví rozhodně nebylo okrajovým fenoménem. V obdobích svého největšího vytížení během druhé poloviny 19. století pražský nalezinec každoročně přijímal kolem tří tisíc dětí. Ve vídeňské porodnici se tou dobou obvykle rodilo sedm až osm tisíc dětí ročně a nemálo z nich vyrůstalo v pěstounské péči na území dnešní České republiky. I přes značný demografický a společenský význam a dobové kontroverze, které nalezinecká péče ve své době budila, se jí dosud v české historiografii nedostalo zasloužené pozornosti. Dosavadní bádání se věnovalo především dějinám pražské porodnice s nalezincem jako medicínské instituce, případně se zabývalo idejemi, které vedly k jejímu vzniku a fungování; důraz byl přitom kladen spíše na otázky spojené s provozem porodnických oddělení než na zabezpečení dětí, které se zde narodily. Evidenční písemnosti týkající se zemských porodnic byly zřejmě zajímavé především pro genealogy pátrající po předcích. Výchova odložených dětí v pěstounských rodinách zatím v podstatě zůstala stranou badatelského zájmu, přestože tvořila páteř celého nalezineckého systému.

Fenomén porodnic a nalezinců představuje obrovskou výzvu pro dějiny obyvatelstva, hospodářské a sociální dějiny a dějiny idejí. Je také ukázkou uplatňování společenské kontroly nad chudinou, ženami, ženským tělem. Každodenní fungování péče o odrůstající odložené děti v sobě koncentruje řadu aspektů ukazujících na dobové vnímání dětství, rodiny, příbuzenství, mateřství, společenské solidarity, filantropie, sociální péče a samozřejmě také genderových rolí, včetně rolí pracovních.

Předložená práce se odklání od zkoumání nalezinců jako institucí a klade si za cíl co nejvíce se přiblížit aktérům a aktérkám, kterých se nalezinecká péče přímo týkala, nebo byli zapojeni do jejího fungování. Pozornost se soustředí na poměrně krátké období v životě nalezence, započaté okamžikem, kdy v náruči pěstounky opouštěl budovu

nalezince a putoval s ní do nového domova, a ukončené jeho oficiálním vystoupením z péče ústavu. K tomu mohlo dojít na žádost biologických příbuzných, kteří si dítě vzali k sobě, dosažením tzv. normálního věku nalezence, jenž se postupně zkracoval z patnácti na pouhých šest let, nebo, bohužel dosti často, úmrtím dítěte. Klíčovými postavami v životech nalezenců byly kromě vzdálených matek a dalších příbuzných především pěstounky a jejich rodiny.

Ani biologičtí, ani náhradní rodiče po sobě a svých dětech v pramenech nezanechali příliš mnoho zpráv. Jejich svědectví jsou obvykle pouze zprostředkovaná úředníky, kteří měli za děti v pěstounské péči zodpovědnost. Kromě samotných pracovníků nalezince to byli především správci katolických farností, kterým dohled nad nalezenci připadl v rámci povinností přenesených státem. Přítomnost nalezenců v pěstounských rodinách samozřejmě zajímala i obecní představené obcí, úředníky okresních hejtmanství, místní lékaře i učitele, veškerá agenda se ale sbíhala v rukou farářů.

Právě farní (respektive děkanské) archivy se staly základem předloženého výzkumu, ovšem četnost a kvalita dochování písemností týkajících se nalezenců jsou velmi rozdílné. Roli hraje i zpracovanost a zpřístupnění fondů farních úřadů, z nichž některé, pravděpodobně velmi nosné, nemohly být v úplnosti vytěženy. Geografické vymezení práce dále určuje dobový rámec pěstounské péče, která se nejintenzivněji rozvíjela v chudších, hornatých oblastech jižně od Prahy a pak jihovýchodním směrem na Českomoravskou vrchovinu, kde se prolínal vliv české metropole s působením Vídně. Pozornost se soustředí na Čechy, moravské prameny byly využity jen okrajově, především kvůli obtížnější dostupnosti adekvátních fondů.

Až na úplné výjimky nebyly v prostudovaných farních archivech nalezeny dokumenty z konce 18. a první poloviny 19. století. Objem písemností kontinuálně narůstá od sedmdesátých let a těžiště práce se tak posouvá do posledních desetiletí před první světovou válkou. Poslední předválečný rok výzkum ukončuje, ačkoli pro nalezineckou péči v Čechách neznamenal žádný milník. Jeho volba vznikla propočtem zahrnujícím zahájení výzkumu v roce 2024 a stoletou lhůtu na ochranu osobních údajů, k níž bylo připočteno deset let jako doba péče o odložené dítě garantovaná vídeňským ústavem. K formálním pravidlům týkajícím se ochrany osobních dat, s nimiž souvisí i přístupnost některých archivních souborů,[3] se připojují etické ohledy autorky práce.

[3] Stoletou lhůtu na ochranu osobních údajů uplatňuje například Biskupství královéhradecké, jež je vlastníkem archivů příslušných farních úřadů.

Odložení dítěte považuji za natolik citlivé téma, že stoletý badatelský odstup a „mlčenlivost“ vnímám jako zcela přiměřené.

Torzovité dochování archivů farních úřadů a velká rozmanitost jejich obsahu samozřejmě přinášejí množství heuristických a interpretačních výzev. Tyto fondy jsou však jediné, v nichž lze najít písemnosti týkající se konkrétních dětí, protože úředníci nalezinců nepokládali za nutné je dlouhodobě uchovávat. Vedli podrobnou zdravotní dokumentaci pacientek porodnic a evidenci novorozenců přijatých do veřejné péče, archivovali záležitosti související s financováním a personálem ústavů, ale dokumenty týkající se jednotlivých dětí se v centrálních institucích až na výjimky nevyskytují. Zaměření se na nejnižší článek administrace nalezinecké péče se ukázalo přínosné i proto, že na území Čech se hojně vyskytovaly také děti narozené v porodnicích ve Vídni a okrajově též v Linci, aniž by existovala propojená centrální evidence.

Výzkum se opírá o starší bádání o institucionálních dějinách porodnic a nalezinců a především o rešerše evidenčních pramenů, výkazů, žádostí, korespondence a dalších dokumentů uložených v archivech farních úřadů v Čechách. Pozornost byla samozřejmě věnována i dobovým publikacím, anketám a šetřením reflektujícím otázku nalezinecké péče. Cílem bádání bylo ukázat co nejkomplexněji životní podmínky dětí odložených v zemských porodnicích a umístěných do pěstounské péče a jejich obraz ve společnosti, zaznamenat postoje jejich biologických i pěstounských rodin a v neposlední řadě i širšího sociálního okolí, které je obklopovalo.

Předložená práce vznikla v souvislosti s projektem Grantové agentury České republiky S 24–11382S *Nalezenci. Péče o děti bez rodičů ve venkovském prostředí v 19. století* řešeným od roku 2024 na Historickém ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Do projektu se zapojily studentky Tereza Rychtaříková, Lucie Svobodová a Sára Šnajdrová, jimž patří dík za zodpovědné a pečlivé zpracování zadaných témat a milou spolupráci.[4]

[4] Tereza RYCHTAŘÍKOVÁ, Systém péče o odložené děti v 19. století (na příkladu Pelhřimovska), České Budějovice 2025 (Bakalářská práce Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); Lucie SVOBODOVÁ, Nalezenci v jižních Čechách v 19. století (na příkladu Jindřichohradecka), České Budějovice 2026 (Bakalářská práce Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); Sára Šnajdrová, Znevýhodněné dětství na Kutnohorsku: Nalezenci v 19. století (zadaná bakalářská práce Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

II. Nalezenci jako badatelské téma

II. 1. Nalezenci v kontextu dějin dětství v zahraničním bádání

Problematika „znevýhodněných“ dětí prožívajících první roky života v chudobě a/nebo v jinak problematickém zázemí láká pozornost badatelů od sedmdesátých let 20. století. V té době se výzkumy historiček a historiků sociálních dějin propojily s kulturními dějinami dětství definovanými ikonickými pracemi Philippa Arièse,[5] Lawrence Stonea,[6] Edwarda Shortera[7] a Jeana Louise Flandrina.[8] Během následujících desetiletí pak vznikly souhrnné kolektivní monografie mapující dějiny dětství od středověku do 20. století.[9] Mezi nejinspirativnější ve vztahu k 19. století patří práce zkoumající dělnické prostředí, zaměřené na otázku dětské práce, sociální podpory a kontroly rodin potýkajících se s chudobou nebo stojících na okraji společnosti.[10] Mimořádně přínosné jsou práce britského badatele Hugha Cunninghama, který ve svých výzkumech spojuje proměny obrazu dětství a jeho každodenního prožívání samotnými aktéry, zejména z nižších společenských vrstev.[11] Připomenout je třeba i studie věnované dospívání a přechodu dětí do světa dospělých.[12]

---

[5] Philippe ARIÈS, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris 1960.
[6] Lawrence STONE, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*, London 1977.
[7] Edward SHORTER, *The Making of the Modern Family*, New York 1975.
[8] Jean-Louis FLANDRIN, *Familles: parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Paris 1976.
[9] Především Linda A. POLLOCK, *Forgotten Children: Parent-child Relations from 1500 to 1900*, Cambridge 1983; Engle BECCHI – Dominique JULIA (edd.), *Histoire de l'enfance en Occident. De l'Antiquité au XVIIe siècle*, Paris 1998; TÍŽ (edd.), *Histoire de l'enfance en Occident du XVIIIe siècle à nos jours*, Paris 1998. Pro středoevropské prostředí Jürgen SCHLUMBOHM (ed.), *Kinderstuben. Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokraten wurden. 1700–1850*, München 1983; Michael MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main 1986.
[10] Colin HEYWOOD, *Childhood in Nineteenth-century France: Work, Health and Education among the „Classes Populaires“*, Cambridge 1988; TÝŽ, *Growing Up in France: from Anciene Régime to the Third Republic*, Cambridge-New York 2007; IdentiEric HOPKINS, *Childhood Transformed. Working-class Children in Nineteenth Century England*, Manchester 1993; Pamela HORN, *Children´s Work and Welfare, 1780–1890*, Cambridge 1995; Anna DAVIN, *Growing Up Poor. Home, School and Street in London, 1870–1914*, London 1996; Peter KIRBY, *Child Labour in Britain, 1750–1870*, New York 2003; Marjatta RAHIKAINEN, *Centuries of Child Labour. European Experience from the Seventeenth to the Twentieth Century*, Ashgate 2004; Jane HUMPHRIES, *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution*, Cambridge 2010. Pohled mimo Británii přináší Franz Josef KRAFELD, *Geschichte der Jugendarbeit. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Weinheim und Basel 1984.
[11] Hugh CUNNINGHAM, *The Children of the Poor. Representations of Childhood since the Seventeenth Century*, Oxford 1991; TÝŽ, *Children and Childhood in Western Society Since 1500*, New York 1995; TÝŽ, *The Decline of Child Labour: Labour Markets and Family Economies in Europe and North America since 1830*, The Economic History Review, New Series 53, 2000, s. 409–428.
[12] Výběrově Michael MITTERAUER, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main 1986; John R. GILLIS, *Youth and History: Tradition and Change in European Age-Relation. 1770 – Present*, New York 1974; Giovanni LEVI – Jean Claude SCHMITT (edd.), *Histoire des jeunes en Occident. De l´Antiquité á l´époque modern*, Paris 1996; Agnès THIERCÉ, *Histoire de l´adolescence: 1850–1914*, Paris 1999; David POMFRET, *Representations of Adolescence in the Modern City: Voluntary Provision and Work in Nottingham and Saint-Étienne, 1890–1914*, Journal of Family History 26, 2001, s. 455–479.

Velkou kapitolou evropské historiografie je rozpad rodin zaviněný předčasným úmrtím jednoho nebo obou rodičů.[13] Téma osiřelých dětí se propojuje s bádáním o vdovství, které již řadu let představuje klíčový fenomén dějin žen a gender studies, neboť přivádí do historiografie ženy, které by jinak zůstaly skryty ve svých domácnostech a zastupovány mužskými členy svých rodin.[14] Při zkoumání života sirotků napříč obdobími a sociálními vrstvami ale historikům velmi často nezbývá než kopírovat linii naznačenou dobovými právními i evidenčními prameny, které se primárně zabývaly hmotným zabezpečením, dědickými nároky a poručnictvím. Děti, které zůstaly v původní rodině, ty, kterým zemřela matka, nebo ty, které neměly co zdědit, se zejména v raně novověkých pramenech v podstatě nevyskytují.[15] Pro historiky zůstávají prakticky neviditelní i sirotci, o které se dokázali jejich příbuzní postarat, aniž by v rodině vznikl konflikt nebo krize, kterou by musela řešit úřední místa.[16] Pramenů, které by dokázaly naznačit osobní hledisko aktérů, je pomálu.

Výrazným tématem je samozřejmě také svobodné mateřství, sledované z různých perspektiv počínaje historicko-demografickými analýzami přes právní dějiny po dějiny těla a antropologicky popsané rituály spojené s porodem a křtem.[17] Většina výzkumů se

---

[13] Přehled evropského bádání přinesly studie Markéta SKOŘEPOVÁ, *Vdovství v tradiční venkovské společnosti (přehled bádání)*, Historická demografie 35, 2011, s. 1–31; TÁŽ, *Osiřelé děti ve venkovské společnosti. Směry zahraniční historiografie a inspirace pro české bádání*, Historická demografie 37, 2013, s. 51–78.

[14] Olwen HUFTON, *Women without Men: Widows and Spinsters in Britain and France in the Eighteenth Century*, Journal of Family History 9, 1984, s. 355–376; John HENDERSON – Richard WALL, *Poor Women and Children in the European Past*, London 1994; Sandra CAVALLO – Lyndan WARNER (edd.), *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*, New York 1999; Renzo DEROSAS – Michel ORIS (edd.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*, Bern 2002; Beatrice MORING – Richard WALL, *Widows in European Economy and Society, 1600–1920*, Melton – New York 2017; Lyndan WARNER – Gabriella ERDÉLYI, *Stepfamilies across Europe and Overseas, 1550–1900*, London – New York 2024.

[15] Micheline BAULANT, *La famille en miettes: sur un aspect de la démographie du XVIIe siècle*, Annales 27, 1972, s. 958–968; Peter LASLETT, *Parental Deprivation in the Past*, in: týž, Family Life and Illicit Love in Earlier Generations, Cambridge 1977, s. 160–172. Mireille CORBIER (ed.), *Adoption et fosterage. Actes du colloque de l'Institut Finlandais, 4 et 5 juin 1993*, Paris 1999; Sylvie PERRIER, *Des enfances protégés. La tutelle des mineurs en France, 17e-18e siècles*, St. Denis 1998; Laurence FONTAINE – Jürgen SCHLUMBOHM (edd.), *Household Strategies for Survival 1600-2000: Fission, Faction and Cooperation*, Cambridge 2000; John WARD, *Placement et adoption des orphelins au Royaume Uni 1870–1926*, Paris 2010; Cheryl L. NIXON, *The Orphan in Eighteenth-century Law and Literature. Estate, Blood and Body*, Farnham 2011.

[16] Velmi komplexní jsou studie Guy Bruneta, jehož výzkumy se soustředily na rodinnou i veřejnou péči o děti bez rodičů. Guy BRUNET, *So Many Orphans... How Could One Give Them All a Helping Hand? Family Solidarity in a Context of High Mortality in the First Half of the Nineteenth Century. A Case-study: The Dombes Province (France)*, The History of the Family 16, 2011, s. 1–12; TÝŽ, *Le juge et l'orphelin. Des assemblées de parents aux conseils de famille XVIIIe-XIXe siècles*, Annales de démographie historique 123, 2012, s. 225–241.

[17] Z četné zahraniční literatury například Michael MITTERAUER, *Ledige Mütter. Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa*, München 1983; Patricia CRAWFORD, *Parents of Poor Children in England, 1580–1800*, Oxford 2010; Adrian WILSON, *Ritual and Conflict: The Social Relations of*

ovšem zaměřuje na neprovdané rodičky, nikoliv na jejich potomky, kteří zůstávají stranou pozornosti. O jejich každodenním životě, výchově a životních perspektivách se neví prakticky nic, s výjimkou opakovaně dokládané vysoké úmrtnosti v nižších společenských vrstvách a často popisovaných osudů levobočků z prominentních rodin.[18] Zvláštní pozornost je pak věnována ženám, které nechtěné těhotenství ukončily potratem nebo přímo zabitím novorozeného dítěte.[19] Naprosto minimální pozornost historiků dosud upoutalo nelegitimní otcovství.[20]

Samostatnou a badatelsky velmi oblíbenou kapitolu v dějinách dětství tvoří institucionální péče o děti bez (fungujícího) rodinného zázemí. Mezi ústavy určené k zaopatření bezprizorních dětí lze nalézt širokou škálu zařízení: všeobecné špitály, poskytující přístřeší a stravu, ale žádnou zvláštní péči, elitní měšťanské sirotčince, veřejné nalezince, internátní školy, manufaktury, polepšovny, denní opatrovny i moderní školky, případně „internátní" školy různého sociálního zaměření.[21] Úskalím jejich výzkumu jsou samozřejmě opět prameny, které zhusta dokumentují finanční a administrativní stránku chodu instituce, ale životu jejího osazenstva se věnují o poznání méně. Starší historické práce sledovaly zakládání a provoz jednotlivých zařízení. Novější výzkumy v duchu foucaultovských konceptů biomoci a disciplinace zaměřily pozornost na ideová zdůvodnění jejich existence a normativy, jimž se museli jejich „chovanci" podřizovat. Pro středoevropské bádání zůstává klíčovou prací publikace německého historika Markuse Meumanna, který zachytil nárůst institucionalizované péče o děti bez rodičů jako nutný důsledek ekonomických a mortalitních krizí způsobených válkami a zároveň jako výsledek volání po veřejném pořádku. Podle jeho názoru je období let 1650–1750 v kontextu vývoje na území Svaté říše římské možné nazývat „časem sirotčinců".[22]

Childbirth in Early Modern England, Farnham 2014; různé perspektivy výzkumu nabídla kolektivní monografie Carole AVIGNON (ed.), *Batârd et batardises dans l'Europe médiévale et moderne*, Rennes 2016.

[18] Například Peter LASLETT, *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*, Cambridge 1977; Peter LASLETT – Karla OOSTERVEEN – Richard SMITH (edd.), *Bastardy and Its Comparative History*, Cambridge 1980.

[19] Mark JACKSON, *New-born Child Murder. Women, Illegitimacy and the Courts in the Eighteenth-Century England*, Manchester 1996.

[20] Srov. například Jean DELUMEAU – Daniel ROCHE, *Histoire des pères et de la paternité*, Paris 2000, s. 108–113; Yvonne KNIBIEHLER, *Les pères ont aussi une histoire*, Paris 1987.

[21] Klíčové dílčí poznatky k institucionální péči přinesla kolektivní monografie Jean Pierre BARDET (ed.), *Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie*, Paris 2000. Srov. též Jean Noël LUC, *L'invention du jeune enfant au XIXe siècle. De la salle d'asile á l'école maternelle*, Berlin 1997. K debatám o poslání pečujících institucí Marianne MOORE, *Social Control or Protection of the Child? The Debates on the Industrial School Acts 1857–1894*, Journal of Family History 33, 2008, s. 359–387.

[22] Markus MEUMANN, *Findelkinder, Waisenhäuser, Kindsmord: Unversorgte Kinder in der frühneuzeitlichen Gesellschaft*, München 1995, s. 259.

Vzhledem k charakteru pramenů i volbě badatelské perspektivy mohou pozornosti historika snadno uniknout ti, o které by mělo jít především, tedy děti v obtížné životní situaci. Mimořádně zajímavý je proto výzkum založený na evidenci augšpurských sirotčinců přinášející podrobné informace o takřka šesti tisících dětech, které jimi prošly v letech 1572–1806. Část z nich nebyla v pravém slova smyslu osiřelá nebo nepocházela přímo z Augšpurku, přesto byla přijata, neboť odpovídala dobové představě dítěte, které zasluhuje pomoc – i proto, aby uniklo nežádoucímu vlivu špatného rodinného prostředí.[23] Až do počátku druhé světové války dovedl svůj výzkum osudů dětí vyrůstajících ve veřejné péči ve Francii Ivan Jablonka.[24]

Nedostatečná nebo zcela chybějící rodičovská péče byla (a je) obecně vnímána jako klíčový faktor směřující dítě k sociálně problematickému chování či přímo k delikvenci. Poměrně značné množství výzkumů se proto zaměřilo na problematické dětství a příčiny kriminálního chování mládeže, jmenovat lze například knihu Joela Harringtona o raně novověkém Německu.[25] Klasickou práci věnovanou definování „deviantního", „špatného" dítěte a možnostem jeho nápravy v rámci institucionální péče na přelomu 19. a 20. století představuje kniha Pascale Quincy-Lefèbvre.[26]

Specifickou podskupinu „potřebných" představovaly děti odložené svými rodiči velmi krátce po narození. V evropské historiografii jsou zkoumány dosti pravidelně a z různých perspektiv od přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Klíčovou roli hrají historiografie románských zemí, zejména Itálie, kde měly nalezince dlouhou tradici již od středověku, a Francie, kde se mimořádně rozvinuly vlivem napoleonských nařízení. Mezi první stati, které zároveň načrtly perspektivy výzkumu, patří článek Otto Ulbrichta o debatách příznivců a odpůrců nalezinců v osvícenství[27] a publikovaná přednáška Briana Pullana.[28] Klíčový význam pro vytvoření všeobecnějšího přehledu nalezinectví v Evropě měla římská konference a na ni navazující sborník Enfance

[23] Thomas Max SAFLEY, *Children of the Laboring Poor. Expectation and Experience among the Orphans of Early Modern Augsburg*, Leiden 2005.
[24] Ivan JABLONKA, *Ni père, ni mère. Histoire des enfants de l'Assistance publique (1874–1939*), Paris 2006.
[25] Joel F. HARRINGTON, *The Unwanted Child. The Fate of Foundlings, Orphans and Juvenile Criminals in Early Modern Germany*, Chicago-London 2009.
[26] Pascale QUINCY-LEFÈBVRE, *Familles, institutions et déviances. Une histoire de l'enfance difficile. 1880–fin des années trente*, Paris 1997. K otázce spojení chudoby a sociálně problematického chování také Robert JÜTTE, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge 1993.
[27] Otto ULBRICHT, *The Debate About Foundling Hospitals in Enlightenment Germany: Infanticide, Illegitimacy, and Infant Mortality Rates*, Central European History 18, 1985, s. 211–256.
[28] Brian PULLAN, *Orphans and Foundlings in Early Modern Europe*, přednáška University of Reading 1989.

abandonnée et société en Europe z roku 1991 s příspěvkem Petra Svobodného o nalezencích ve Vlašském špitálu.[29] Od dějin jednotlivých institucí, tedy špitálů, nalezinců a sirotčinců, se výzkumy postupně posunuly k sledování péče o děti i jejich rodinného zázemí, jak v roce 2007 ukázalo mezinárodně obsazené speciální číslo Annales de démographie historique věnované právě odloženým dětem.[30]

Jeden z nejstarších historiografických výzkumů týkajících se odložených dětí ve Francii prezentoval Alain Molinier v roce 1973. Jeho studie o ilegitimitě v Languedocu v 17. a 18. století přinesla důležitá data ukazující, že odkládání dětí bylo zejména v době ekonomických krizí v některých regionech častou praxí ještě před plošným zřizováním nalezinců v napoleonské éře.[31] K podobným výsledkům dospěl i Claude Delasselle, který se zaměřil na děti vyrůstající v péči pařížských špitálů v 18. století. Jeho studie, vystavěná na kvantitativních datech, přispěla i k vyjasnění francouzských pojmů užívaných pro opuštěné děti. Termín nalezenec (l'enfant trouvé) v pravém slova smyslu platí do počátku 18. století, kdy byly děti skutečně nalézány odložené v ulicích. Později již byly do špitálů přinášeny rovnou, případně se v nich narodily, bylo by tedy přesnější mluvit o odložených dětech (abandonnés).[32]

Revoluční období v některých regionech přineslo do špitálů obrovský příliv potřebných dětí, neboť rodiče se někdy snažili odevzdat i legitimní potomky, jak ukázal příklad Dijonu.[33] Skutečným fenoménem se odkládání dětí ve Francii stalo až v období plošné existence anonymních schránek k odevzdání nechtěných dětí do péče státu. Mezi prvními se mu podrobně věnovala Danielle Laplaige, která zkoumala především každodennost ve špitálu Hospice de la Seine, zřízeném na základě dekretu z roku 1811, který zajistil státní péči dětem bez rodičů, tedy odloženým, nalezeným i sirotkům.[34] Nalezinectví 19. století inspirovalo systematické výzkumy Isabelle Le Boulanger, jež

[29] *Enfance abandonnée et société en Europe. XIVe–XXe siècle,* Rome 1991; Petr SVOBODNÝ, *Les enfants abandonnés de l'Hôpital italien de Prague,* in: Enfance abandonnée et société en Europe XIVe–XXe siècle, Rome 1991, s. 1097–1122.
[30] Annales de démographie historique 114, 2007, č. 2 (Les enfants abandonnés. Institutions et parcours individuels), úvodní stať shrnující dosavadní bádání a jeho perspektivy Catharine ROLLET-VEY, *Les enfants abandonnés: d'une histoire institutionnelle aux trajectoires individuelles*, tamtéž, s. 7–12.
[31] Alain MOLINIER, *Enfants trouvés, enfants abandonnés et enfants illégitimes en Languedoc aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Annales de démographie historique 1973, s. 445–473, doi: 10.3406/adh1973.1156.
[32] Claude DELASSELLE, *Les enfants abandonnés à Paris au XVIIIe siècle*, Annales 30, 1975, s. 187–218.
[33] Sophie MORLOT, *Secourir les enfants en Province. L'exemple du Dijon révolutionnaire et consulaire*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 59–82.
[34] Danielle LAPLAIGE, *Sans famille à Paris. Orphelins et enfants abandonnés de la Seine au XIXe siècle*, Paris 1989.

analyzovala situaci v Bretani,[35] a stalo se podstatnou součástí bibliografie Guy Bruneta, který velkou část kariéry zasvětil problematice dětí a dospívajících závislých na nějaké formě veřejné podpory. Právě Brunetovy výzkumy průmyslového Lyonu ukázaly, že odložení dítěte do nalezince mohlo být v určitých sociálních vrstvách relativně běžným a přijatelným způsobem, jak se vyrovnat s omezeními rodinného rozpočtu.[36] V dalších statích se společně s kolegy zabýval v historiografii dodnes málo zastoupeným tématem „dalších" osudů odložených dětí.[37] Dětem ponechaným svými matkami přímo v pařížské porodnici věnovala studii Scarlett Beuvalet-Boutouyrie,[38] pobytem pařížských dětí v pěstounské péči na venkově se zabývala Nancy Fitch.[39] Osudy odložených dětí v Rouenu od 17. století do současnosti se pokusila zmapovat výstava v tamním muzeu, na níž navázala monografie kolektivu autorů pod vedením Arlette Dubois.[40]

Sirotci a obecně děti bez rodičů vyrůstající v ulicích novověké Paříže se staly dlouhodobým předmětem zájmu Isabelle Robin, historičky s demografickým školením, které se podařilo komplexně zmapovat početné instituce sloužící k péči o potřebné děti na území francouzské metropole. Zároveň se ale důsledně snažila zachovat perspektivu zdola, tedy spíše než institucím věnovat pozornost jejich chovancům. Ve svých studiích věnovaných sirotkům rovněž upozornila na zásadně rozdílné právní postavení opuštěných a osiřelých dětí, které se sice namnoze setkávaly v prostorách týchž institucí, ovšem řada ústavů se snažila děti vzešlé z „řádných" manželství oddělit.[41]

---

[35] Isabelle LE BOULANGER, *L'abandon d'enfants. L'exemple des Côtes-du-Nord au XIXe siècle*, Rennes 2011.

[36] Guy BRUNET, *Aux marges de la famille et de la société. Filles-mères et enfants assistés à Lyon au XIXe siècle*, Paris 2008; TÝŽ, *Children Abandoned and Taken Back: Children, Women, and Families in Dire Straits in Lyon in the Nineteenth Century*, Journal of Family History 36, 2011, s. 424–439.

[37] Guy BRUNET – Alain BIDEAU – Marie NOLWENN GERBE, *Vers une insertion sociale? Le mariage des enfants abandonnés à Lyon au XIXe siècle*, Annales de démographie historique 2002, s. 161–174; Guy BRUNET – Alain BIDEAU, *Le pupille adolescent et l'inspecteur: une difficile transition vers l'âge adulte du département de l'Ain (1871–1914)*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 99–126.

[38] Scarlett BEAUVALET–BOUTOURIE, *Les enfants de Port-Royal: Le destin des enfants nés et abandonnés à la maternité de Paris dans la première moitié du XIXe siècle*, in: Jean Pierre Poussou–Isabelle Robin-Romero (edd.), Histoire des familles, de la démographie et des comportements en hommage à Jean Pierre Bardet, Paris 2007, s. 291–308.

[39] Nancy FITCH, *„Les petits parisiens en province." The Silent Revolution in the Allier, 1860–1900*, Journal of Family History 11, 1986, č. 2, s. 131–155.

[40] Arlette DUBOIS (ed.), *Les enfants du secret. Enfants trouvés du XVIIe siècle à nos jours*, Paris 2008.

[41] Isabelle ROBIN-ROMERO, *Les établissements pour orphelins à Paris aux XVIe–XVIIIe siècles*, Histoire–Économie–Société 3, 1998, s. 441–453; TÁŽ, *Les Orphelins de Paris, enfants et assistance aux XVIe–XVIIIe siècles*, Paris 2007; TÁŽ, *Fondateurs, administrateurs et auteurs face aux enfants délaissés en France aux XVIIe–XVIIIe siècles*, in: Florence Magnot-Ogilvy – Janice Valls-Russell (edd.), Enfants perdus, enfants trouvés. Dire l'abandon en Europe du XVIe au XVIIIe siècle, Paris 2015; Isabelle ROBIN-ROMERO – Marion TRÉVISI, *L'assistance aux enfants à Paris XVIe–XVIIIe siècles*, in: Jean Pierre Poussou – Isabelle Robin-Romero (edd.), Histoire des familles, de la démographie et des comportements en hommage à Jean Pierre Bardet, Paris 2007, s. 651–681.

Řadu poznatků a širší komparativní rámec pro výzkumy nalezinecké péče přinesly kapitoly publikace Lorsque l'enfant grandit zaměřené na přechod mezi dětstvím a dospělostí v různých dějinných kontextech.[42] Pestrou paletu dětských osudů představovalo například osazenstvo pařížské Salpêtrière; přestože tento „špitál" sloužil i jako ženské vězení, děti do něj v naprosté většině případů vstupovaly na základě dobrovolného souhlasu rodičů.[43] Nečetné možnosti vzdělání, pracovního uplatnění a vstupu na sňatkový trh někdejších dětských odchovanců špitálu se podařilo ukázat na příkladu Bordeaux v polovině 19. století.[44] Přechodu mezi životem odloženého dítěte, pobývajícího v ústavu nebo v pěstounské péči, a osudem dětského dělníka v manufakturní či tovární výrobě se spíše popularizačním způsobem věnoval Jean Sandrin.[45]

Italská historiografie týkající se nalezenců není tak rozsáhlá jako francouzská, přestože zde měla veřejná péče o děti bez rodičů velmi dlouhou a v podstatě nepřerušenou tradici. Uvádí se, že to byl právě pobyt na Apeninském poloostrově, který Napoleona Bonaparta inspiroval k zavedení otáčivých dvířek u špitálů, která umožňovala zcela anonymní odložení nechtěných novorozenců. Kontinuitu „starých" špitálů zakládaných v italských městech již ve středověku a pokračujících ve své činnosti až do moderní doby ukázala například Lucia Sandri na příkladu Toskánska.[46] Monografického zpracování z pera Nicholase Terpstry se dočkala také péče o opuštěné děti ve Florencii a Boloni v době renesance. Většina zdejších útulků vznikla v době morových epidemií a soustředila se na pomoc děvčatům, přičemž většinu dětí sem přiváděli jejich vlastní příbuzní; diametrální byl ovšem rozdíl v rozsahu péče, kterou ústavy dokázaly zajistit.[47]

---

[42] Mezi nejzajímavější příspěvky se řadí Paul DELSALLE, *L'intégration des enfants dans le monde du travail à Besançon et en Franche-Comté au XVIe siècle, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l'enfant* grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 547–557; Isabelle ROBIN–ROMERO, *„Apprendre métier et gagner leur vie." La mise en métier des orphelins des hôpitaux de la Trinité et du Saint Esprit au XVIIe siècle*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l´enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 657–672; Guy BRUNET – Alain BIDEAU – Emmanuelle RAPPALINI, *Grandir sans famille: enfants et adolescents assistés en Haute–Savoie au XIX*[e] *siècle*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l´enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 901–914.

[43] Scarlett BEAUVALET-BOUTOYRIE, *Les enfants de la Salpêtrière au XVIII*[e] *siècle*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), *Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie*, Paris 2000, s. 883–899.

[44] Christophe ESCURIOL, *Les enfants de l'Hôpital survivants*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), *Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie*, Paris 2000, s. 69–93.

[45] Jean SANDRIN, *Enfants trouvés, enfants ouvriers: XVIIe–XIXe siècle*, Paris 1982.

[46] Lucia SANDRI, *Ségrégation et violence. Les enfants trouvés à Florence et en Toscane entre le XVIIe et le XVIII*[e] *siècles*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), *Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie*, Paris 2000, s. 965–976.

[47] Nicholas TERPSTRA, *Abandoned Children of the Italian Renaissance. Orphan Care in Florence and Bologna*, Baltimore 2006.

Rozšiřování a specializaci stávajících ústavů pro dívky bez rodičů a případně zakládání nových v raně novověkém Římě zachytil Eugenio Sonnino.[48]

Dnes již klasickou práci o odkládání dětí v (tehdy rakouském) Miláně v letech 1780–1869, vystavěnou na unikátně dochovaných pramenech tohoto ústavu, publikoval v roce 1987 německy Volker Hunecke. Snad právě jazyk publikace zapříčinil, že se kniha dostala do povědomí českých historiků, ačkoli specifický sociální kontext průmyslového Milána, kde se z odkládání mnohdy i legitimních dětí stal skutečný fenomén, neumožnil přímou komparaci s domácím prostředím.[49] V kontextu vývoje v českých zemích je zapotřebí diskutovat i zřejmě nejznámější Huneckeho tezi o „století nalezinců", jímž označuje období 1750–1850, protože pražský a ostatně i vídeňský nalezinec vrcholu své činnosti dosáhly přibližně o generaci až dvě později.

Stanislao Mazzoni a Matteo Manfredini se zabývali obyvatelstvem obce Pellegrino Parmense, kde v pěstounské péči vyrůstalo velké množství dětí odložených v parmském špitálu Tanzi. V polovině 19. století nalezenci tvořili 9 % zdejší populace, protože v regionu ovlivněném sezónní migrací mužů příspěvky vyplácené špitálem představovaly důležitý zdroj obživy žen, které zůstávaly doma.[50] S odkládáním dětí se museli vyrovnávat i v dalších částech Evropy, na což reagují i místní historiografie.[51] Zajímavý vývoj postojů k nemanželským dětem ve vztahu k proměnám zákonodárství na baskickém venkově zachytila Lola Valverde, která prokázala, že počet odkládaných novorozenců výrazně stoupl po roce 1800, kdy se změnou zákona spadla veškerá tíha péče o nelegitimní děti na jejich matky, které se o ně nedokázaly postarat.[52]

Stranou nezůstala ani Velká Británie, která ovšem po vydání New Poor Law preferovala péči o chudé v rámci uzavřených ústavů a existence nalezinců byla spíše

---

[48] Eugenio SONNINO, *Between the Home and the Hospice. The Plight and Fate of Girl Orphans in Seventeenth and Eighteenth-Century Rome*, in: John Henderson – Richard Wall (edd.), *Poor Women and Children in the European Past*, London 1994, s. 94–116.

[49] Volker HUNECKE, *Die Findelkinder von Mailand. Kinderaussetzung und aussetzende Eltern vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1987; TÝŽ, *The Abandonment of Legitimate Children in Nineteenth-century Milan and European Context*, in: John Henderson – Richard Wall (edd.), Poor Women and Children in the European Past, London 1994, s. 117–135.

[50] Stanislao MAZZONI – Matteo MANFREDINI, *Les enfants abandonnés à l'hôpital de Parme (Italie) dans la commune de Pellegrino Parmense*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 83–98.

[51] Příkladem může být Pyrenejský poloostrov, srov. M. E. FRANCESSCHINI-TOUSSAINT – Sylvie HANICOT-BORORDIER (edd.), *La infancia desarraigada en tierras hispanohablantes*, Lorraine 2024. Několik příspěvků o historii opuštěných dětí v jižní Evropě a zámoří přinesla rovněž kolektivní monografie věnovaná spíše současným problémům: Catherine PANTER-BRICK – Malcolm T. SMITH, *Abandoned Children*, Cambridge 2000.

[52] Lola VALVERDE, *Illegitimacy and the Abandonment of Children in the Basque Country, 1550–1880*, in: John Henderson–Richard Wall (edd.), Poor Women and Children in the European Past, London 1994, s. 51–64.

výjimečná.[53] Systematické, placené pěstounství zde proto není velkým badatelským tématem. Výjimkou byl londýnský Foundling Hospital, založený roku 1741 a označovaný podle svého zakladatele také jako Coram. Rozsah jím poskytované péče, počet prominentních podporovatelů a v neposlední řadě i objem dochovaných pramenů přilákal zaslouženou pozornost historiků, soustavněji se mu věnovala například Alysa Levene.[54] Londýnský nalezinec se teprve po polovině 19. století stal inspirací pro zřízení obdobné instituce ve Spojených státech amerických. Nalezince byly za oceánem dlouho odmítány jako nepotřebné, vhodné pouze k řešení důsledků „evropské neřesti" na starém kontinentě, a teprve neutěšená situace ve velkoměstech přelidněných migranty vedla k zřizování ústavů podobného zaměření.[55]

Nutnost zajištění péče pro děti bez rodičů se samozřejmě projevila i v Nizozemí. Anne McCants při svých výzkumech sirotčince v Amsterdamu neváhala označit raný novověk za zlatý věk nizozemské měšťanské charity. Poukázala však mimo jiné na rozdíl v množství prostředků a prestiži provázející činnost městských sirotčinců určených pro měšťanské děti a podstatně méně oceňovanou práci nalezince založeného roku 1664 pro řešení problému chudiny.[56] Pozornost si zaslouží i skandinávská historiografie ukazující na kořeny velmi rozvinutého státního systému péče o děti bez (pečujících) rodičů, který například progresivně umožňoval zachování kontaktů mezi biologickými a pěstounskými rodinami, a řada případů „odložení" dítěte zde byla jen dočasná.[57]

---

[53] Ve vztahu k monoparentálním rodinám například Richard WALL, *Widows, Family and Poor Relief in England from the Sixteenth to the Twentieth Century*, in: Beatrice Moring (ed.), Female Economic Strategies in the Modern World, London 2012, s. 11–32.

[54] Alysa LEVENE, *Childcare, Health and Mortality at the London Foundling Hospital 1741–1800*, Manchester 2007; TÁŽ, *The Childhood of the Poor. Welfare in Eighteenth Century London*, Basingstoke 2012. Srov. také Jessica A. SCHEETZ-NGUYEN, *Calculus of respectability: Defining the World of Foundling Hospital Women and Children in Victorian London*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 13–26

[55] Dějiny newyorských nalezinců popisuje Julie MILLER, *Transatlantic Anxieties: New York's Nineteenth-Century Foundling Asylums and the London Foundling Hospital*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 37–58. Sirotčince a domovy pro děti z problematických rodin ve Spojených státech samozřejmě existovaly rovněž, srov. Charlotte NEFF, *The Education of Destitute Homeless Children in Nineteenth–century Ontario*, Journal of Family History 29, 2004, s. 3–46; TÁŽ, *The Role of Protestant Children´s Homes in Nineteenth-Century Ontario: Child Rescue or Family Support?*, Journal of Family History 34, 2009, s. 48–88; Jessie B. RAMEY, *"I Dream of them Almost Every Night:" Working Class Fathers and Orphanages in Pittsburgh, 1878–1929*, Journal of Family History 37, 2012, s. 36–54.

[56] Anne E. C. McCANTS, *Civic Charity in a Golden Age. Orphan Care in Early Modern Amsterdam*, Urbana and Chicago 1997.

[57] Mimořádně přínosná je kolektivní monografie Lars-Göran TEDEBRAND (ed.), *Orphans and Foster-children. A Historical and Cross cultural Perspective*, Umeå 1996.

Relativně častým tématem na pomezí kulturních dějin, dějin literatury a historické antropologie je sledování obrazu nalezenců v dobovém písemnictví[58] a utváření představy „imaginárního sirotka“, tedy chudého, zanedbaného či obecně problematického dítěte zdánlivě bez rodiny.[59] Vedle otázky skutečného původu odložených dětí, která přitahovala pozornost i fantazii současníků, historiky zajímá i způsob, jakým byla utvářena jejich identita po „nalezení“. Kolektiv autorů pod vedením Jean Pierre Bardeta a Guy Bruneta se systematicky věnoval jménům udíleným nalezencům v evropských románských zemích a v Jižní Americe.[60] Perspektivy tohoto tématu ovšem načrtl již krátký článek Carla Corsiniho v roce 1980.[61] Drobnostem, které zanechaly matky svým dětem odloženým v londýnském Coramu věnoval pozornost John Styles.[62] Předmětům a vzkazům dochovaným ve špitálu v Nîmes, které případně mohly vést k prokázání totožnosti odloženého dítěte, se věnovaly Sandra Brée a Séléna Comte.[63] Důležitý je ovšem i vývoj diskurzu ohledně kolektivní identity nalezenců prezentovaných v době největšího rozkvětu institucionální péče jako „děti státu“, jehož růstu měly přispívat.[64]

Most mezi evropskou historiografií a českým prostředím samozřejmě představují dějiny nalezinecké péče na území Rakouska, které kromě metodologické inspirace přinášejí i klíčové faktografické poznatky. Zásadní a mimořádně podrobný výzkum vídeňské porodnice s nalezincem podnikla Verena Pawlowsky, která kromě shrnující monografie publikovala i několik dílčích článků vycházejících z obsáhlého archivu instituce uloženého v St. Pölten i materiálů centrálních rakouských institucí. V úvodu své studie důrazně odmítla zabývat se pouze dějinami zařízení jako takového s podotknutím, že starší historiografie velmi často popisovala charitativní instituce v podstatě v duchu

[58] Mezi jinými lze zmínit například Lisa ZUNSHINE, *Bastards and Foundlings. Illegitimacy in Eighteenth-Century England*, Athens 2005; Florence Magnot OGILVY – Vanice VALLS-RUSSELL (edd.), *Enfants perdus–enfants trouvés. Dire l´abandon en Europe du XVIe–XVIIIe siècle*, Paris 2015.
[59] Lydia MURDOCH*, Imagined Orphans: Poor Families, Child Welfare, and Contested Citizenship in London*, London 2006.
[60] Jean Pierre BARDET – Guy BRUNET (edd.), *Noms et destins des sans famille*, Paris 2007.
[61] Carlo A. CORSINI, *Prénom et classe sociale. Les enfants trouvés à Sienne, 1766–1768*, in: Jacques Dupaquier – Alain Bideau – Marie Elisabeth Ducreux (edd.), Les prénoms mode et histoire, Paris 1980, s. 177–189. Otázce pojmenovávání odložených dětí v souvislosti s utvářením či měněním jejich identity se věnuje Vincent GOURDON, *Should Abandoned Children be baptised? The French Case, the Sixteenth to the Early Twentieth Century*, in: Nicoleta Roman (ed.), Orphans and Abandoned Children in European History: Sixteenth to Twentieth Centuries, Abingdon – New York 2018, s. 39–60.
[62] John STYLES, *Objects of Emotions: The London Foundling Hospital Tokens,1741–60*, in: Anne Gerritsen – Giorgio Riello (edd.), Writing Material Culture History, Bloomsbury, 2014, s. 165–171.
[63] Sandra BRÉE – Séléna COMTE, *Les marques des enfants abandonnés de Nîmes dans la première moitié du XIXe siècle*, Annales de démographie historique 2, 2025, s. 179–212.
[64] Virginie de LUCA BARRUSSE, *Vicieux mais utiles, les enfants abandonnés au XIXe siècle. Déclinaison d'un modèle de l'enfant d'État,* in: Doris Bonnet – Catherine Rollet – Charles Édouard de Suremain (edd.), Modèles d'enfances. Successions, transformations, croisement, Paris 2012, s. 77–90; J. SANDRIN, *Enfants trouvés*, s. 68–85.

hospodářských a manažerských dějin jako „podniky“, když se zabývala jejich zřizováním, fungováním, řízením, financováním, případně personálem. Své vlastní zkoumání rozšířila o důkladnou demografickou analýzu a postřehy zachycující každodenní život v ústavu.[65] O její výzkumy se do značné míry opírala i expozice okrskového muzea věnovaná vídeňské porodnici s nalezincem, kterou zachytil publikovaný katalog.[66]

Podstatně nižší kapacitu i výrazně menší vliv na české země měl hornorakouský zemský nalezinec v Linci. Jeho dějiny se bohužel zatím nedočkaly rozsáhlejšího zpracování, výjimkou je krátká studie z počátku padesátých let shrnující základní informace o vzniku a provozu ústavu.[67] Z perspektivy historické demografie pojal svůj výzkum dějin nalezince ve Štýrském Hradci Karl Kaser, jehož studie však bohužel příliš nereflektuje skutečnost, že štýrský systém péče o nemanželské děti byl v kontextu rakouských zemí dosti ojedinělý.[68]

V uherské části monarchie nalezince „západního“ střihu nevznikaly, srovnání se sousedním Slovenskem tedy není možné, přestože zde existují moderní výzkumy věnované ústavní péči o děti a dospívající. Kniha Ingrid Kušnirákové Za bránami sirotincov zachycuje vznik centralizovaných institucí v Horních Uhrách, jejichž zakládání a fungování bylo významně ovlivněno konfesním rozdělením tamní společnosti.[69] Kolektivní monografie, kterou editovala společně s Elenou Mannovou, pak představuje dějiny několika ústavů různého zaměření, jež se soustředily na zaopatření potřebných dětí zejména v Horních Uhrách až do počátku 20. století.[70]

---

[65] Verena PAWLOWSKY, *Mutter ledig – Vater Staat, Das Gebär- und Findelhaus in Wien, 1784–1910*, Innsbruck–Wien–München 2011; TÁŽ, *Die Mütter der Wiener Findelkinder. Zur rechtlichen Situation ledig gebärender Frauen im 18. und 19. Jahrhundert*, in: Ute Gerhard (ed.), Frauen in der Geschichte des Rechts, München 1997, s. 367–381.

[66] Anna JUNGMAYR, *„… vor Schand und Noth gerettet"?!: Findelhaus, Gebäranstalt und die Matriken der Alser Vorstadt*, Wien 2021 (publikace Bezirksmuseum Josefstadt).

[67] Franz Xaver BOHDANOWICZ, *Die K. K. Gebär- und Findelanstalt. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Anstalt*, in: Jahrbuch der Stadt Linz, Linz 1952, s. 207–220.

[68] Karl KASER, *Die Findelkinder der Oststeiermark (vom 19. bis ins beginnende 20. Jahrhundert*), Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 78, 1987, s. 277–299.

[69] Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ, *Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750–1815)*, Bratislava 2019.

[70] Ingrid KUŠNIRÁKOVÁ – Elena MANNOVÁ a kol., *„Zabrániť bahnu morálneho rozkladu.“ Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku / na Slovensku do roku 1945*, Bratislava 2020.

II. 2. Nemanželské a odložené děti v českém dějepisectví

Pro české historičky a historiky „dětství bez rodičů“ obvykle znamená osiření, ovšem ani o tomto tématu nelze říci, že by bylo důkladně probádáno. Badatelského zájmu se dočkali především venkovští sirotci, v menší míře i potomci zesnulých měšťanů a v obou případech se výzkumy soustředí na raný novověk, případně počátek 19. století.[71] Pohled historiků je limitován prameny, které zpravidla vznikaly za účelem ochránit majetek nezletilých dědiců, takže chudé a existenčně ohrožené děti do nich pronikly jen málokdy. Badatelé rovněž věnovali rozsáhlou pozornost svobodnému mateřství, bohužel však povětšinou také jen v souvislosti s raně novověkým venkovem.[72] I v domácí historiografii ovšem platí, že pozornost se soustředí především na neprovdané rodičky, k jejich potomkům se obrací podstatně méně.[73] Devatenáctému století jsou věnovány především kvantitativní historicko-demografické analýzy ukazující rostoucí podíl ilegitimních porodů zejména v průmyslových oblastech a také přetrvávající vysokou mortalitu nemanželských dětí.[74]

V souvislosti s institucionalizovaným odkládáním novorozených dětí se čeští badatelé dosud zabývali především chodem pražské porodnice a nalezince jako takových. Zajímalo je samotné zřízení a práce instituce, případně pokroky lékařské vědy, kterých se

[71] Tereza SIGLOVÁ, *Sirotci a vdovy v městečku Dašicích v letech 1563–1618*, Východočeský sborník historický 11, 2001, s. 3–40; Martin ŠTINDL, *Bítešští a novoměstští sirotci na přelomu 17. a 18. století (pokus o sledování osudové „kariéry“*, Západní Morava 8, 2004, s. 44–56; Markéta SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov, 1785–1855*, České Budějovice 2016; Věra SLOVÁKOVÁ, *Dětství a dospívání poddaných na Moravě v druhé polovině 18. století na příkladu slavkovského panství*, Brno 2022.

[72] Nemanželské těhotenství stálo na začátku většiny úředních šetření přečinu smilstva. Z hlediska metodologie Jaroslav DIBELKA, *K novým možnostem studia trestně právní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650–1750)*, Český časopis historický 106, 2008, s. 19–53. S vyčerpávajícím soupisem literatury Pavel STŮJ, *Ó, mordýřko, kde máš dítě?" Konstrukce matky vražedkyně v raněnovověké společnosti (1530–1750)*, Olomouc 2023.

[73] Daniela TINKOVÁ, *Předcházet, či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, Český časopis historický 101, 2003, s. 27–76; TÁŽ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu osvícenské společnosti*, Historická demografie 27, 2003, s. 133–172; Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále, Pardubice, 4. až 5. dubna 2002. Pardubice 2003.

[74] Pavla HORSKÁ, *K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie*, Demografie 22, 1980, s. 343–350; Ludmila FIALOVÁ, *Změny v charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století*, Demografie 49, 2007, s. 230–242. Lokální sondy v poslední době publikovaly Eliška CHADIMOVÁ, *Nemanželské děti v Poličce ve druhé polovině 19. století*, Historická demografie 40, 2016, s. 199–225; Markéta SKOŘEPOVÁ, *Nemanželsky narozené děti na Pelhřimovsku v 19. století a jejich obraz v matrikách křtěných a zemřelých*, Historická demografie 46, 2022, s. 167–196; Michaela GEŽOVÁ, *Nemanželské děti v Prostějově ve druhé polovině 19. století*, Historická demografie 50, 2026, s. 23–60, doi: 10.21104/HD.2026.1.02.

díky ní podařilo dosáhnout.[75] Důležitým tématem se stala statistická vyhodnocení počtu zde narozených dětí a jejich úmrtnosti, vystavěná na studiu dochovaných matrik: v Praze byla původně „děťátka špitálská“ křtěna a pohřbívána ve farním kostele sv. Apolináře, později v ústavní kapli porodnice, v každém případě je lze v matriční evidenci dobře odlišit.[76]

Spolu s intenzivním výzkumem dějin porodnictví jakožto ukazatele postojů společnosti k ženskému tělu a zdraví byla zkoumána role špitálů a specializovaných porodnických zařízení v medicíně a vzdělávání porodních bab a lékařů.[77] V českém kontextu ve své době zcela inovativní výzkum opírající se o moderní dějiny lidského těla jakožto prostředku a cíle disciplinace jednotlivce a společenství provedla Daniela Tinková. V knize Tělo, věda, stát analyzovala názory současníků na důležitost vzniku porodnických zařízení, ovšem následné péči o děti v nich narozené a odložené se věnovala jen okrajově.[78] Jen minimálně byly sledovány dějiny mimopražských ústavů. Olomoucká porodnice s nalezincem se dočkala krátké časopisecké stati,[79] péče o rodičky a jejich potomky v Brně zatím pozornost historiků nevzbudila.

Téma nalezinectví a pěstounské péče v moderní české historiografii otevřely zmínky v kapitolách knih věnovaných dějinám žen a historii dětství, vycházející především z dobových spisů.[80] V analytickém zkoumání tohoto tématu se nejdále dostala Martina Halířová, autorka monografie Sociální disciplinace dětství,[81] v níž věnovala kapitolu pražské zemské porodnici a nalezinci. V ní a v dalších dílčích studiích vycházela především ze spisů pražského gubernia z prvních desetiletí fungování nalezince,

[75] Ladislav PAPEŽ – Václav TRNKA (edd.), *Sto let „Zemské“ porodnice v Praze: 1875–1975*, Praha 1975; Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *150 let od vzniku gynekologické kliniky v Praze – první na světě?*, Československá gynekologie 58, 1993, č. 1, s. 42–45; Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, zejména s. 34–41; Petr SVOBODNÝ – Karel ČERNÝ, *Velké dějiny zemí Koruny české – Lékařství*, Praha–Litomyšl 2023, s. 223–273.
[76] Alena ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785–1815 na základě matrik*, Historická demografie 2, 1968, s. 45–57; Petr SVOBODNÝ – Petr KUBĚLA, *Matriky zemřelých Vlašského špitálu v Praze (1719–1789)*, Historická demografie 15, 1991, s. 47–75.
[77] Nejkomplexněji a s přehledem literatury Milena LENDEROVÁ a kol., *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v Českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2023, zejména s. 25–41.
[78] Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010.
[79] Květa POLÍVKOVÁ, *Historie olomouckého porodnictví*, Československá gynekologie 21, 1956, s. 411–417.
[80] Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2010, s. 574–588; Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, Radostné dětství? *Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha–Litomyšl 2006; Milena LENDEROVÁ (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české – Dětství*, Praha–Litomyšl 2021.
[81] Martina HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914*, Pardubice 2012, zejména s. 116–153.

z dobových publikací, knih normálií, zachycujících pravidla provozu ústavu, a okrajově i z dalších písemností ústavu.[82]

Vlastní pěstounská péče, do které směřovala drtivá většina odložených dětí, zůstala dosud víceméně stranou pozornosti. Historici se při sledování této otázky drželi především dobových publikací a statistik, které nalezince vydávaly, případně citovali z polemických prací odpůrců stávajícího systému sociální péče. Příkladem může být kratší stať Miloslavy Turkové,[83] nebo studie Alexandry Navrátilové, která věnovala pozornost i obrazu „sirotků" ve folklórních pramenech.[84] Důležitý a v posledních desetiletích poměrně hojně bádaný je celkový rámec sociální péče v českých zemích, zakládání charitativních institucí, provázanost jejich fungování, problematika domovského práva, stále širší a systematičtější ochrana zranitelných členů společnosti a boj proti chudobě.[85] Dětem bez rodičů je ale věnováno poměrně málo prostoru. Průkopnickou studii v tomto ohledu publikovala počátkem osmdesátých let Jaroslava Hoffmannová.[86]

Pěstounství bylo vnímáno jako forma ženina příspěvku k chodu domácnosti. Česká historiografie zaměřená na otázku ženské práce sice již věnovala značnou pozornost pracovnímu nasazení žen, nicméně otázka přijímání nájemníků, respektive

---

[82] Martina HALÍŘOVÁ, *Knihy normálií Zemské porodnice a nalezince jako pramen k péči o svobodnou matku a gender konstruktům*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 485–494; TÁŽ, *Osvícenský stát a péče o nalezence*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (edd.), Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství, Praha 2008, s. 106–117; TÁŽ, *Role duchovních v chudinské a nalezinecké péči*, Historie – otázky – problémy 1, 2009, č. 2, s. 133–137; TÁŽ, *Zemský nalezinec v Praze a sirotčí péče počátkem 19. století*, in: Eduard Maur – Alice Velková (edd.), Rodina a domácnost v 16.–20. století, AUC Phil. et His., Studia historica 60, 2010, s. 89–96; TÁŽ, *Pražský nalezinec a jeho role v chudinské péči*, in: Olga Fejtová – Milan Hlavačka (edd.), „Chudé budete mít mezi sebou stále..." Od charity k sociální politice ve městech 18. –20. století: stati a rozšířené příspěvky z 32. konference Archivu hlavního města Prahy, Praha 2015, s. 279–293.

[83] Miloslava TURKOVÁ, *Nalezenci v Čechách na konci 19. století*, in: Lidé města 3. Děti, studenti, pedagogové, Praha 1993, s. 40–55.

[84] Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Situace sirotků a „nalezenců" jako projev kultury doby*, Folia ethnographica 34/35, 2000/2001, s. 41–60.

[85] Olga FEJTOVÁ – Milan HLAVAČKA (edd.), *„Chudé budete mít mezi sebou stále..." Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století: stati a rozšířené příspěvky z 32. konference Archivu hlavního města Prahy*, Praha 2015; Zdeněk HOJDA – Marta OTTLOVÁ – Roman PRAHL (edd.), *Útisk, charita a vyloučení. Sociální 19. století*, Praha 2015; Milan HLAVAČKA – Pavel CIBULKA a kol., *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939. Ideje, instituce, legislativa*, Praha 2015; Zdeňka STOKLÁSKOVÁ – Martin DROZDA, *Die Armeninstitute und die soziale Frage in der Habsburgermonarchie 1780–1850*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 133, 2025, s. 145–177, doi: 10.7767/miog.2025.133.1.145; Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Vater Staat: Die Armenfürsorge in der Habsburgermonarchie im langen 19. Jahrhundert*, Bern 2026. Především mimořádně zajímavou obrazovou dokumentaci pražské chudinské péče, včetně zařízení na ochranu dětí, prostředkuje katalog výstavy Muzea hlavního města Prahy: Jana VIKTORÍNOVÁ, *Chudá Praha: Lidé–místa–instituce (1789–1948)*, Praha 2023.

[86] Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *K vývoji sociální péče o děti a mládež v Čechách*, Sborník archivních prací 32, 1982, s. 419–445.

dalších osob do domácnosti výměnou za finanční příspěvek analyticky zkoumána nebyla.[87] Dětská práce jakožto fenomén úzce spjatý s každodenností dětí bez rodičů je dalším tématem, jemuž česká historiografie hodně dluží: vedle dobře probádané otázky raně novověké čelední služby[88] se objevují víceméně jen stručné faktografické přehledy shrnující zákonné normy upravující podmínky dětské práce v manufakturách a továrnách,[89] případně jsou dětští dělníci okrajově zmíněni v šířeji koncipovaných pracích. O něco lépe je probádána ústavní péče o zanedbané děti nebo mládež bez rodinného zázemí, mimo jiné i díky textům Martiny Halířové[90] nebo kvalifikačním pracím vznikajícím pod vedením Zdeňky Stoklásková.[91] Pozornosti se dočkala řada sirotčinců a vychovatelen; autoři obvykle popisují vznik a fungování těchto institucí, jejich chovancům se věnují méně. V posledních letech se badatelé obracejí také k dobročinným spolkům a zařízením, jako byly opatrovny a školky, jejichž existence měla pomáhat v boji proti finanční i morální nedostatečnosti chudých vrstev obyvatelstva a předcházet tak vážným sociálním problémům.[92]

[87] Srov. například Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*, Praha – Hradec Králové 2017. Autorky věnují patřičnou pozornost jak „samozřejmé" domácí práci pro rodinu, tak placenému zaměstnávání žen v domácnostech, ale sdílení domácností jako způsob přivýdělku, založený na práci žen, které „podnájemníkům" zajišťovaly základní potřeby, nezmiňují. Progresivní je v tomto ohledu především britská historiografie, k problematice placeného zaměstnání nižších vrstev nově Beatrice MORING, *Women in the Factory, 1880–1930: Class and Gender*, Woodbridge 2024. Sdílení domácnosti jako životní a ekonomickou strategii řeší nejnověji Vicky HOLMES, *Living with Lodgers. Household Economy and Social Relations in Working-class Victorian England*, Manchester 2025.

[88] Nejpodrobněji a nejnověji Ladislav NEKVAPIL, *Čelední služba v Čechách v raném novověku: Právní, sociální a ekonomické aspekty*, Pardubice 2021.

[89] Jiří POKORNÝ, *Dětská práce*, in: Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahl (edd.), Útisk, charita a vyloučení. Sociální 19. století, Academia 2015, s. 90–98.

[90] Martina HALÍŘOVÁ, *Vývoj péče o sirotky v Čechách a okresní sirotčinec v Pardubicích do roku 1914*, Východočeský sborník historický 20, 2011, s. 69–92; TÁŽ, *Sirotčinec sv. Jana Křtitele a změny v péči o sirotky v 18. století*, Cornova 11, 2021, s. 15–25, doi: 10.51305/cor.2021.02.02; TÁŽ, *Sociální patologie*.

[91] Klára ŽERAVÍKOVÁ, *Péče o sirotky na Moravě v dlouhém 19. století na příkladu arcibiskupského sirotčince v Nových Sadech*, Brno 2017 (Bakalářská diplomová práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně); Klára PÍŽOVÁ, *Péče o zanedbané děti na přelomu 19. a 20. století na příkladu výchovného ústavu v Albrechticích*, Brno 2019 (Magisterská práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně).

[92] Zdeněk NEBŘENSKÝ – Tomáš GECKO – Svatopluk HERC, *Blahodárná monarchie: Vláda, podnikatelé a sociální politika 1867–1914*, Praha 2022.

II. 3. Metody a teoretická východiska studia dějin dětí bez rodičů

Lze shrnout, že česká historiografie se otázce dějin odložených dětí dosud věnovala jen velmi málo a přistupovala k nim prizmatem klasických popisných dějin institucí, k nimž se později připojily koncepty uplatnění moci a disciplinace jednotlivce.[93] Mezery ve výzkumu nalezenců má i historická demografie, která jim dosud nevěnovala cílenou a systematickou pozornost. Prakticky chybí perspektiva sociálních dějin, která by se zaměřovala na jednotlivce či sociální skupiny osob pohybující se „v okolí" nalezinců, tedy na matky – klientky porodnic a jejich rodinné, společenské a pracovní zázemí, zaměstnance ústavů, pěstouny a samozřejmě samotné nalezence.[94] Předložená práce proto není vystavěna na konkrétní historické metodě, spíše kombinuje různé badatelské a interpretační přístupy ve snaze co nejlépe využít dochované prameny a nabídnout co nejplastičtější obraz života nalezenců vyrůstajících v pěstounské péči.

Jedno z metodologických řešení nabízí historická demografie sledující situaci odložených dětí prizmatem jejich počtu a trvale vysoké úmrtnosti na základě dobových statistik. V mikrohistorickém měřítku lze kvantitativní analýzu uplatnit při zkoumání četnosti umisťovaných dětí v jednotlivých farnostech a obcích s ohledem na jejich lidnatost a hospodářské okolnosti. Důležité je rovněž sledování jednotlivých pěstounských rodin, jejich skladby a zázemí.[95]

Otázka ekonomiky chudých domácností je nejlépe rozpracována v britské historiografii, která několikrát poukázala na význam sdílení nebo naopak rozpojování domácnosti jako způsobu udržení jejího chodu zejména v rámci městských pracujících vrstev. Perspektivu sociálních či hospodářských dějin lze zaujmout zejména v případě, že je na otázku (dočasného) odložení dítěte nahlíženo jako na strategii přežití rodiny. Odeslání dětí k prarodičům nebo jiným příbuzným bylo pravidelně uplatňovaným nástrojem k překonání rodinných krizí způsobených například smrtí jednoho z rodičů

[93] Českou historiografii ovlivnily především spisy: Michel FOUCAULT, *Dějiny šílenství v době osvícenství*, Praha 1994; TÝŽ, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000; TÝŽ, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010.

[94] Přínosné jsou v tomto ohledu práce L. SANDRI, *Ségrégation*; I. Robin, *Les orphelins.*

[95] K hledání člověka ve struktuře, definované mimo jiné demografickým výzkumem například Hans MEDICK, *„Missionare im Ruderboot"? Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*, Geschichte und Gesellschaft 10, 1984, s. 295–319; Eduard MAUR, *Sociální aspekty demografického vývoje*, Český časopis historický 110, 2012, s. 627–638.

nebo zhoršením stavu rodinných financí.[96] Jako velmi užitečné interpretační koncepty se tak jeví především „economy of makeshift“ a „adaptative family economy“, definované Olwen Hufton a Richardem Wallem a popsané v souvislosti s chudými rodinami a domácnostmi osamělých žen.[97]

„Ženská otázka“ je samozřejmě klíčovým prvkem fenoménu odkládaných dětí. Porodnice s nalezinci vznikly na pomoc ženám v nouzi a na ochranu jejich cti ohrožené svobodným mateřstvím; jejich tělo se přitom stávalo objektem péče, kontroly i studia. Páteří celého systému byly opět ženy – pěstounky, které se odložených dětí ujímaly. Vznik, řízení a administrativa nalezinecké péče však byly dílem mužů, ředitelů ústavů, lékařů, úředníků, kněží a také publikujících odborníků a filantropických spisovatelů. Biologické matky i pěstounky ve většině případů pocházely z nižších vrstev obyvatelstva a svou svébytnou životní zkušenost až na výjimky nedokázaly zachytit písemně, jejich svědectví tedy opět v rámci svých úředních povinností i filantropických aktivit zachycovali muži. Teprve ke konci 19. století pak do teoretických diskuzí i výkonu nalezinecké péče vstoupily ženy – filantropky, jejichž vlastní sociální zázemí se výrazně odlišovalo od prostředí, jímž se zabývaly. Pokročilejší genderová perspektiva výzkumu oproti klasické women’s history nabízí například konstrukci obrazu svobodné matky a způsoby její disciplinace v rámci patriarchálních zásad „slušné společnosti“ a „správného mateřství“. Orgány veřejné péče i soukromé charitativní instituce pomáhající ženám v nouzi jim vedle hmotné podpory poskytovaly i náhradu „mužské“, „otcovské“ autority a takto vystupovaly i vůči pěstounkám, které se většinou rekrutovaly z chudých, „nevědomých“ žen.[98]

---

[96] Dosti komplexně například L. FONTAINE – J. SCHLUMBOHM (edd.), *Household Strategies*, zejména Jeremy BOULTON, *„It Is Extreme Necessity That Makes Me Do This.“ Some „Survival Strategies“ of Pauper Households in London´s West End During the Early Eighteenth Century*, in: Laurence Fontaine – Jürgen Schlumbohm (edd.), Household Strategies for Survival, 1600–2000: Fission, Faction and Cooperation, Cambridge 2000, s. 115–135; Gísli Ágúst GUNNLAUGSSON, *Fostering and Kinship in Nineteenth Century Iceland*, in: Lars-Göran Tedebrand (ed.), Orphans and Foster-children. A Historical and Crosscultural Perspective, Umeå 1996, s. 11–34.

[97] Olwen HUFTON, *The Poor of Eighteenth-century France 1750–1789*, Oxford 1974; TÁŽ, *Women and the Family Economy in Eighteenth-Century France*, French Historical Studies 9, 1975, s. 1–22; Alannah TOMKINS – Steven KING (edd.), *The Poor in England 1700–1850. An Economy of Makeshifts*, Manchester 2003; Richard WALL, *Work, Welfare and the Family: An Illustration of the Adaptive Family Economy*, in: Lloyd Bonfield et al. (edd.), The World We Have Gained: Essays Presented to Peter Laslett, Oxford 1986, s. 261-294. K ekonomice ženami vedených domácností a možnostem přivýdělku Beatrice MORING (ed.), *Widows, Children and Assistance from Society in Urban Northern Europe 1890–1910*, History of the Family 13, 2008, s. 105–117; TÁŽ, *Female Economic Strategies in the Modern World*, London 2012.

[98] Antoine RIVIÈRE, *Mères sans mari. Filles-mères et abandons d’enfants (Paris 1870–1920)*, Genre et histoire 16, 2015, automne, doi: 10.4000/genrehistoire.2292.

K zaujmutí historicko-antropologické perspektivy prameny vybízejí v okamžiku, kdy se v jejich textech konstruuje obraz nalezence jako individua. Jak bude dále ukázáno, dobové polemické spisy a beletristická díla pracují s výraznými ustálenými stereotypy, když načrtávají obrazy „nevinných dítek" a jejich hříšných / krutých / lehkomyslných / nešťastných matek. Obdobně ostře konturované jsou ve spisech současníků i obrysy pěstounek a pěstounů, kteří děti přijímají pouze z hamižnosti, nebo naopak z ryze čistých úmyslů. Stereotypy opakované literaturou běžně pronikají i do úředních písemností a stávají se argumentační platformou i v případě nejnižších článků administrativy nalezinecké péče.

Novým badatelským trendem světového dějepisectví na pomezí sociálních dějin a historické antropologie jsou dějiny emocí, které se nesměle objevují i v české historiografii.[99] Studium vnímání a projevů emocí a přirozeně prolíná s gender history, dějinami rodiny a dějinami dětství. V jejich rámci se jisté pozdní reflexe dočkal i koncept psychohistory založený na freudovské hypotéze generačně předávaného traumatu, který do historiografie v sedmdesátých letech vnesl svými dějinami dětství Lloyd de Mausse.[100] Výzkum související s tématem předložené práce publikovala Britta McEven, která zkoumala pocity svobodných matek ve Vídni na přelomu století.[101] Egodokumenty, které by dokázaly odhalit „vnitřní svět" jednotlivců prožívajících realitu nalezinecké péče, jsou naprosto výjimečné, a pokud se například soukromé dopisy v archivech dochovaly, jsou také často stylizované a sepsané s určitým cílem. Emoce a niternější výpovědi lze spíše vyčíst mezi řádky v případě kněží pohnutých, nebo naopak rozčilených při řešení případu některého konkrétního dítěte. Dosud se nepodařilo nalézt jedinou, byť třeba zprostředkovanou výpověď nalezence. Teoreticky přitom nelze vyloučit ani možnost využití metod oral history.[102] Vzhledem k tomu, že pražský „nalezinec" fungoval ještě krátce po druhé světové válce, nemělo by být nemožné nalézt pamětníky.

Dostupné prameny ukazují převážně jen strukturu nalezinecké péče. Jednotliví nalezenci z ní vystupují pouze jako „neznámí", jejichž stopa velmi často končí předčasným úmrtím, v lepším případě se ztrácí v době, kdy se odložené dítě mělo začít

[99] Ute FREVERT, *Emotions in History: Lost and Found*, Budapest 2012; Rob BODDICE, *The History of Emotions*, Manchester 2017[2]; Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*, Český časopis historický 114, 2016, s. 291–315.
[100] Lloyd DeMAUSE, *The Evolution of Childhood*, in: Lloyd deMause (ed.), The History of Childhood, London 1976, s. 1-73. Srov. R. Boddice, The History, s. 29–32.
[101] Britta McEVEN, *Shame, Sympathy, and the Single Mother in Vienna, 1880–1930*, Journal of Women´s history 35, 2023, spring, s. 100–120.
[102] Orálně historickou metodu při výzkumu problematiky dětí bez rodičů uplatnila Lynn ABRAMS, *The Orphan Country: Children of Scotland´s Broken Homes from 1845 to the Present Day*, Edinburgh 1998.

učit číst a psát.[103] V individuální rovině prameny umožňují poskládat pouze mikropříběhy, obvykle s otevřeným koncem, z nichž by autor nadaný jistou obrazotvorností mohl vytěžit materiál na několik románů. Předložená práce se pouze pokouší sestavit kolektivní biografii odložených dětí a jejich sociálního okolí, doplněnou o rekonstrukci obrazu nalezenců v dobových písemnostech a data získaná kvantitativním výzkumem dostupných evidenčních pramenů a statistik.

[103] Alain CORBIN, *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Francoise-Luise Pinagota. 1798–1876*, Praha 2006.

III. Prameny

Prvotním zdrojem informací a statistik o nalezinecké péči, a především zrcadlem názorů současníků, jsou nejrůznější dobové publikace, ať už přísně vědecké, propagační či polemické, nebo beletristické. Nejde jen o fakta, která předkládají, protože argumentace jejich autorů je pramenem sama o sobě. Spisy věnované sociálnímu systému zajišťovanému porodnicemi a nalezinci byly v rakouské monarchii nejhojněji vydávány v souvislosti s politickými debatami o smyslu fungování těchto ústavů. Horečnou publikační činnost zastánců i odpůrců nalezinců lze zaznamenat od šedesátých let 19. století, kdy započala první vlna rušení těchto institucí. Přeživší nalezince pak o své činnosti pravidelně vydávaly tištěné výroční zprávy.[104] Na interpretaci těchto spisů je vystavěna kapitola V. o názorech současníků na nalezineckou problematiku. Na tomto místě postačí sdělit, že do této chvíle byly dohledány a analyzovány více než čtyři desítky publikací, které se prezentovaly jako vědecká nebo odborně polemická pojednání o nalezinecké péči v habsburské monarchii.

Protože systematická nalezinecká péče v habsburské monarchii byla vytvořena, zřizována a financována státem, respektive jednotlivými zeměmi, lze prameny k jejímu fungování nalézt v archivech centrálních úřadů, konkrétně v archivu rakouského ministerstva vnitra[105] a českého zemského gubernia.[106] Jejich fondy přinášejí především informace o založení, fungování a financování porodnic a nalezinců, jejich personálu a managementu.

---

[104] První statistické údaje k provozu pražské porodnice a nalezince obsahuje spis Tadeáše Bayera: T. BAYER, *Beschreibung.* První samostatná výroční zpráva pražské porodnice a nalezince byla vydána tiskem až pro rok 1865 (Gottfried RITTER VON RITTERSHAIN, *Erster Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Findelanstalt in Prag 1865*, Prag 1866). Skutečně reprezentativních rozměrů nabyly výroční zprávy v devadesátých letech po rozsáhlých investicích do budov sloužících porodnici a nalezinci: *Výroční zpráva královského českého zemského porodince a nalezince v Praze za rok 1897. Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Gebär- und Findelanstalt in Prag für das Jahr 1897*, Praha 1897; *Výroční zpráva královského českého zemského porodince a nalezince v Praze za rok 1898. Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Gebär- und Findelanstalt in Prag für das Jahr 1898*, Praha 1898; *Výroční zpráva královského českého zemského porodince a nalezince v Praze za léta 1899–1903. Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Gebär- und Findelanstalt in Prag für die Jahre 1899–1903*, Praha 1903 (dále jen *Výroční zpráva ZPN 1897*; *Výroční zpráva ZPN 1898*; *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*). Podobu lékařské a vědecké statistiky mají i mladší dějiny vídeňského porodnictví: Isidor FISCHER, *Geschichte der Geburtshilfe in Wien: im Auftrage der Wiener Geburtshilflich-Gynäkologischen Gesellschaft*, Leipzig – Wien 1909.

[105] V rámci předloženého výzkumu byla prostudována část písemností uložených v Österreichisches Staatsarchiv (dále OeStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), Inneres Hofkanzlei a Inneres MdI Präsidium.

[106] České zemské gubernium v souvislosti se založením a počátečním provozem pražské porodnice s nalezincem vytěžila M. HALÍŘOVÁ, *Zemský nalezinec v Praze*; TÁŽ, *Pražský nalezinec a jeho role.*

Písemnosti zachycující vnitřní poměry v nalezincích tvoří různě rozsáhlé samostatné archivní fondy institucí. Archiv vídeňského nalezince uložený v dolnorakouském zemském archivu v St. Pöltenu byl zevrubně prozkoumán Verenou Pawlowsky, z jejíž monografie přebírám většinu poznatků o fungování nalezince ve Vídni.[107] Udílení svátosti křtu a zajišťování pohřbů pro vídeňskou porodnici vykonávala farnost Nejsvětější Trojice na předměstí Alser, jejíž matriky údajně tvoří největší dochovaný soubor matričních knih v Evropě.[108]

Mimořádně rozsáhlý a dobře zachovaný je archivní fond Zemská porodnice a nalezinec Praha o rozsahu takřka 130 běžných metrů, uložený v Národním archivu, který mapuje fungování pražské instituce od založení až do úplného ukončení činnosti počátkem padesátých let 20. století.[109] Fond byl uspořádán koncem šedesátých let a je opatřen důkladným inventářem Anity Křepelkové a Anny Skýbové.[110] Zahrnuje písemnosti společného ředitelství porodnice a nalezince, jehož administrativa se v osmdesátých letech 19. století zkomplikovala rozdělením klinik na české a německé, dále evidenci a zdravotní dokumentaci pacientek porodnice a dokumenty týkající se chodu a svěřenců nalezince. Vnitřní činnost instituce popisují dochované knihy normálií z let 1808–1948.[111] Dobrou badatelskou pomůckou, využitou i v rámci předloženého výzkumu, jsou takzvané videátní knihy, které sloužily jako přehledové rejstříky nejrůznějších norem a nařízení, které se vztahovaly jak k provozním záležitostem instituce, tak k pravidlům nalezinecké péče.[112] Rodičky byly zaznamenávány do Protokolů ošetřovanek, o jejich zdravotním stavu svědčí dochované klinické protokoly a knihy porodů, jež jsou rovněž součástí fondu. Děti narozené a případně též zemřelé v pražské porodnici zachycují matriky farnosti u sv. Apolináře.[113]

---

[107] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*.

[108] Matriky pro Alservorstadt jsou zpřístupněny on-line na https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/08-alservorstadtkrankenhaus/ (7. 9. 2026). Protokoly o stavu nalezenců vídeňského nalezince jsou také digitalizovány a zpřístupněny on-line: https://www.wien.gv.at/actaproweb2/benutzung/archive.xhtml?id=Ser%20%20%20%20%2000008910ma8Invent#Ser_____00008910ma8Invent (7. 9. 2026).

[109] Národní archiv (dále NA), fond 1049 Zemská porodnice a nalezinec Praha (dále ZPN), https://digitalnibadatelna.nacr.cz/proarchiv_vade/entityDetail/57e5b9341ba1429582910e320f30b4bf 19. 7. 2026).

[110] Anita KŘEPELKOVÁ – Anna SKÝBOVÁ, *Zemská porodnice a nalezinec v Praze, 1789–1949 (1956)*. Inventář, Praha 1967 (strojopis).

[111] M. HALÍŘOVÁ, *Knihy normálií*.

[112] Videátní knihy z let 1843–1913 zachycují kromě opisů různých nařízení především zemského výboru otázky dílčího financování, vybavení, zaměstnanců ústavu, odměny personálu, vyúčtování externistům (za léky, dodávky, řemeslné práce), objevují se rozhodnutí týkající se jednotlivých nalezenců či pěstounů, obvykle v souvislosti s nějakou mimořádnou platbou. Jsou opatřeny rejstříky. NA, ZPN, kn. 10 a kn. 11.

[113] Archiv hlavního města Prahy, Sbírka matrik, Kostel sv. Apolináře, sign. APi1. Matriční knihy jsou digitalizovány a zpřístupněny na https://katalog.ahmp.cz/pragapublica/NavigBean.action?entity=%28%5

Děti, které jejich matky svěřily do péče nalezince, byly zaznamenány do takzvaných Základních knih, dochovaných v ucelené řadě od roku 1810 až do roku 1949, které personálu nalezince sloužily pro základní orientaci ohledně svěřených dětí: záznamy byly řazeny podle evidenčního čísla nalezence, uváděly jeho jméno a datum narození, údaje o očkování, jméno a původ matky, jméno a adresu pěstounů, datum, ke kterému jim bylo dítě předáno, a poznámku o ukončení péče a dalším osudu nalezence, která se bohužel často rovnala informaci o jeho úmrtí.[114] Na začátku řešení výzkumného projektu se tyto základní knihy začínaly připravovat k digitalizaci, proto nebyly v rámci výzkumu využity. Do budoucna ale slibují značný badatelský potenciál, zejména pokud by došlo k jejich zpracování moderními databázovými a analytickými nástroji. Hlavní sady evidenčních knih doplňovala řada pomocných knih, rejstříků a indexů, které badatel může využít pro rychlé zorientování nebo dohledání dílčích údajů.[115]

V podstatně menší míře jsou z období monarchie dochovány jednotlivé dokumenty týkající se konkrétních dětí a jejich pěstounů. Větší množství písemností zachycujících osudy jednotlivých dětí pochází z posledních desetiletí existence ústavu ve dvacátém století. Zřejmě již pracovníci zemské porodnice a nalezince vyřadili ze zdejšího archivu drtivou většinu korespondence, jejíž objem musel být, soudě podle současných archivů farních úřadů, nesmírný. Dochováno je bohužel jen několik protokolů o kontrolách pracovníků nalezince v terénu, které představují mimořádně cenný pramen dokumentující celý systém pěstounské péče zevnitř, očima řadových pracovníků.[116]

Fondy zachycující dějiny zbývajících dvou zemských nalezinců na území České republiky jsou podstatně chudší. Fond Zemský výbor Brno v Moravském zemském archivu nabízí v několika kartonech prameny k organizačním, provozním, finančním a personálním záležitostem porodnic s nalezinci v Brně a v Olomouci.[117] Mimořádně zajímavým pramenem je zpráva o nalezencích na venkově z roku 1878, která přináší přepis protokolů z plošného šetření o počtu a podmínkách dětí umístěných v pěstounské péči, které byly vyplňovány v jednotlivých lokalitách a zasílány do Brna.[118] Na fond

---

En%29%28%28%28localArchiv%2C%5En%2Chot_%29%28unidata%29%29%28108907%29%29 (7. 9. 2026).

[114] NA, ZPN, inv. č. 472–555, kn. 472–555.

[115] Dochovány jsou například knihy dětí vydaných do venkovské péče (NA, ZPN, inv. č. 694–699, kn. 694–699), knihy nalezenců vrácených z pěstounské péče do filiálky v Karlíně zahrnující i fotografie dětí (NA, ZPN, inv. č. 712, kn. 712), indexy míst, kde děti pobývaly v pěstounské péči (NA, ZPN, inv. č. 935–940, kn. 935–940), jmenné indexy kojných v nalezinci (NA, ZPN, inv. č. 942–944, kn. 942–944).

[116] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.

[117] Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond Zemský výbor Brno (dále ZV Brno), sign. P6, P6/1, P6/2, kar. 6712–6717, 6726, 6743.

[118] Tamtéž, sign. P6/1-2, kar. 6742.

Zemská porodnice Brno navazuje fond Zemský nalezinec a sirotčinec Brno,[119] který ovšem není tak bohatý jako jeho pražská obdoba, neboť Brno na rozdíl od hlavního města Čech nedisponovalo lékařskou fakultou, která by nalezinec využívala jako kliniku. Nalezinec zde fungoval podstatně kratší dobu a také počet jeho chovanců byl výrazně menší. Obdobou pražských hlavních knih jsou „evidenční protokoly nalezenců mužského a ženského pohlaví přidělených na výchovu do rodin na Moravě 1791–1879“ vedené v Brně v celkem 32 svazcích[120] a také čtyři svazky knih evidující děti v nalezinecké péči v Olomouci v letech 1837–1880.[121] Evidenční knihy nalezenců vedené na Moravě obsahují v podstatě stejné rubriky jako jejich pražské protějšky, je ale obtížnější se v nich zorientovat, protože ze záznamů není patrné, v jaké fázi svého života do nich byly děti zapisovány. Zatímco v Čechách úředníci nalezince zapisovali děti ihned po převzetí do jediné knihy a evidenční čísla jim přidělovali v průběžné řadě, v Brně a v Olomouci bylo zvykem vést evidenci zvlášť pro chlapce a pro děvčata. Přibližně roční děti zde navíc formálně přecházely z péče nalezince pod kuratelu sirotčince, byť se fakticky jednalo o jeden ústav a chovanci pravděpodobně většinou zůstávali u stejných pěstounek.

Určitou zprostředkovatelskou, kontrolní, případně rozhodčí roli v péči o nalezence předané do pěstounské péče hrály orgány krajské a později okresní správy, nešlo však o podobně systematickou administrativní práci jako v případě farních úřadů. V dozoru nad nalezenci v pěstounské péči měly své slovo i obce, ovšem vzhledem k tomu, že většina dětí směřovala z nalezince do venkovských lokalit, kde se písemné úřadování zpravidla rozvíjelo dosti pozdě, nemohly být jejich archivy systematicky využity.[122] Jistou badatelskou perspektivu by mohly archivy obcí představovat v souvislosti s domovským právem, tedy s plněním zaopatřovací povinnosti vůči dětem, které dosáhly předepsaného věku a z nalezinecké péče vystoupily, což je téma, které přesahuje záběr předložené práce.[123]

---

[119] MZA, fond Zemský nalezinec a sirotčinec Brno (dále ZNS Brno), https://www.mza.cz/aron/apu/fe5baf97-fe74-4496-9791-6af07e808b23 (19. 7. 2026).

[120] MZA, ZNS Brno, kn. 1–32.

[121] Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc (dále SOkA Olomouc), fond Sirotčinec a nalezinec Olomouc (dále SN Olomouc), 1837–1880, https://digi.archives.cz/da/vysledekDetail/17fe60b7bd8d49ae9308aefbd8398664?page=19 (19. 7. 2026). Obsahem fondu jsou pouze čtyři evidenční knihy, které na sebe navazují.

[122] Provedené namátkové rešerše v inventářích archivů obcí, kde nalezenci prokazatelně byli vychováváni, neprokázaly existenci dochovaných písemností týkajících se dětí v pěstounské péči.

[123] K problematice sociálního zabezpečení v Rakousku obecně Jan JANÁK, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, Brno 1970. Dílčí změny zmiňuje Miroslav MARTÍNEK, *Rakouské zákonodárství v oblasti chudinství, zdravotnictví a sociální správy*, Sborník k dějinám 19. a 20. století 4, 1977, s. 63–85.
K úřadování obcí Martin DROZDA, *Vesnická obec na Moravě mezi osvícenstvím a zrušením poddanství na příkladu privátních statků olomoucké kapituly*, Brno 2024. K otázce domovského práva a povinnostem

O děti svěřené do pěstounské péče se měli na lokální úrovni starat především správci katolických farních úřadů. Faráři dozor nad nalezenci vykonávali v rámci svých povinností vůči státu, písemnosti týkající se nalezenců byly proto vyřizovány a ukládány v rámci farních registratur mimo další „sociální" agendu, jakou byla například správa chudinské kasy či různých nadací určených třeba pro přestárlé nebo sirotky.[124] Katoličtí kněží měli vyřizovat komunikaci mezi pěstouny a nalezinci, předávat pěstounům finanční příspěvky určené na výživu dětí a také provádět bezprostřední kontroly úrovně pěstounské péče, v čemž jim měli být nápomocni i místní lékaři a učitelé. Bohužel nalezinecká agenda farních úřadů není přes svůj někdy velmi značný rozsah z hlediska dějin správy a obsahu archivů farních úřadů příliš prozkoumána, například v mnoha ohledech velmi přínosná monografie Věry Slavíkové o farních archivech se o nalezencích zmiňuje pouze jednou, protože v královéhradecké diecézi bylo dětí v pěstounské péči umístěno jen minimum.[125]

Rešerše archivů farních úřadů byly provedeny v státních okresních archivech na území Čech, pokrývajících regiony, kam podle dobových statistik pravidelně mířily děti do pěstounské péče. Moravské a slezské farnosti na své badatele čekají, autorka na jejich výzkum rezignovala jednak kvůli komplikovanější fyzické dostupnosti, jednak s ohledem na skutečnost, že těžiště písemností dochovaných ve farních archivech v Čechách leží až v období přelomu 19. a 20. století, kdy už moravské nalezince nefungovaly.[126]

---

obcí na poli chudinství Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Pracovní migrace v Rakousku v dlouhém 19. století: stát, vrchnosti, obce a sociální systém*, in: Zdeňka Stoklásková – Mojmír Stránský – Philipp Therr (edd.), Rakousko a Česká republika jako imigrační země: historické srovnání nadnárodní pracovní migrace od roku 1780, Praha 2024, s. 19–36; Z. STOKLÁSKOVÁ, *Vater Staat.*

[124] K problematice archivů farních úřadů Marie VOJTÍŠKOVÁ, *Farní archivy a historicko–demografické bádání*, Historická demografie 4, 1970, s. 33–49; Lenka MARTÍNKOVÁ, *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku. (Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století)*, Archivní časopis 55, 2005, s. 89–116; TÁŽ, *Die Diözese Budweis 1785-1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*, Pelhřimov 2011.

[125] Věra SLAVÍKOVÁ, *Určeni jsme k nevypřáhnutí. Farní archivy jako svědectví o roli duchovního správce a jejích proměnách v dlouhém 19. století*, Praha 2024.

[126] V textu jsou uváděny současné názvy popisovaných míst. Pro lepší prostorovou orientaci čtenáře bývá v textu uváděn současný okres, v němž se zmiňovaná lokalita nachází. Není-li uvedeno jinak, je míněno současné správní uspořádání. V případě, že dané místo, respektive farnost leží na pomezí více okresů, byla dána přednost správnímu celku, v němž sídlí příslušný státní okresní archiv uchovávající archiv příslušného farního úřadu. Je to především případ farnosti Zahrádka sídlící v dnes již zaniklé stejnojmenné obci, jejíž území je rozděleno mezi současné okresy Benešov, Havlíčkův Brod a Pelhřimov, ovšem farní archiv je uložen v Havlíčkově Brodě. Rozsah farností byl ověřen za pomoci dobových příruček: Johann TRAJER, *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice 1862; *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis Archidioceseos Pragenae pro anno Domini MDCCCXC*, Praha 1890; Antonín PODLAHA, *Posvátná místa království českého*. Řada první, Archidiecese pražská 3, Vikariáty Kralovický, Vlašimský a Zbraslavský, Praha 1909; TÝŽ, *Posvátná místa království českého*. Řada první, Archidiecese pražská 6. Vikariáty Sedlčanský a Votický, Praha 1912; *Catalogus venerabilis cleri secularis et regularis dioeceseos Reginae-Hradecensis pro anno domini Jesu Christi 1899*, Hradec Králové 1899. Počty obyvatel

Povaha písemností týkajících se nalezenců dochovaných ve farních archivech byla první a zásadní otázkou předloženého výzkumu.[127] Faráři měli povinnost vést evidenci dětí svěřených do pěstounské péče ve své farnosti, nebylo ale zřejmě stanoveno, jak přesně by tato evidence měla vypadat. Její podoba tedy odrážela počet přijímaných nalezenců, objem práce, který vůči nim musel kněz vykonávat, a samozřejmě jeho vlastní pečlivost. Zároveň měli administrátoři farností za úkol vyřizovat komunikaci mezi nalezinci a pěstounskými rodinami, záleželo ovšem na nich, zda a jakou korespondenci si budou archivovat, zda budou uchovávat koncepty a podobně. Dále bylo povinností farářů zprostředkovávat vyplácení příspěvků na péči, bezpochyby tedy musely zcela běžně vznikat i písemnosti účetní povahy, opět ale záleželo na úřednických a archivářských preferencích kněze. Obecně lze soudit, že řada lokálních jednání kolem nalezenců probíhala ústně a zcela určitě to platí o starších obdobích existence nalezinců.

Kromě dobové úřední praxe administrátorů farností je pro badatele klíčová přístupnost fondů farních, respektive děkanských úřadů.[128] Pražská, českobudějovická a královéhradecká diecéze, kterých se nalezinectví a pěstounská péče v Čechách týkaly především, deponují fondy svých farností v státních okresních archivech. Na Moravě je situace složitější kvůli převzetí většiny fondů do centrálního archivu brněnské diecéze,[129] zatímco jiné farnosti, administrované například řeholními řády, zůstaly v okresech. Uspořádanost a přístupnost archivů farních úřadů se výrazně regionálně liší. Zatímco pracoviště Státního oblastního archivu v Třeboni předkládají (namnoze i online) detailně zpracované inventáře ke všem farním archivům, které spravují, středočeské archivy bohužel tak vysokou zpracovanost nemají, případně se dostupné pomůcky zabývají pouze knihami a spisy jsou roztříděny a popsány pouze povšechně. O to větší dík patří archivářům, kteří byli ochotni nalezineckou agendu ve svých fondech hledat a napomoci tak zdaru prezentovaného výzkumu. Nelze však pochybovat, že zpracování dalších fondů v kombinaci s novými analytickými nástroji přinese v budoucnu nové poznatky a vyzve badatele k opětovnému zkoumání a možná přehodnocení problematiky nalezenců a pěstounské péče. V tuto chvíli bylo možné v státních okresních archivech v Benešově,

farností byly rekonstruovány na základě výsledků sčítání lidu, jak je uvádí *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970* I/1, Praha 1978.

[127] Ve státních okresních archivech v Prachaticích, Rakovníku a Strakonicích se i přes existenci kvalitních inventářů nepodařilo ve fondech farních úřadů žádné prameny k vychovávání nalezenců nalézt.

[128] Dále jen DÚ a FÚ. Ve fondech vikariátních úřadů se podle zjištění autorky písemnosti k nalezencům nenacházejí.

[129] Diecézní archiv Biskupství brněnského nedávno zpřístupnil obsah fondů farních úřadů na https://archiv.biskupstvi.cz/fondy-farnosti/ (8. 9. 2026).

Havlíčkově Brodě a Příbrami, tedy v okresech s vysokým zastoupením pěstounské péče, prostudovat pouze knihy, bezpochyby mimořádně zajímavá spisová agenda na analýzu teprve čeká. Farní archivy v dnešních okresech Kolín, Praha-východ a Praha-západ, které v prvních desetiletích fungování pražského nalezince představovaly klíčové regiony pro umisťování odložených dětí, jsou z velké části nezpracované, nebo v popisech fondů agendu týkající se nalezenců neuvádějí.[130]

I přes značnou roztříštěnost představují farní archivy nezastupitelný zdroj poznatků o pěstounské péči. Za prvé, faráři administrovali záležitosti dětí odložených ve všech zemských nalezincích, které si jinak vedly jen svou vlastní statistiku a mezi jejich okruhy působnosti nebyla jasně vymezená hranice. V mnoha obcích se tak potkávaly děti přicházející ze dvou zařízení, typicky z Prahy a Vídně, což je skutečnost, kterou by se studiem jiných fondů nepodařilo dokázat. Za druhé, faráři byli v přímém kontaktu s pěstounskými rodinami a v jejich rukou se sbíhaly nitky komunikace mezi dalšími aktéry nalezinecké péče: s úřady, sousedy, lékaři, učiteli, někdy i vlastními rodiči nalezenců. Za třetí, administrátoři farností uchovávali písemnosti, které se v kancelářích zemských nalezinců zřejmě běžně skartovaly. Došlou korespondenci někteří z nich doplňovali o koncepty vlastních odpovědí, do seznamů nalezenců si psali poznámky, ukládali platební výkazy pro pěstouny. Pouze činnost farních úřadů tak nabízí možnost sledovat péči o nalezence perspektivou „zdola“ a ukázat každodenní život odložených dětí i jejich biologických a náhradních rodin.

Pokud jde o typy písemností dochovaných v archivech farních úřadů, lze je zhruba rozdělit do tří skupin. Běžně dochované jsou evidenční prameny, nejčastěji v podobě seznamů nalezenců, které kněží měli povinnost vést a ve větší či menší míře je používali i jako jakési „pomocné“ kancelářské knihy, které opatřovali vlastními značkami, vpisky a podobně.[131] Přestože byly soupisy nalezenců kontrolovány při kanonických vizitacích podobně jako třeba matriky, podoba mnohých z nich neumožňuje kvantitativní zpracování: jsou neúplné, poškozené, nesystematické nebo doplněné takovým množstvím individuálních poznámek, značek a škrtů, že badatel pochybuje, zda se v nich vůbec

[130] Písemnosti vztahující se k nalezencům jsou na webu Státního oblastního archivu v Praze uvedeny v rámci děkanských úřadů Hradešín, Plaňany a Říčany. Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kolín, DÚ Hradešín; tamtéž, DÚ Plaňany; Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Praha-venkov, DÚ Říčany.

[131] V roce 1851 farář z Rožmberku nad Vltavou psal do lineckého nalezince, že požadované informace vyhledal v „meinem Findelskindervormerkbuch“. Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Český Krumlov (dále SOkA Český Krumlov), FÚ Rožmberk nad Vltavou, inv. č. 114, kar. 3.

vyznal sám autor.[132] V řadě farností byly soupisy nalezenců rozděleny podle ústavů, ze kterých děti pocházely, což bylo praktické zejména v lokalitách s větším počtem pěstounských rodin. Seznamy obvykle obsahují evidenční číslo přidělené nalezenci v ústavu, jeho jméno, příjmení, datum narození, datum přijetí do pěstounské péče, jméno a adresu pěstounů a poznámku o dalším osudu dítěte, tedy buď informaci o jeho vystoupení z péče nalezince, nebo zprávu o jeho úmrtí. Některé soupisy vznikaly průběžně a faráři do nich chronologicky zapisovali jména dětí tak, jak přišly do farnosti, a někdy je opatřovali i vlastním číslováním.[133] Jiné vznikly ad hoc, například u příležitosti kontroly zdravotního stavu nalezenců v lokalitě, nebo si je farář sepsal pro lepší orientaci ve vyplácených příspěvcích,[134] případně zachycovaly zvláštní skupinu nalezenců, pokud farář seznamem odpovídal na otázku nějakého úřadu. Nalezince pravidelně žádaly faráře o zasílání soupisů nalezenců vychovávaných v jejich farnosti a někteří kněží si zakládali kopie.[135]

Ani chronologické soupisy samozřejmě nemusí pokrývat celé období, kdy nalezenci do farnosti přicházeli. Pro rychlou orientaci badatele, který chce odpověď na jednoduchou otázku, zda a kdy přibližně se v dané farnosti objevovali nalezenci, jsou nejdostupnějším pramenem matriky zemřelých. K úmrtím nalezenců docházelo ještě častěji než u dětí z běžných rodin a místní faráři měli povinnost je pochovat, byť náklady dodatečně proplatil nalezinec, do kterého zaslali úmrtní list. Záznamy o jejich pohřbech se tedy v matrikách objevují velmi často a mohou sloužit jako dostupný zdroj informací doplňující údaje o jednotlivých nalezencích zaznamenaných v soupisech. Především jimi lze korigovat časový horizont pěstounské péče v regionu, jak dále ukáží třeba příklady Zahrádky (okres Havlíčkův Brod) a Kostelní Radouně (okres Jindřichův Hradec).

[132] V některých případech se kvalita záznamů výrazně mění s osobou zapisujícího duchovního. Příkladem mohou být Popovice v okrese Benešov, farnost s velkým počtem nalezenců, kde se perfektně vedený soupis od roku 1883 stává v polovině devadesátých let nepřehledným a nepoužitelným pro analytické zpracování. Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Benešov (dále SOkA Benešov), FÚ Popovice, kniha nalezenců (vložené listy, neuspořádáno).

[133] Netypické jsou průběžně vedené soupisy nalezenců na Příbramsku, které mají formu abecedního rejstříku, kde klíčem pro třídění údajů bylo počáteční písmeno příjmení dítěte; Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Příbram (dále SOkA Příbram), FÚ Dolní Hbity, seznam nalezenců 1874–1924, neuspořádáno; tamtéž, FÚ Chraštice, kniha nalezenců 1854–1909, neuspořádáno.

[134] Specifická je výplatní kniha nalezenců z Prahy a Vídně, kterou si v letech 1909–1912 vedl farní úřad v Modletíně. Kniha je vedena oboustranně pro každý nalezinec zvlášť a zahrnuje kolonky na podpisy pěstounů, jimiž stvrzovali přijetí ošetřovného, svým způsobem tedy sloužila jako kniha kvitancí. Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod (dále SOkA Havlíčkův Brod), FÚ Modletín, inv. č. 33, kn. 32.

[135] Například SOkA Benešov, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2 (vložené listy).

Velkou a velice nesourodou skupinu písemností by bylo možné souhrnně označit jako korespondenci, ať již přijatou nebo odeslanou, dochovanou v konceptech. Nevýhodou přípravných rukopisů je samozřejmě špatná čitelnost a srozumitelnost, na druhou stranu leckdy zběžně načrtnuté koncepty nabízejí možnost číst mezi řádky, sledovat vývoj formulací a stylizaci, tedy i postoje pisatelů, kteří se snažili své myšlenky uspořádat tak, aby adresáty svých dopisů přesvědčili o správnosti svých názorů.

Obsah korespondence farních úřadů lze chronologicky roztřídit podle toho, jak mohly jednotlivé dokumenty vznikat v průběhu života odloženého dítěte. Na začátku byla žádost pěstounů o přidělení dítěte z nalezince, kterou přednesli faráři, aby ji sepsal, uvedl patřičné informace o rodinných poměrech a ekonomických možnostech budoucích pěstounů, přiložil další dobrozdání od představenstva obce, stvrdil podpisem a odeslal do nalezince. Žádosti sepisovali faráři většinou individuálně, jednotlivé koncepty jsou tedy zajímavým dokladem toho, co kněží považovali za dobré uvést nebo zdůraznit. Z ústavu pak přišla pěstounům výzva, kdy se mají pro dítě dostavit. Žádosti o přidělení dítěte z ústavu jsou nejhojněji doloženy z jižních Čech, z okresů Písek a Tábor. Dochovány jsou výhradně v konceptech a až na několik výjimek z nich vyplývá, že faráři s žádostmi souhlasili a pěstouny ústavu doporučili. Nelze však vyvozovat, že by faráři byli ochotní vystavit potvrzení komukoliv, spíše je pravděpodobné, že žadatele, kteří jim připadali nevhodní, odbyli ústním sdělením a záležitost písemně nezaznamenali. Pěstouni, kteří se vypravili dítě vyzvednout, dostali v nalezinci dokumenty potvrzující identitu dítěte a nárok pěstounů na příspěvky, které se někdy dostaly do farních archivů. Faráři bývali minimálně od konce 19. století o umístění dítěte písemně informováni přímo nalezincem. V běžných případech se další komunikace netýkala dítěte, ale vyplácení příspěvků na něj. Nalezinecká péče pak obvykle bývala ukončena výzvou, aby se pěstouni s dítětem dostavili do ústavu, zprávou o tom, že si svého potomka vyzvedli rodiče, nebo hlášením faráře do nalezince, že dítě v pěstounské péči zemřelo.

Nejvíce samozřejmě badatel ocení korespondenci, která opouští ustálené formulace a tlumočí nezvyklou situaci či konflikt a jejich řešení. Ve farních archivech jsou dochována udání, stížnosti, protokoly o kontrolách v rodinách pěstounů, soudní a úřední rozhodnutí, přímluvné listy. Ve všech těchto písemnostech se odrážejí nejen detaily z každodenního života v pěstounských rodinách, ale i postoje jejich pisatelů. Mimořádně zajímavá jsou pak hlášení farářů nebo jejich vyjádření k problémům nalezinecké péče.

Účetní prameny reprezentují „výplatní listiny“ a seznamy vypočítávající, na kolik peněz má která pěstounská rodina nárok, případně stvrzenky a kvitance.[136] Předání peněz pěstounům faráři zaznamenávali do „nalezeneckých knížek“, ty ale v prozkoumaných fondech nebyly nalezeny. Unikátní je evidence pracovních úkonů a odeslaných poštovních zásilek souvisejících s pěstounskou péčí, kterou si v letech 1907–1920 vedl farář v Rapšachu (okres Jindřichův Hradec).[137]

Složky týkající se nalezenců uložené ve farních archivech doplňují ještě různá tištěná ponaučení, příručky a výzvy, distribuované buď přímo nalezinci, nebo prostřednictvím civilních úřadů. V případě některých farních úřadů byly tyto úřední přípisy jedinými písemnostmi, které se v jejich archivech dochovaly.[138]

[136] Hojně jsou dochovány například v SOkA Český Krumlov, DÚ Kaplice, inv. č. 146, kar. 6.
[137] SOkA Jindřichův Hradec, FÚ Rapšach, inv. č. 15, kn. 15.
[138] Například Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv České Budějovice (dále SOkA České Budějovice), FÚ Dolní Bukovsko, inv. č. 43, kar. 2; tamtéž, FÚ Ševětín, inv. č. 54, kar. 1; Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Prachatice (dále SOkA Prachatice), FÚ Němčice, inv. č. 55, kar. 2; Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Strakonice (dále SOkA Strakonice), FÚ Dobrš, inv. č. 58, kar. 9.

Tabulka 1. Farnosti v Čechách, kde lze doložit přítomnost nalezenců v pěstounské péči na základě badatelsky přístupných archivů farních úřadů v letech 1784–1913

Okresní archiv	Farní / děkanský úřad
Benešov	Bořovnice a Zhoř, Bystřice, Čechtice, Červený Újezd, Divišov, Dolní Kralovice, Domašín, Hrádek, Chotýšany, Jankov, Keblov, Křivsoudov, Louňovice pod Blaníkem, Načeradec, Netvořice, Neustupov, Neveklov, Ouběnice, Popovice, Postupice, Pravonín, Radošovice, Soutice, Šlapanov, Trhový Štěpánov, Václavice, Vrchotovy Janovice, Votice, Vranov, Zdebuzeves
Beroun	Bezdědice, Cerhovice, Hudlice, Loděnice, Lochovice, Nižbor, Všeradice, Žebrák
České Budějovice	Borovany, Dobrá Voda, Dolní Bukovsko, Kamenný Újezd, Mladošovice, Olešnice, Sv. Jan nad Malší, Ševětín, Štěpánovice, Trhové Sviny, Žumberk
Český Krumlov	Blansko, Dolní Dvořiště, Horní Dvořiště, Kaplice, Rožmberk nad Vltavou
Havlíčkův Brod	Golčův Jeníkov, Hněvkovice, Modletín, Ledeč nad Sázavou, Lipnice nad Sázavou, Zahrádka
Jindřichův Hradec	Kostelní Radouň, Pluhův Žďár, Rapšach
Kolín	Hradešín, Plaňany
Kutná Hora	Bohdaneč, Červené Janovice, Kácov, Pertoltice, Pertoltice II., Petrovice II., Rataje nad Sázavou, Sázava
Pelhřimov	Božejov, Cetoraz, Hořepník, Humpolec, Chvojnov, Košetice, Křešín, Mladé Bříště, Mnich, Senožaty, Velká Chyška, Želiv, Vyskytná, Žirovnice
Praha-venkov	Říčany, Slušticе
Písek	Bernartice, Čimelice, Chyšky, Kovářov, Lašovice, Milevsko, Sepekov, Staré Sedlo, Veselíčko
Příbram	Dolní Hbity, Dublovice, Dobříš, Chlum, Chraštice, Jesenice, Kamýk nad Vltavou, Krásná Hora, Pičín, Starý Knín, Svatý Jan, Velká Pečice, Těchnice
Tábor	Bechyně, Budislav, Dírná, Dražice, Hlasivo, Hodušín, Hoštice, Hroby, Chotoviny, Chýnov, Jistebnice, Malšice, Mladá Vožice, Nedvědice, Nová Ves u Mladé Vožice, Opařany, Ratibořské Hory, Stádlec, Šebířov, Tábor

Mapa 1. Farnosti v Čechách, kde lze doložit přítomnost nalezenců v pěstounské péči na základě badatelsky přístupných archivů farních úřadů v letech 1784–1913

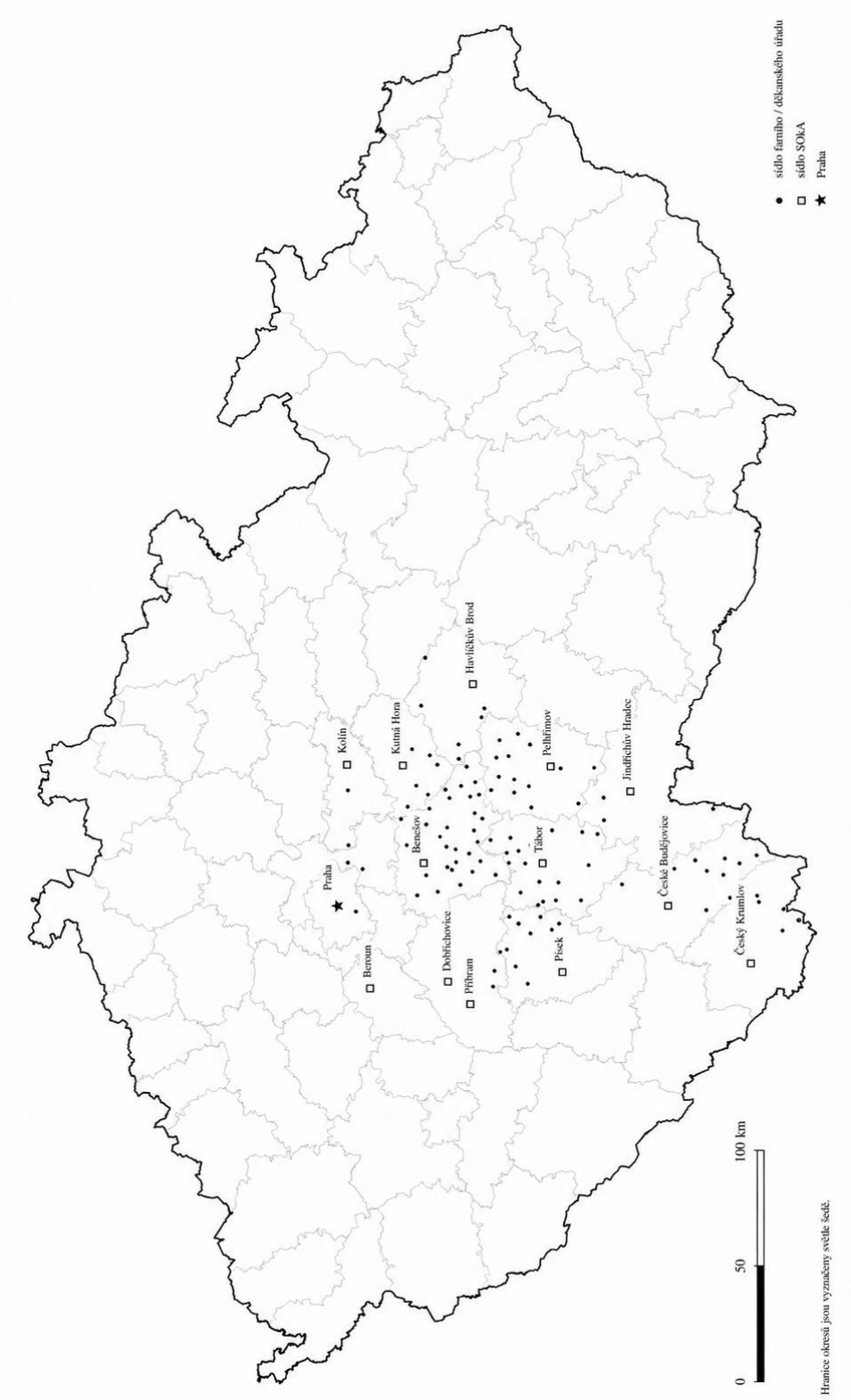

Vytvořeno na základě podkladů autorky za pomoci GPTplus.

IV. Obecné obrysy nalezinecké péče

IV. 1. Evropský kontext

Volker Hunecke při svém bádání o odložených dětech v Milánsku dospěl k závěru, že období let 1750–1850 lze nazvat „stoletím nalezinců“. Jeho následovník Markus Meumann o několik let později doplnil, že předcházející epochu 1650–1750 by minimálně ve vztahu k Říši bylo možné pojmenovat jako „čas sirotčinců“.[139] Obě tvrzení neodrážejí jen početní stav institucí jednoho nebo druhého typu, ale především sociální a demografický rámec pojetí péče o ohrožené děti v obou obdobích. Středověk a raný novověk viděly nevinné dítě potřebující podporu společnosti především v sirotcích, což samozřejmě souviselo i s pravidelnými úmrtnostními krizemi způsobenými dlouhými válkami a epidemiemi. Moderní doba si ale nutně musela všímat i dětí pocházejících z rodin, které právně či funkčně vůbec neexistovaly.

Historie ústavů určených k legálnímu odkládání dětí byla v Evropě velmi dlouhá, zejména v románských zemích sahala až do středověku, což byl argument, který později rádi připomínali příznivci i odpůrci institucionalizovaného nalezinectví: jedni viděli v dějinách osvědčenou tradici, druzí zpátečnictví. Některé ústavy přitom měly alespoň po jistou dobu své existence velmi dobrou pověst, jako například Ospedale degli Innocenti ve Florencii.[140] Velká část odložených dětí však končila ve všeobecných špitálech, místech s otřesnou pověstí i úmrtností. U zrodu moderních institucí určených k péči o děti stály osobnosti jako sv. Vincenc z Pauly, zakládající nalezinec v Paříži,[141] nebo Thomas Coram, otec slavného nalezince v Londýně.[142] I v případě mladších institucí ale odložení dítěte znamenalo přijetí rizika jeho úmrtí a někteří historici je přirovnávají i infanticidě.[143]

Péče o „maličké“ byla tradičním imperativem křesťanské lásky, i když ochranný štít „nevinného dětství“ rozhodně neplatil pro všechny děti bez rozdílu původu a na nemanželské děti se vztahoval jen zřídka. K lásce k bližnímu se připojily osvícenské ideály humanity a rovnosti, a především ekonomické úvahy hlásající, že síla státu spočívá

[139] M. MEUMANN, *Findelkinder, Waisenhäuser, Kindsmord*, s. 259.
[140] N. TERPSTRA, *Abandoned Children*; L. SANDRI, *Ségrégation et violence;* Pier Paolo VIAZZO – Maria BORTOLOTTO – Andrea ZANOTTO, *Child Care, Infant Mortality, and the Impact of Legislation. The Case of Florence's Foundling Hospital, 1840–1940*, Continuity and Change 9, 1994, s. 243–269, https://doi.org/10.1017/S0268416000002289.
[141] I. ROBIN-ROMERO, *Fondateurs, administrateurs et auteurs.*
[142] A. LEVENE, *Childcare, Health and Mortality.*
[143] Pierre DUBUIS, *Enfants refusés dans les Alpes occidentales (XVIe–XVe siècles)*, in: Abandonné et société en Europe XIVe–XXe siècle, Roma 1991, s. 573–585.

v jeho obyvatelích.[144] Skutečným fenoménem se nalezinectví stalo ve Francii, neboť Napoleon, údajně inspirovaný na svých taženích v Itálii, nařídil v každém departementu vybudovat nalezinec vybavený dvířky s otočným mechanismem k anonymnímu odložení dítěte. Tyto „tours de l'abandon" umožnily legální odložení potomka samotnými rodiči: děti byly samozřejmě odkládány i v minulosti, šlo ovšem buď o protizákonné pohození na více či méně veřejném prostranství, nebo v podstatě o „dvojí" odložení, kdy matka dítě svěřila někomu, kdo je posléze se smyšlenou výmluvou odnesl do špitálu. Napoleonské nalezince pokoutní prostředníky zcela nevyloučily. Velká část svobodných matek ve Francii i v 19. století rodila u porodních bab, žen s mnohdy velmi špatnou pověstí, jejichž „služby" zahrnovaly i odnesení novorozence do ústavu.[145] Představa, že zřízení nalezinců zachrání velké množství občanů a vojáků, byla přehnaná, protože i specializované ústavy provázela hrozivá dětská úmrtnost. Přesto musely mít francouzské nalezince do jisté míry dobré renomé, o čemž svědčí kuriózní případ belgického manželského páru, který za pomoci sítě spolupracovníků převážel do Paříže nechtěné potomky movitějších párů až z Bruselu.[146]

Protipólem Francie bylo i v přístupu k nalezincům Německo, kde tento typ institucí prakticky nevznikl. Badatelka Beate Harms-Zieler podtrhuje vliv pruského zemského zákona z roku 1794, který prohlásil manželství za základ státu, což postupně vedlo k omezení nesezdaných soužití a počtu nemanželských dětí. Zatímco v 18. století byly konkubináty poměrně časté, rozvíjející se sociální politika stále více posilovala manželskou rodinu, takže měšťanský model rodinného života a morálky byl postupně „oktrojován i proletarizovaným vrstvám".[147] Podle Otty Ulbrichta byl na přelomu 18. a 19. století důvodem německého odporu k nalezincům postupný odklon od merkantilismu a počínající nedůvěra v automatický přínos populačního nárůstu. Ke slovu se naopak přihlásily ekonomické myšlenky Adama Smithe a Thomase Malthuse, které odrážely obavu z růstu nejchudších vrstev obyvatelstva. Svou roli samozřejmě sehrála

[144] K novověkým teoriím o spojitosti ekonomiky státu a jeho populačního vývoje Alena ŠUBRTOVÁ, *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*, Praha 1989, s. 164–324. Otázku nalezinectví a „záchrany" životů nemanželských dětí však výslovně nezmiňuje.
[145] I. Le BOULANGER, *L'abandon.*
[146] Anne WINTER, *Abandoned in Brussels, Delivered in Paris: Long Distance Transports of Unwanted Children in the Eighteenth Century*, Journal of Family History 35, 2010, s. 232–248.
[147] Beate HARMS-ZIELER, *Außereheliche Mutterschaft in Preußen im 18. und 19. Jahrhundert*, in: Ute Gerhard (ed.), Frauen in der Geschichte des Rechts: Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart, München 1977, s. 325–344, zde s. 341–343. K postavení neprovdaných matek v německém dělnickém prostředí Stefan BAJOHR, *Uneheliche Mütter im Arbeitermilieu: Die Stadt Braunschweig 1900–1930*, in: Hans Ulrich Wehler (ed.), Frauen in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts, Geschichte und Gesellschaft 7, 1981, č. 3/4, s. 474–506.

i absence centrální moci v dosud nesjednocené Říši, která by dokázala zakládání nalezinců prosadit, a snad i politicky motivovaný odpor k nalezincům jako symbolu Francie a její pokleslé morálky.[148]

Neuralgický bod v celoevropsky pociťovaném problému (potenciálně) odkládaných dětí představoval přístup k jejich rodičům, respektive matkám, který se odrážel v proměňujících se systémech sociální péče v jednotlivých regionech. Klíčová byla především otázka možnosti anonymního odložení a zřeknutí se rodičovských závazků, a naopak alternativa návratu dítěte do biologické rodiny, nebo alespoň udržení kontaktu s ní. Mimořádně přísný postoj k svobodným matkám zaujímal londýnský nalezinec Coram, který trval na úplném odříznutí biologické matky od odloženého potomka, přestože v 19. století bylo přijetí dítěte podmíněno slyšením před komisí a odevzdáním doporučení, které dokládalo dosavadní bezúhonnost a dobrou reputaci ženy. Matka odloženého dítěte se směla pouze poptávat na jeho zdraví a být informována v případě úmrtí. Větší práva měly pěstounky, jež se o chovance Coramu staraly během prvních let života a které ústav podporoval v budování pevného vztahu k dítěti.[149] I pro další britské charitativní organizace ovšem bylo typické prezentovat své chovance jako „sirotky" a podporované děti mívaly zakázáno pohybovat se na veřejnosti s biologickými rodiči.[150]

Francouzský systém byl zpočátku velmi vstřícný k těm, kteří se potřebovali dítěte a veškerých povinností k němu zbavit jednou provždy, bylo například zakázáno dotazovat se svobodných matek na jméno otce jejich potomka. Na druhou stranu ženy, které si svůj krok rozmyslely a chtěly si vzít „dítě státu" zpět domů, musely uhradit veškeré náklady za jeho dosavadní výchovu, což pro ně mohlo být velmi náročné. S postupným narůstáním počtů odkládaných dětí, které vedlo k přetěžování systému, se návrat dětí k biologickým rodinám zjednodušoval. I ve Francii samozřejmě proběhla debata o amorálnosti nalezinců, zneužívání veřejné péče a zhoubném vlivu, který měla mít možnost snadného odložení nechtěného dítěte na morálku nižších vrstev a zejména jejich ženských příslušnic. V roce 1860 došlo k definitivnímu rušení napoleonských „tours" a jejich nahrazení kancelářemi, které se zajímaly o oba rodiče a kde bylo třeba podstoupit

[148] O. ULBRICHT, *The Debate.*
[149] J. A. SCHEETZ-NGUYEN, *Calculus*.
[150] H. CUNNINGHAM, *The Children*, s. 44.

administrativní vstupní procedury, což údajně bezprostředně vedlo k poklesu odkládání a nárůstu počtu dětí, které se po nějaké době vrátily z ústavu zpět k rodině.[151]

Ve Skandinávii byly anonymita a s ní spojené úplné zbavení se rodičovských závazků podmíněny uhrazením finančních nákladů, které byly pro většinu pracujících matek neúnosně vysoké. Například sirotčinec ve Stockholmu koncem 19. století umožňoval anonymní odložení dítěte za částku odpovídající asi tříletému platu děvečky, takže z 11 000 svobodných žen, které v roce 1889 porodily nemanželské dítě, jich práva na bezejmennost využilo jen asi 800.[152]

Dalším problematickým bodem byl způsob péče o odložené děti. Vzhledem k neexistenci přijatelné umělé dětské výživy museli být novorozenci kojeni, ale dlouhodobé zaměstnávání kojných přímo v ústavech bylo samozřejmě nereálné. Nalezince po celé Evropě tedy volily v podstatě stejný postup a odložené kojence svěřovaly do placené péče pěstounkám, které si je odnášely do svých domovů a teprve po několika letech je vracely zpět do instituce. Úroveň domácí péče byla pochopitelně obtížně kontrolovatelná a přijímání dětí kvůli výdělku bylo namnoze vnímáno jako morálně pochybné. „Rodinná“ výchova však mohla nalezence lépe připravit do života, zajistit osobnější přístup a také z dobového pohledu zdravější život mimo město.

Kritika ústavní výchovy byla oprávněná nejen proto, že při ubytování velkého počtu dětí v jedné budově se snadno šířily nemoci. Fenomén popsaný moderní psychologií jako hospitalismus, tedy neschopnost jedince, žijícího příliš dlouho v přísně organizovaném soukolí nějaké instituce, poradit si v běžném životě, se samozřejmě týkal i dětí vyrůstajících ve špitálech. Ústavy svým chovancům poskytovaly jen velmi úzce zaměřené vzdělání, které se koncentrovalo na náboženskou výchovu, případně bylo formováno jednostrannou manufakturní výrobou a nemělo mnoho společného s reálným světem. Zejména dívky pak jen obtížně hledaly práci, protože vlastně neuměly nic, čím by se mohly později uživit, a nezřídka končily na ulici, jak ukázal například výzkum životních vyhlídek chovanek florentského špitálu.[153]

---

[151] Ernest SEMICHON, *Histoire des enfants abandonnés depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours: le tour*, Paris 1880, s. 240–244. K debatě o prospěšnosti a nákladnosti „tours“ také Nadine LEFAUCHEUR, *Du tour des enfants au tour des mères*, in: Arlette Dubois (ed.), Les enfants du secret. Enfants trouvés du XVIIe siècle á nos jours, Rouen 2008, s. 21–32.

[152] Birgit PERSSON – Lisa ÖBERG, *Foster-children and the Swedish State 1785–1915*, in: Lars-Göran Tedebrand (ed.), *Orphans and Foster–children. A Historical and Cross-cultural Perspective*, Umeå 1996, s. 51–80.

[153] E. SONNINO, *Between the Home and the Hospice.*

Z dnešního pohledu perspektivní „německá“ cesta měla vést k podpoře chudých matek, aby byly schopny se o své potomky postarat samy. Návrhy sociálních reformátorů zahrnovaly především zavádění pojištění, ale také například mléčných kuchyní a školek. Vliv německého sociálního systému se v druhé polovině 19. století výrazně odrážel v prostředí habsburské monarchie, která přebírala většinu podnětů týkajících se sociálního zákonodárství z Pruska, respektive Německého císařství.[154]

[154] J. JANÁK, *Příčiny vzniku.*

IV. 2. Vznik a fungování zemských porodnic a nalezinců

Na rozdíl od anglického či francouzského modelu odkládání již narozených dětí osvícenský rakouský systém sociální péče počítal i s pomocí pro svobodnou matku, které poskytl možnost slehnout v utajení a zároveň se svého dítěte legálně vzdát. Instituce pro ženy v nouzi a děti bez pečujících rodičů v habsburské monarchii samozřejmě existovaly i v raném novověku, finančně však závisely na soukromých nadacích a jejich geografický dosah i kapacita byly minimální. Ve Vídni již od roku 1704 těhotným ženám a jejich dětem poskytoval azyl špitál u sv. Marka (St. Marx), jehož úlohu posílilo zavedení univerzitní výuky porodnictví v polovině 18. století. Ve Štýrském Hradci byl nalezinec otevřen roku 1764.[155]

V Praze byl v šedesátých letech 18. století z popudu Marie Terezie a za výrazného finančního přispění Augusty Kinské vybudován dům sv. Máří Magdaleny, krátce poté sloučený se starobylým a bohatým Vlašským špitálem, kde mohly svobodné ženy porodit a zároveň odložit nechtěného potomka.[156] Na lékařskou pomoc svobodným i provdaným rodičkám se soustředil soukromý porodní ústav lékaře a demografa Johanna Melitsche otevřený v roce 1787.[157] Děti závislé na veřejné péči mohly v Praze pobývat ve všeobecně zaměřených ústavech, jako byl ostatně i malostranský Vlašský špitál, i když zde dětské osazenstvo převažovalo ještě před otevřením porodnice,[158] nebo u pěstounů placených ze špitálních prostředků. Specializovaným zařízením byl zednářský sirotčinec u sv. Jana Křtitele, založený po hladomoru let 1771–1772 za účelem výchovy a vzdělávání osiřelých dětí, který jako jediný v Praze přežil josefinské centralizační reformy, takže mohl nadále fungovat samostatně a vychovávat děti přímo v instituci.[159] Na Moravě byla od roku 1763 vybírána zvláštní konzumní daň, jež byla určena k financování sirotčince otevřeného roku 1774.[160]

Zásadní systémovou změnu přinesla „direktivní pravidla“ z roku 1781, která vedla k rušení dosavadních charitativních zařízení, sloučení jejich finančních zdrojů, sestávajících z různých, leckdy velmi starých nadací, a vybudování nové, racionálně

[155] D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 116, 148.
[156] T. BAYER, *Beschreibung*; D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 141.
[157] K osobnosti Jana Meliče / Johanna Melitsche například Ludmila SINKULOVÁ, *Zdravotně politické priority profesora lékařské fakulty Karlovy Univerzity Jana Meliče*, Acta Universitatis Carolinae Pragensis 16, 1976, č. 2 (vydáno 1977), s. 67–89.
[158] V letech 1776–1789 v ústavu zemřelo celkem 3 100 osob, z toho jen 2,4 % byli muži a ženy starší 20 let. P. SVOBODNÝ – J. KUBĚLA, *Matriky*.
[159] Ignác CORNOVA, *Geschichte des Waiseninstituts zum heiligen Johann dem Täufer in Prag*, Prag 1785; Vinzenz FALK von FALKENHEIM, *Geschichte des Prager Waisenhauses zum hl. Johann dem Täufer*, Prag 1868; M. HALÍŘOVÁ, *Sirotčinec.*
[160] M. HLAVAČKA – P. CIBULKA a kol., *Sociální myšlení*, s. 315–415.

spravované organizace sociální péče. Podle představ císaře Josefa II. měla všechna hlavní zemská města disponovat sadou institucí, zahrnujících vedle všeobecné nemocnice, chorobince a blázince i porodnici a nalezinec.[161] Dva posledně jmenované ústavy měly být propojeny a sloužit stejným cílům: umožnit svobodným matkám anonymní a bezpečné slehnutí, zabránit tak potratům a infanticidě, tím v duchu kameralistických zásad posílit populaci o zachráněné dětské životy a v neposlední řadě zlepšit lékařskou a babickou praxi prostřednictvím klinické výuky v porodnicích. Výchova „sirotků" bez rodičů (ať už skutečně osiřelých nebo odložených) ale měla na základě panovnického rozhodnutí z roku 1788 probíhat primárně v pěstounských rodinách. Interní ústavní péči císař hodnotil jako příliš drahou a nepraktickou, nalezinec měl tedy hrát především organizační a koordinační úlohu.[162]

Jako první byla roku 1784 zřízena porodnice s nalezincem ve Vídni, která krátce poté získala nové, definitivní sídlo v dnes již částečně neexistující budově na Alser Straße, přestavěné z bývalého kláštera trinitářů. Zpočátku porodnice a „Findelhaus" spadaly pod společné ředitelství s nemocnicí a chorobincem, ale od počátku padesátých let 19. století měl ústav vlastní vedení a přešel pod dolnorakouskou zemskou správu.[163] K zásadní reformě vídeňský nalezinec začal směřovat od konce devadesátých let,[164] aby byl roku 1910 definitivně uzavřen. Jeho úkoly převzal nově zřízený Niederösterreichische Landes-Zentralkinderheim sídlící v Gershofu.[165] Jedním z důvodů pro ukončení dosavadního systému nalezinecké péče byly nacionalistické pohnutky rakouských vlastenců, kteří odmítali zapojení slovanských pěstounských rodin.[166]

---

[161] P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály*, s. 34–41; D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 327–340.

[162] Obecně například M. HLAVAČKA – P. CIBULKA, *Sociální myšlení*, s. 41–45; ve vztahu k nalezincům V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 25–45; Halířová 2009; M. HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie*, s. 111–117.

[163] L. WITTELSHÖFFER, *Wien's Heil- und Humanitätsanstalten*, s. 127. Potíže s financováním se vídeňský nalezinec snažil řešit i získáváním nadačních prostředků, například v roce 1829 neúspěšně žádal o převedení známé Chaosovy nadace (Chaossche Stiftung založená v roce 1663 pro zaopatření chudých dětí bez rodičů, od roku 1785 pod zemskou správou). OS, AVA, Inneres Hofkanzlei, kar. 1309.

[164] Reforma se připravovala i na základě zkušeností ze zahraničí. Přímo v archivu ministerstva vnitřních věcí se dochovala zpráva o nalezinecké péči ve Francii z roku 1874 a návrh italského zákona z roku 1907, který byl vyžádán prostřednictvím ministerstva zahraničí. OS, AVA Inneres, MdI Allgemein Teil 2A, kar. 2495.

[165] Pěstounská péče pro odložené či jinak znevýhodněné děti z Dolních Rakous v některých českých regionech fungovala dál a dobíhala ještě krátce po vzniku první Československé republiky. Pro lepší plynulost textu používám i pro nástupnické organizace původní vídeňské porodnice s nalezincem obecného označení „ústav" nebo „nalezinec".

[166] „In diesen werden deutsche Kinder, welche in Ermangelung deutscher Pflegeparteien sonst an solche slawische Nationalität abgegeben werden müssten, untergebracht und damit vor Entnationalisierung bewahrt." Arthur KELLER – Heinrich REICHER, *Die Fürsorge für uneheliche Kinder: zwei Vorträge*, Leipzig – Wien 1909, přednáška prof. Heinricha Reichera, s. 85. Nacionalistické nálady ve vztahu k odloženým dětem předvídal i Antonín Tůma, který nepochyboval, že se rozpoutá „boj o dítě", přestože

Do konce osmdesátých let 18. století v monarchii vznikla síť státem řízených a financovaných institucí, které pracovaly celá desetiletí. Ve vztahu k českým zemím je třeba vedle vídeňského ústavu zmínit především špitál v Linci, kde bylo v roce 1788 zřízeno oddělení s šesti lůžky pro rodičky a deseti vyhrazenými pro nalezinec. Jeho kapacita byla 78 porodů ročně, ale s pěstounskou péčí se vzhledem k vysoké úmrtnosti počítalo jen pro 26 dětí. Nalezinec v Linci pracoval do roku 1869, kdy byl zrušen.[167] Kolem poloviny 19. století, v době největšího rozmachu nalezinecké péče v habsburské monarchii, fungovaly nalezince také v Štýrském Hradci,[168] Innsbrucku, Lvově, Krakově, Lublani, Terstu, Zadaru, Kotoru, Dubrovníku, Šibeniku a Splitu. V roce 1819 byly nalezince prohlášeny za státní ústavy, později je převzaly správy jednotlivých zemí a v letech 1869–1881 byla většina z nich převážně z finančních důvodů uzavřena.[169] Na počátku osmdesátých let už fungovaly jen dvě největší instituce – vídeňská a pražská, navázané na klinickou výuku zdejších lékařských fakult, a několik malých zařízení v Dalmácii.[170]

Na území dnešní České republiky byla první „josefinská" porodnice s nalezincem otevřena v roce 1785 v Brně. Fungovala jako součást všeobecné nemocnice zřízené v bývalém klášteře sv. Petra a Jakuba a disponovala celkem 36 lůžky pro těhotné, rodičky a šestinedělky. V roce 1787 byla při olomoucké všeobecné nemocnici vybudována porodnice s 40 lůžky a kapacitou pro 50 dětí, která měla sloužit i klinické výuce chirurgie a porodnictví, jež navazovala na činnost zdejší medicínské fakulty založené v roce 1778. Výuka babictví se v Olomouci jako jediná udržela i po roce 1871, kdy zde byla výuka ostatních medicinských oborů zrušena. Obě moravská pracoviště zůstávala propojena. Po prvním roce života, kdy jim pěstounskou péči zajišťovaly nalezince, odložené děti přecházely pod kuratelu sirotčince sídlícího v Brně.[171] Pod společnou zemskou správu

zemské ústavy byly ze zákona jazykově utrakvistické. Antonín TŮMA, *K zákonné úpravě ochranné výchovy*, Praha 1910, s. 19.

[167] D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 116, 141, 329; P. SVOBODNÝ – K. ČERNÝ, *Velké dějiny – Lékařství*, s. 223.

[168] Otázka zrušení nalezince ve Štýrském Hradci, založeného již roku 1764, se pravidelně vynořovala od šedesátých let 19. století, uzavřen byl v letech 1872–1899, poté obnoven; K. KASER, *Die Findelkinder.*

[169] Nalezinec v Linci byl uzavřen k 1. 1. 1869, v Lublani k 1. 7. 1871, následovalo v roce 1872 ukončení nalezinecké péče v Štýrském Hradci, Brně a Olomouci, v roce 1873 v Lvově a Krakově, jako poslední ukončily příjem nalezinců ústavy v Terstu (1889), Innsbrucku (1881) a Kotoru.

[170] Franz PRESL, *Das Findelwesen in Oesterreich während der Jahre 1873–1882*, Statistische Monatsschrift 12, 1886, s. 183–210.

[171] K. POLÍVKOVÁ, *Historie*; D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát*, s. 148, 329–330; P. SVOBODNÝ – K. ČERNÝ, *Velké dějiny – Lékařství*, s. 223; M. LENDEROVÁ a kol., *Ženy s kufříkem*, s. 38–41.

přešly oba moravské nalezince v letech 1862–1863.[172] V roce 1872 bylo pozastaveno přijímání nových chovanců do nalezinecké péče, v následujících letech činnost nalezince pouze „dobíhala“ financováním a kontrolou pěstounské péče dříve přijatých dětí. Moravský nalezinec byl zrušen k závěru roku 1879 a s ním i anonymita rodiček v porodnici, která nadále fungovala jako zdravotnické zařízení.[173]

V Praze se do čela zaopatřovacích ústavů zřizovaných podle nařízení Josefa II. postavil Tadeáš Bayer, vojenský lékař a od roku 1767 profesor patologie na pražské univerzitě. V roce 1785 převzal funkci zemského protomedika s povinností uvést do praxe císařská direktivní pravidla. Jako první z vyžadovaných zařízení byla v Praze roku 1789 otevřena porodnice s nalezincem, protože vybraný objekt bývalého exercičního domu u sv. Apolináře vyžadoval nejméně úprav.[174] První rodičky s dětmi sem byly přesunuty z Vlašského špitálu, na jehož tradici ústav navázal, a apolinářský kostel po desetiletí sloužil jako místo křtů a pohřbů dětí narozených v porodnici. Zpočátku byla porodnice s nalezincem pouze jedním z pracovišť všeobecné nemocnice, jejímuž ředitelství podléhala, brzy se však osamostatnila. V okamžiku založení se počítalo s tím, že uvnitř ústavu bude delší dobu zůstávat přibližně deset dětí, zatímco ostatní rychle poputují do pěstounské péče,[175] ale již v roce 1797 bylo dvacet dětí z nalezince ošetřováno v sousední budově chorobince a roku 1805 si ústav stěžoval na přetlak způsobující zvyšování úmrtnosti.[176]

V padesátých a počátkem šedesátých let 19. století provoz ústavu zajišťovaly milosrdné sestry sv. Karla Boromejského. V roce 1861 pražská porodnice s nalezincem plně přešla do zemské správy a za řízení a financování ústavu pak ručil pouze zemský výbor. Tím se ústav také plně otevřel mimopražským rodičkám, protože zpočátku měla být jednou ze základních podmínek bezplatného přijetí příslušnost do hlavního města království a ženy žijící mimo Prahu směly služeb ústavu využít jen po zaplacení zvláštního poplatku.[177] V roce 1880, po vlně rušení zemských nalezinců, hrozilo uzavření i pražskému ústavu. Díky elaborátu o stavu zařízení a jeho perspektivách, který vypracoval budoucí šéf německé pediatrické kliniky doc. Epstein, porodnice s nalezincem

[172] Převod započal inventarizací aktiv a vybavení ústavu již koncem roku 1861. MZA, ZV Brno, sign. P6/1, kar. 6714.
[173] Tamtéž, sign. P6/1, kar. 6713 a 6716.
[174] Podobu komplexu charitativních institucí na Novém Městě v průběhu času ukazuje J. VIKTORÍNOVÁ, *Chudá Praha*.
[175] T. BAYER, *Beschreibung*, s. 180–194.
[176] M. HALÍŘOVÁ, *Osvícenský stát*.
[177] TÁŽ, *Zemský nalezinec*, s. 91; TÁŽ, *Pražský nalezinec*.

zůstaly v Praze po zavedení některých reforem zachovány. Jednou z podmínek udržení ústavu bylo i zrušení anonymity těhotných, která patřila mezi nejhlasitěji kritizované aspekty nalezinecké péče.[178] Další změnou osmdesátých let byla reorganizace ústavu v souladu s jazykovým rozdělením pražské univerzity v roce 1883. Vytvořila se tedy podvojná struktura porodnických a pediatrických klinik: paralelně existovaly vždy dvě české a dvě německé a vedle nich ještě jazykově utrakvistické pracoviště pro vzdělávání porodních bab. Rozdělení se vztahovalo pouze na zdravotnický personál, správní úředníci tvořili nadále jedno oddělení a také veškeré statistiky byly vedeny společně.[179] Šéfem celého ústavu byl vždy přednosta jedné z klinik, což u některých pozorovatelů vyvolávalo pochyby, zda při takovém vytížení vůbec může svým povinnostem dostát.[180]

Ústav po celou dobu existence narážel na kapacitní problémy, které po řadě provizorních řešení, přístaveb a pronájmů vyřešilo v roce 1875 dokončení nové budovy porodnice podle návrhu architekta Josefa Hlávky (lidově prý nazývané „Červený dům“)[181] a v letech 1901–1902 otevření nového areálu nalezince. Svou činnost pražský nalezinec ukončil jako Ústav péče o dítě až po druhé světové válce,[182] přičemž jeho budovy zůstaly ve službách medicíny a pražské univerzity: porodnice u Apolináře slouží původnímu účelu, v někdejším nalezinci sídlí od roku 1953 klinika dětského lékařství.

Odlišná situace panovala v uherské části monarchie, kde prakticky nevznikaly ani porodnice s nalezinci, ani jiná zařízení pro nejmenší děti.[183] Evangelická část zdejší šlechty hledala vzor v holandských a německých sirotčincích určených pro výchovu zejména starších, takřka výhradně manželských dětí. V Tomášikově vznikl na popud Marie Terezie katolický královský sirotčinec pro dětské konvertity nebo mládež ohroženou ve víře, jehož existence se uzavřela po několika stěhováních a finančních krizích během napoleonských válek. Bez ohledu na věroučné rozdíly měly slovenské ústavy v duchu merkantilistických myšlenek vychovávat zdatné pracovníky manufaktur,

[178] *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 10–15.
[179] *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 10–15, M. HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie*, s. 116–120.
[180] Jan Dvořák, který se počátkem 20. století rozsáhle věnoval nutnosti reformy nalezinecké péče, navrhoval, aby se do čela ústavu postavil vedoucí, který by se věnoval pouze jeho řízení a netříštil svou pozornost péčí o kliniku a akademickou kariérou. Jan DVOŘÁK, *Poměry nalezinectví a sirotčenství v Království českém*, Praha 1903, s. 54.
[181] Vojtěch FRANC, *O nalezencích v Čechách. Příčiny veliké úmrtnosti a špatného vychování těchto dítek*, Český Brod 1884, s. 13.
[182] V roce 1923 změnil název na Zemský ústav pro péči o dítě; Antonín TŮMA, *Právní základy sociální péče o mládež v Republice československé*, Praha 1925, s. 119.
[183] Přehled charitativních spolků a institucí v Uhrách k roku 1857 sestavil Moriz Stubenrauch; v kapitole o nalezincích zmiňuje existenci těchto zařízení jen v jiných korunních zemích, útulky pro těhotné podle jeho přehledu zřizovaly pouze židovské obce. Moriz von STUBENRAUCH, *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich*, Wien 1857, s. 68–72, 87.

vojáky nebo vzdělané odborníky včetně učitelů. Reformy císaře Josefa II. však zasáhly i do Uher a většina chovanců královského nalezince byla postupně převáděna do pěstounské péče.[184] Teprve v roce 1851 byla porodnice v Kološváru povýšena na zemský ústav zahrnující i nalezinec. Do roku 1865 se v ní narodilo 1 399 dětí, z nichž asi polovina putovala na náklady země do pěstounské péče. Pokrokem bylo zřízení budapešťského dětského azylu v roce 1870, jeho financování však zajistil až v roce 1901 zákon o státních dětských azylech, který ustanovil zákonný nárok na státní péči pro děti mladší sedmi let, které byly prohlášeny za opuštěné.[185]

Zájem o služby porodnic a nalezinců se v rakouské části monarchie začal projevovat již v prvních letech po jejich zřízení, ale potýkaly se s hrozivou úmrtností rodiček i dětí, takže očekávaný demografický přínos nebyl velký.[186] Nelze ani prokázat, že by jejich existence omezila počty potratů a infanticid a pomohla tím v boji s kriminalitou. Postupně se však projevil jejich klinický význam, známý je například výzkum puerperální sepse, dobově označované jako horečka omladnic, který od roku 1844 za pomoci pitev rodiček zemřelých ve vídeňské porodnici prováděl Ignaz Philipp Semmelweis.[187] Dlouhodobým úkolem porodnic a nalezinců byl boj proti očním chorobám novorozenců, především s „blenorrhoa neonatorum“, způsobenou přenosem infekce ze syfilitické matky na dítě během porodu, jejímuž rozvoji se ovšem dalo zabránit včasným podáním kapek s roztokem stříbra.[188] Lékaři pražského nalezince přispěli k rozvoji pediatrie, dr. Gottfried Ritter von Rittershain na základě svých klinických pozorování popsal kožní onemocnění novorozenců (dermatitis exfoliativa neonatorum), dr. Alois Epstein diagnostikoval takzvané Epsteinovy perly, cysty objevující se v ústech kojenců, nebo bakterii způsobující Epsteinovu nemoc (pseudodiphtheria oris).[189]

Otevřením porodnic s nalezinci habsburská monarchie vytýčila pravidla pro legální zbavení se nechtěného dítěte. Potrat zůstával nelegální stejně jako napomáhání

[184] I. KUŠNIRÁKOVÁ, *Za bránami*.
[185] Gabriela DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, *Úskalia reformy starostlivosti o siroty a „opustené deti“ v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia*, in: Ingrid Kušniráková – Elena Mannová (edd.), „Zabrániť bahnu morálneho rozkladu.“ Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku / na Slovensku do roku 1945, Bratislava 2020, s. 207–248.
[186] Z roku 1803 se dochoval císařský rozkaz vyšetřit úmrtnost nalezenců za posledních pět let. Torzálně dochovaný dokument hovoří o „ihre allgemein bekannten großen Streblichkeit“; Österreichisches Staatsarchiv (dále OS), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), Inneres Hofkanzlei, kar. 1307. Vyhodnocení kojenecké úmrtnosti v apolinářském okrsku uvádí A. ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost*.
[187] P. SVOBODNÝ – K. ČERNÝ, *Velké dějiny – Lékařství*, s. 261–262.
[188] Ve Vídni v letech 1901–1903 pracovala komise k řešení oftalmologických potíží nalezenců, která připravovala závazné pokyny pro porodnice i porodní báby, které nařizovaly preventivní výplachy roztokem stříbra. OS, AVA, Inneres, MdI Allgemein Teil 2A, kar 2495.
[189] https://biography.hiu.cas.cz/wiki/EPSTEIN_Alois_1849%E2%80%931918 (13. 9. 2026).

k němu a jako pokus o zabití bylo posuzováno i odložení dítěte jinam než do nalezince. Podle trestních zákoníků z let 1803 a 1852 za ponechání dítěte na veřejném prostranství hrozila trestní sazba od jednoho do pěti let žaláře, v případě, že bylo dítě odloženo na odlehlém místě, kde mohlo zemřít, se trest zvyšoval na pět až deset let odnětí svobody. Tvrději pak byly samozřejmě trestány vraždy odrostlejších dětí, ke kterým ovšem docházelo jen zřídka.[190] Těžko postižitelné, ale o to závažnější bylo andělíčkářství, kterým současníci rozuměli nejen umělé vyvolávání potratů, ale také poskytnutí soukromého „útulku“ pro tajné slehnutí, čímž se matky vyhnuly porodu na klinice a povinnostem, které z toho plynuly, slovy současníka: „paní bába pak postará se o zašantročení živého nebo mrtvého plodu, a vše jest odbyto“.[191] Podobné „podnikání“ samozřejmě bylo ke škodě dětem i instituci a mohlo poškodit i důvěřivé pěstounky, které si od pochybných zprostředkovatelek („hyen ústavních“) vzaly do péče kojence s tím, že jim na něj bude vypláceno výživné, jehož se ovšem nedočkaly.[192]

Zatímco v prvních desetiletích byla potřeba diskrétních porodnic a nalezinců zdůvodňována rovnocenně „studem“ a „bídou“ rodiček, po polovině 19. století v argumentaci pro zachování těchto ústavů stále více převažovala chudoba. První dochovaná statistika ukazuje, že slehnutí v porodnici nebylo záležitostí „chudiny“, protože řada rodiček mohla za svůj pobyt v porodnici a jeho utajení zaplatit. Během sta let ale podíl platících žen klesl na úplné minimum a stále více sílil tlak na to, aby rodiče vnímali službu ústavu jako dočasnou pomoc a později převzali za své dítě zodpovědnost.[193]

[190] Rakouská statistika v českých zemích v letech 1829–1917 zaznamenala celkem 64 případů vražd starších dětí ženami. Alice VELKOVÁ, *Schuld und Strafe. Von Frauen begangenen Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, München 2012.
[191] V. FRANC, *O nalezencích*, s. 16–17.
[192] Rudolf Jaroslav KRONBAUER, *Z posledních stanic II. Porodnice a nalezinec*, Praha 1926.
[193] Podrobněji kapitola VI. 1.

IV. 3. Nemanželské dítě a dítě z nalezince

Středověká a raně novověká společnost nemanželské děti tradičně vnímala jako méněcenné, někdy i zcela „na okraji". Historici předpokládají, že jejich postavení bylo tradičně o něco lepší na venkově, jejich životy ale vždy provázely vyšší úmrtnost a také omezení týkající se například možností studia a výkonu povolání.[194] Počty nemanželských dětí se v průběhu 19. století zvyšovaly, zejména v průmyslových a protoindustriálních oblastech.[195] Celozemský podíl nelegitimních porodů dosáhl prvního maxima ve čtyřicátých letech, kdy se mimo manželství rodilo 14 % dětí. Následující dvě desetiletí byla obdobím ekonomických krizí, které se projevovaly i setrvávajícím vysokým podílem porodů mimo manželství.[196] Vysoká míra ilegitimity byla charakteristická pro dělnické prostředí rostoucích průmyslových center a nižší venkovské vrstvy, které ztratily pevnou vazbu na držbu samostatných usedlostí a zemědělské zázemí. V rostoucí míře ilegitimity se odrážel i vysoký sňatkový věk žen, opět typický pro nižší společenské vrstvy. Výrazně vyšší zůstávala ještě na přelomu 19. a 20. století kojenecká úmrtnost nemanželských dětí, která teprve v období 1905–1909 klesla pod 300 ‰.[197]

Postavení nelegitimních dětí se pokusil v roce 1787 zlepšit patent Josefa II., který je zrovnoprávnil s dětmi manželskými.[198] Císařské nařízení však nedokázalo odstranit zažité společenské postoje, takže všeobecný občanský zákoník z roku 1811, platný v českých zemích až do zániku monarchie, stále zachovával rozdíly založené na legitimitě. Zákoník jako první komplexně definoval práva dítěte a počítal se „zvláštní ochranou" všech dětí bez výjimky (§ 21).[199] Paragraf 162 stanovoval, že nemanželské narození nemůže být na újmu v občanské vážnosti („die uneheliche Geburt kann einem Kinde an seiner bürgerlichen Achtung und an seinem Fortkommen keinen Abbruch thun"), dítě však neslo pouze matčino příjmení (§ 165) a jen vůči matce a jejím příbuzným

[194] Souhrnně například příslušná kapitola Eduarda Maura v M. LENDEROVÁ (ed.), *Velké dějiny – Dětství*, s. 199–212. K specifikům populačního vývoje v protoindustriálních oblastech Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Protoindustriální společnost. Populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století, Pardubice 2019. Táž autorka upozorňuje mimo jiné na prudký vzestup ilegitimity kolem poloviny 19. století ve východních Čechách; Šárka JIRÁSKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899*, Historická demografie 36, 2012, s. 65–113.
[195] Pavla HORSKÁ, *Historický vývoj plodnosti v českých zemích. Stav a možnosti výzkumu*, Historická demografie 6, 1972, s. 3–39; Ludmila FIALOVÁ, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, Historická demografie 11, 1991, s. 143–189, zde s. 164–165.
[196] Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965, s. 67–71, 126–133; *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918*, Praha 1978, I. s. 90–100; II. s. 54–59.
[197] L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj*, s. 130, 204.
[198] Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 121.
[199] Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2012, s. 36, 76–77.

mělo stejná práva jako legitimní potomci. Nemanželské, stejně jako manželské dítě ovšem mělo podle § 166 nárok na výživu a výchovu od svých rodičů. Paragraf 168 upřesnil, že dokud matka chce a může své nemanželské dítě vychovávat sama, má na to právo, otec však musí platit výživné, případně dítě odebrat, pokud by matčina péče byla proti blahu potomka. Mateřskou zodpovědnost podtrhl předcházející článek zákona, který matkám přikázal zodpovědnost za výživu dětí v situaci, kdy by toho otec nebyl schopen (§ 167).

Mezi otcem a dítětem nevznikal žádný právní poměr (§ 165) a otec neměl vůči potomkovi otcovskou moc, právně jej zastupoval poručník (§ 166). Poručnictví se věnovalo několik desítek paragrafů (§ 187–268). Pokud byl poručník zapotřebí, stanovoval jej soud, a to pokud možno z okruhu nejbližších příbuzných. V případě sirotků měl být v první řadě o poručnictví požádán dědeček z otcovy strany, pak vlastní matka dítěte, pak babička z otcovy strany, pak další mužští příbuzní (§ 189 a 198). Matce a babičce měl být stanoven spoluporučník, který byl povinen jim radit a podpisem stvrzovat záležitosti, v nichž se obracely na poručenský soud (§ 211–214). Ještě v roce 1906 „populární výklad o dětech nemanželských“ připomínal, že nemanželské dítě nemá otce, pouze zploditele, od něhož ovšem má právo žádat zaopatření a výchovu. Soudní pře o uznání otcovství, výši výživného, případně další záležitosti jménem dítěte vyřizoval vždy poručník, matka se mohla zapojit jen jako „vedlejší intervenientka“.[200]

O nalezencích, tedy dětech bez rodičů, se občanský zákoník vůbec nezmiňoval. Poručnická práva vůči nim měl od roku 1822 nalezinec,[201] ovšem i matka, která se svého dítěte vzdala, si zachovávala svá rodičovská práva a počínaje rokem 1813 mohla kdykoli požádat o vyvázání svého potomka z nalezinecké péče a vzít si jej k sobě.[202] Podle novějšího právního výkladu odložení dítěte do nalezince neznamenalo osvobození od vyživovací povinnosti pro otce, pokud se prokázalo jeho otcovství a dostatečně dobrá finanční situace, která by potomkovi zajistila lepší životní podmínky, než bylo v rámci nalezinecké péče běžné.[203] Otec nemanželského dítěte se měl také finančně vyrovnat s jeho matkou, která ovšem musela příslušné právní kroky podniknout sama a období

[200] Karel MAREŠ, *Jak lze se ubrániti žalobě na uznání otcovství k dítěti nemanželskému. Populární výklad o dětech nemanželských, o jich právech, o povinnosti rodičů k nim a o řízení soudním, pokud zjištění nemanželského otcovství, jakož i povinností nemanželského otce se týká*, Praha 1906, s. 3–15.
[201] Jan DVOŘÁK, *Jednotná organisace dozoru na nalezince, sirotky a děti opuštěné v království českém*, Praha 1905, s. 82.
[202] Alois EPSTEIN, *Statistische und hygienische Erfahrungen aus der k. böhm. Findelanstalt in Prag im Quinquennium 1880–1884*. (Separatabdruck aus der Prager Medicinischen Wochenschrift 26), Prag 1885; Jan DVOŘÁK, *Ochrana dítěte jindy a nyní. Sociologická studie*. Praha 1907, s. 15–19.
[203] K. MAREŠ, *Jak lze se ubrániti*, s. 11.

těhotenství financovat ze svého, protože nárok na příspěvky od „zploditele“ bylo možné uplatnit až v okamžiku, kdy dítě přišlo na svět.[204]

Od 1. února 1905 vzniklo v pražském nalezinci oddělení pro právní ochranu dětí (Rechtsschutzabteilung), které mělo mimo jiné jménem ústavu podávat žaloby o otcovství a vymáhání alimentů. Zřízení oddělení zjevně přineslo výsledky, podle odhadu Jana Dvořáka se v prvních pár měsících jeho existence 70 % otců zavázalo, že si matku svého potomka časem vezmou a dítě legitimují.[205] Během dalších dvou let 92 % oslovených mužů mimosoudně doznalo otcovství, 44 % protokolárně přislíbilo legitimaci dítěte; skutečné legitimace se v roce 1905 dočkalo 519 nalezenců a o rok později 568.[206] Ve vídeňském nalezinci podobné oddělení, oprávněné k vymáhání alimentů, vzniklo až roku 1907. Jejich zřízením se vyrovnal paradox mezi původním principem fungování nalezinců a občanským zákoníkem zajišťujícím nemanželským dětem právo na výživu od obou rodičů.[207]

Zemské porodnice po svém založení pracovaly podle zhruba stejného schématu. Zahrnovaly čtyři oddělení, v nichž byla péče o matku i dítě definována uhrazenými poplatky. Kromě odstupňovaného standardu ubytování a stravy si v prvních třech platebních třídách ženy připlácely především za soukromí a možnost zatajení vlastní identity. První, nejdražší třída umožňovala klientce porodnice nastoupit kdykoli během těhotenství, pobývat v soukromém pokoji a zcela utajit svou totožnost. Ženu podle jejího přání navštěvovali lékař a porodní bába, po porodu bylo její dítě přijato do nalezince pod smyšleným příjmením a matka mohla ústav ihned opustit bez obavy, že se o jejím poklesku kdokoli dozví. Druhá platební třída znamenala sdílení pokoje s jinou ženou, pro třetí třídu již byla zajištěna pouze postel na společném sále. Na platebních odděleních ovšem bylo zapotřebí zaplatit jednorázovou taxu za přijetí, denní poplatek za pobyt a částku za přijetí dítěte do nalezince, která byla odstupňována podle ošetřovací třídy, v níž byla žena zařazena v porodnici, a v případě nejvyšší taxy odpovídala nákladům potřebným k pokrytí celé pěstounské péče.[208]

---

[204] Franz JANISCH, *Die öffentliche Schutzfürsorge für die unehelichen Kinder, Bezirksrichter in Friedland in Böhmen, Sonderabdruck aus der Zeitschrift für Notariat und freiwillige Gerichtsbarkeit in Österreich*, Wien – Leipzig 1906, s. 14–15.
[205] J. DVOŘÁK, *Jednotná organisace*, s. 82.
[206] TÝŽ, *Ochrana dítěte*, s. 45.
[207] V. PAWLOWSKY, *Die Mütter*, s. 378–379.
[208] L. WITTELSHÖFFER, *Wien's Heil- und Humanitätsanstalten*, s. 144–154; Carl FRIEDINGER, *Denkschrift über die Wiener Gebär- und Findelanstalt aus Anlass des hygienischen Congresses in Wien im Jahre 1887*, Wien 1887, s. 3–4. Obdobné podmínky ve Štýrském Hradci uvádí Matthäus FÜRNTRATT, *Denkschrift über das Findelwesen in Steiermark*, Graz 1863; pro Linec F. X. BOHDANOWICZ, *Die K. K. Gebär-und Findelanstalt*, s. 210.

Čtvrté, bezplatné oddělení nalezince ženám zajišťovalo diskrétnost po dobu pobytu v ústavu, nástup jim byl ale umožněn až v posledních týdnech těhotenství. Služby porodnice a přijetí dítěte do veřejné péče musely „odpracovat" poskytnutím vlastního těla a svého dítěte pro účely výuky porodních bab a mediků a pak po určitou dobu sloužit jako kojné, a to buď přímo v nalezinci,[209] nebo v domácnosti rodiny, která si tuto službu v ústavu objednala.[210] V pražském ústavu měly ženy sloužit jako kojné po tři měsíce, většinou ale zůstaly nanejvýš tři nebo čtyři týdny a mohla jim být i vyplacena odměna, ve vídeňské instituci býval pobyt delší, až do čtyř měsíců od porodu. Rodička z klinického oddělení, která kojit nemohla, byla z ústavu bez dalších poplatků propuštěna, pokud se ovšem chtěla této povinnosti vyhnout o své vůli, musela zaplatit zvláštní výkupní taxu. Našly se prý ale i ženy, které byly ochotné zůstat ve službě déle z obavy o zdraví dítěte, které jim bylo ke kojení svěřeno.[211]

Zajištění anonymity rodiček bylo zpočátku vnímáno jako humánní a vstřícné, postupně sílily kritické hlasy poukazující jednak na snadné zneužívání veřejné péče, jednak na práva dítěte, které by mělo mít nárok na identitu a péči vlastních rodičů. Pravidla se proto postupně zpřísňovala. Pro bezplatné přijetí do pražské porodnice, ošetření a přijetí dítěte do veřejné péče na náklady českého zemského fondu bylo od roku 1854 zapotřebí předložit domovský výkaz.[212] Pokud si žena nepřinesla patřičné dokumenty s sebou ani za svůj pobyt nezaplatila, ústav se obracel na obec, snažil se ovšem formálně zachovat diskrétnost a korespondenci vyřizoval pod hlavičkou všeobecné nemocnice.[213] Matky navíc musely počítat s tím, že ve chvíli, kdy jejich dítě dosáhne „normálního věku", který byl stanoven pro ukončení nalezinecké péče, bude se po nich požadovat, aby se vrátily ke svým mateřským povinnostem. Zřejmě nebylo ani úplně výjimečné, že žena z ústavu utekla.[214] Roku 1881 pak bylo rozhodnuto o zrušení tajného

[209] V pražském nalezinci bylo zvykem, že jedna kojná se starala jen o jedno dítě, pokud možno o své vlastní. Pokud bylo třeba, mohla kojit i dvě najednou, ale to jen nanejvýš po dobu dvou týdnů. Pražští lékaři v tom viděli základ pro zdraví a nízkou úmrtnost dětí a kritizovali poměry ve Vídni, kde byly kojným běžně přidělovány dvě i tři děti. *Denkschrift über das Findelwesen*, Prag 1963, s. 17; A. EPSTEIN, *Statistische und hygienische Erfahrungen*, s. 19.
[210] Vídeňský nalezinec oficiálně začal nabízet své služby jako Säugammen-Institut od roku 1801; pražský ústav nabízel kojné do soukromých domácností od roku 1833. Poplatky za soukromé kojné přispívaly k rozpočtu nalezince. V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 128; M. HALÍŘOVÁ, *Knihy normálií*, s. 489.
[211] Gottfried RITTER VON RITTERSHAIN, *Zweiter Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Findelanstalt in Prag 1866*, Prag 1868, s. 100–102; F. PRESL, *Das Findelwesen.*
[212] J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 9.
[213] TÝŽ, *Ochrana dítěte*, s. 14–15.
[214] *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*, s. 51.

oddělení pražské porodnice k datu 1. 1. 1883; bohatší ženy si stále mohly připlatit nadstandardní péči, ale už ne anonymitu.[215]

Tabulka 2. Poplatky za služby porodnic a nalezinců v habsburské monarchii a Předlitavsku

Vídeň		
1784	Taxa za přijetí dítěte podle třídy	30 kr., 45 kr., 1 zl., 1,5 zl.
1806	Taxa za přijetí dítěte podle třídy	IV. třída zdarma, 6 zl., 12 zl., 24, zl.
1814	Taxa za přijetí dítěte podle třídy	IV. třída zdarma, 30, 60, 120 zl. WW = 12, 24, 48 zl. CM
1829–1856	Taxa za přijetí dítěte podle třídy	20 zl., 50 zl., 100zl., 294 zl.
1879	Taxa za přijetí dítěte	150 zl.
1894	Taxa za přijetí dítěte	300 zl.
Štýrský Hradec		
1863	Taxa za přijetí dítěte podle třídy	IV. třída zdarma, 31 zl. 50 kr., 52 zl. 50 kr., 168 zl.
1863	Denní ošetřovací taxa pro matku podle třídy	86 kr., 1 zl. 46 kr., 1 zl. 75 kr.
Praha		
1789	Taxa za přijetí dítěte podle třídy	IV. třída zdarma, 6 zl., 10 zl., 20 zl.
1863	Taxa za přijetí dítěte podle třídy	IV. třída zdarma, 12 zl., 31zl. 50 kr., 63 zl.
1863	Denní ošetřovací taxa pro matku podle třídy	IV. třída zdarma, 52,5 kr., 63 kr., 1 zl. 5 kr.,
1897	Taxa za přijetí dítěte podle třídy	120 zl. v III. třídě, 200 zl. v I. a II. třídě; výkupní taxa z povinnosti kojit na klinickém oddělení 31 zl. 50 kr.
1897	Denní ošetřovací taxa pro matku podle třídy	1 zl., 2 zl., 3 zl.; na klinickém oddělení 52,5 kr. hradí český zemský fond
Brno a Olomouc		
1835	Poplatek skládaný na placených odděleních porodnice podle třídy	40 zl., 50 zl., 80 zl.

Zdroje: Cirkulář od c. k. Moravsko-slezského zemského guberium č. 39624 z 2. 10. 1835; L. WITTELSHÖFFER, Wien's Heil- und Humanitätsanstalten, s. 144; M. GRÜN, Die Prager Gebär- und Findelanstalt, s. 6; Výroční zpráva ZPN 1897, s. 64–70, M. FÜRNTRATT, Denkschrift, s. 1–5; M. HALÍŘOVÁ, Pražský nalezinec, s. 281; V. PAWLOWSKY, Mutter ledig, s. 300–302.

[215] *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 10–15.

Dobová svědectví potvrdila, že poplatek složený v kanceláři ústavu nebyl jediným výdajem, který na ženy nastupující do porodnice čekal. Anonymní pamflet datovaný do roku 1848 uváděl seznam položek, za které si mohla či musela rodička ve vídeňském ústavu neoficiálně připlatit: pouze „dvacítka" ji prý mohla ochránit před hrubostí ošetřovatelek, určitý obnos se očekával za odnesení dítěte ke křtu, úplatek ošetřovatelkám mohl dokonce zajistit návštěvu otce dítěte, přestože rodičku mohly v ústavu navštěvovat jen ženy.[216] Úplatkářství ošetřovatelek v porodnici, které chudé ženy připravovalo o poslední peníze, vyšlo plně najevo v letech 1888–1889, kdy propukl „Trinkgeldskandal", který přispěl ke konci významného lékaře dr. Friedingera na postu ředitele ústavu. Vyšetřování, které zahájil jeho nástupce dr. Ernst Braun, ukázalo, že pacientky prý spropitné poskytovaly dobrovolně a nestěžovaly si ani v knize stížností, jíž měly k dispozici, přesto s ním chtěl nový ředitel rázně skoncovat. Zamezit chtěl i dalšímu přivýdělku pečovatelek, na který již o čtyřicet let dříve poukazoval zmíněný pamflet, jenž spočíval v prodávání potravin rodičkám. Doktor Braun by prý ještě toleroval kávu (ženy jsou na ni zvyklé a nechtějí se jí vzdát, byť je nevalné kvality) a mléko, všechno ostatní považoval za zbytečné.[217] Popsané nešvary se jistě mohly týkat i kterékoliv jiné podobné instituce včetně pražského ústavu, byť přímá svědectví chybí a pravidla pro jeho fungování byla teoreticky přísná. Problémem však byl nedostatečný dohled skutečných autorit a bezpochyby i nízké platy zaměstnanců ústavu, kteří zřejmě mohli snadno podlehnout pokušení něco si přivydělat.[218]

První publikovaná statistika zemské porodnice a nalezince v Praze ukazuje, že nově zřízený ústav nebyl určen jen pro chudé ženy, které by své dítě nedokázaly uživit, ale že často přitahoval pozornost slušně situovaných osob, pro které byla důležitější ochrana cti a diskrétnost, kterou zaručoval. K roku 1791 do nalezinecké péče vstoupilo celkem 431 dětí, z toho 186 se přímo v ústavu narodilo, ostatní byly přijaty „zvenku". Za nadpoloviční většinu těch, které přišly na svět přímo v porodnici (55,9 %), byl zaplacen poplatek. Děti narozené mimo zdi ústavu byly sice častěji přijímány bezplatně, přesto takřka u třetiny z nich (30,2 %) byl vstupní poplatek uhrazen. V roce 1792 byly služby nalezince zaplaceny u dvou pětin dětí, které ústav toho roku přijal

[216] R. H., *Heimliche Sachen im Findelhause und im Gebärhause von den groben Krankenwärterinnen dann die spitzbübischen Bedienten*, [Wien] 1848.
[217] Ernst BRAUN, *Mittheilungen des provisorischen Directory der niederösterreichischen Landes-Gebär- und Findelanstalt*. Wien 1889; V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 130–135.
[218] Posledním shora zavedeným předpisem, který přímo určoval chod nalezince v Praze, byla instrukce z roku 1835; J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 58, 87–88.

do evidence (176 z 421, 41,8 %). Je tedy zřejmé, že nemalá část klientek porodnice a nalezince nebyla úplně nemajetná a byla schopná zaplatit za utajení svého pobytu a odložení dítěte. Asi jedno procento rodiček přitom využívalo první, nejdražší třídu, která pacientkám zajišťovala kromě anonymity i samostatný pokoj (v obou letech 1791 a 1792 byly zaznamenány čtyři případy).[219]

V průběhu následujícího století se ovšem situace diametrálně změnila a pro drtivou většinu žen vstupujících do brány pražského ústavu byla nejpalčivějším problémem chudoba. Výroční zpráva pražské porodnice a nalezince z roku 1897 uvádí 3 971 ošetřených, z nichž za hospitalizaci a přijetí dítěte zaplatilo pouze 30 (z toho jen 11 v prvních dvou dražších třídách), přičemž od roku 1883 už žádná platba neznamenala utajení a všechny klientky musely prozradit svou totožnost. Dalších 49 rodiček z klinického oddělení, kde za ně všechny ostatní náklady proplatil český zemský fond, využilo možnost složit „výkupní taxu" 31 zl. 50 kr., která je zbavovala nutnosti setrvat po porodu v nalezinci a nastoupit službu kojné.[220]

Podle novějších statistik publikovaných samotnými porodnicemi většinu jejich klientek tvořily služky, často dívky z chudých venkovských regionů, které odešly za prací do města, kde ovšem postrádaly oporu rodiny a v případě nechtěného těhotenství jim nezbývalo než se obrátit na pomoc veřejného ústavu.[221] Většinou byly mladé – průměrný věk rodiček v pražské porodnici na přelomu 19. a 20. století byl asi 25 let, ovšem více než polovina z nich ještě nedosáhla čtyřiadvacátých narozenin, nebyla tedy podle tehdejších zákonů ani plnoletá.[222] Podle výpočtů vídeňské porodnice k roku 1857 tvořily skoro polovinu jejích pacientek služebné (46,8 %) a třetina si na živobytí vydělávala nádenickou prací (30,3 %); v roce 1888 byly již dvě třetiny rodiček ve vídeňské porodnici zaměstnány jako služky (66,7 %), většina ostatních pracovala jako nádenice (22,9 %).[223] Podle dr. Rittera bylo pochopitelné, že v Praze poloviny šedesátých let tvořily necelou

[219] T. BAYER, *Beschreibung*, s. 133–134.
[220] Ve třetím platebním oddělení bylo hospitalizováno celkem 31 rodiček, 12 z nich ale byly chudé vdané ženy, které potřebovaly zdravotní péči a kterým polovinu ošetřovného doplatil dobročinný spolek. *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 71–72, 164. Dohodu mezi zemskou porodnicí a dámským komitétem zprostředkovala v roce 1894 Marie Červinková Riegrová. Podmínkou bylo, že ošetřená žena si po zotavení odnese dítě domů a neodloží je. NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 184.
[221] Pozorování současníků i novodobé historické výzkumy se shodují na sociální zranitelnosti služebných dívek: Carolyn STEEDMAN, *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age*, Cambridge 2001; TÁŽ, *Labours Lost. Domestic Service and the Making of Modern England*, Cambridge 2009.
[222] Výpočet na základě *Výroční zprávy ZPN 1899–1903*, s. 21–22. Na porodnické kliniky bylo v letech 1901–1903 přijato 9 118 žen, z toho 10,6 % ve věkové kategorii 15–19 let, 44,5 % ve věku 20–24 let, 26,1 % ve věku 25–29 let, 11,0 % ve věku 30–34 let, zbývajících 8 % bylo starších 35 let.
[223] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 74–81.

polovinu klientek porodnice městské služky, protože to byly přece právě ony, které byly ve městě bez podpory rodiny a žily v cizí domácnosti; za nimi následovaly služebné z venkova, tedy mimo Prahu.[224] Počátkem osmdesátých let pak ženy nastupující k Apolináři pocházely z poloviny z venkova, kde se rovněž živily jako děvečky v zemědělství nebo služky (50,7 %); dívky pracující jako služebné přímo v metropoli tvořily třetinu pacientek (37,5 %). V obou zemských porodnicích jen zanedbatelné procento příchozích tvořily tovární dělnice a prostitutky.[225]

Statistiky z druhé poloviny 19. století potvrzovaly úvahy současníků o chudobě jako motivaci žen nastupujících do zemských porodnic. Problémem pro ně nebyl jen nedostatek prostředků, ale také způsob, jakým si je vydělávaly. Povolání služky, které například ve Vídni konce století vykonávala třetina žen, znamenalo život v zúženém prostoru cizí domácnosti a v podstatě neomezenou pracovní dobu, což obojí vylučovalo možnost pravidelné péče o kojence, nemluvě o dobových konvencích, kdy zaměstnávání svobodné matky bylo pro „slušnou“ rodinu společensky nepřijatelné.[226]

Krátce po porodu kojenci i s matkami opouštěli porodnické oddělení a putovali do nalezince. Od roku 1841 ředitelství nalezince v Praze zavedlo požadavek, aby novorozence v nalezinci kojily pokud možno jejich biologické matky, od kterých si slibovalo lepší péči a náklonnost projevovanou vůči vlastnímu potomkovi.[227] Také ve Vídni dávali přednost tomu, aby se ženy staraly primárně o své děti, avšak podíl tamních rodiček nastupujících jako kojné do nalezince byl vždy nižší než v Praze a krmení dvou nebo dokonce tří novorozenců jednou kojnou bývalo mnohem obvyklejší.[228] V druhé polovině 19. století bylo standardem pražského ústavu zkrátit pobyt zdravého dítěte v instituci na týden nebo dva, pouze v případě pochybností o zdravotním stavu zůstávalo déle. Následovalo očkování a předání dítěte do pěstounské péče,[229] která představovala

[224] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Erster Jahresbericht*, s. 78–79.
[225] Alois EPSTEIN, *Studien zur Frage der Findelanstalten unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Böhmen*, Prag 1882, s. 10.
[226] V letech 1869–1900 se ve Vídni podíl žen zaměstnaných v domácí službě pohyboval kolem 33–35 %, v roce 1910 se službou stále živila čtvrtina vídeňských žen. Teprve od roku 1911 byl služebnictvu zákonně přiznán jeden den volna týdně. M. BAHENSKÁ – L. HECZKOVÁ – D. MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná*, s. 179–183.
[227] M. HALÍŘOVÁ, *Knihy normálií*, s. 488.
[228] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 118–121.
[229] Zpočátku děti měly být předávány do pěstounské péče nejdříve ve věku jednoho měsíce, teprve po proběhnuvším očkování. Prameny z druhé poloviny 19. století ukazují, že k pěstounkám nejčastěji putovaly děti mnohem mladší. M. HALÍŘOVÁ, *Osvícenský stát*.

dobově jedinou možnost, jak zajistit dítěti přirozenou výživu kojením.[230] Nalezince z tohoto důvodu komunikovaly především se ženami, které se pro dítě musely do ústavu dostavit osobně, předložit patřičné dokumenty, projít vyšetřením, zda jsou schopné kojit,[231] a odpřisáhnout, že se o svého svěřence budou náležitě starat. Každé dítě bylo již při vstupu do nalezince označeno jedinečným, neměnným číslem, které bylo uvedeno i na dokumentech, které si odnesla domů pěstounka, a na lístku, jenž byl při odchodu z ústavu předán biologické matce. Pouze na základě předložení tohoto dokladu byla matka oprávněna získat v kanceláři nalezince informace o svém potomkovi, případně si jej i vyzvednout. Pěstounku její doklad o převzetí dítěte opravňoval vybírat v pravidelných intervalech ošetřovné, které se zprvu vyplácelo přímo v kancelářích nalezinců, později byly zprostředkováním výplat pověřovány místní farní úřady.

Dítě z nalezince představovalo pro své pěstouny přivýdělek, jakkoli měla být péče o něj motivována křesťanským milosrdenstvím. V prvních desetiletích existence ústavů byly odložené děti umísťovány v příměstských či venkovských sídlech poblíž nalezinců.[232] Rostoucí počty odkládaných dětí, zahuštění dopravy, hospodářské změny a lukrativnější možnosti obživy v těsném okolí hlavních zemských měst postupně vedly k tomu, že pěstounky do nalezinců přicházely z větších vzdáleností a pěstounská péče se doslova stala „péčí venkovskou“. Venkov byl všeobecně vnímán jako prostředí zdravější pro výchovu dítěte, ale ve vztahu k nalezencům bezpochyby hrály větší roli vyšší reálná hodnota peněz vyplácených jako ošetřovné a obtížnější přístup k hotovosti ve vesnických lokalitách.[233]

Výroční zpráva pražského nalezince za rok 1897 uvedla počty nalezenců umístěných do pěstounské péče podle jednotlivých soudních okresů. Dolní Kralovice toho roku nově přijaly 298 dětí, Uhlířské Janovice 292, do okresu Vlašim přibylo 167 nalezenců, více než stovka dětí z pražského ústavu skončila toho roku v pěstounské

[230] Nájemní kojení bylo částečně omezeno zákonem v roce 1908, kdy kojná pro svou činnost potřebovala lékařské osvědčení, a pak v roce 1924, kdy bylo matkám dětí mladších čtyř měsíců zapovězeno kojit cizí dítě, pokud by zároveň nemohly živit i svého vlastního potomka. A. TŮMA, *Právní základy*, s. 128–129.
[231] Pražský ústav od dvacátých let 19. století zavedl vyšetřování kojných přímo v kanceláři nalezince. M. HALÍŘOVÁ, *Knihy normálií*, s. 490–491.
[232] O postupném rozšiřování geografického horizontu pěstounství svědčí i průběžně aktualizované rejstříky míst, kam byly děti do pěstounské péče převáženy. Zatímco první svazek z první poloviny šedesátých let 19. století ukazuje především na prostor středních Čech, v dalších svazcích se okruh pěstounské péče rozšiřuje především na jih a jihovýchod. Jen zcela výjimečně ale pěstounská péče zasáhla do sousedních korunních zemí. NA, ZPN, inv. č. 935–940, kn. 935–940.
[233] Obdobný hospodářský profil regionů přijímajících nalezence ukazuje například *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* IX, Soziale Strukturen 2. Teil, Kartenband. Srov. Österreichische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900, Wien 1902 https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ors&datum=0064&page=3&size=45 (9. 9. 2026).

péči v okresech Kouřim, Mladá Vožice, Černý Kostelec, Smíchov, Pacov, Příbram, Ledeč nad Sázavou, od 50 do 100 dětí pak bylo předáno do okresů Votice, Humpolec, Tábor, Benešov, Královské Vinohrady, Říčany, Kutná Hora, Karlín a Český Brod.[234] Příklad Vinohrad a Karlína, kam bylo s ohledem na geografickou blízkost ústavu předáno jen relativně málo nalezenců, ukazuje, že v okolí hlavního zemského města pěstounství ztrácelo ekonomický význam a přesunovalo se dále od Prahy.

Filantropka Kamila Hrušková Mašínová umísťování dětí do pěstounské péče téhož roku okomentovala takto: „V Čechách jsou to skutečně kraje nejchudší, v kterýchž vychování nalezencův téměř řemeslně se provozuje, jsou to především kraje táborský, pelhřimovský, ledečský a uhlířskojanovický, černokostelecký, hořovický aj., do kterých „prážátka“ nejvíce posílána bývají. Mapa Království českého, znázorňující osídlení krajův českými nalezenci, mohla by se právem také zváti mapou zobrazující chudobu krajů českých.“[235] Její odhad se od aktuálního přesného výčtu uvedeného ve výroční zprávě mírně lišil, v podstatě ale zahrnoval tutéž oblast. Myšlenku o šest let později rozvinul i Jan Dvořák, od roku 1903 šéf pražského nalezince, který uvedl, že „nejvíce pěstounů dodávají ony okresy středočeské, ve kterých nejméně průmysl jest rozvinut a kde obyvatelstvo hlavně na zemědělství jest odkázáno.“[236]

O geografických souvislostech pěstounství zauvažoval těsně před první světovou válkou i Antonín Tůma, odborník na ochrannou péči o mládež, který uvedl, že v zemědělských okresech, kde jsou „poměry výdělkové dosti špatné a potřeby životní poměrně levnější“, se pěstouni hledají lépe než v okresech s obyvatelstvem „živícím se po většině výnosnější činností tovární, průmyslovou a obchodní, která jest mimo to domácí výchově a ošetřování dětí mnohem více na závadu než zaměstnání zemědělské, nehledě ani na to, že jsou tu i poměry drahotní mnohem nepříznivější“.[237] Jako klíčové oblasti pro provozování pěstounství označil „pásmo kolem Prahy“ a pak „okresy ležící na Vysočině českomoravské, které mají snadné spojení s Vídní“.[238] Jeho pohled byl poněkud zjednodušený, „pásmo kolem Prahy“ zasahovalo dosti hluboko na jih a v řadě míst se běžně potkávaly děti odložené ve Vídni a v Praze.

---

[234] *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 181–183 + mapová příloha.
[235] Kamila HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství české a organisace jeho. První sjezd žen československanských ve dnech svatojanských 15.–17. května 1897 (výbor proslovů a přednášek)*, Ženský svět 11 (příloha), 1897, s. 33–42, zde s. 38.
[236] J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 24.
[237] Antonín TŮMA, *Organizace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích král. Českého*, Praha 1913, s. 25–26.
[238] Tamtéž, s. 20.

Koncem 19. století už v některých lokalitách ve středních i jižních Čechách a stejně tak i v Dolních Rakousích vznikaly pěstounské kolonie tvořené obvykle několika rodinami, které se staraly o větší počet dětí. V některých případech se kolonie specializovaly na určitý typ zdravotního postižení a nebyly určeny jen pro nalezence, příkladem mohou být kolonie rachitiků v Postupicích, Voticích nebo na Českobrodsku nedaleko Prahy.[239] Výhodou tohoto uspořádání byla snazší správa, kontrola a zajištění smluvní lékařské péče. Právě systém nalezineckých kolonií, tedy skupin 20 až 30 dětí opatrovaných v několika rodinách nebo bezdětným manželským párem, nahradil dosavadní systém pěstounské péče zaručované vídeňským nalezincem. Kolonie byly přitom situovány primárně do jazykově německých oblastí, aby nedocházelo k „odnárodňování" dětí.[240]

Ještě krátce před první světovou válkou se ovšem rádius pražského a vídeňského nalezince v některých regionech prolínal do té míry, že úředníci českého ústavu své kolegy z hlavního města monarchie vnímali v otázce pěstounství jako konkurenci. Jeden z nich na podzim roku 1911 podal na základě návštěvy v západních Čechách zprávu, že zdejší potenciální pěstounky jsou ovlivněny „úředníky vídeňského nalezince, jež pravidelně ob rok objíždějí v jižních okresích všechny obce" a snaží se je získat „zdánlivými i skutečnými výhodami", aby se vypravily do hlavního města monarchie a vzaly si odtud nalezence na vychování. V obci Dubné nedaleko Litomyšle úředník pražského nalezince roku 1912 zkontroloval všech třináct dětí v péči svého domovského ústavu, zároveň ale konstatoval, že ve vsi, která má 250 popisných čísel, je „skoro právě tolik nalezenců", většinou z Vídně. Vysvětlení bylo nasnadě, dolnorakouský ústav vyplácel vyšší ošetřovné, zatímco pěstouni angažovaní pražským nalezincem si stěžovali, že příspěvky sotva stačí během prvního roku života nalezence, u dvouletých a starších ani nepokryjí náklady na jejich obživu. Úředník pozorující situaci na Soběslavsku, Chýnovsku a Pacovsku v srpnu 1912 k tomu ještě poznamenal, že v regionu řada mužů odjíždí na letní sezónu za prací do Vídně a jejich manželky tak snadno spojí návštěvu manžela s vyzvednutím nalezence.[241]

Děti narozené v porodnicích zprvu představovaly především finanční zátěž na bedrech státu, který financoval chod porodnice a vyplácel externí kojné. Počet těch, které

[239] Alois CERMAN, *Sirotčí rady v obcích*, Soběslav 1908, s. 34.
[240] Mapu pečovatelských kolonií vídeňského nalezince na území rakouských zemí k roku 1908 uchovává mapové oddělení rakouské národní knihovny: Österreichische Nationalbibliothek, OeNB MGI 2543.
[241] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.

dorostly alespoň do školního věku, byl vinou vysoké úmrtnosti dosti nízký. V průběhu 19. století se sílící urbanizací rostl i počet žen vyhledávajících služby porodnice a stoupala i šance, že jejich děti přežijí první roky života. V polovině století už nalezince představovaly pro státní rozpočet citelnou položku. V roce 1897 dosáhly jen náhrady za pěstounskou péči proplácené pražským nalezincem 368 651 zlatých,[242] v roce 1903 údajně 700 000 korun[243] a počátkem 20. století byly zemské náklady na vydržování nalezenců v Čechách vyčísleny na 2 miliony korun ročně.[244] Náhrady, které musely být proplaceny z moravských zemských fondů na zajištění pěstounské péče pro odložené děti domovsky příslušné na Moravu, se za roky 1875–1880 vyšplhaly na 1 413 000 zl., na dalších skoro 213 000 zl. přišlo zajištění péče o chudé ženy slehnuvší v porodnicích.[245]

Stát v polovině 19. století přenesl náklady na vydržování porodnic a nalezinců na jednotlivé země a ve spolupráci s nimi se následně pokoušel náklady za péči o bezprizorní děti co nejvíce přesunovat na obce. Již v lednu 1849 bylo obcím guberniálním dekretem nařízeno, aby přebíraly péči o nalezence, kteří překročili věkové rozmezí, během něhož se o ně staral nalezinec.[246] Systémovou změnu nalezinecké péče přinesly zákonné úpravy z šedesátých let 19. století. Jednalo se především o zákon o domovském právu (zákon č. 105 říšského zákoníku z 3. 12. 1863), který kladl obcím za povinnost postarat se o sociální zabezpečení svých občanů, a předcházející obecní zákon z 5. 3. 1862, jenž stanovoval, že domovské právo musí mít každý bez rozdílu, přičemž děti získávají domovské právo v obci, kde jej drží jejich rodiče, nikoli podle místa narození. V případě dětí odložených v porodnici to znamenalo, že za ně nezodpovídalo hlavní zemské město, kde přišly na svět, ale ve chvíli, kdy opustily péči nalezince, za ně přebírala zodpovědnost rodná obec jejich matky.[247] Spolu s chudinským zákonem z roku 1868 představovala tato nařízení základ právní ochrany rodiček a kojenců ještě za první republiky.[248]

Se zavedením domovského práva v roce 1863 se tak děti odrostlé péči nalezince začaly „vracet“ do domovských obcí svých matek, které nyní měly povinnost se o ně postarat. Zpočátku byly děti vracející se z pěstounské péče posílány do domovských obcí

[242] *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 86.
[243] J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 75.
[244] A. TŮMA, *K zákonné úpravě*, s. 9–10.
[245] MZA, ZV Brno, sign. P6, kar. 6712.
[246] J. DVOŘÁK, *Ochrana dítěte*, s. 14–15.
[247] M. HLAVAČKA – P. CIBULKA a kol., *Sociální myšlení*, s. 111–118. V souvislosti s vídeňským nalezincem shrnuje *Gesetzliche Bestimmungen über Aufnahme, Entlassung, Zahlungspflicht, Höhe der Verpflegungskosten und Einbringung derselben giltig für die drei k.k. Wiener Krankenanstalten*, Wien 1874, s. 63–70.
[248] A. TŮMA, *Právní základy*, s. 126.

postrkem, což v podstatě znamenalo několikadenní pobyt šesti- nebo desetiletého dítěte ve společnosti osob z okraje společnosti, tuláků, nezaměstnaných či prostitutek a „návrat" do rodiště své matky v doprovodu četníka.[249] O dopadu tohoto uspořádání na duši a morálku malého dítěte, vytrženého z dosavadního prostředí, zřejmě nemohl nikdo pochybovat, přesto byl postrk jako nástroj přepravy nalezenců zrušen vídeňským nalezincem teprve k roku 1874 a pražským až o deset let později. V Praze pak dětem jako přestupní stanice sloužily kláštery milosrdných sester v Buštěhradu[250] a později v Karlíně, pracující jako filiálka nalezince, kam si je zástupci obce museli přijet převzít.[251] „Nalezenci" se tak stávali čím dál viditelnějším a diskutovanějším problémem, který se nejpozději po polovině 19. století rozšířil mimo nejbližší sousedství zemských metropolí. Do porodnic tou dobou přicházelo stále více žen odhodlaných vzdát se svého potomka a zároveň sem z čím dál větší vzdálenosti mířily proudy žen, které byly ochotné se za úplatu postarat o cizí dítě a vychovávat je – v ideálním případě – „jako své vlastní".

[249] K postrku obecně Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Der Schub in der Habsburgermonarchie. Instrument zur Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung oder Hilfe bei der Armenfürsorge?,* Střed 12, 2020, s. 11–39.
[250] Podle přípisu ministerstva vnitra z roku 1856 se měly odrostlejší děti ve věku 4 až 12 let vracet nikoli do centrály nalezince v Praze na Novém Městě, ale k milosrdným sestrám do Buštěhradu. Přípis uchovává Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Písek (dále SOkA Písek), FÚ Chyšky, inv. č. 38, kar. 4.
[251] C. FRIEDINGER, *Denkschrift*, s. 49; Rudolf SECKÝ, *Nejdůležitější zákonné předpisy a platná ustanovení král. č. zem. porodnice a nalezince ku potřebě soukromé, úřadů samosprávných, farních i státních, lékařů, lékárníků atd.*, Praha 1905, s. 47. Moses Grün jako přestupní stanici pro nalezence vracející se z pěstounské péče zmiňuje klášter boromejek v Řepích, který později sloužil i jako dívčí napravovna a ženská věznice. Moses GRÜN, *Die Prager Gebär- und Findelanstalt, ihre historische Entwicklung und die Nothwendigkeit ihres Bestandes*, Praha 1863, s. 10.

IV. 4. Zásady pěstounské péče

„Zaopatření a výchova v rodinách (u pěstounů) doporučuje se obyčejně hlavně proto, že bývá lacinější než péče ústavní a také účelnější, poněvadž lépe dovede nahraditi péči vlastních rodičů, poskytujíc dětem možnost, aby měly účast v radostech i starostech rodiny, které jsou svěřeny, čímž se v nich budí a prohlubuje cit a porozumění pro praktické potřeby života.“[252] Toto shrnutí výhod pěstounské péče bylo publikováno v roce 1925, přesně ale vystihlo důvody, které se ve prospěch pěstounské péče uváděly po celou dobu existence nalezinců. „Praktickými potřebami“ byly bezpochyby myšleny skromné životní podmínky pracujících vrstev, kterým mělo dítě přivyknout. Tvůrci systému nalezinecké péče považovali za přirozené a žádoucí, že o děti z nalezinců budou mít zájem především chudé rodiny. Preferována byla výchova na venkově, protože městské prostředí a zejména stísněné domácnosti nižších městských vrstev byly všeobecně pokládány za nezdravé.

Venkované se ovšem o pěstounství přirozeně hlásili ochotněji: „Náležejí k nejnižším a chudým třídám venkovského obyvatelstva, kteréž v neprůmyslových krajích zemědělských velmi skrovného požívá výdělku, a často pociťuje hlavně nedostatek hotových peněz, kdežto o denní potraviny a výrobky hospodářské nemívá tak velikou nouzi a je tudíž neoceňuje tak vysoko jako hotové peníze…tím se vysvětluje, že ten lid za nepatrné celkem ošetřovné rád v péči přejímá nalezence.“[253] Autority si samozřejmě uvědomovaly, že předávání dětí do příliš chudých rodin znamená nejen ohrožení jejich výchovy, ale i života. Dr. Ritter si krátce po prusko-rakouské válce, která zapříčinila všeobecnou nouzi a nedostatek hotových finančních prostředků, pochvaloval, že do pražského nalezince zamířilo mnohem více žen, a to i bohatších venkovanek („Bauerfrauen“), takže se mu dařilo děti umísťovat do stabilnějších rodin.[254] O zámožnější pěstouny by býval stál i Ritterův mladší vídeňský kolega dr. Braun, kterého mrzelo, že nalezence si pravidelně berou ti, kteří nemají co do úst (doslova „zu nagen haben“), ale středně movití lidé nikdy.[255] Za vynikající pěstounky platily v očích vídeňských lékařů Češky, Moravanky a Slovenky,[256] bezpochyby i proto, že peníze

[252] A. TŮMA, *Právní základy*, s. 92.
[253] J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 24–25.
[254] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Erster Jahresbericht*, s. 11.
[255] E. BRAUN, *Mittheilungen*, s. 31.
[256] Podle Ernesta Brauna, ředitele vídeňského nalezince, měly koncem osmdesátých let slovenské a maďarské pěstounky největší zásluhu na snížení úmrtnosti, protože převzaly 60 % nalezenců; E. BRAUN, *Mittheilungen*, s. 29–30. České kojné ostatně mívaly velmi dobrou pověst i v aristokratických kruzích. Milena LENDEROVÁ, *Nájemná kojná – „skvrna“ kulturních dějin*, in: Martina Halířová (ed.), Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.–30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2008, s. 127–146.

vyplácené nalezincem pro ně měly vyšší reálnou hodnotu než pro ženy z rakouských zemí.

Částky, které nalezince pěstounům vyplácely, byly skutečně nízké a ačkoli byly běžně označovány jako „plat“, oficiálně byly určeny pro potřeby dítěte a měly představovat pouze příspěvek na péči, doslova výživné, „Kostgeld“. Nejvyšší obnos byl tradičně vyplácen za péči o kojence, postupně se platby snižovaly a u dospívající mládeže už byly minimální. Klíčová byla hranice takzvaného „normálního“ věku, po jehož dosažení se výplata příspěvků zastavila. Původní představa, že by pěstouni měli svého svěřence dovést až na práh dospělosti, kdy bude moci nastoupit do služby nebo do učení a postarat se sám o sebe, vzala tváří v tvář vysokým výdajům rychle za své a normální věk se snižoval.

Krátce po založení vídeňského ústavu si pěstouni za 15 let péče mohli přijít na tehdy velmi slušných 306 zlatých. Na základě dvorských dekretů z roku 1829 si pěstouni děti ponechávali jen do jejich desátých narozenin a za tu dobu jim mělo být vyplaceno 294 zlatých.[257] Představitelé vídeňského nalezince se snížení normálního věku, na nějž mělo navázat i snížení výživného, intenzivně bránili ještě v roce 1830. Argumentovali tím, že dítě ve věku 3–10 let je pro pěstouny nejnáročnější, příspěvky jsou malé a děti tráví většinu času ve škole, takže se nevyplatí ani jako pracovní síla. Kdyby pěstounské rodiny měly přijít o následující dva roky výživného, odrazovalo by je to od záměru si nalezence vůbec vzít. Ústavní péče se samotnému nalezinci jevila dražší než pěstounská, mimo jiné i kvůli školnému, které by nalezinec musel platit. Následující roky skutečně potvrdily, že deseti- až dvanáctileté děti ve Vídni představovaly významný problém, protože nemohly ani do služby, ani do učení. Svým případným zaměstnavatelům se nevyplácely, takže buď žily v zemském sirotčinci nebo na účet fondů nalezince.[258]

Podle cirkuláře, který vydalo roku 1835 moravskoslezské gubernium a který se opíral o předcházející dvorské dekrety, se na Moravě počítalo s péčí trvající do deseti let věku nalezence, přičemž plná taxa za jeho zaopatření ve veřejné péči byla vyčíslena na 236 zl. V roce 1873 už bylo z Vídně mimo dodatečné odměny vypláceno 516 zl. a koncem století 700 zl., kromě toho dítě každoročně obdrželo základní oblečení a obuv.[259] Speciální příplatek zajišťovalo dětem, které v něm měly domovské právo, město Vídeň,

[257] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 303; L. WITTELSHÖFFER, *Wien's Heil- und Humanitätsanstalten*, s. 144–154.
[258] OS, AVA, Inneres Hofkanzlei, kar. 1309, přípisy z let 1829–1834.
[259] K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství*, s. 39.

které standardní ošetřovné zvyšovalo na 8 zl. měsíčně do dvou let věku dítěte a v následujících letech na 6 zl. měsíčně.[260] Dílčí příplatky vídeňský ústav zasílal vždy, když se dítě dožilo určitého věku, a rovněž pokud si jej pěstouni ponechali plných deset let. Minimálně od přelomu 19. a 20. století také rozvinul poměrně štědrý systém odměňování vzorných pěstounek.

V Praze byla situace o poznání horší. Původní patnáctiletá doba proplácení příspěvků se roku 1805 zkrátila na dvanáct let,[261] od roku 1829 na deset let.[262] Podle záznamů v hlavní knize nalezince pro roky 1810–1823 byly na dítě v první platební třídě, tedy do prvních narozenin, vypláceny čtyři zlaté měsíčně, do dovršení osmého roku života se platilo 1 zl. 12 kr., a na dítě od osmi do dvanácti let už nalezinec pamatoval jen s 48 krejcary na měsíc.[263] Výše příspěvků zůstávala stejná po celá desetiletí a klíčovým způsobem „valorizace" bylo i v Praze snižování „normálního věku", kdy děti opouštěly pěstounskou péči, a tedy rozložení vyplácené částky do kratšího intervalu. Po polovině 19. století nalezinec vyplácel za deset let péče 254 zl., k tomu si pěstounka spolu s dítětem odnesla postýlku, dvě pleny, košilku a kabátek; další ošacení a vybavení již musela pořídit sama.[264]

V roce 1873 se péče pražského ústavu zkrátila na šest let a příspěvky se ustálily na 6 zl. měsíčně během prvního roku, 4 zl. v druhém roce a pouhých 3 zl. měsíčně během následujících čtyř let. Stejná částka, tedy 264 zlatých za šest let péče, zůstávala v platnosti i na počátku 20. století, převedením na korunovou měnu představovala 528 K.[265] Teprve od konce 19. století mohly pěstounky dětí z pražského nalezince získat mimořádné odměny, které je měly motivovat k pečlivosti: například pokud dítě přežilo první rok, dostala pěstounka 4,5 zl. navíc,[266] od listopadu 1862 se měsíční sazba za kojené dítě jakéhokoli věku zvýšila na 4 zl. 30 kr. (předtím se platilo na děti mladší roku 3 zl. 15 kr.,

[260] J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 20; K. Hrušková Mašínová uvádí, že z vídeňského nalezince mohla pěstounka dostat měsíčně v prvním roce 7,20 zl, ve druhém 6 zl. a pak 4,5 zl. K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství*, s. 39. Připlácet na „své" příslušníky byla v padesátých letech 19. století ochotná také Praha, kdy pěstouni dětí příslušných do Prahy měli dostávat příspěvky do 12 let věku dítěte, které po jejich dovršení mělo jít do služby nebo do učení. Přípis české zemské porodnice a nalezince uložen v SOkA České Budějovice, FÚ Dolní Bukovsko, inv. č. 43, kar. 2.
[261] M. HALÍŘOVÁ, *Zemský nalezinec*, s. 89.
[262] A. KŘEPELKOVÁ – A. SKÝBOVÁ, *Zemská porodnice a nalezinec.*
[263] NA, ZPN, inv. č. 472, kn. 472.
[264] M. GRÜN, *Die Prager Gebär- und Findelanstalt*, s. 10.
[265] K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství*, s. 38, J. DVOŘÁK, *Poměry*; *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*, s. 171–172.
[266] Klement BOROVÝ, *Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*, Praha 1887, s. 225–226.

na starší 2 zl. 10 kr.).[267] Kolem roku 1900 se vyplácelo pěstounce ročního dítěte, kojeného alespoň osm měsíců, odstavné 8 korun 60 haléřů; počátkem 20. století získala pěstounka už 40 korun, pokud mohla prokázat, že nalezence kojila alespoň půl roku.[268] Aby zvýšil zájem o pěstounskou péči a dorovnal příliš nízké ošetřovné, vytvořil pražský nalezinec v roce 1908 rozpočtovou položku ve výši 40 000 korun, z níž měly být vypláceny mimořádné odměny pěstounkám, které své svěřence živily výhradně mateřským mlékem alespoň půl roku.[269] Zjevně ve snaze předcházet neodůvodněnému vracení méně „výnosných" nalezenců zavedl pražský ústav pravidlo, že pokud u sebe rodina ponechá dítě do dovršení prvního roku, musí jej pak vychovávat po celou dojednanou dobu šesti let.[270]

Jen v případě velmi nadaných dětí bylo možné zajistit dlouhodobější výživné z veřejných prostředků, zemský nalezinec v Praze dokonce připouštěl platby do 22 let věku.[271] Ředitel vídeňského nalezince dr. Friedinger se snažil tamní chovance motivovat k dobrým školním výsledkům založením soukromé nadace, jež udělovala dětem pobývajícím v pěstounské péči, které se mohly vykázat vynikajícím školním vysvědčením, spořitelní knížky s vkladem deset až dvacet korun znějící přímo na jejich jméno. Vídeňský nalezinec vyhlašoval i mimořádná stipendia pro nalezence, kteří se prokázali výbornými studijními výsledky.[272]

Speciální příplatky byly vypláceny v případě, že dítě trpělo nějakým postižením, případně mohli pěstouni z ústavu získat přímo potřebnou zdravotní pomůcku.[273] Z ústavních prostředků byly hrazeny i lékařské výlohy a již roku 1791 vešlo v platnost nařízení, „aby venkované tím spíše se o nalezence hlásili", že dětem zemřelým ve veřejné péči musí být proplacen pohřeb, respektive místní kněží byli povinni pochovat je bezplatně.[274] Koncem 19. století bylo v takovém případě počítáno s náklady 50 kr., respektive 1 koruny na rakev.[275]

---

[267] Upozornění na změnu platebního tarifu pražského ústavu uloženo v SOkA České Budějovice, FÚ Kamenný Újezd, inv. č. 68, kar. 6; tamtéž, FÚ Ševětín, inv. č. 54, kar. 1; Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov (dále SOkA Pelhřimov), FÚ Senožaty, inv. č. 99, kar. 15.
[268] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.
[269] Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Tábor (dále SOkA Tábor), FÚ Hlasivo, inv. č. 43, kar. 3.
[270] Srov. přípis pražského nalezince farnímu úřadu v Senožatech ve věci vrácení nalezenky Anny Vackové do ústavu z roku 1891; SOkA Pelhřimov, FÚ Senožaty, inv. č. 99, kar. 15.
[271] SOkA Český Krumlov, FÚ Horní Dvořiště, inv. č. 342, kar. 7.
[272] V listopadu 1908 bylo vídeňským ústavem do Čech oznámeno vyhlášení studijního stipendia na aktuální školní rok ve výši 400 korun. SOkA Tábor, FÚ Hlasivo, inv. č. 43, kar. 3.
[273] T. RYCHTAŘÍKOVÁ, *Systém péče*, s. 32.
[274] R. SECKÝ, *Nejdůležitější zákonné předpisy*, s. 39.
[275] K. BOROVÝ, *Úřední sloh*, s. 225–226.

Zjednodušeně lze říci, že výše ošetřovného vypláceného vídeňským nalezincem za plnou délku pěstounské péče byla oproti příspěvkům v Čechách zhruba dvojnásobná. Společným jmenovatelem v obou ústavech pak bylo velmi pomalé navyšování plateb, které od poslední čtvrtiny 19. století ustrnulo úplně, bez ohledu na inflaci. Roční životní náklady pro skromnou rodinu se třemi dětmi v Čechách byly k roku 1879 vyčísleny na 445 zl. na venkově, 552 zl. v průmyslových centrech a 780 zl. v Praze,[276] je tedy zřejmé, že péče o nalezence se opravdu mohla vyplatit jen chudým, především venkovským rodinám, které měly snazší přístup k samozásobení potravinami.

Tabulka 3. Výše ošetřovného vypláceného zemskými nalezinci v Čechách a Rakousích

Období	Normální věk	Částka vyplacená do dosažení normálního věku dítěte (bez příplatků)
Vídeň		
1784	15 let	306 zl.
1811	12 let	936 zl. WW
1821–1829	12 let	396 zl. CM
1873	10 let	516 zl.
1907	10 let	1032 K.
Praha		
20. léta 19. století	12 let	187 zl. 12 kr.
1863	10 let	254 zl.
1873	6 let	264 zl.
1903	6 let	528 K.
Linec		
Konec 18. století	15 let	215 zl.

Zdroje: L. WITTELSHÖFFER, Wien's Heil- und Humanitätsanstalten, s. 144–154; F. X. BOHDANOWICZ, Die k. k. Gebär- und Findelanstalt, s. 213; M. GRÜN, Die Prager Gebär- und Findelanstalt, s. 10; J. DVOŘÁK, Poměry, s. 20; NA, ZPN, kn. 472; Výroční zpráva ZPN 1899–1903, s. 170–171.

Požadavky na pěstounskou péči se po celou dobu fungování nalezinců prakticky nezměnily. Muselo se jednat o spořádané manželské páry disponující vlastním či pronajatým bydlením a stabilním zdrojem obživy, ideálně vlastním hospodářským zázemím, které umožňovalo uživit dalšího člena rodiny. Za záruku morálky bylo pokládáno katolické náboženství. Od ledna 1868 i pro děti narozené a odložené v zemských ústavech platilo, že ve víře mají následovat své rodiče, takže koncem 19. století se o pěstounství mohli přihlásit i evangelíci či Židé, ujmout se však směli jen dítěte, jehož matka byla totožného vyznání, zatímco do katolických rodin byly

[276] Marcela EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998, s. 267–270.

umísťovány děti bez rozdílu konfese.[277] I když ústavy minimálně na přelomu 19. a 20. století pravidlo o svobodě náboženské víry formálně respektovaly a v evidenci důsledně uváděly příslušnost k jiné než katolické církvi,[278] běžná praxe přidělování jinověrců do katolických rodin měla v případě židovských nalezenců tragické následky v podobě citelně vyšší úmrtnosti.[279] Doložit lze i případy, kdy děti židovského původu putovaly do rodin svých souvěrců, případně se židovské komunity snažily pro tyto nalezence nalézt pěstouny ve vlastních řadách.[280]

Sociální, ekonomické i morální kompetence pěstounů k výchově nalezence písemně potvrzoval administrátor místní farnosti, později jeho rozhodnutí kontrasignovali zástupci obce. Klíčová byla schopnost pěstounky kojit, kterou ověřovalo v první řadě potvrzení farního úřadu o datu narození posledního dítěte v rodině a následně pak i vyšetření přímo v nalezinci. Dr. Ritter v Praze v šedesátých letech prý kojné vyšetřoval osobně, aby se ujistil, že jsou schopné uživit své vlastní i svěřené dítě, a nastavil pravidlo nevydávat novorozené dítě do péče ženě, která již kojí déle než sedm měsíců.[281] Později se pro vydání kojence z nalezince ustálila lhůta šesti měsíců od posledního porodu pěstounky. Ženy, které kojit nemohly, směly o pěstounství požádat rovněž, bylo jim ale svěřeno starší, tedy méně „výnosné“ dítě.

S postupujícím stoletím se stále více formalizoval způsob předávání dětí do pěstounské péče. Schválení své žádosti o přidělení nalezence pěstounka obdržela poštou spolu s datem, kdy si má dítě vyzvednout. Kanceláře ústavů pracovaly denně mimo největší církevní svátky a pokud například kvůli nepřízni zimního počasí hrozil v nalezinci přetlak, rozesílaly na okresní a farní úřady výzvy k podpoře pěstounství mezi obyvatelstvem regionu. S postupným rozšiřováním železniční sítě se cestování do

[277] Již v roce 1830 proběhlo jednání mezi vídeňským nalezincem a dvorskou kanceláří ohledně možného pěstounství nekatolíků. Ústav dokládal, že katolické děti do evangelických rodin neposílá, v okruhu působnosti nalezince byla pouze jedna pěstounka katolického vyznání, která měla za muže evangelíka, ale dva svěřené nalezence řádně posílala do katolické školy. Dvorská kancelář poté přípisem rozhodla, že v případě nouze mohou být děti svěřovány i nekatolickým pěstounkám. OS, AVA, Inneres Hofkanzlei, kar. 1309.

[278] V pražské porodnici bylo zastoupení žen jiného než katolického vyznání minimální, v letech 1899–1903 nepřesáhlo hodnotu 2 %. V tomto období zde porodilo 91 Židovek (0,6 %) a 189 křesťanek jiné než katolické konfese (1,2 %); bez vyznání byly 2 ženy.

[279] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 241–242.

[280] Krátce po vydání nařízení o následování rodičů ve víře byla k pěstounům své vlastní víry přeložena Karolina Franklová, narozená roku 1868 ve vídeňské porodnici, jež byla původně poslána do katolické rodiny v Mladošovicích. SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2. V roce 1878 židovská obec v Hořepníku úspěšně požádala o přeložení nalezence Otty Bondiho z péče katolických pěstounů; T. RYCHTAŘÍKOVÁ, *Systém péče*, s. 45 (pramen je uložen v SOkA Pelhřimov, FÚ Hořepník, inv. č. 118, kar. 11. Židovské pěstounky podporoval speciálními subvencemi i vídeňský židovský spolek; V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 242.

[281] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Erster Jahresbericht*, s. 46.

hlavních zemských měst stávalo bezpečnějším a snazším a bylo dokonce nutno zavést pravidlo, že cesta z nalezince by pěstounce s novorozencem neměla zabrat déle než čtyři hodiny.[282] K využití vlaku pro dopravu dětí nabádaly i nalezince, zejména když se podařilo vyjednat zpáteční jízdenku zdarma pro ženy vracející se s převzatým nalezencem z ústavu.[283]

Cesta do nového domova samozřejmě nebyla bez rizika, jak opakovaně připomínaly novější filantropické spisy.[284] Děti byly předávány v každou roční dobu a řada pěstounek bezpochyby musela se svěřeným novorozencem urazit nějakou část cesty pěšky. Pražský nalezinec roku 1880 přestal do dětské výbavy zahrnovat peřinku a omezil ji na nejnutnějších pár kusů oděvu, takže záleželo jen na prozíravosti pěstounek, jak svěřené nalezence na cestě zabezpečí.[285] Navíc se musely postarat i o své vlastní (nejmladší) dítě, které podle pravidel nalezinců muselo být rovněž v kojeneckém věku, což pravděpodobně znamenalo vzít jej do zemské metropole s sebou. Některé z pěstounek ani nemusely být vybaveny na dlouhou cestu, jak ukázala situace, do které se dostala skupina žen z Českomoravské vrchoviny v roce 1889 ve Vídni. V polovině dubna se ředitel tamního nalezince dozvěděl, že v okrese Ledeč nad Sázavou propukla epidemie dětských nemocí, zastavil proto vydávání nalezenců do této oblasti. U bran nalezince ale v té době stálo 68 žadatelek, které se náhle měly vrátit domů bez dítěte a bez prostředků na zpáteční cestu. Nezbývala než intervence u ředitelství státních drah, které dotyčné ženy dopravily domů.[286]

S postupným rozšiřováním geografického horizontu pěstounství sílila role lokálních autorit. Zatímco v prvních letech fungování nalezinců děti přicházely především do rodin žijících přímo na okrajích hlavních zemských měst či v jejich blízkém okolí, kam snad mohli úředníci ústavů alespoň občas či zprostředkovaně dohlédnout, vyžadovala venkovská péče systematičtější, a především místně přítomný dozor. V letech 1789, 1808, 1829 bylo ředitelství pražského nalezince opakovaně zavázáno kontrolovat pěstouny v Praze a okolí za pomoci dvou stálých placených lékařských dozorců a do

[282] M. HALÍŘOVÁ, *Knihy normálií*, s. 491.
[283] Sleva platila od roku 1871 na státních drahách. Pěstounka směřující pro dítě do nalezince si měla koupit u pokladny lístek do třetí třídy, vykázat se potvrzením z fary nebo od lékaře, že jede pro nalezence, následně jí ústav jízdenku potvrdil a zpět domů mohla jet zdarma. Pokud ovšem dítě vracela do ústavu, zejména v případě nějakého provinění, musela tak učinit na své náklady. Vídeňský ústav například odmítal v devadesátých letech 19. století proplácet jízdné při návratu dětí, které nedorazily do ústavu přesně ve stanovený den. Pokyny uloženy například v SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2; SOkA Pelhřimov, FÚ Senožaty, inv. č. 99, kar. 15.
[284] M. ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, *O nalezencích*.
[285] K. MAŠÍNOVÁ HRUŠKOVÁ, *Lidumilství*, s. 39.
[286] E. BRAUN, *Mittheilungen*, s. 32.

vzdálenějších míst pravidelně vysílat kontroly. Roku 1827 byli dohledem nad nalezenci na venkově pověřeni duchovní, vrchnostenský či městský lékař a měla být také zřízena funkce „otců nalezenců“.[287] Ti měli být vybíráni z řad vážených místních obyvatel a dohlížet na chování pěstounů. O péči věnované nalezencům se měli pravidelně přesvědčovat i místní lékaři, jimž měly být jejich služby rovněž hrazeny z veřejných prostředků.

Při převzetí nalezence v ústavu měly být pěstounky poučeny, jak s dítětem zacházet, je ovšem otázkou, na jak úrodnou půdu mohla slova zaměstnanců ústavu dopadnout. Stížnosti na nevědomost žen, řídících se v mateřském poslání tradičně předávanou zkušeností i pověrami, patřily k evergreenům lékařských publikací doby.[288] Přednosta německé pediatrické kliniky v Praze dr. Epstein na vrcholu své kariéry spojené s publikováním mnoha vědeckých prací sepsal v roce 1901 brožurku určenou pro pěstounky pražského nalezince. V jejím úvodu, připraveném pro kolegy z oboru, konstatoval, že nevědomost při péči o dítě není jen problémem pěstounství, ale i řádných rodin a dával za příklad osvětové publikace rozdávané mladým manželským párům v Itálii a ve Francii. Jeho vlastní sedmistránková příručka tedy mohla posloužit pěstounkám i v péči o vlastní potomstvo.

Hlavní pozornost věnoval samozřejmě kojení, které bylo v případě námezdních pěstounek problematičtější, protože muselo uživit dvě děti. Připomínal nutnou hygienu krmení dítěte a připouštěl, aby kojná dítě starší tří měsíců jednou až dvakrát denně přikrmila. Do půl roku mělo být dítě nasyceno pětkrát až šestkrát denně, v noci ovšem ne. Velký důraz kladl na správné odstavení a přípravu pokrmu, který měl sestávat z kravského mléka, jež bylo ovšem nutno převařit a naředit, aby se předešlo tuberkulóze a potížím trávicího traktu. Pěstounka byla povinna udržovat dítě čisté, ošetřovat mu případné afty a strupy na hlavě. Nesměla jej nechávat ve výkalech, k čemuž mělo posloužit použití deseti plen denně. Z hygienických a zdravotních důvodů dítě nemělo spát v posteli s jinými dětmi, natož s dospělými, nemělo se houpat ani líbat na ústa. Povinností bylo zajistit očkování, o které se ovšem staral ústav již před předáním dítěte, a lékařské ošetření, pokud bylo zapotřebí. Pěstounka neměla „ordinovat“ léčebné prostředky bez konzultace s lékařem, možné bylo podání heřmánkového čaje, pokud dítě

[287] Na principu důvěrníků se snažily stavět kontrolu péče o bezprizorní děti i pozdější okresní komise péče o mládež. J. HOFFMANNOVÁ, *K vývoji*, s. 435.
[288] M. LENDEROVÁ, *Ženy s kufříkem,* s. 154–178, 337–363.

bolelo břicho, ale o ošetření proti parazitům již musel rozhodnout odborník, který měl rovněž dohlížet i na obávané projevy očních chorob.

Pěstounská péče mohla být ze strany nalezince kdykoli ukončena v případě, že na ředitelství doputovala zpráva, že se poměry v rodině zhoršily natolik, že by tím bylo dítě fyzicky či morálně ohroženo. Špatné zacházení s dítětem mělo vést k jeho odebrání a zákazu přidělování dalších nalezenců do dotyčné pěstounské rodiny, což zároveň sloužilo jako prvoinstanční trest a finanční pokuta pro nedbalé pěstouny. Varováním pro ústav měla být především opakovaná úmrtí v konkrétní pěstounské rodině, dr. Ritter například v šedesátých letech tvrdil, že pokud děti pěstounce umírají, pražský ústav jí nesvěří třetí, někdy ani druhé dítě.[289] Statuta vídeňského ústavu uváděla tři hlavní důvody k odebrání nalezence: pěstounka se zavázala ke kojení, ale nekojí po dobu, jakou lékař považuje za nezbytnou; dítě není dobře živeno nebo se k němu pěstouni špatně chovají, vedou ho k „vagabundierendem Leben“, žebrání a nemravnosti; dítě bylo bez vědomí ústavu předáno někomu jinému.[290] Pěstouni mohli dítě do nalezince legitimně vrátit po předchozí písemné výpovědi. V případě závažných okolností v rodině, například z důvodu nemoci či úmrtí, mohli dítě do nalezince dovést rovnou, museli se ale vykázat nějakým potvrzením, například od místního faráře či lékaře, že jejich tvrzení je pravdivé.[291]

Co nejdelší kojení, čistota a poslušnost vůči lékařským autoritám byly imperativy, které vypočítával také manuál nazvaný Pravidla ohledně udělování odměn svědomitým a vzorným pěstounkám, který vydalo ředitelství pražského ústavu roku 1905. Vedle nich se ale se vší důrazností uplatnil i požadavek na morálku a „mravní výchovu“ nalezence i celé pěstounské rodiny, která, pokud si chtěla vysloužit přidělení zvláštní finanční odměny, měla být zachovalá, bezúhonná, neměla se oddávat pití lihovin a ani u přijatých, ani vlastních potomků pěstounů nesměla být shledána „zpustlost“. Úřady se rovněž měly zajímat o školní docházku odrostlejších dětí a „k jakým pracím a výkonům byli používáni“. Příplatek rozhodně neměl sloužit k řešení finančních problémů pěstounských rodin, protože bylo výslovně zapovězeno přidělovat jej těm, kteří měli „kontrakty a pěstounské knížky v zástavě u obchodníků či živnostníků.“[292] Poslední citovaná

[289] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Zweiter Jahresbericht*, s. 26–27.
[290] F. PRESL, *Das Findelwesen.*
[291] NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 262.
[292] Pravidla ohledně udělování odměn svědomitým a vzorným pěstounkám, Praha 1905 (vloženo do úřední knihy SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Hněvkovice, inv. č. 33, kn. 33). Rukopisná předloha v češtině a němčině byla zaznamenána ve videátní knize pražského nalezince: NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 269–271.

poznámka poukazuje na jeden ze závažných problémů pěstounské péče, na nějž bude ještě upozorněno, totiž na „kšeftování“ s poukázkami na vyplacení výživného, které byly zřejmě ne zcela výjimečně používány jako zástava věřitelům.

Dalším vážným problémem bylo přesměrovávání dětí k jiným pečovatelům, případně jejich přebírání na základě falešných dokladů. Rozměrů skandálu nabyl tento problém koncem osmdesátých let 19. století v pomezních regionech Horních Uher, kde existovala rozsáhlá enkláva pěstounských rodin pracujících pro vídeňský nalezinec. V některých vesnicích prý byla sotva čtvrtina dětí u pěstounů umístěna v souladu s doklady, byť se většinou těšily dobrému zdraví a příkladné péči. Tento stav byl nepřijatelný mimo jiné kvůli matkám, které se snažily zůstat se svým dítětem v kontaktu. Mnohé z nich se prý bránily tomu, aby byl jejich potomek poslán na Slovensko, přestože tamní ženy údajně byly výbornými pěstounkami. Ředitelství ústavu přičetlo vinu nedostatečné informovanosti slovenských venkovanů, kterou mohla částečně způsobovat jazyková bariéra, k problému bezpochyby přispěla i liknavost a nedůslednost místních farářů. Hlavními viníky ale byli nejrůznější „Geldverleiher“ a „Kinderträgerinnen“, kteří v ústavu vyzvedávali děti a za úplatu je předávali dál, případně hromadně vybírali peníze za děti přidělené do konkrétního regionu. Podmínkou jejich úspěchu ale byla nejen důvěra pěstounů usilujících o přidělení dítěte do péče, ale také napojení na personál nalezince, na který se nově měl upřít přísnější dohled představenstva ústavu.[293] Na problém falešných dokladů v posledních letech své existence narážel i brněnský ústav.[294] V sedmdesátých letech 19. století se podvádění s vysvědčeními způsobilosti objevilo i v Čechách. Na podzim roku 1873 byly farní úřady poučeny, že vysvědčení způsobilosti k převzetí nalezence musí vždy obsahovat stručný popis žadatelky a být dobře zapečetěné, protože prý v poslední době řada pěstounek přicházela do nalezinců s doklady, které „od jiných žen zakoupily, any samy pro svou nezpůsobilost vysvědčení takového dosíci nemohly“.[295] Pražský i vídeňský nalezinec shodně trvaly na tom, že pěstounky smí pečovat o více odložených dětí, jen pokud jsou různého věku, z toho vždy jen o jednoho kojence. Neexistoval však propojený systém kontroly, který by mohl zabránit tomu, aby si žena souběžně brala stejně staré děti z více ústavů, případně se obrátila s žádostí o dítě jinam, pokud jí jeden ústav přijímání dalších nalezenců zapověděl.

[293] E. BRAUN, *Mittheilungen*; V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*.
[294] MZA, ZV, sign. P6/1-2, kar. 6742.
[295] SOkA Tábor, DÚ Chýnov, inv. č. 86, kar. 21.

Podobné nešvary mohly zachytit jen lokální autority, pokud ovšem byly dostatečně všímavé.

Dr. Jan Dvořák viděl jako zásadní podmínku dalšího fungování nalezinecké péče napravení administrativních nedostatků a nastavení lepších kontrolních mechanismů. Opíral se přitom o rozsáhlou anketu, s jejímž vypracováním se jím řízený pražský ústav obrátil na všechny typy zapojených subjektů, tedy fary, správní úřady, samosprávy i školy. Hlavní stížnosti padaly na vrub chybějícím pokynům a instrukcím pro obce a faráře, stávající předpisy byly neúplné a nesystematické, přičemž státní a politické orgány nevyvíjely ve věci nalezinectví patřičnou iniciativu. Největší nepořádky panovaly tam, kde byly souběžně přijímány děti z Prahy i Vídně, a to jak kvůli vzájemné konkurenci obou ústavů, tak z důvodu organizačních nesrovnalostí. Chyběly systémově nastavené prostředky kontroly zaměřené nejen na pěstouny, ale i na činnost místních úřadů, které někdy pěstounství v regionu neoprávněně bránily, jinde naopak nezodpovědně vydávaly vysvědčení pro přidělování nalezenců nebo si za ně nechávaly platit. Především ale zanedbávaly dozor nad péčí o nalezence, takže ze sta udání na špatnou péči, které dorazily k rukám ředitele pražského ústavu, jen deset pocházelo z pera pověřených orgánů.[296]

Jakkoli byla kontrola dětí v pěstounské péči slabá, po dosažení „normálního věku“ a ukončení péče nalezince přestávala úplně. Pokud svého potomka nepřevzala jeho vlastní matka nebo jiní příbuzní, mohli si pěstouni nalezence ponechat ve vlastní péči. Ojedinělá a jinde neověřená zmínka uvádí, že pražský nalezinec byl ochoten vyplácet rodinám, které se zavázaly přijmout šestiletého nalezence za vlastního, 3 zl. měsíčně až do jeho desátých narozenin.[297] Vídeňský nalezinec upozorňoval, že pěstouni, kteří si nalezence nechat nechtějí, nesmějí promeškat lhůtu na jeho vrácení do nalezince. Jakmile totiž dítě dosáhlo normálního věku deseti let, nalezinec ukončil veškeré platby a ani domovské obce nejevily příliš velký zájem se o něj postarat, spíše se snažily nalezence zbavit.[298] Ideální motivací pro setrvání odrůstajícího nalezence v náhradní rodině měly být samozřejmě citové vazby, často ale přetrvával finanční motiv, když se dosavadní pěstouni domluvili na pokračování péče s domovskou obcí dítěte nebo přímo jeho příbuznými.

[296] J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 35–40.
[297] K. BOROVÝ, *Úřední sloh*, s. 225–226. Informaci opakuje i Jan PAULY, *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: systematický soubor církevních a státních zákonů, nařízení, rozhodnutí, norem a příslušných formulářů s praktickým návodem pro duchovní správu*, Praha 1902, s. 152–153, který ale pasáž o nalezencích přebírá od Borového.
[298] *Denkschrift über das Findelwesen* [Prag], s. 17. Podle dochovaného přípisu byly farní úřady upozorňovány, že od roku 1852 se děti musely do vídeňského nalezince vrátit nejdéle 14 dnů po svých desátých narozeninách. SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.

Případy leckdy problematické pěstounské péče, vysoké náklady na ni, stejně jako vědomí, že těhotné ženy do porodnic posílá především chudoba, a sílící názor, že o dítě se nejlépe postará jeho vlastní matka,[299] vedly k zavádění podpory pro svobodné rodičky, které se rozhodly, že se o svého potomka postarají samy. Vídeňský nalezinec od roku 1873 zavedl systém, který byl téhož roku úspěšně představen v Praze. Takzvaná „dvoutřetinová péče" byla určena jako pomoc ženám, které během pobytu v porodnici vyjádřily ochotu odejít odsud spolu se svým dítětem. Nalezinec je v takovém případě podpořil příspěvkem ve výši dvou třetin běžného výživného. Ústav tuto sumu vyplácel do čtyř let věku dítěte a mohla ji čerpat nejen matka, ale i jiná příbuzná dítěte, typicky babička.[300] V prvním roce přiznal pražský nalezinec tuto formu podpory pro šest novorozenců, v roce 1880 ji získalo už šedesát žen a podle odhadu Marie Červinkové Riegrové v osmdesátých letech dvoutřetinovou péči celkem využívalo asi 300–400 matek.[301] V roce 1897 byla přiznána 9 % novorozencům, kteří toho roku opustili brány pražského nalezince, konkrétně šlo o pomoc pro 331 dětí.[302] V letech 1899–1903 s podporou odcházely každoročně asi čtyři stovky žen; dvoutřetinová péče byla přiznána pro výživu 2 186 dětí, což představovalo 17,4 % těch, které v tomto období přešly pod kuratelu nalezince rovnou z některé z apolinářských klinik.[303] Ve Vídni se poměry lepšily pomaleji, v roce 1906 si své dítě i finanční podporu z porodnice odneslo 8,7 % rodiček.[304]

Důvodem nízkého zájmu biologických matek o převzetí vlastních potomků byla bezpochyby mizivá výše vyplácených příspěvků a přísné podmínky pro jejich vyplácení. Matka se musela zavázat k osobní, nepřetržité péči, která jí znemožňovala najít si zaměstnání, například nastoupit do služby. Akceptovatelné bylo pouze svěření dítěte jeho vlastním prarodičům, v takovém případě bylo vyplácení příspěvku ve stejné výši převedeno na matčiny rodiče. Samozřejmým imperativem byla spořádanost svobodné matky, tedy život bez partnera, od něhož se případně očekávalo plné převzetí role živitele.

Dvoutřetinová péče tedy nedokázala zabezpečit ženy závislé na vlastním výdělku, ale mohla pomoci těm, které měly zázemí ve vlastní rodině, jež byla ochotná je podporovat i s nemanželským potomkem. Funkční rodinné vazby jako podmínku soužití

[299] Názor, že nejlépe je dítěti u matky, nebyl v případě nalezenců samozřejmý: „hříšná" svobodná matka bývala vnímána jako ohrožení mravní výchovy potomka.
[300] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 179–181, M. HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie*, s. 137–139.
[301] M. ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, *Ochrana – Rozhledy*, s. 266; TÁŽ, *O nalezencích v Čechách, přednáška v Měšťanské besedě v Praze dne 16. ledna 1888*, Praha 1888, s. 15; J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 29.
[302] *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 36–37.
[303] *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*, s. 64, 87–88. Do nalezinecké péče tehdy vstoupilo 13 642 dětí, z toho 12 584 přímo z porodnice.
[304] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 179–182.

svobodné matky s dítětem mimoděk ukazují řídce dochované protokoly zachycující provoz kanceláře pražského nalezince: v březnu 1913 byly v jeden den propuštěny z nalezince tři ženy s dětmi svěřenými do dvoutřetinové péče, z toho pro jednu si přišel otec, druhou vyzvedla matka; k nedatovanému přípisu shrnujícímu žádost matky o převedení dítěte do vlastní péče je dokonce přiložen lístek od provdané sestry, tedy tety novorozence, která příbuznou přátelsky vyzývá, aby přijela i s dítětem.[305]

Osm let po zavedení dvoutřetinové péče bylo dekretem zemského výboru z 16. září 1881 rozhodnuto o odebrání příspěvku ženám, které by se – byť řádně – provdaly.[306] Ošetřovné se mělo přestat vyplácet dnem sňatku a pokud bylo zjištěno, že svobodná matka pobývá ve společné domácnosti s mužem, přišla o podporu ze strany ústavu okamžitě. Instituce byly ochotné přimhouřit oko pouze v případě, že by matka s „nalezencem" žila s partnerem, s nímž zamýšlela uzavřít manželství, ale sňatek se musel odkládat kvůli nesplněné vojenské povinnosti ženicha.[307] Toto ustanovení, které mělo bránit zneužívání podpory a dohlížet na morálku svobodných matek, mohlo mít samozřejmě i opačný efekt, totiž že pár odložil svatbu právě kvůli tomu, aby nepřišel o výchovné.

Dekretem zemského výboru z 26. května 1905 pak bylo ukončení nalezinecké péče dnem sňatku matky teoreticky rozšířeno na všechny klientky pražského ústavu, tedy i ty, které o své dítě osobně nepečovaly. Veškeré dokumenty včetně kontraktů pro pěstouny měly být napříště doplněny upozorněním, že veškeré financování ze strany nalezince bude provdáním matky ukončeno.[308] Je ovšem otázkou, jak dokonale mohl ústav kontrolovat životy žen, které v něm porodily, po dobu šesti let do dosažení normálního věku dítěte. Žena, která se chtěla provdat, samozřejmě musela mít křestní list vystavený farním úřadem v místě, kde byla sama pokřtěna, ale pokud se informace o chystaném sňatku v místě jejího původu nepropojila s povědomím o tom, že například před nějakou dobou žádala o domovský výkaz nebo vysvědčení nemajetnosti pro porodnici, nemohl se ústav o jejím manželství dozvědět.

---

[305] „Milá sestro, přijmi od nás srdečný pozdrav a jestli máš něco maličkého, tak přijeď k nám, můžeš u nás být a dítě si kojit, u nás máš dost placu. Můj muž tě pozdravuje a máš přijet si. Bydlíme u Škrdů, jak jsem měla svatbu." NA, ZPN, inv. č. 1168, kar. 33.
[306] NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 266.
[307] Srov. korespondence farního úřadu v Nižboru s pražským nalezincem v roce 1908. Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Beroun (dále SOkA Beroun), FÚ Nižbor, inv. č. 9, kn. 9 (vložené listy). Formou oběžníku o tom informovalo ředitelství pražského nalezince téhož roku, srov. SOkA Tábor, FÚ Dražice, inv. č. 72, kar. 6.
[308] NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 266.

V roce 1912 bylo na návrh pražského nalezince výslovně nařízeno, že děti mladší šesti let nemají být provdaným matkám předávány automaticky, ale nejprve má proběhnout šetření, zda jsou biologičtí rodiče vůbec schopni se o dítě postarat.[309] Tou dobou zároveň vrcholila debata o reformě dvoutřetinové péče. Roku 1913 se zemský výbor usnesl, že podpora matek pečujících o své vlastní dítě přestane být evidována jako „nalezinecká" péče, byť zůstane v kompetenci zemské porodnice a nalezince. Ústavu bylo přikázáno, aby provedl patřičné administrativní změny, které by matky pobírající dvoutřetinovou péči postavily na roveň ženám, které si svého potomka z porodnice odnesly bez jakékoliv finanční podpory. Matky měly nadále pouze pobírat ošetřovné jako příspěvek na obživu dítěte do jeho čtyř let a právní oddělení nalezince jim přislibovalo pomoc při získání alimentů od otce potomka. Ústav se touto úpravou zároveň zříkal poručnictví dětí přenechaných do péče vlastních příbuzných, o dětech narozených v porodnici a jejich poručnících měl nadále rozhodovat běžný poručenský soud.[310] Další zamýšlená reforma dvoutřetinové péče zřejmě skončila jen ve formě debaty: projednával se totiž návrh o přidělení plného ošetřovného ženám, které by se po porodu v zemském ústavu vrátily do služby nebo k původním zaměstnavatelům.[311]

[309] NA, ZPN, inv. č. 1165, kar. 33.
[310] Dochoval se dokonce výtisk pěstounské knížky a jednoho formuláře s naznačenými úpravami, na jejichž základě měly být zřejmě vypracované nové podoby tiskopisů. Z „Pěstounské knížky" se nyní stávala „Výplatní knížka pro matku neb prarodiče". NA, ZPN, inv. č. 1168, kar. 33.
[311] NA, ZPN, inv. č. 1171, kar. 33.

V. Nalezenci v názorech současníků[312]

Nalezince minimálně od dob svého masovějšího zakládání vyvolávaly množství reakcí a staly se tématem řady publikovaných diskusí. Debaty osvícenských filantropů probíhající na přelomu 18. a 19. století v prostoru Svaté říše římské, částečně tedy i v habsburské monarchii, již před lety analyzoval Otto Ulbricht.[313] Následující kapitola se proto zaměří na texty z 19. století mající charakter odborných analýz a popularizačních statí, zpracovaných obvykle se záměrem obhájit, či naopak kritizovat různé přístupy k nalezinecké péči. Jejich obsah je analyzován v jiných kapitolách předložené práce, tato se věnuje spíše jejich argumentaci, dikci, slovníku a vykreslování obrazu odložených dětí, jejich matek a pěstounů. Pramenem je asi čtyřicítka českých a německých textů, které vyšly buď časopisecky nebo jako samostatné svazky,[314] o kterých lze předpokládat, že měly (nebo mohly mít) vliv na úroveň nalezinecké péče a vnímání problematiky odložených dětí v českém veřejném prostoru. Vybrány byly práce autorů působících na území českých zemí či Předlitavska, případně cizinců s profesní vazbou na Vídeň.[315] Většina z nich nebyla novodobou historiografií využita, nebo jen okrajově. Hojně citovanou výjimkou jsou samozřejmě práce Marie Červinkové Riegrové, v menší míře Rudolfa Seckého nebo Gottfrieda von Rittera von Rittershein.[316]

V dobových publikacích věnovaných nalezincům lze rozlišit tři vzájemně provázané skupiny. První a nejpočetnější část souboru představují díla lékařských autorit kariérně spjatých s porodnicemi a nalezinci. K oficiálním zprávám o činnosti ústavů a odborným medicínským pojednáním, které byly v rámci prezentace veřejných institucí běžné, v případě nalezinců přibývaly diskusní texty, které problematizovaly samotný smysl existence těchto ústavů. Další skupinu tvoří práce zaměřené na organizaci veřejné sociální péče, které mají buď informační ráz, nebo se pokoušejí o podpoření určitého reformního kroku. Poslední část vydávaných děl sestává z filantropických, leckdy beletrizovaných spisků, určených k „pohnutí“ širších vrstev obyvatelstva a k vyvolání jejich zájmu o osudy odložených dětí. Nalezenci se samozřejmě velmi často objevují i ve

[312] Kapitola je přepracovanou verzí článku autorky Markéta SKOŘEPOVÁ, *Diskuze o nalezincích v habsburské monarchii 19. století optikou dobových spisů*, Český lid 113, 2026, s. 183–208, doi: 10.21104/CL.2026.2.03.
[313] O. ULBRICHT, *The Debate.*
[314] Citované publikace lze vyhledat ve fondech Národní knihovny a Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni, větší část je digitalizována a přístupná on-line.
[315] A. KELLER – H. REICHER, *Die Fürsorge.*
[316] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 20–22; M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství*; M. HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie*, s. 116–147.

„vyšší“ beletristické literatuře, minimálně v případě českých autorů se však jedná o děti skutečně „nalezené“ svými pěstouny, nikoli svěřené do péče ústavu.

Neuralgickým bodem, na který zastánci institucionalizovaného nalezinectví průběžně reagovali ve svých publikacích, byla nízká „efektivita“ těchto zařízení, tedy vysoké náklady na provoz porodnic a následnou pěstounskou péči, které ovšem nepřinášely očekávané výsledky v podobě záchrany velkého množství dětských životů, naopak je postihovala vysoká mortalita. Druhým klíčovým argumentem byla údajná nemravnost a nezodpovědnost nižších vrstev, které možnost odložit případného potomka v nalezinci údajně ještě přiživovala. Teze, že „Findelhäuser machen Findelkinder“, zastávaná i všeobecně respektovanými autoritami, jako byl prominentní berlínský lékař Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836),[317] měla podporu především v Německu. Většina domácích autorů přitom měla velmi dobré povědomí o situaci za hranicemi: vydané spisy kromě standardních citací běžně zahrnují i odkazy na vyposlechnuté referáty nebo osobní konzultace zahraničních autorit.

Samostatné spisy věnované nalezencům se začaly v Předlitavsku objevovat kolem poloviny 19. století. Zpočátku mívaly charakter vědeckých analýz z oblasti medicíny či národohospodářství a za řadou z nich stáli zaměstnanci porodnic a nalezinců. Klíčovým podnětem pro jejich sepisování bývaly tlaky na rušení ústavů, ke kterému pak v průběhu sedmdesátých let ve většině korunních zemí skutečně došlo. V téže době rostlo množství filantropických spisů apelujících buď na reformy veřejné sociální péče, nebo na soukromou dobročinnost. Důvodem sílící filantropické a spisovatelské aktivity byl vedle všeobecně narůstající citlivosti vůči sociálním problémům nárůst počtu dětí odkládaných v Praze i v hlavním městě monarchie, a v neposlední řadě také boj o národnostní příslušnost dětí bez rodičů.

Nejstarší nalezený tisk o nalezincích se svým charakterem naprosto liší od všech ostatních. Jde o třístránkový anonymní pamflet podepsaný monogramem R. H., vydaný ve Vídni a datovaný do roku 1848, který nelichotivě popisuje každodennost v zemské porodnici a nalezinci.[318] Těžko říci, zda jej mohl sepsat někdo ze zaměstnanců (zaměstnankyň?) ústavu, v každém případě byl autor dobře informován. Popsal nešvary, které byly kritizovány a řešeny i o desetiletí později, například hrubost a úplatkářství ošetřovatelek, nedostatečnou hygienu, zásobování matek nevhodnými potravinami. I přes nenáročnou formu a jazyk spisku lze v jeho textu najít paralely k pozdějším zprávám

[317] M. FÜRNTRATT, *Denkschrift.*
[318] R. H., *Heimliche Sachen im Findelhause.*

publikovaným graduovanými lékaři sloužícími v zemských porodnicích a nalezincích. Autor například nedává najevo jakýkoliv despekt ke klientkám porodnice, pouze soucit. Ústav je podle něj „síň bezmocných a opuštěných, … kde se tisíckrát ozývá kletba i požehnání“. Přesto je třeba žehnat zakladateli tohoto důležitého a potřebného zařízení, kritiku si zaslouží pouze jeho zaměstnanci a jejich nadřízení, kteří nešvary trpí.

Další pohled nabídla o pár let později diskuse dvou lékařů probíhající na stránkách vídeňského lékařského týdeníku. Tématem byl blíže nespecifikovaný plán reorganizovat vídeňskou porodnici snížením počtu lůžek a zrušením její funkce coby útulku pro ženy nucené porodit zdarma a v utajení.[319] Medicínské hledisko hájil Leopold Wittelshöffer (1818–1889), specializací vojenský lékař,[320] který zdůrazňoval především nezastupitelnou roli porodnice ve výzkumu a výuce porodních bab a mediků vyžadujících přístup k velkému množství studijních případů. Pokud by k redukci počtu pacientek došlo, vídeňská klinika by vědecky klesla na úroveň pracovišť v Olomouci a Salcburku, což by vzhledem k aktuálnímu rychlému medicínskému pokroku bylo krajně nežádoucí. Jeho odpůrce Rainmund Melzer (1808–1872), toho času ředitel okrskové nemocnice ve Wiedenu, argumentoval finanční stránkou a neefektivitou dosavadního provozu ústavu, který je sice velkorysý k přijímaným pacientkám, ale není schopen se pak o odložené děti postarat tak, aby přežily. Dr. Wittelshöffer naopak tvrdil, že navrhované omezení neplacených služeb ústavu a anonymity rodiček by na „nešťastné matky a nevinné děti“ mělo tragický dopad. Také on měl pro klientky porodnice pochopení a rozhodně nepředpokládal, že by ztrácely smysl pro „stud a čest“ jen proto, že jsou chudé.

Totéž lékařské periodikum zprostředkovalo podobnou diskusi i v roce 1877. Dr. Moriz Spitzer, sekundář v pešťském špitále sv. Rocha, polemizoval s názory německého lékaře Pfeiffera, který měl drtivě zkritizovat činnost nalezinců jakožto „středověkých institucí“ s neúměrnou dětskou úmrtností, které je třeba uzavřít.[321] Dr. Spitzer konstatoval, že každý, kdo se danou problematikou zabývá, ví, co má čekat od německých autorů, kteří nemají s nalezinci žádnou zkušenost a vycházejí z neaktuálních dat, přičemž Pfeiffer měl ještě navíc pochybit v statistických výpočtech. Přesto je podle Spitzera nutné brát podobné útoky proti nalezincům vážně, protože i

[319] Leopold WITTELSHÖFFER, *Zur Organisation des Gebärhauses. Feuilleton*, Wiener medicinische Wochenschrift 4, 1854, s. 171–172, 189–190, 219–220, 236–238, 269–270.
[320] Krátce poté Leopold Wittelshöffer publikoval přehledovou příručku o fungování zdravotních a zaopatřovacích ústavů ve Vídni, v níž bez jakýchkoliv hodnoticích komentářů zmiňuje i zdejší porodnici a nalezinec: L. WITTELSHÖFFER, *Wien's Heil- und Humanitätsanstalten*, s. 127–182.
[321] Moriz SPITZER, *Zur Statistik der Findelhäuser*, Wiener medicinische Wochenschrift 22, 1877, s. 540–543.

chybná a zastaralá data ovlivňují mínění veřejnosti, beztak zasažené morálními předsudky, a snadno se stávají municí („fürchterliche Batterien“) pro odpůrce nalezinců.

Snaha obhájit „josefinský“ koncept nalezince proti zastáncům „německého“ modelu, který předpokládal podporu osobní péče matky o dítě, je patrná ze spisu Carla Friedingera, vydaného u příležitosti Hygienického kongresu ve Vídni.[322] Dr. Friedinger, ředitel vídeňské porodnice a nalezince v letech 1867–1888, popsal všechny aspekty činnosti svěřeného pracoviště včetně nabídky kurzů pro ošetřovatelky, zprostředkování služeb soukromých kojných a očkovacího ústavu. Úspěšnost medicínské péče dokumentoval tabulkami ilustrujícími pokles úmrtnosti dětí narozených v porodnici. Očekávatelné výhrady vůči činnosti nalezince odbyl reprodukováním rozhovoru, jenž údajně vedl v roce 1875 s mnichovskými kolegy, kteří prý prohlásili, že „u nich“ sice nalezince nemají, ale potřebovali by je, protože bez nich mnoho dětí končí u andělíčkářek – není přitom jasné, zda tato narážka směřovala k uměle prováděným potratům, nebo k pochybnému soukromému „pěstounství“.

Dr. Friedingera na místě ředitele vídeňského ústavu nahradil Ernst Braun (ve funkci 1888–1901), který po prvním roce práce detailně popsal jednotlivé kroky, které podnikl pro zlepšení péče v porodnici i nalezinci. Rychlé provádění reforem (včetně výměny zaměstnanců na nejnižších pozicích) bylo důsledkem propuknuvších skandálů, z nichž nejzávažnější bylo kšeftování s přidělováním dětí do pěstounské péče. Při osobní inspekci na území dnešního Slovenska shledal politováníhodný nepořádek („bedauerliche Unordnung“) v administrativě týkající se nalezenců, přestože Slovenky bývaly podle jeho názoru nejlepšími pěstounkami. Dr. Braun dále přiznával nešvary ve vnitřním provozu porodnice a nalezince, které nedávno před jeho nástupem vyústily v závažný skandál propírající chování a „Trinkgelderwirtschaft“ ústavních zaměstnanců.[323] Přesto měl nový ředitel pro své podřízené pochopení a žádal o zvýšení platů v ústavu. Příčinou mnoha nešvarů totiž podle něj byly nízké odměny za těžkou službu porodních bab a ošetřovatelek, vůči kterým bude možné postupovat s „nemilosrdnou přísností“ teprve tehdy, až budou za svou práci řádně odměněny.[324]

Vedení pražské porodnice a nalezince si rovněž uvědomovalo nutnost zveřejňování výsledků své práce. Nejstarší publikovaný přehled o činnosti ústavu, jenž byl tehdy ještě administrativně spojen s všeobecnou nemocnicí, je součástí spisu

[322] FRIEDINGER, *Denkschrift.*
[323] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 131–132.
[324] E. BRAUN, *Mittheilungen*.

Beschreibung der öffentlichen Armen-Versorgungsanstalten, jímž svou práci prezentoval Tadeáš Bayer z Bayerů, první ředitel pražských zaopatřovacích ústavů. Přestože spis vyšel až v prvním roce vlády císaře Františka II., je ódou na dílo Marie Terezie, jíž je věnován, a Josefa II. Krátká předmluva oslavuje prozíravost osvícených Habsburků, usilujících o štěstí obyvatel státu (Bürgerglück), jehož součástí je i zřizování veřejných charitativních institucí, které mají být co nejefektivnější a pomáhat co největšímu počtu potřebných. Bayer velmi podrobně a věcně popisuje fungování a hospodaření jednotlivých ústavů a až na výjimky se zdržuje hodnoticích soudů o jejich osazenstvu. Ženy přicházející do porodnice v jediném případě pojmenoval jako „unglückliche Schwangern“, o které se nově zřízený ústav dokáže postarat stejně jako o jejich děti. I ženu, která není vysloveně zlá („boshaft“), by mohly chudoba nebo stud dovést k potratu, nebo dokonce zavraždění dítěte, čemuž ale brání prozíravé zřízení porodnice s nalezincem.[325]

Samostatné výroční zprávy pro pražskou porodnici a nalezinec byly vydány pro roky 1865, 1866, 1897, 1898, 1899–1903. Společný je jim naprosto věcný a neutrální tón lékařských zjištění a statistik, který je takřka prostý všech hodnocení. Autor první z nich, profesor dětského lékařství a ředitel pražské zemské porodnice a nalezince dr. Gottfried Ritter von Rittershain v šedesátých letech pokládal za nejvhodnější podtrhnout vědecký význam svého pracoviště. Jím psané výroční zprávy přinášejí především výsledky jeho vlastního pediatrického bádání, prezentované i v dalších textech.[326] Přiznanou vysokou úmrtnost dětí narozených v porodnici dokládal statistikami ohledně váhy a proporcí narozených dětí, pečlivě zaznamenával zachycené choroby. Zaráželo ho, že se v porodnici rodí tolik slabých dětí, přestože jejich matky bývají v nejvhodnějším věku a patří k fyzicky zdatnější části populace.[327] Přestože si uvědomoval jejich morálně a materiálně obtížnou situaci, odmítal se dle vlastních slov spokojit s obecným zdůvodněním, že za slabost novorozenců může specifická situace svobodných matek, a snažil se shromáždit vědecká data.

I on však pociťoval nutnost vyjádřit se k mezinárodnímu tlaku na rušení nalezinců, zmínil například „fanatické“ volání „No Foundlings hospital!“ znějící v Británii. S kritikou, že nalezince podporují „lehkomyslnost“, samozřejmě nesouhlasil,

[325] T. BAYER, *Beschreibung*, s. 28, 108–135.
[326] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Erster Jahresbericht*; TÝŽ, *Zweiter Jahresbericht*; TÝŽ, *Beiträge zur Statistik der Kindersterblichkeit im Jahre 1869* (separát Oesterreichische Jahrblatt für Pädiatrik 1), 1871; TÝŽ, *Statistische und pädiatrische Mittheilungen aus der Prager Findelanstalt*, Prag 1878.
[327] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Erster Jahresbericht*, s. 16.

uvědomoval si, že je vyhledávají ženy, které jsou ve službě u cizích a nemohou se opřít o vlastní rodinu. Ve své první výroční zprávě zdůrazňoval pečlivou práci uvnitř ústavu, například zodpovědný výběr kojných sloužících v nalezinci, které prý osobně vyšetřoval. Vnímal samozřejmě i nedostatky, především nevhodnost užívaných prostor, ale jak zdůrazňoval, nemělo smysl stěžovat si na „křivdy".[328] V druhé výroční zprávě sepsané za rok 1866 věnoval více pozornosti pěstounské péči, zdůrazňoval především snahu o kontrolu rodin, které si vzaly nalezence k ošetřování. Tvrdil, že pražský nalezinec má obvykle žadatelek o pěstounství nadbytek a může si mezi nimi vybírat, případně přidělené dítě odebrat. Důslednost se v tomto případě prý vyplácí, odebrání dítěte je pro pěstouny těžkou ranou, takže se mu snaží předejít, věnují svým svěřencům adekvátní pozornost a úmrtí nalezence neberou na lehkou váhu („nicht als eine so gleichgiltige Sache").[329]

Prof. Ritter byl přesvědčen, že nalezinec zachraňuje životy mnoha dětí, které by jinak nepřežily, a že stávající péče o nalezence je v principu správná, ačkoli připouštěl prostor pro zlepšení. Před koncem svého působení v čele pražského ústavu publikoval ještě další spis na obhajobu jeho činnosti, v němž podobně jako jeho souputníci v jiných částech monarchie kriticky reagoval na nedávno zveřejněné a podle jeho názoru překroucené statistiky ohledně úmrtnosti nalezenců.[330] Jejich autoři jsou proti nalezinci apriori zaujatí a nejsou kompetentní posuzovat činnost ústavu, o němž nic nevědí, ani hodnotit práci zdejších lékařů a ošetřovatelů. Z detailního srovnání statistických údajů o nemocnosti a úmrtnosti vyvozoval, že pražský nalezinec je z léčebného hlediska naopak dosti úspěšný. „S hrdostí" jej označil za jednu z nejdůležitějších humanitárních institucí, která musí čelit skrytým i otevřeným útokům pomlouvačů, kteří ovlivňují veřejnost.[331] Pozoruhodná je ale kritika vůči vídeňskému pracovišti, které podle jeho názoru ovlivňovalo statistiku úmrtí v nalezinci tím, že převádělo do pěstounské péče i slabé děti, které pak umíraly mimo instituci.

Počátkem osmdesátých let byl Ritterův nástupce dr. Alois Epstein (1849–1918) pověřen zemským sněmem, aby prošetřil příčiny úmrtnosti dětí. Výsledkem byla rozsáhlá rozprava na obhajobu pražského nalezince, jemuž hrozilo uzavření. Přestože Epsteinovou specializací byla pediatrie (tou dobou byl docentem, později profesorem dětského lékařství), věnoval velkou pozornost i sociologickým souvislostem nalezinectví, přinesl

[328] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Erster Jahresbericht*, s. 37–38, 72.
[329] TÝŽ, *Zweiter Jahresbericht*, s. 26–28.
[330] TÝŽ, *Statistische und pädiatrische.*
[331] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Statistische und pädiatrische Mittheilungen*, s. 61–62.

mimo jiné i přesné údaje o původu a sociálním postavení žen přicházejících do ústavu. Počet porodů v porodnici dával do souvislosti s měnícím se stavem ekonomiky a popíral, že by existence ústavu ovlivňovala množství nemanželských dětí.[332] Lékařským a úmrtnostním statistikám věnoval více pozornosti ve svém následujícím spisu z roku 1885, kde hodnotil úspěšnost činnosti nalezince v uplynulém pětiletí. Samozřejmě musel připustit, že úmrtnost nalezenců výrazně převyšovala běžnou dětskou mortalitu, příčinou ale zhusta byly vrozené vady způsobené tím, že jejich matky byly oslabené nedostatkem a zármutkem, případně nakažené například syfilidou.[333] Zjevně si ale uvědomoval i nedostatky na straně pěstounek odložených dětí, o čemž svědčí jeho pozdější útlá příručka vydaná pro ženy přebírající do péče dítě z nalezince.[334] K otázce dětské úmrtnosti se vrátil ještě ke konci kariéry, kdy předložil mimo jiné statistiky podle okresů a jejich národnostního rozložení.[335]

O vnitřním fungování pražské Zemské porodnice a nalezince na přelomu 19. a 20. století podrobně a zcela věcně, bez jakýchkoli osobních komentářů informují českoněmecké výroční zprávy publikované tiskem od roku 1897 do roku 1903.[336] Profesor Alois Epstein tehdy působil jako primář německého nalezineckého oddělení, na místě ředitele ústavu se vystřídali prof. Karel Schwing (1845–1907), který byl primářem českého oddělení nalezince, a prof. Václav Rubeška (1854–1933), šéf III. (babické) porodnické kliniky, kteří byli oba publikačně činní spíše v medicínské oblasti a do diskuse o smysluplnosti fungování nalezinců se podle všeho nezapojili.

Prof. Epstein nebyl jediným lékařem, který se snažil vidět za zdi svého pracoviště a zkoumat příčiny a důsledky nalezinectví v širších souvislostech. V diskusi o vhodnosti udržování nalezinců v monarchii měl v druhé polovině 19. století mimořádný vliv jeho vídeňský kolega, pediatr a ředitel dětské nemocnice ve Wiedenu dr. Franz S. Hügel (1808–1876). Z původního konferenčního příspěvku předneseného roku 1856 vznikla o sedm let později mimořádně důkladná práce o dějinách nalezinectví v různých zemích Evropy, která hodnotila stávající rakouské instituce jako přežilé, drahé a neplnící svůj účel. Mezi jeho argumenty hrálo významnou roli opakované tvrzení, že nalezince

[332] A. EPSTEIN, *Studien zur Frage.*
[333] TÝŽ, *Statistische und hygienische Erfahrungen*, s. 25.
[334] TÝŽ, *Entwurf einer Instruction für Pflegeparteien über die Pflege und Ernährung der Findelkinder im Ersten Lebensjahre*, Wien 1901 (Separat-Abdruck aus der Wochenschrift: Das österreichische Sanitätswesen, nr. 28–29).
[335] TÝŽ, *Über Kinderschutz und Volksvermehrung mit besonderer Beachtung der Verhältnisse in Böhmen*, Wien – Leipzig 1910.
[336] *Výroční zpráva ZPN 1897*; *Výroční zpráva ZPN 1898*; *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*.

podporují nemorálnost („Depots für die Sittenlosigkeitsprodukte der unteren Volksklassen und Gratispensionate für die Sprösslinge der lasterhaften Reichen“) a zvýhodňují nezodpovědné nesezdané páry proti spořádaným rodinám, jimž nikdo nepomáhá.[337] Povinnost pečovat o děti by stát neměl přebírat, ale naopak přesouvat na biologické rodiče. Jeho názory se dostaly do obecného povědomí a ovlivnily odbornou a politickou diskusi o nalezincích na další desetiletí.

Ještě v roce 1863 přispěl do debaty samostatně vydaným spiskem asistent porodnické kliniky ve Štýrském Hradci, která se v té době intenzivně bránila snahám o uzavření nalezince.[338] Dr. Fürntratt zvolil provokativní tón (publikaci uvedl mottem „Jede Humanitäts-Anstalt ist ein Missgriff, welche durch ihr Wohltun das Volk demoralisiert“), věcně však shrnul fakta týkající se provozu hradecké porodnice i návrhy jeho zlepšení. Úvahy o existenci podobných ústavů by podle něj mělo provázet uvážení pěti aspektů: morálky, humanity, práva, národního hospodářství a vědy. Jeho práce vyniká především shromážděním argumentů zastánců rušení veřejných porodnic a nalezinců: zneužívání veřejné péče, podrývání morálky pracujících vrstev, které se díky nim mohou beztrestně zbavit zodpovědnosti, vysoká úmrtnost odložených dětí způsobená liknavostí a chudobou pěstounů („troglodytů“ obývajících podkrovní či sklepní byty, kteří si z dvou zlatých ošetřovného dělají „ein subsistenzielles Geschäft“).[339] Zrušení porodnice a nalezince je však podle něj nemyslitelné, přineslo by nejen potíže s výcvikem chirurgů a porodních babiček, ale především závažné sociální problémy. Služby poskytované ústavem za dvě generace jeho fungování prý už tak prorostly „do masa a krve lidu“, že po jeho zrušení by mohly být vraždy dětí na denním pořádku. Komplexní reforma by měla zahrnout posílení medicínského poslání ústavu (mj. zřízením pediatrické kliniky), omezení anonymity rodiček, změnu systému vypočítávání nákladů a převzetí právních náležitostí dítěte domovskou obcí matky, která by se výměnou za finanční podporu měla o své dítě starat osobně.

Na zemském sněmu v Praze předložil téhož roku 1863 návrh na zrušení nalezince hrabě Thun,[340] na což reagoval anonymní spisek redigovaný spolkem pražských praktických lékařů. Zajímavý je především prostor věnovaný „morálním“ aspektům nalezineckého problému: nemanželská těhotenství tu budou vždy, dokud společnost

[337] Franz S. HÜGEL, *Die Findelhäuser und das Findelwesen Europa's: ihre Geschichte, Gesetzgebung, Verwaltung, Statistik und Reform*, Wien 1863, s. 305.
[338] M. FÜRNTRATT, *Denkschrift.*
[339] Tamtéž, s. 10.
[340] A. EPSTEIN, *Studien zur Frage*, s. 14.

nedokáže vymýtit vášně a dokud velká část mužů bude nucena žít v celibátu; tvrzení, že existence ústavu má neblahý vliv na počty nemanželských dětí, je absurdní, protože „vášeň o nalezinci nepřemýšlí, i když by to statistici chtěli tvrdit".[341] Zatímco chudá vdaná žena má v těhotenství oporu manžela, rodiny, sousedů, svobodnou čeká jen „smutek, sebeobviňování, odmítnutí světem". Pokud kritici tvrdí, že nalezinec odcizuje děti matkám, je třeba se ptát, jak pevná jsou tato rodinná pouta v jiných společenských vrstvách a v řádných rodinách. V každém případě „lidé by neměli kázat o morálce, ale nabídnout pomocnou ruku".[342] Autoři samozřejmě přinesli i několik konkrétních návrhů na zlepšení situace nalezenců, navrhovali například posílení soukromé dobročinnosti, a především doporučovali zodpovědným osobám blíže se seznámit s problematikou chodu ústavu, jehož zrušení rozhodně nedoporučovali.

Samotný nalezinec odpověděl ústy svého sekundáře Mosese Grüna.[343] Dr. Grün shrnul dějiny pracoviště od samých počátků a popsal jeho fungování. O zneužívání veřejné dobročinnosti svobodnými matkami podle něj naprosto nelze mluvit. Jsou to nešťastné ženy, které chybný krok vyhnal z kruhu rodiny a přátel a které nepřišly o svůj mateřský instinkt. Odložením dítěte se obětují, volí riziko porodu v nemocnici a bolest z odloučení, protože doufají, že dítěti takto bude lépe. Systém zaopatření dětí a práci pěstounů dr. Grün veskrze chválil a jako klíčový krok nutný k celospolečenskému zlepšení situace viděl rehabilitaci postavení nemanželských dětí. Vysoké náklady na provoz ústavu pro něj nebyly argumentem, vždyť šlo „o podporu chudých, nešťastných bytostí, o odvrácení zoufalství slabšího pohlaví, jehož příčinou je pohlaví silné".[344] Zásadně proti byl i v otázce případného uzavření tajného, placeného oddělení porodnice, protože zrušení anonymity rodiček by vedlo k neštěstí výše postavených rodin, u nichž přiznání nemanželského početí znamená fatální ztrátu cti. Zrušení diskrétnosti ústavu by bylo nespravedlivé, protože k bohatým nelze být méně humánní než k chudým.

Porozumění vůči potřebě rodiček utajit nemanželské dítě se brzy stalo předmětem kritiky. Nastupující generace lékařů a filantropů se přikláněla k názoru, že je třeba biologické příbuzné podpořit v osobní péči o dítě, přestože velká část z nich souběžně vyzdvihovala význam institucionální péče. Praktickým naplněním těchto úvah v pražském nalezinci bylo roku 1873 zavedení dobově oceňované „dvoutřetinové péče"

[341] *Denkschrift über das Findelwesen* [Prag], s. 10.
[342] Tamtéž, s. 12.
[343] M. GRÜN, *Die Prager Gebär- und Findelanstalt*.
[344] Tamtéž, s. 48–49.

a později zrušení tajného oddělení.[345] Variantu úplného uzavření ústavu považoval jeho tehdejší primář Alois Epstein za naprosto nesmyslnou; zatímco hraběti Thunovi byl ochoten přiznat, že se s problematikou nalezinectví alespoň seznámil, a jeho volání po zrušení ústavu přičítal šlechticově idealismu, pro dr. Hügela, hlavního odpůrce nalezinců v monarchii, měl tvrdou kritiku. Hügelovy názory prohlásil za „slepou zuřivost" a s jistým sarkasmem poznamenal, že jím navrhované zakládání spolků na ochranu morálky a návrat k tradičnímu získávání obživy (Wiedereinführung der patriarchalischen Naturalverpflegung) spojený s omezením mechanizace problém pauperismu doopravdy nevyřeší.[346] Dr. Epstein kvitoval, že nalezince ztratily svůj „mysteriösen Charakter" a vnímal je jako způsob, jak bojovat proti smutným životním podmínkám pracujících vrstev, jejichž chudobu pokládal za odporující lidské důstojnosti. Zrušení ústavu, jehož cílem bylo „chránit nemanželské děti a jejich matky před následky bídy a zoufalství",[347] by vedlo k nárůstu dětské úmrtnosti, a především nekontrolované činnosti pokoutních pěstounek, které by matky, jež si u sebe dítě nemohou a v některých případech ani nechtějí ponechat, vyhledávaly na vlastní pěst.[348]

Na problematické poskytování „služeb" těhotným ženám soukromými porodními bábami poukazoval ve zřejmě nejstarším česky psaném spisku o nalezencích Vojtěch Franc.[349] Na nefunkčnost stávajícího systému neváhal upozornit drastickými obrazy ze života nalezenců. Pěstounky se za stávajících finančních podmínek nemohou o svěřené děti při nejlepší vůli starat, nechávají je v péči jen o málo starších „sourozenců", a pokud na dítě alespoň trochu nepřispěje jeho vlastní matka, což se děje jen velmi zřídka, „změní se láska k dítěti v apatii, ba v nenávist, již pak pěstounka nezřídka trýzněním děcka dává najevo". Ještě horší je pak osud odrostlých dětí převedených v šesti letech do „péče" domovských obcí, které je začasté ubytují v pastoušce a nechají je „chodit po střídě", tedy žebrat. Země, která ročně vydává statisíce na nalezineckou péči, má každoročně z asi 3 000 odložených dětí „2 600 mrtvol" a zbytek je „dorost pro nejnižší proletariát a obyvatelstvo kriminálu".[350] Franc viděl pouze dvě možnosti nápravy: buď nalezineckou péči úplně zrušit a zavést podporu chudým matkám, nebo ji za pomoci soukromé

[345] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 179–183; M. HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie*, s. 137; *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 12–15.
[346] A. EPSTEIN, *Studien zur Frage*, s. 15; F. S. HÜGEL, *Die Findelhäuser*, s. 538.
[347] A. EPSTEIN, *Studien zur Frage*, s. 63.
[348] TÝŽ, *Statistische und hygienische Erfahrungen*, s. 28.
[349] V. FRANC, *O nalezencích*.
[350] Tamtéž, s. 25–33.

dobročinnosti zcela zreformovat, zvýšit ošetřovné, zavést přísnější kontroly a zajistit ústavní péči pro odrostlé děti.

Volání po reorganizaci veřejné péče o svobodné matky a jejich potomky, stále výrazněji ovlivněné sociálními reformami v sousedním Německu, však neutichlo.[351] Jedním z mnoha zdrojů inspirace nabízejících komplexní řešení zahrnující poradny, denní útulny, mléčné kuchyně i pojištění pracujících žen byly vydané přednášky německého pediatra Arthura Kellera (1868–1934) a rakouského politika Heinricha Reichera (1854–1910), kteří mimo jiné poukázali i na aktivity žen-filantropek, především dr. Alice Salomonové (1872–1948).[352]

Na přelomu let 1887 a 1888 zazněl ženský hlas i v dosud čistě mužské, a víceméně německy vedené diskusi o problematice nalezinců v Čechách. Přednášky Marie Červinkové Riegrové (1854–1895), přednesené v Měšťanské besedě a brzy rozšířené tiskem, se staly klíčovým pramenem pro další úvahy o péči o odložené děti ve jménu českého národa a humanity.[353] Dcera „vůdce národa" a významné filantropky využila svého rodinného zázemí mimo jiné k studiu problematiky ochrany dětí a mládeže v zahraničí, aby své poznatky publikovala v samostatné práci.[354] Klíčovým problémem byl podle ní nárůst hmotné a mravní bídy, jejímž následkům bylo třeba předcházet, ne je represivně trestat. Navrhovala proto zcela praktické kroky, jež měly začínat vzděláváním a zvyšováním kvalifikace mladých lidí, zejména dívek, a jejich ochranou na začátku samostatného života, například za pomoci podpůrných spolků.

Marie Červinková Riegrová svým posluchačům představovala nalezence jako „děti, na jejichž zrození matka s hrůzou myslila", které „trpí bez své viny" a jsou předurčeny „ke strastem a útrapám".[355] Neblahý osud a vysokou úmrtnost dětí odložených vlastními matkami nezpůsoboval nalezinec jako takový, kde kojenci obvykle pobývali jen velice krátkou dobu, potíže vyplývaly spíše z následné péče o ně. Marie Červinková Riegrová zřejmě vycházela ze zmiňovaného spisku Vojtěcha France a spolu s ním byla v podstatě první,[356] kdo v Čechách systematicky pojmenoval problémy pěstounství, neboť ostatní autoři spíše opatrně připouštěli možnost individuálních selhání

[351] F. JANISCH, *Die öffentliche Schutzfürsorge.*
[352] A. KELLER – H. REICHER, *Die Fürsorge.*
[353] M. ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, *O nalezencích*; TÁŽ, *Ochrana chudé mládeže škole odrostlé. Přednáška paní Marie Červinkové-Riegrové v Občanské besedě na Smíchově dne 8. prosince 1887*, Praha 1888.
[354] TÁŽ, *Ochrana – Rozhledy*.
[355] TÁŽ, *O nalezencích*, s. 3–4.
[356] Červinková Riegrová i Franc například uvádějí stejný odstrašující příklad vsi Bulánka na Černokostelecku, která měla být centrem pěstounského „průmyslu". V. FRANC, *O nalezencích*, s. 20.

„pošetilých pěstounek“.[357] Hlavní problém i podle Červinkové Riegrové představuje sociální zázemí lidí ochotných přijmout nalezence k ošetřování („nikdo jiný než ženy nejchudší“), které nikdo nijak zvlášť neprověřuje. Zcela zásadním rizikem je nedostatečný dohled nad dětmi v pěstounské péči, který by mohl být účinný, jen pokud by byl spojen s odměnami a tresty.[358]

Na rozdíl od France, který své čtenáře neušetřil příkladů krutého týrání v náhradních rodinách, viděla Marie Červinková Riegrová pěstouny víceméně v pozitivním světle a fungování špatně nastaveného systému přičítala „přirozené dobrosrdečnosti našeho lidu“. Doklady opravdové surovosti vůči nalezencům jsou prý jen velmi řídké, často pěstouni naopak k svěřenému dítěti přilnou „a ono se stává jejich miláčkem“, ačkoliv je třeba připustit, že „mrav chudiny venkovské bývá drsnější“. Nejpalčivějším problémem nalezinecké péče je i pro ni odesílání dětí do domovských obcí, které je vnímají jako břemeno a podle toho s nimi zacházejí. Osud odložených dětí neváhá předložit jako výčitku veřejnosti, především jejím movitějším vrstvám, které by si mohly vzít příklad z milosrdenství „pomlouvané, povrhované chudiny“, která „přijímá cizí děti za své“.[359]

Odkaz Marie Červinkové Riegrové byl přímým podnětem pro aktivitu dalších filantropek, která získala konkrétní obrysy po Sjezdu československých žen v roce 1897, konkrétně v referátu Kamily Hruškové Mašínové.[360] Autorka v něm shrnula základní fakta o současné pěstounské péči včetně všech dříve zmiňovaných negativ. Svým posluchačkám problém nalezenců předložila neskrývaně emotivní formou a ve jménu obecné humanity, českého vlastenectví a v neposlední řadě ženské solidarity je žádala o součinnost při nápravě stavu, kvůli kterému děti českých matek buď umírají, nebo z nich vlivem špatné výchovy rostou špatní lidé. Je ovšem nutno zakročit včas, dřív než se o odložené děti začne zajímat nějaký podnik „národnosti naší nepřátelský“. Vzhledem k tomu, že „pěstovati a vychovávati dítky, zejména útlého věku, náleží ženám, i dle přirozenosti i dle práva“, byla ještě během sjezdu představena petice pro český zemský sněm, jíž přítomné dámy požadovaly mimo jiné zavedení funkce dohlížitelky nalezenců v každé obci a také podporu poručníků dětí starších šesti let.[361] Brzy poté skutečně začal

[357] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Statistische und pädiatrische Mittheilungen*, s. 22.
[358] M. ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, *O nalezencích*, s. 22; TÁŽ, *Ochrana – Rozhledy*, s. 74–83.
[359] TÁŽ, *O nalezencích*, s. 23–24, 27.
[360] K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství.*
[361] Tamtéž, s. 40–42.

Ústřední spolek českých žen fungovat jako neformální dozorčí orgán nad nalezenci, v jehož programu bylo i odměňování svědomitých pěstounek.

I přes často zdůrazňovanou nutnost zavádět preventivní kroky ve smyslu lepší výchovy a ochrany dívek je zřejmé, že nejpozději v poslední čtvrtině 19. století se těžiště nalezinecké otázky přesunulo od ochrany těhotných žen k péči o dítě. Dr. Jan Dvořák (1849–1916), poslanec říšské rady a od roku 1903 ředitel pražské Zemské porodnice a nalezince, shledával v stávajícím modelu sociální péče řadu chyb a volal po její celkové revizi, ideálně formou schválení zvláštního zákona o ochraně dítěte. Soudil sice, že „základní princip nalezince je celkem zdravým“,[362] rozhodně ale nezavíral oči před jeho problémy, počínaje otázkami managementu až po iluzorní možnost vybírat vhodné pěstouny, kteří se vzhledem k nízkým sazbám ošetřovného nadále rekrutovali z nejchudších vrstev obyvatelstva. Jako nejhorší nedostatek nalezinecké péče vnímal v souladu se svými současníky posílání odrostlých dětí do domovských obcí. Namísto nahodilé obecní péče je podle něj zapotřebí směřovat k budování kolonií a vychovatelen, a především podporovat až vymáhat péči vlastních rodičů, matek i otců.

V roce 1905 chtěl dr. Jan Dvořák na základě výsledků ankety, spojující soudy, fary, školy, obce i okresy, napravit „nynější vetchou a upadající péči nalezineckou“, z níž bylo zapotřebí setřást „předsudky ponurého středověku“ a také „morální velikášství“. Jako vysloveně odporná hodnotil někdejší tajná oddělení porodnic, která usilovala o restituci cti svobodné matky na úkor dítěte; v této souvislosti neváhal příkře kritizovat svého předchůdce Mosese Grüna, jenž je obhajoval.[363] Velmi naopak chválil dobročinnou iniciativu Ústředního spolku českých žen, i když poznamenával, že nalezinecká péče by měla být primárně organizována na úředních základech, ovšem s žádoucí účastí dam. Ženy by se podle něj mohly velmi dobře zapojit do dozoru nad pěstouny, který je naprosto nedostatečný a ovšem vyžaduje i takt: v domácnostech pěstounů jsou žádoucí návštěvy inspekce, „ale moudré, která rozumí a nespráskne ruce, když vejde do začazené, dřevěné, černé pazderky, kde snad dlí řádná, svědomitá matka, která dítě dobře živí“.[364]

Odkaz Marie Červinkové Riegrové i hodnotu práce „českých žen“ vyzdvihoval ve svých jinak velmi stručných a spíše přehledových pracích Rudolf Secký.[365] Filantropická a sociální práce měla podle něj bohužel často pachuť politického stranictví

[362] J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 12.
[363] TÝŽ, *Ochrana dítěte*, s. 19–23.
[364] TÝŽ, *Jednotná organisace*, s. 31.
[365] Rudolf SECKÝ, *Dobročinné spolky a ústavy soukromé v král. hlavním městě Praze a předměstích I. Péče o děti osiřelé, opuštěné, zanedbané a zmrzačené*, Praha 1905; TÝŽ, *Nejdůležitější zákonné předpisy.*

a jen málokterý funkcionář dobročinného spolku skutečně chodil mezi potřebné a poznal jejich bídu. Mužů, kteří se dokázali vymanit z politiky a soustředit se jen na pole humanity, bylo podle něj v Čechách méně než prstů jedné ruky. Dalším problémem byl podle něho „ubohý a bědný" stav lidumilné osvětové literatury určené širším vrstvám.[366]

Umělecká díla skutečně mohla významně ovlivnit mínění veřejnosti o sociálních otázkách, včetně situace dětí bez rodičů. Romantismus udělal z „pouličního dítěte" v očích vzdělané, čtoucí veřejnosti „divocha", později „tuláčka", který potřebuje péči a ochranu. Obraz ušlechtilého dítěte zažívajícího dětství plné ústrků (a to i v institucích, které byly určeny k jeho ochraně) v Británii formovaly romány Charlese Dickense, které si už v polovině 19. století mohli přečíst i Češi.[367] V domácím vlasteneckém prostředí se o totéž pokusily beletristické obrazy například z pera Josefa Kajetána Tyla[368] nebo Jakuba Arbese.[369] Tylovu hru Nalezenec uvedenou v roce 1838 stejně jako bezmála o čtyřicet let mladší Arbesovo stejnojmenné romaneto nebo ještě pozdější dílo Sofie Podlipské[370] spojuje téma anonymně odloženého dítěte, které se díky vlastní ušlechtilosti a pomoci bližních probojuje k zaslouženému štěstí a uznání. Morální poselství těchto děl je přímočaré a jasné, žádné z nich se ale nevěnuje specificky dětem „legálně" odloženým v zemské porodnici.

Otázkou ovšem zůstává, do jaké míry mohly odborné diskuse nebo náročnější beletrie o nalezencích ovlivňovat postoje těch, jichž se bezprostředně týkaly, tedy například pěstounů nebo farářů či obecních představených, kteří na ně měli dohlížet. Určitý dopad snad mohly mít jednodušší povídky a knížečky vycházející například v rámci „lidových" knižnic, hojně distribuovaných i na venkov, jako byla například „křesťanská" Ludmila. Do této kategorie může spadat například mravokárná romance Nalezenec adaptovaná podle originálu Gustava Nieritze, spojující osvědčená témata opuštěného dítěte a rozdělených dvojčat,[371] nebo rovněž původně německý spis Franze Xavera Hahna Poslední vůle aneb Osudové nalezence.[372] Domácí poměry přelomu století se pak snaží vykreslit Odložené dítě vydané právě v edici křesťanské četby Ludmila.[373]

---

[366] R. SECKÝ, *Dobročinné spolky*, s. 4–6.
[367] Oliver Twist vyšel v českém překladu v nakladatelství Jaroslava Pospíšila už v roce 1844, počátkem šedesátých let 19. století byl vydán i David Copperfield a Malá Dorritka. Je ovšem otázkou, do jaké míry mohly ovlivnit sociální cítění větší části české společnosti.
[368] Josef Kajetán TYL, *Nalezenec: veselohra ve dvou jednáních*, Praha 1868.
[369] Jakub ARBES, *Knihy novel a povídek*, Praha 1903 (povídka Nalezenec).
[370] Sofie PODLIPSKÁ, *Opuštěné dítě. Studie sociální a vychovatelská*, Praha 1897.
[371] Gustav NIERITZ, *Nalezenec aneb: Škola života: prospěšná a zábawná powjdka pro milau mládež*, Praha 1852.
[372] František Xaver HAHN, *Poslední vůle, aneb, Osudové nalezence*, Praha 1880.
[373] Alfons Bohumil ŠŤASTNÝ, *Odložené dítě*, Praha 1905.

I tyto příběhy se ovšem soustředí na osudy dospívajících nalezenců hledajících ve světě spravedlivé štěstí, namnoze spojené s odhalením význačného původu. Tylův nalezenec je syn generála, odložená Mařenka z naposledy zmíněné povídky je dcerkou pana továrníka: oba otcové jsou shodou šťastných náhod objeveni a ujímají se svých povinností vůči odrostlému potomkovi, s jehož matkou je rozdělily nešťastné okolnosti. Moralistní literární klišé pak doplňují postavy pěstounů, kteří se i přes vlastní pochybnosti k nalezenci chovají vždy ušlechtile. Pozoruhodný a tematicky výjimečný je naopak Nieritzův spisek Zlá pěstounka, kterým se tento původně saský autor pokusil ukázat poměry pěstounské péče ve Francii.[374] Je možné, že svým příběhem o pěstounce – vražednici, která čachruje s dětmi přinesenými z nalezinců, jež je prezentován jako „povídka dle pravdivé kriminální události", chtěl přispět k debatě o škodlivosti nalezinců, v níž se německá věda i filantropie stavěly do ostrého sporu s francouzským systémem institucionalizovaného odkládání dětí.

V Čechách se realisticky a systematicky na osudy chovanců různých charitativních institucí zaměřoval Rudolf Jaroslav Kronbauer (1864–1915), publicista, který část své kariéry strávil jako úředník pražského nalezince.[375] Jeho namnoze sladkobolné a romantizující příběhy situované do nalezince odrážejí drobné detaily fungování ústavu i dobové diskuse o smyslu jeho fungování, a především se snaží pohnout čtenáře k většímu zájmu o dobročinné aktivity. Ke cti autora je třeba přiznat, že se prostřednictvím svých dosti jednoduchých postav pokoušel zachytit různorodé charaktery a motivace aktérů, když do zemské porodnice nechal nastupovat „hodná děvčata" i „lehkomyslné ženštiny" a vedle zodpovědných a milujících pěstounů představil i ty netečné a týrající.

S počínajícím 20. století se filantropové i odborníci čím dál častěji shodovali na tom, že veřejná „péče o dítě" má být co nejširší a nejkomplexnější a vyžaduje hlubokou reformu, jíž se však za časů monarchie nepodařilo uskutečnit. Franz Janisch radil předcházet nebezpečí sklouznutí na šikmou plochu posílením vzdělávání ohrožených dětí. Žádal, aby každé z nich předtím, než nastoupí do fabriky nebo do práce v zemědělství, prošlo nějakým učením v řemesle či v hospodářství, aby mohlo být

[374] Gustav NIERITZ, *Zlá pěstounka. Povídka podle pravdivé kriminální události pro mladý i dospělý věk*, Hradec Králové 1860.
[375] Rudolf Jaroslav KRONBAUER, *Bez matek a bez otců. Řada obrazů ze života nalezenců*, Praha 1899; TÝŽ, *Děti v jeskyních*, Praha 1903; TÝŽ, *Z posledních stanic II*.

alespoň nižší kvalifikovanou pracovní silou a nemuselo strávit život v pozici nejnižší pomocné síly („Hütjunge oder Knecht“).[376]

František Čáda, který se v roce 1916 pokoušel definovat zásady všestranného programu péče o mládež, volal po všeobecné ochraně matky a dítěte již před narozením a vydatně kritizoval instituce staršího typu budované jen ze „soucitu“ pro „kleslá individua“ a „nešťastníky, kteří za to nemohou“.[377] JUDr. Antonín Tůma, jenž se před první světovou válkou i po ní zabýval především ochrannou výchovou problémové mládeže, byl v případě nalezenců zastáncem kontrolované a navazující výchovy v rodinách či rodinných skupinách spíše než v institucích, přičemž rozhodně nemohly škodit skromné poměry a vedení dětí k práci.[378] První světová válka však způsobila nutnou změnu priorit i obecných představ o tom, jakou mládež je třeba považovat za ohroženou, protože dětí postižených chudobou nebo nepřítomností rodičů bylo najednou více než kdykoli předtím.[379] Ještě ve dvacátých letech 20. století tak Antonín Tůma plédoval za pěstounskou péči pro děti potřebující ochranu, tedy ty, které mají rodiče neschopné k výchově, případně je nemají vůbec. Zároveň poukázal i na výhody systémového uspořádání péče o potomky chudých matek, které v Čechách zajišťoval pražský nalezinec: v porodnicích v Brně a v Olomouci totiž děti s matkami pobývaly „jen několik dní,“ pak byly odkázány „na sociální pomoc veřejné nebo dobrovolné péče chudinské, která ovšem naprosto nestačí“.[380]

[376] F. JANISCH, *Die öffentliche Schutzfürsorges*, s. 20.
[377] František ČÁDA, *Péče o děti a mládež*, Praha 1916, s. 13, uvozovky autora.
[378] A. TŮMA, *K zákonné úpravě*; TÝŽ, *Organizace ochranné péče*; TÝŽ, *Právní základy*.
[379] Břetislav FOUSTKA, *Péče o dítě. Sociální postavení evropské mládeže a její ochrana*. Praha 1915; Milena LENDEROVÁ – Martina HALÍŘOVÁ – Tomáš JIRÁNEK, *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918*, Praha–Litomyšl 2015. První republice ovšem nelze upřít snahu o komplexní řešení péče o sociálně slabé děti a popularizaci konceptu jejich ochrany, počátkem dvacátých let například proběhla výstava věnovaná sociální péči o mládež v brněnském umělecko průmyslovém muzeu, kterou provázely i odborné přednášky: Jaroslav KALLAB, *Historický vývoj sociální péče o mládež*, Brno 1923.
[380] A. TŮMA, *Právní základy*, s. 12, 92–124.

VI. Kvantitativní a statistické aspekty nalezinectví

VI. 1. Výsledky zemských porodnic a nalezinců

Česká historická demografie problematice nalezenců hodně dluží. Dosavadní výzkumy se věnovaly jen prvním letům existence pražského ústavu, novější období a nalezinecká péče na Moravě nejsou probádány vůbec. V Rakousku je badatelská situace jen o málo lepší. Odkládání dětí jako součást života pracujících vídeňských žen nezmiňuje ani Josef Ehmer, přestože ve své studii o dělnicích ve Vídni 19. století uvádí i snahu o kontrolu porodnosti.[381] Nalezenci přitom měli značný podíl na počtech narozených ve velkých městech a představovali by výraznou část dětské složky populace nebýt tragicky vysoké úmrtnosti. Počty nalezenců ve veřejné péči habsburské monarchie vystoupaly nejvýše v sedmdesátých a na počátku osmdesátých let 19. století, kdy došlo k postupnému uzavírání zemských ústavů. Dobová statistika uvádí, že maxima dosáhl počet nalezenců v Předlitavsku v roce 1881, kdy překročil 50 tisíc dětí. Ročně bylo během sedmdesátých let odkládáno mezi 10 a 12 tisíci dětmi.[382] Nabízí se srovnání s Francií, kde podle propočtů Danielle Laplaige objem nalezinecké péče dosáhl vrcholu ve třicátých letech 19. století, kdy se v péči institucí nacházelo asi 120 000 dětí, v samotné Paříži bylo tou dobou odkládáno přes pět tisíc dětí ročně, poté začaly roční přírůstky postupně klesat.[383]

Tabulka 4. Počty dětí v zemských nalezincích v Rakousku-Uhersku

Rok	**1873**	**1874**	**1875**	**1876**	**1877**	**1878**	**1879**	**1880**	**1881**	**1882**
Děti nově přijaté	10419	10527	10361	11651	11961	12124	12521	11903	12082	9274
Děti v péči celkem	40015	39010	38207	41020	43347	45631	48099	49580	50607	49171

Zdroj: Podle F. PRESL, Das Findelwesen, s. 185 a 188.

Nejvíce dětí bylo samozřejmě odkládáno ve Vídni. Během napoleonských válek se ročně jednalo asi o tři tisíce dětí, k rychlejšímu nárůstu došlo během ekonomické krize čtyřicátých let a v období po revoluci 1848 jejich počet kontinuálně stoupal. Prvního

[381] Josef EHMER, *Frauenarbeit und Arbeiterfamilie in Wien: Vom Vormärz bis 1934*, Geschichte und Gesellschaft 7, 1981, s. 438–473.
[382] F. PRESL, *Das Findelwesen*, s. 185 a 188.
[383] D. LAPLAIGE, *Sans famille*, s. 16–17, 48.

vrcholu dosáhl na přelomu padesátých a šedesátých let (v roce 1868 nalezenci představovali 30 % všech narozených ve Vídni), nejvíce dětí bylo meziročně odloženo v letech 1879–1881, tedy s určitým odstupem po bankrotu roku 1873. Nejkrizovější byl rok 1880, kdy „Findelhaus“ v metropoli, která bez předměstí vykazovala necelých třičtvrtě milionu obyvatel, přijal 9 820 dětí.[384]

Moravská evidence naznačuje, že do brněnského nalezince bylo za dobu jeho existence přijato přes 37 000[385] a do olomouckého asi 16 000 dětí.[386] Prozatím nelze uvést, kolik dětí bylo celkem odloženo v Praze, ale do první světové války šlo jistě o nižší statisíce dětí. V roce 1791 se v pražské porodnici narodilo 186 dětí (z toho 104 na platebním oddělení) a dalších 245 bylo do nalezince přijato zvenčí (z toho 74 po uhrazení poplatku). V následujícím roce byly počty podobné, narodilo se 188 a zvenčí bylo přijato 233 dětí. Výpočty Aleny Šubrtové založené na studiu matrik ukázaly, že v letech 1785–1815 se v apolinářské farnosti narodilo 2 018 nemanželských dětí, většina bezpochyby v nově zřízené porodnici. Do nalezince bylo jistě přijato i dalších 54 dětí, které v okrsku byly skutečně „nalezeny“. Zajímavé je, že dalších 22 dětí bylo odloženo v jiných pražských farnostech, nejvíce v sousedním okrsku u sv. Štěpána (sedm).[387] Další dobová statistika je k dispozici až pro rok 1866, kdy pražský nalezinec z porodnice či zvenčí přijal 2 540 dětí, 1 277 chlapců a 1 263 dívek.[388]

Díky podrobným výročním zprávám z přelomu století lze rozlišit, že v pražské porodnici se roku 1897 narodilo 3 573 dětí, do nalezince jich bylo předáno 3 045 a k nim přibylo ještě 123 dětí přijatých zvenčí. Celoroční průměrný denní stav nalezenců ve venkovské péči byl toho roku 7 626 dětí.[389] O rok později z porodnice přišlo 2 763 a zvenčí 139 dětí. [390] Za pětiletí 1899–1903 u Apolináře přišlo na svět 15 285 živých dětí,

---

[384] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 53–58, 283–286. Sčítání lidu v roce 1880 zahrnulo Vídeň ještě bez vnějších předměstí. Po připojení okresů XI–XIX město v roce 1892 vykázalo 1 364 548 obyvatel. https://data.statistik.gv.at/web/catalog.jsp (9. 9. 2026).

[385] MZA, ZNS Brno, kn. 1–32. Vycházím z čísel přidělených chovancům ústavu v knihách evidujících děti v zemské péči v letech 1799–1880. Knihy byly vedeny zvlášť pro chlapce a dívky. Pořadová čísla se v dochovaných knihách objevují až v roce 1824, ale obě číselné řady navázaly na předchozí evidenci, začínají kolem čísla 2 500. Poslední zaznamenaný chlapec měl číslo 19 159 a dívka 18 202.

[386] SOkA Olomouc, SN Olomouc, kn. 1–4. Vycházím z čísel přidělených dětem v čtyřech knihách vedených zemským nalezincem a sirotčincem. Dochované knihy pokrývají období let 1833–1880 a nepopisují přesně účel své existence. Číslo každého dítěte sestává ze dvou částí, před lomítkem je zřejmě naznačeno pořadí dítěte při zařazení do sirotčí péče přibližně okolo prvních narozenin, údaj za lomítkem patrně značí pořadí dítěte v evidenci porodnice / nalezince. Evidence je vedena zvlášť pro chlapce, zvlášť pro dívky a v některých letech je mírně chaotická. Poslední zaznamenaný hoch měl nalezinecké číslo 7 947 a dívka 8 481, mělo by tedy jít o celkem 16 428 dětí.

[387] A. ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost*.

[388] G. RITTER VON RITTERSHEIN, *Zweiter Jahresbericht*, s. 2.

[389] *Výroční zpráva ZPN 1897*, s. 34–38.

[390] *Výroční zpráva ZPN 1898*, s. 26–27.

do péče nalezince jich v témže období vstoupilo 12 584 přímo z porodnice a dalších 1 058 bylo přijato oproti zaplacení určité částky zvenčí.[391]

Tabulka 5. Počet dětí přijatých do nalezinců ve vybraných letech

Rok	Vídeň	Praha	Paříž
1792	2433	421	-
1866	9294	2540	4278
1873	7308	1855[1]	3336
1877	8941	2407[2]	2320
1880	9820	2649[3]	2730
1897	7677	3168[3]	4671
1900	7193	2730[3]	5090
1903	7462	2564[3]	-

Zdroje: T. BAYER, Beschreibung, s. 134; G. RITTER, Zweiter Jahresbericht, s. 5, TÝŽ, Statistische und pädiatrische Mittheilungen; A. EPSTEIN, Statistische und hygienische, s. 9, V. Pawlowsky, Mutter ledig, s. 286–289, Výroční zprávy ZPN 1897, 1898, 1899–1903.
Poznámky: [1]v porodnici narozeno celkem 2 564 dětí, 247 zemřelo před předáním do nalezince; [2]počet dětí předaných do nalezince z porodnice, [3]počet dětí přijatých do nalezince z porodnice i zvenčí.

Velká část z 730 130 novorozenců odložených v letech 1784–1908 ve Vídni byla potomky žen z českých zemí, které se do hlavního města monarchie vypravily za prací, otěhotněly a v situaci, kdy neměly ani rodinné zázemí, ani jistotu zaměstnání, svého potomka ponechaly v nalezinci. Podle propočtů Vereny Pawlowsky se v druhé polovině 19. století podíl rodiček původem z Čech pohyboval kolem 25 % a asi desetinu klientek vídeňské porodnice tvořily Moravanky, přestože moravská zemská vláda od osmdesátých let tlačila na snižování počtu podporovaných žen a dětí.[392]

Pěstounská péče nebyla omezena zemskými hranicemi, děti narozené v Rakousích byly běžně vychovávány v českých zemích. Obráceně tento model nefungoval, protože rakouským pěstounkám nedávalo ekonomický smysl jezdit pro nalezence jinam než do Vídně, případně do Lince. Komplexní statistika ukazující, do jakých částí monarchie byly děti z Vídně posílány, bohužel chybí. Existuje údaj ke konci roku 1906, podle kterého evidoval vídeňský nalezinec celkem 20 176 dětí, z toho 1 741 bylo u matky nebo příbuzných, 7 008 v pěstounské péči cizích osob v Dolních Rakousích a ostatní (tedy necelé tři pětiny) pobývaly v jiné korunní zemi, hlavně v jižních Čechách, Štýrsku a na západě Uher.[393]

[391] *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*, s. 22 a 55.
[392] V. PAWLOWSKY, *Mutter ledig*, s. 62–65, 293.
[393] A. KELLER – H. REICHER, *Die Fürsorge*, přednáška prof. Heinricha Reichera, s. 85.

Podstatně méně propustná byla zemská hranice mezi Čechami a Moravou, z evidence pražského nalezince vyplývá, že Moravanky se zdejších dětí ujímaly jen zcela výjimečně.[394] Jižní Morava byla oblastí, kde se prolínaly okruhy působnosti brněnského a vídeňského nalezince, ale k příchodům dětí z Prahy docházelo jen v zcela minimální míře. Za povšimnutí stojí situace současného okresu Jihlava, vklíněného mezi Pelhřimovsko a Havlíčkobrodsko, tedy oblasti významně zapojené do pěstounské péče o pražské i vídeňské nalezence, odkud bylo relativně blízko jak do Brna, tak do Vídně. Přesto se na Jihlavsku pěstounská péče takřka nevyskytovala. Podle inventářů příslušných fondů se prameny zachycující nalezence dochovaly jako torza spisů v Mrákotíně[395] a Polné,[396] v Kamenici u Jihlavy pak byl v letech 1870–1899 veden výkaz o stavu nalezenců.[397]

V archivu jihočeské farnosti Kostelní Radouň se dochoval ojedinělý pramen zachycující přehledně stav pěstounské péče v Čechách z roku 1911.[398] Tabulka (reprodukovaná jako X/1 v příloze) sestavená podle tehdejších okresů přináší přehled o počtech dětí v péči pražského a vídeňského nalezince podle domovské příslušnosti matky a podle místa bydliště pěstounů, tedy stávajícího bydliště. Bilance pražského ústavu byla podle těchto údajů vyrovnaná: celkově měl v péči 4 494 dětí, jejichž matky pocházely z Čech, a na českém území pobývalo 4 496 pražských nalezenců. Vídeňský ústav se tou dobou staral o 2 167 dětí s domovskou příslušností v Čechách, ovšem u českých pěstounů pobývalo jen 1 382 dětí. Je třeba připomenout, že v roce 1911 dolnorakouská zemská vláda již třetím rokem postupně ukončovala dosavadní činnost nalezince, takže stávající pěstounky pečovaly jen o starší děti a nové neměly přijímat. Přesto potomci v Čechách narozených matek tvořili asi desetinu ze zbývajícího počtu 22 896 dětí, které setrvávaly v dobíhajícím systému péče zajišťované vídeňským nalezincem. Podstatně nižší údaj o dětech umístěných v pěstounské péči v Čechách ukazuje, že se dolnorakouským úřadům dařilo posunovat těžiště externí péče o bezprizorní děti přímo na území Dolních Rakous.

Porovnání údajů pro jednotlivé soudní okresy a jejich přenesení do map X/1–X/4 ukazuje, že otázka odložených dětí se týkala především středních a jižních Čech,

[394] NA, ZPN, inv. č. 935–940, kn. 935–940.
[395] DABB, FÚ Mrákotín, inv. č. 163, sign. 177, kar 4., spisový materiál z let 1864–1908 (údaj převzat z inventáře fondu).
[396] Dochováno je několik čtvrtletních platebních výkazů na konkrétní děti z Vídeňského ústavu z let 1904–1918; SOkA Jihlava, DÚ Polná, inv. č. 220, kar. 8.
[397] DABB, FÚ Kamenice u Jihlavy, inv. č. 12, kn. 12 (údaj převzat z inventáře fondu).
[398] SOkA Jindřichův Hradec, FÚ Kostelní Radouň, inv. č. 55, kar. 3.

v okresech podél zemských hranic přitom docházelo k prolínání vlivu Prahy a Vídně. Mapy ukazující původ nalezenců odrážejí přitažlivost velkých měst a pracovních příležitostí, které nabízely, pro mladé ženy z agrárních, neprůmyslových oblastí. V některých okresech se pošty z nalezince takřka nemuseli obávat: z podhorských lokalit severních a severozápadních Čech matky nalezenců pocházely jen výjimečně a obvykle porodily v Praze. Do české metropole přirozeně mířila i většina žen z míst nacházejících se v okolí Prahy (například z Berounska pocházelo 55 klientek pražské porodnice, ale ve Vídni neslehla ani jedna). Řada okresů na jihočeském pomezí (Jindřichův Hradec, Nová Bystřice, Nové Hrady, Trhové Sviny, Vimperk) naopak s pražským nalezincem takřka nepřišla do kontaktu, jejich obyvatelky směřovaly spíše do Vídně. V polovině z 22 českých okresů, z nichž v roce 1911 pocházelo více než 70 nalezenců,[399] bylo alespoň 30 % dětí odloženo v ústavu, který nebyl pro danou oblast dominantní. Hranice „spádových oblastí" obou nalezinců probíhala východním pomezím jižních Čech: zatímco z Pelhřimovska pocházelo 46 dětí narozených v pražské a 43 ve vídeňské porodnici, severozápadně ležící Humpolec se podobně jako Německý / Havlíčkův Brod orientoval spíš na Vídeň. Od Pacova směrem k Táboru vedla linie směřující k Praze, naopak jihozápadní soused Pelhřimovska, okres Kamenice n. Lipou měl stejně jako Jindřichův Hradec blíže k Vídni.

Mapové zobrazení pěstounské péče na základě téhož seznamu vypadá dosti podobně. Více než 80 nalezenců bylo umístěno v 23 okresech,[400] mezi nimiž se objevují i dnešní pražské čtvrti, tehdy samostatné (městské) obce či dělnická předměstí (Nusle-Vršovice, Smíchov, Žižkov). Drtivá většina zde vychovávaných nalezenců se samozřejmě narodila u Apolináře a lze předpokládat, že řada zdejších pěstounek byla ve skutečnosti biologickými příbuznými, jimž bylo dítě svěřeno do dvoutřetinové péče. U některých regionů se opět projevovala výrazná orientace na vídeňský nalezinec (Třeboň, Litomyšl, Polička). Do některých okresů byly děti přiváženy dosti pravidelně z Prahy i Vídně: příkladem mohou být okresy Kamenice n. Lipou (134 dětí z Prahy, 192 z Vídně) a Mladá Vožice s nejvyšším zastoupením dětí v pěstounské péči (244 pražských a 130 vídeňských dětí). Oba posledně zmíněné regiony mohou posloužit jako novější příklad „po

[399] Podle pořadí od nejnižšího počtu nalezenců k nejvyššímu: Ledeč nad Sázavou (70 dětí), Říčany, Pacov, Litomyšl, Kamenice n. Lipou, Český Brod, Chotěboř, Uhlířské Janovice, Kouřim, Sedlčany, Benešov, Klatovy, Pelhřimov, Jindřichův Hradec, Humpolec, Hořovice, Tábor, Dolní Kralovice, Smíchov, Vlašim, Příbram, Praha (131 dětí). Nejdále od obou zemských metropolí jsou Klatovy, odkud 49 žen nastoupilo do porodnice v Praze a 40 ve Vídni.

[400] Podle pořadí Žižkov (70 dětí), Kouřim, Sedlčany, Praha, Třeboň, Černý Kostelec, Český Brod (101 dětí), Ledeč nad Sázavou, Tábor, Královské Vinohrady–Nusle–Vršovice, Humpolec, Příbram, Votice, Smíchov, Litomyšl (202 dětí), Vlašim, Polička, Pacov, Benešov, Uhlířské Janovice, Kamenice n. Lipou, Dolní Kralovice, Mladá Vožice (374 dětí).

živnostensku“ vykonávaného pěstounství, protože počet nalezenců pocházejících přímo z těchto okresů byl výrazně nižší.

Velkým tématem nalezinecké péče byla předčasná úmrtí dětí. Ještě v polovině 19. století kojenecká úmrtnost a do značné míry i mortalita starších dětí zůstávaly velmi vysoké a stále ovlivněné epidemiemi. Během století se kojenecká úmrtnost v průměru pohybovala mezi 240 a 265 ‰, nejvyšší byla kolem roku 1870, nejnižší počátkem dvacátých let.[401] Srovnání Lumíra Dokoupila a Ludmily Nesládkové ukázalo, že v letech 1800–1848 se úmrtnost kojenců v různých lokalitách pohybovala od 165,6 ‰ (Frenštát pod Radhoštěm) po hodnoty blížící se ke třem stům zemřelých kojenců z tisíce narozených (Moravská Ostrava 289 ‰, Židovské Město 296,5 ‰); do čtyř let po narození ve zkoumaných lokalitách umírala třetina až polovina dětí.[402] V průběhu 19. století se zlepšovaly především hodnoty úmrtnosti starších dětí, mortalita kojenců klesala pozvolněji a nerovnoměrně.[403]

Historičtí demografové se shodují na všeobecně vyšší úmrtnosti nemanželských dětí, a to i v případě, že vyrůstaly v domácí péči.[404] Horší hodnoty úmrtnosti se u nemanželských kojenců na českém území udržely ještě na počátku 20. století.[405] Snáze se svobodné matky dokázaly o své děti postarat ve venkovských regionech, kde se mohly spolehnout na mezigenerační, rodinnou či sousedskou výpomoc nebo brát dítě s sebou například na pole, což běžně dělávaly i vdané ženy. Prokazatelně vyšší šance na přežití prvního roku života měly děti, které se narodily jako „předmanželské“, nebo se k nim

[401] Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004, s. 195.
[402] Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu*, Historická demografie 11, 1987, s. 141–158.
[403] Radek LIPOWSKI, *Dětská úmrtnost v populacích měst Frýdku a Místku v éře demografického přechodu od starého k novému reprodukčnímu režimu*, Historická demografie 31, 2007, s. 21–48.
[404] Na příkladu Estonska v letech 1834–1891 nižší šance na přežití nemanželských dětí ukázala Kersti LUST, *Bitter Fruits of „Merry Life?“ Survival Chances of Children Born Out of Wedlock in Nineteenth-century Rural Estonia*, Journal of Family History 2019, s. 1–19.
[405] V letech 1851–1860 byla kojenecká úmrtnost manželských dětí propočtena na 233 ‰ a nemanželských na 366 ‰, v letech 1871–1880 to bylo 252 ‰ a 374 ‰, v letech 1890–1894 stále umíralo 248 ‰ manželských a 374 ‰ nemanželských kojenců. Teprve v období 1895–1899 kojenecká úmrtnost manželských dětí klesla na 218 ‰, ale u nemanželských zůstala na úrovni 374 ‰; v následujícím pětiletí se hodnoty zastavily na 209 ‰ a 342 ‰. Skutečně výrazný a trvalý pokles v obou kategoriích začal v období 1905–1909, kdy zemřelo jen 202 ‰ manželských a 292 ‰ nemanželských dětí. L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 130, 204.

jejich otcové alespoň přihlásili a zavázali se k jejich výživě.[406] Vyšší úmrtnost ale mívali i sirotci, riziková byla především ztráta matky v kojeneckém či batolecím věku.[407]

Alena Šubrtová při svém výzkumu pražských matrik z let 1785–1815 hodnotila kojeneckou úmrtnost v českých zemích jako mimořádně vysokou i na dobové poměry.[408] Matriční okrsek u Apolináře z obecných propočtů raději úplně vyloučila, protože zdejší hodnoty se od zbytku Prahy zásadně lišily. Farnost zahrnující porodnici s nalezincem samozřejmě vykazovala nejvyšší počty nemanželských porodů (86,8 % oproti 13,4 % ve zbytku Prahy), ale i horší hodnoty mrtvorozenosti (40,0 ‰ oproti běžným 37,2 ‰) a kojenecké úmrtnosti (487,5 ‰ oproti 412,0 ‰) a vůbec nejhorší novorozeneckou úmrtnost (329,5 ‰ oproti běžným 165,4 ‰).[409] „Nesmírně vysokou“ mortalitu kojenců potvrdili i Petr Svobodný a Jiří Kuběla, kteří se zabývali osazenstvem vlašského špitálu v desetiletích předtím, než jeho roli útulku pro těhotné rodičky a nalezence přebral ústav u Apolináře.[410]

Na přelomu padesátých a šedesátých let 19. století byla úmrtnost dětí v péči pražského nalezince natolik alarmující, že roku 1863 vyvolala návrhy na jeho zrušení. V roce 1862 mělo zemřít 68,5 % dětí, roku 1864 úmrtnost uvnitř ústavu i v pěstounské péči dosáhla 77,9 %, v následujících dvou letech klesla na 62,2 % a 56,8 %, což byl podle ředitele dr. Rittera potěšující výsledek, na němž se odrazila i úprava způsobu, jakým byly děti vydávány pěstounkám. Pruská okupace v srpnu 1866 totiž řediteli nalezince poskytla prostor pro zajímavé pozorování – do Prahy tehdy nemohly dorazit žádné pěstounky z venkova, takže novorozenci museli zůstat v ústavu, což se okamžitě pozitivně projevilo snížením úmrtnosti. Podle Rittera tato skutečnost potvrzovala jeho dříve deklarované stanovisko, že ponechání zdravých dětí aspoň do dvacátého dne života v nalezinci by

[406] K rozložení nemanželské plodnosti podle regionů včetně pozdějších legitimizací P. HORSKÁ, K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie. *Demografie*, 22, 1980, s. 343–350; důkladný výzkum zohledňující problematiku pozdějších legitimizací předložila M. GEŽOVÁ, *Nemanželské děti*.
[407] Sune ÅKERMAN – Ulf HÖGBERG – Tobias ANDERSSON, *Survival of Orphans in Nineteenth-century Sweden*, in: Lars-Göran Tedebrand (ed.), Orphans and Foster–children. A Historical and Cross cultural Perspective, Umeå 1996, s. 81–103.
[408] Obecně ke kojenecké úmrtnosti a snaze úřadů o její zlepšení například Gianpierro DALLA ZUANNA – Alessandra MINELLO – Leonardo PICCIONE, *Sweet Child of Mine. Child Mortality in Veneto at the Dawn of the Demographic Transition*, Firenze 2017. Z domácích studií Olga NOVÁKOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v 19. a první polovině 20. století*, Demografie 45, 2003, s. 177–188.
[409] A. ŠUBRTOVÁ, *Kojenecká úmrtnost*.
[410] Na propočtech týkajících se úmrtnosti ve Vlašském špitále do roku 1789 je zajímavý velice nízký podíl zemřelých v poporodním věku – je tedy zřejmé, že část dětí byla do špitálu přinesena až po překonání nejkritičtějších prvních dnů života. P. SVOBODNÝ – J. KUBĚLA, *Matriky*.

nezvýšilo průměrnou úmrtnost uvnitř ústavu, ale citelně by snížilo úmrtnost v pěstounské péči.[411]

V letech 1880–1884 úmrtnost chovanců pražského nalezince celkově klesala v relativních i absolutních číslech, přestože počet dětí narůstal. V průměru každý rok zemřelo 17 % dětí nacházejících se v péči nalezince, ovšem z nově přijatých dětí mladších jednoho roku průměrně umíralo 44,5 %. Ve sledovaném období byl patrný soustavný pokles z 50,7 % v roce 1880 na 40,6 % roku 1884, ovšem běžnou úmrtnost kojenců v Čechách táž statistika vyčíslila na 25–26 %. Zlepšila se především úmrtnost přímo v ústavu, která klesla pod 10 % narozených, zatímco v uplynulém pětiletí dosahovala 19,9 %.[412]

Výroční zpráva pražského nalezince za rok 1898 musela konstatovat, že úmrtnost dětí vydaných cizím pěstounům vzrostla z 30,6 % na 35,6 %, což způsobilo zhoršení celkové statistiky úmrtnosti nalezenců o pět procentních bodů. Příčiny nepříznivého vývoje se nepodařilo objasnit, z dat, která ústav sesbíral, však jednoznačně vyplynulo, že jediné hodnoty, které se během roku nezhoršily, patřily dětem svěřeným vlastním matkám v režimu dvoutřetinové péče: „S úžasem shledáváme zhoršení úmrtních poměrů nalezenců ve všech vykazovaných rubrikách, vyjímaje děti u vlastních matek a mateřských ascendentův ošetřované. Jest tedy toto ošetření pravým dobrodiním pro děti.“[413]

[411] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Zweiter Jahresbericht*, s. 5, 26–27; A. EPSTEIN, *Statistische und hygienische Erfahrungen*, s. 9.
[412] Tamtéž, s. 25.
[413] *Výroční zpráva ZPN 1898*, s. 38.

Graf 1. Úmrtnost dětí v péči pražského nalezince podle dobové statistiky (v %)

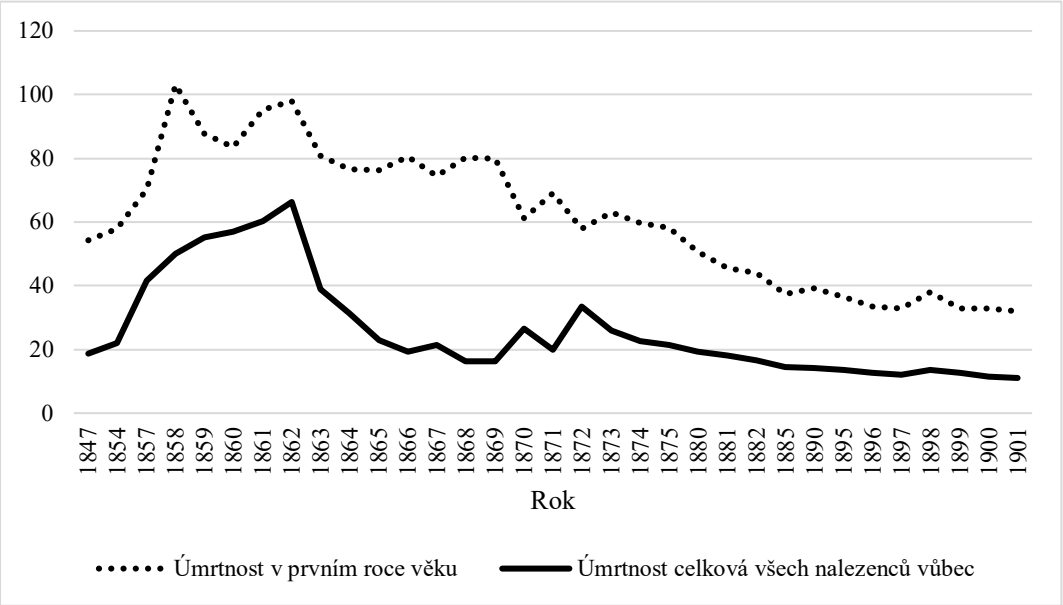

Zdroj: J. Dvořák, Poměry: výkaz úmrtnosti v letech 1847–1901, s. 31–32.
Poznámka: data jsou převzata z uvedené publikace; metodika výpočtů Jana Dvořáka není známa.

Dobové publikované statistiky samozřejmě vyžadují důslednou pramennou kritiku, nejen proto, že jejich autoři neuváděli „metodiku“, jíž použili při zpracovávání svých dat, a pro srovnání mohli uvádět nekompatibilní údaje. V boji mezi odpůrci a zastánci nalezinecké péče se čísla užívala jako zbraň, a i slovutné vědecké autority v čele ústavů leckdy své statistiky publikovaly tak, aby vyznívaly ve prospěch daného zařízení. Dr. Ritter von Rittershain například porovnával statistiku pražského a vídeňského ústavu z roku 1873 a dospěl k závěru, že bilance úmrtnosti je v Praze o 2,6 % příznivější. Vídeňské kolegy neváhal zkritizovat, že se chlubí výsledky svého pracoviště, které ale zkreslují tím, že do pěstounské péče předávají i slabé a nemocné děti, čímž sice zlepšují čísla ohledně mortality uvnitř ústavu, ovšem neúměrně mnoho dětí pak umírá v domácnostech pěstounů.[414]

Lékaři stojící v čele nalezinců věnovali ve svých spisech úzkostlivou pozornost příčinám úmrtí dětí, a to jednak z vlastního vědeckého zájmu, jednak z důvodu prosté obhajoby existence svých pracovišť. Jejich spisy jsou tak důležitým vodítkem pro posouzení toho, co dobová medicína a společnost jako celek považovala ve vztahu k dětskému zdraví za normální či únosné. Dr. Alois Epstein například konstatoval, že dříve se v nalezinci považovalo za úspěch, pokud dítě mělo přes 2 000 g, v polovině

[414] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Statistische und pädiatrische Mittheilungen*, s. 37–38.

osmdesátých let už ale byla u dětí přijímaných do nalezince standardní váha 2500 g, a stoupala tedy i šance, že přežijí.[415]

Dr. Ritter, který musel čelit neúnosnému vzestupu mortality v šedesátých letech, si mimo jiné lámal hlavu, proč tak často umírají děti narozené na tajném oddělení. Jako zastánce kojení vlastní matkou přisuzoval slabost těchto novorozenců faktu, že je skoro vždy krmí cizí kojná, a vliv mohl mít i duševní stav matek, které nesly psychické následky utajování těhotenství. Připouštěl, že v porodnici a nalezinci se mohou žena i dítě snadno rozstonat, netajil ani riziko puerperálních infekcí a doznával, že svůj podíl viny nesou nevhodné prostory nalezince, které jsou přeplněné a špatně větratelné. Klíčovou příčinou vysoké úmrtnosti však shledával ve výchozím zdravotním stavu novorozenců – řada odkládaných dětí zkrátka doputovala z porodnice do nalezince již nemocná, například s očními chorobami přenesenými při porodu, tedy syfilidou.[416] Podobně, ale výrazně explicitněji se vyjádřil o dvě dekády později dr. Epstein. I on viděl problém v získaných chorobách, ale především byly odkládané děti mnohdy „tělesně zkažené, špatně rostlé, s různorodými nemocemi tělesné konstituce“, které se u manželských dětí neprojevovaly tak často, protože měly příčinu v průběhu těhotenství svobodných matek „oslabených nedostatkem a zármutkem“.[417] Problémem „špatného růstu“, na který Epstein narážel, mohla být myšlena rachitida, dobově označovaná jako křivice, onemocnění tvorby kostí postihující děti trpící nedostatečnou výživou. Pro jejich léčbu se pracovníci pražského nalezince v roce 1908 pokusili založit Spolek pro léčbu a výchovu rachitiků a mrzáků, neboť péče o takto postižené jedince představovala pro ústav výraznou zátěž.[418]

Důraz na vyšetřování zdravotního stavu dětí předávaných do pěstounské péče i jejich matek propouštěných z porodnice postupně sílil, bezpochyby i díky zdokonalování lékařské péče. Nešlo jen o snahu snížit úmrtnost pacientů nalezince, ale také o zabránění šíření nakažlivých chorob, jejichž přenesení do pěstounských rodin mohlo mít fatální následky. Kromě dětských nemocí budila obavy především zmiňovaná těžce léčitelná syfilis, přenosná i kojením. Na jaře 1913 se na půdě pražského nalezince rozhořel kompetenční spor mezi českým nalezineckým oddělením a ústavní kanceláří, která propustila tři rodičky i s dětmi svěřenými do dvoutřetinové péče, aniž by vyčkala svolení přednosty kliniky. Rozhořčení lékaře bylo oprávněné, jedno z dětí totiž mělo

[415] A. EPSTEIN, *Statistische und hygienische Erfahrungen*, s. 19.
[416] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Statistische und pädiatrische Mittheilungen*, s. 12–21.
[417] „Man darf von einem Kindermateriale, welches im Allgemeinen noch vor seiner Geburt einen schweren Kampf ums Dasein durchzumachen hat.“ A. EPSTEIN, *Statistische und hygienische Erfahrungen*, s. 25.
[418] NA, ZPN, inv. č. 1171, kar. 33.

podváhu a především jedna z matek byla „luetická“, hrozilo tedy přenesení syfilidy i na dítě.[419] Obavy z nakažených dětí byly na místě, jak občas ukázaly kontroly zdravotního stavu nalezenců. V roce 1911 bylo při jedné prohlídce v domácnostech pěstounů na Ledečsku zjištěno, že jedna z pěstounek v Zahrádce pečuje o pravděpodobně syfilitického chlapce, bylo jí tedy nařízeno, aby dítě okamžitě vrátila do nalezince. Stejný příkaz dostala téhož roku při náhodné kontrole jiná žena na Příbramsku, která se od své svěřenkyně dokonce nakazila. Taková situace samozřejmě ohrožovala pěstounky i jejich vlastní potomky, ovšem o tom, jaké kroky následovaly ve věci ochrany jejich zdraví, prameny mlčí.[420]

[419] Tamtéž, inv. č. 1168, kar. 33.
[420] Tamtéž, inv. č. 1172, kar. 33.

VI. 2. Počty a úmrtnost nalezenců v pěstounské péči

Detailnější a v mnohém komplikovanější obraz pěstounské péče ukazují prameny dochované přímo v regionech. V některých oblastech mohli nalezenci představovat početně významnou část obyvatelstva, jejich zachycení v evidenčních pramenech je ovšem problematické. Vyjma dětí v dvoutřetinové péči nebo umístěných u příbuzných nepatřily do rodiny, jejich právním zástupcem byl ústav, kde se narodily. Instrukce k sčítání lidu se o nalezencích výslovně nezmiňují a jejich zadání ohledně nezletilých dětí nejsou v tomto případě úplně jasná. Říšský zákon č. 103/1880 z 6. srpna 1880 o chystaném sčítání lidu uvádí,[421] že nezletilé děti mají být zapsány v domácnosti rodičů, i když dlouhodobě pobývají jinde, například kvůli studiu. V souladu s aktuálním místem pobytu měly být evidovány osoby v jakémkoli nájemním nebo honorovaném poměru. O dvacet let mladší zákon o sčítání obyvatelstva č. 145/1900 požadavek na zaznamenávání nezletilých formuloval podobně, ale také ukládal, že v dané domácnosti mají být zapsáni všichni, kdo zde pobývají „v zaopatření“ nebo „na stravu“, dále následovala zmínka o chovancích ústavů určených přímo k společnému pobytu.[422]

Sonda do archů sčítání lidu pro několik jihočeských lokalit s větším zastoupením nalezenců ukázala, že zřejmě nebyli v domácnostech uváděni zcela důsledně a systematicky. Například v Radvánově na Mladovožicku (okres Tábor) během sčítání roku 1900 byly děti svěřené místním pěstounům zapisovány výslovně jako „nalezenci“ i s odkazem na domovskou obec a místo narození.[423] Naproti tomu ve Svatém Janu nad Malší (okres České Budějovice) jsou v roce 1890 uvedena jména dětí opatřená poznámkou „v ošetřování“, na jejichž pravděpodobné ukotvení v nalezinecké péči odkazuje jen místo narození.[424] V Kovářově na Písecku je v sčítání lidu z roku 1890 desetiletá Anna Bukovanská, narozená v nalezinci v Praze, uvedena jako „schovanka“, ovšem s domovským právem v Kovářově. Dívka vzhledem k věku už neměla podléhat nalezinecké péči, je tedy pravděpodobné, že v domácnosti podnájemníků v čp. 5 opravdu pobývala jako „schovanka“, na kterou její pěstouni mohli, nebo také nemuseli dostávat

[421] Zákon 103/1880 říšského zákoníku, Verordnung des Ministeriums des Innern vom 6. August 1880, betreffend die Vornahme der Volkszählung im Jahr 1881, https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1880&page=401&size=45 (3. 9. 2026).
[422] Zákon 145/1900 říšského zákoníku, Verordnung des Ministeriums des Innern vom 25. August 1900, betreffend die Vornahme der Volkszählung im Jahre 1901, https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1900&page=347&size=40 (3. 9. 2026).
[423] SOkA Tábor, Sčítání lidu, 1900, Soudní okres Mladá Vožice, Radvánov, inv. č. 4750, fas. 292.
[424] SOkA České Budějovice, Sčítání lidu, 1890, Soudní okres Trhové Sviny, Sv. Jan nad Malší, inv. č. 2656, fas. 49.

prostředky od její vlastní rodiny či domovské obce.[425] Ani v případě precizního zaznamenávání nalezenců umístěných v domácnostech ovšem sčítací archy při desetileté periodicitě sčítání lidu nemohou zachytit dynamiku pěstounské péče.

Zprostředkovaný obraz o zastoupení nalezenců v populaci mohou nabídnout matriční záznamy, které ovšem byly v této souvislosti badateli využity jen minimálně. Barbora Janáková Kuprová, která se zabývala panstvím Škvorec na pomezí dnešních okresů Kolín a Praha-východ, ve zdejších matrikách zemřelých dohledala mezi lety 1823–1888 úmrtí 1 628 dětí z pražského nalezince. V rámci jejího výzkumu úmrtnosti pokrývajícího období 1760–1889 nalezenci představovali 8 % všech zemřelých. Dospělí lidé s explicitně zaznamenaným původem v pražském nalezinci se v matrikách na Škvorecku objevovali od čtyřicátých let 19. století, ovšem jen velice zřídka.[426]

Matriky zemřelých také mohou poskytnout rámcovou informaci o umisťování dětí do pěstounské péče do farnosti pro období, kdy soupisy či jiná evidence nalezenců chybí. Pečlivou konfrontaci dochovaných seznamů a matrik provedla na příkladu Kostelní Radouně Lucie Svobodová, která doložila, že minimálně v prvních letech přijímání nalezenců do regionu byly záznamy o úmrtích v matričních knihách nejspolehlivějším ukazatelem jejich přítomnosti.[427] Podobná situace byla zjištěna i ve farnosti Zahrádka v okrese Havlíčkův Brod.[428] Rešerše matrik zemřelých na Černovicku (okres Pelhřimov), provedená autorkou v souvislosti s jiným výzkumem, potvrdila dosti hojnou přítomnost nalezenců, specializovaná evidence ve farním archivu však chybí.[429]

Nejvhodnějším pramenem pro zkoumání příchodů nalezenců do konkrétních oblastí jsou tedy soupisy nalezenců v pěstounské péči vedené na farách.[430] Informace, které nabízejí, jsou v mnohém unikátní, nejen proto, že faráři měli mít děti pod přímým dohledem. Především farní seznamy jako jediné zachycují situaci v místech, kde se setkávaly okruhy působnosti různých nalezinců, což, jak bude dále znovu doloženo,

[425] SOkA Písek, Sčítání lidu, 1890, Soudní okres Milevsko, Kovářov, inv. č. 1094, fas. 68.
[426] Barbora JANÁKOVÁ KUPROVÁ, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec od poloviny 18. do konce 19. století. Poznatky získané propojením tradičních a pokročilých metod historické demografie a metod historické sociologie*, Praha 2020 (Disertační práce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy), zejména s. 27–28.
[427] L. SVOBODOVÁ, *Nalezenci*.
[428] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16.
[429] M. SKOŘEPOVÁ, *Nemanželské děti*, s. 174.
[430] Dílčí statistika zpracovaná farními úřady může být zkreslující a obsahovat chyby. Někdy na to ukazují i samotné prameny, jako například odpověď faráře z Chotovin na přípis pražského nalezince z roku 1904, který žádal objasnění příčin neúměrně vysokého počtu úmrtí nalezenců ve farnosti, neboť mělo zemřít 49 ze 146 umístěných dětí. Farář vysvětloval, že pomíchal dohromady data za poslední tři roky, takže nalezenců bylo ve skutečnosti 46 a zemřeli jen tři. SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.

platilo pro většinu regionů orientovaných na pěstounskou péči. Ve většině prozkoumaných archivů farních úřadů se nějaký seznam či soupis nalezenců dochoval, problémem je ale namnoze torzovitost, a především způsob vedení těchto pramenů. Pro důkladnější kvantitativní, a především komparativní analýzu je vhodná jen menší část. Některé seznamy nerozlišují původ zaznamenaných nalezenců. Velmi různorodá je pečlivost při zaznamenávání dalších „osudů" nalezenců. Někteří faráři takřka důsledně zapisovali, jakým způsobem a kdy byla pěstounská péče konkrétního dítěte ukončena, jiní se omezovali na poznámky o úmrtí dítěte, další nezapisovali nic. V řadě soupisů jsou časové prodlevy, u nichž není jasné, zda vznikly administrativně, nebo tou dobou skutečně nalezenci do farnosti nesměřovali. Velmi často to byl právě příchod většího počtu dětí, který si vynutil zlepšení evidence, takže u některých seznamů není jasné, zda byly od začátku vedeny chronologicky, tedy tak, jak nalezenci přicházeli, nebo zda první záznamy zachycují aktuální stav k datu vytvoření seznamu, na nějž postupně navázaly údaje o nově příchozích.

Tabulka 6 zachycuje umístění nalezenců ve dvacítce českých farností na základě dochovaných soupisů nalezenců. Pro srovnání velikosti farních okrsků byl jako porovnatelný údaj doplněn počet obyvatel vyplývající ze sčítání lidu roku 1900.[431] K porovnání četnosti příchodů nalezenců byl vypočten průměrný počet dětí umístěných v okrsku za jeden rok. Soupisy, z nichž tabulky i následující analýzy vycházejí, samozřejmě nemusí zachycovat začátek i konec provozování pěstounské péče ve farnosti. V některých případech byly v seznamech k dispozici údaje ještě pro další, zde neuvedené roky, ale ty byly vyhodnoceny jako nekompletní nebo nespolehlivé, proto byly vypuštěny. Excerpce byly ukončeny k roku 1913.

Zkoumané farnosti ukazují velmi odlišný obraz chronologie a kvantity pěstounské péče. V obecné rovině se opět potvrzuje, že péče o nalezence se rozšířila v zemědělsky orientovaných, ale neúrodných oblastech s malým zastoupením průmyslu či jiných forem obživy a s dobrým napojením na hlavní zemská města.[432] Některé lokality, jež by teoretické předpoklady pro pěstounství splňovaly, však byly vůči pěstounství netečné, jiné naopak směřovaly k takřka profesionalizované péči o odložené děti.

---

[431] *Retrospektivní lexikon obcí*. V případě farností Dolní Hbity a Dobříš byly údaje o obci Rosovice převzaty z katalogu kléru pražské diecéze, neboť rozlehlá obec (1 000 obyvatel podle sčítání lidu roku 1900) byla rozdělena mezi dvě farnosti. Podobně byl doplněn údaj o osadách Karlov a Obora ve farnosti Nižbor, které jsou v Retrospektivním lexikonu uvedeny jako součást Roztok. *Catalogus cleri Archidioceseos Pragenae 1890*, s. 154, 216–220.

[432] Markéta SKOŘEPOVÁ, *Foundlings and Foster Children in Rural Families in 19th-Century Bohemia (Českomoravská vrchovina, Novohradské Hory, Šumava)*, Histoire des Alpes 30, 2025, s. 115–133.

Tabulka 6. Nalezenci umístění v pěstounské péči ve vybraných farnostech na základě farních soupisů nalezenců

Okres	Farnost	Obyvatel roku 1900	Přijatí nalezenci			
			ústav*	období	počet	roční průměr
Benešov	Domašín	1343	P+V	1875–1913	127	3,6
	Radošovice	1093	P	1870–1900	97	3,1
Beroun	Nižbor	2840	P	1871–1912	22	0,5
České Budějovice	Dobrá Voda u Nových Hradů	638	V	1839–1900	123	2,0
	Sv. Jan n. Malší	1916	L+P	1850–1912	242	3,8
Havlíčkův Brod	Hněvkovice	1450	P+V	1878–1895	121	6,7
	Golčův Jeníkov	4448	P+V	1906–1913	8	1,0
	Ledeč nad Sázavou	6758	P+V	1901–1913	385	29,6
	Lipnice nad Sázavou	5028	P+V	1887–1897	527	47,9
	Zahrádka	3175	P+V	1872–1894 1898–1913	947 610	41,2 38,1
Jindřichův Hradec	Kostelní Radouň	2201	P+V	1879–1912	718	21,1
Písek	Lašovice	2667	P+V	1857–1913	609	10,7
	Milevsko	6070	P+V	1879–1887 1898–1913	115 139	12,8 8,7
Příbram	Dobříš	5814	P	1837–1913	431	5,6
	Dolní Hbity	2467	P	1874–1913	1150	28,8
	Chlum	2274	P	1842–1913	89	1,2
	Pičín	2862	P	1840–1889	214	4,3
Tábor	Hoštice	908	P+V	1892–1906	316	21,1
	Jistebnice	3587	P+V	1872–1913	263	6,3
	Mladá Vožice	3972	P+V	1982–1913	512	16,0

**Označení místa původu nalezenců: L = linecký nalezinec, P = pražský nalezinec, V = vídeňský nalezinec.*

Zdroje: SOkA Benešov, FÚ Domašín, balík 3, seznam nalezenců; tamtéž, FÚ Radošovice, seznam nalezenců; SOkA Beroun, FÚ Nižbor, inv. č. 9, kn. 9; SOkA České Budějovice, Dobrá Voda u Nových Hradů, inv. č. 21, kn. 21; tamtéž, FÚ Svatý Jan n. Malší, inv. č. 54, 59, 60, kn. 54, 59, 60; SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Golčův Jeníkov, inv. č. 13, kn. 11; Tamtéž, FÚ Hněvkovice, inv. č. 33, kn. 11; FÚ Ledeč nad Sázavou, inv. č. 18, kn. 18; tamtéž, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16; SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Kostelní Radouň, inv. č. 28, kn. 28; SOkA Písek, DÚ Milevsko, inv. č. 4, kn. 4; tamtéž, FÚ Lašovice, inv. č. 21–22, kn. 21–22; SOkA Příbram, FÚ Dobříš, matrika nalezenců; tamtéž, FÚ Dolní Hbity, seznam nalezenců; tamtéž, FÚ Chlum, seznam nalezenců; tamtéž, FÚ Pičín, soupis duší a seznam nalezenců; SOkA Tábor, FÚ Hoštice, inv. č. 14, kn. 10; tamtéž, FÚ Jistebnice, inv. č. 38, kn. 38; tamtéž, DÚ Mladá Vožice, inv. č. 41–42, kn. 41–42; Retrospektivní lexikon obcí (sčítání lidu 1900).

Velké množství nalezenců přicházelo na území dnešního benešovského okresu, zejména do jeho jižní a jihovýchodní části. V Neustupově na hranicích s Táborskem bylo za období 1884–1913 evidováno asi 450 dětí, každoročně jich sem tedy přišlo v průměru

asi patnáct.[433] Neúplný soupis nalezenců z farnosti Bořovnice a Zhoř u Vlašimi vedený přibližně pro roky 1853–1869 obsahuje jména 208 dětí, navazující kniha z let 1866–1892 uvádí 1 821 pročíslovaných záznamů, průměrně tedy 67 pražských i vídeňských nalezenců ročně.[434] Pěstounství bylo ale hojně provozováno i ve farnosti Netvořice jižně od Jílového u Prahy, kam dorazilo mezi lety 1874 a 1913 celkem 643 dětí bez udání místa jejich narození.[435] Naopak málo nalezenců bylo přijímáno v berounském okrese, kde blízkost Prahy zjevně nabízela jiné formy přivýdělku.[436] Děti narozené v pražské porodnici sem navíc velmi často mířily ke svým vlastním příbuzným, jak dokládá příklad Nižboru s pouhými 22 nalezenci za třiačtyřicet let, z nichž patnáct bylo předáno do péče vlastních matek nebo babiček.[437] Kniha nalezenců z Bezdědic obsahuje za dobu 1906–1913 jen dvě jména, přičemž u cizích pěstounů pobýval jen jeden chlapec.[438] V sousedních Všeradicích jsou dochovány čtyři zprávy o nalezencích z počátku devadesátých let 19. století, z toho jedna ukazuje na dvoutřetinovou péči matky a jedna informuje o pozdějším předání dítěte rodině.[439]

Nepřekvapí, že nejdříve se nalezenci objevili v lokalitách ležících blízko některého ze zemských nalezinců. Velmi rané soupisy začínající na konci třicátých let 19. století jsou dochovány v dnešním okrese Příbram, kde se péče o děti narozené v pražské porodnici stala stabilní formou přivýdělku. Naopak v lokalitách ležících na pomezí jižních a středních Čech se pěstounství rozvinulo až v poslední třetině 19. století, často v návaznosti na zavedení vlakové dopravy do regionu. V takových případech pak bylo typické vyzvedávání nalezenců v Praze i Vídni.

Nejjižnější cíp Čech byl spádovou oblastí Lince, jak ukazuje farnost Sv. Jan nad Malší v Novohradských horách v dnešním okrese České Budějovice, kam bylo v letech 1850–1863 umístěno 104 dětí z hornorakouského nalezince. Současně tato farnost přijímala také děti z Vídně, v letech 1850–1913 jich přišlo 138 (s vrcholem v roce 1880, kdy bylo převzato 33 nalezenců).[440] Nalezenci z Lince byli kolem poloviny 19. století

[433] SOkA Benešov, FÚ Neustupov, kniha nalezenců (neuspořádáno).
[434] Tamtéž, FÚ Bořovnice a Zhoř, balík 9, kn. 11; tamtéž, balík 12, kn. 5, neuspořádáno. Navazující kniha se zřejmě ztratila.
[435] SOkA Benešov, FÚ Netvořice, kniha nalezenců, neuspořádáno.
[436] Větší intenzitu pěstounství se podařilo doložit ve farnosti Lochovice, kde jsou dochovány dva soupisy nalezenců, ovšem velmi problematicky vedené. Ve čtyřicátých a padesátých letech je zaznamenáno 39 dětí, od sedmdesátých let do začátku první světové války sem přibyla asi stovka nalezenců. SOkA Beroun, DÚ Lochovice, inv. č. 7–8, kn. 7–8.
[437] Tamtéž, FÚ Nižbor, inv. č. 9, kn. 9.
[438] Tamtéž, FÚ Bezdědice, inv. č. 9, kn. 9.
[439] Tamtéž, FÚ Všeradice, inv. č. 66, kar. 1.
[440] SOkA České Budějovice, FÚ Svatý Jan nad Malší, inv. č. 54, 59, 60, kn. 54, 59, 60.

umisťováni v malém počtu i do farnosti Dolní Dvořiště (okres Český Krumlov), kde je dochován soupis výplat ošetřovného, obsahující jména šesti dětí narozených v letech 1843–1853.[441]

Po zrušení lineckého nalezince se pozornost zejména jihočeských pěstounů přesunula k Vídni, která byla od počátku přirozenou spádovou oblastí například pro Novohradsko nebo okolí Trhových Svinů.[442] Trvalá převaha vídeňských nalezenců byla doložena i v Kostelní Radouni na Jindřichohradecku.[443] Vídeňští nalezenci ale přijížděli hluboko do Čech, jak ukazuje příklad Havlíčkobrodska, Písecka nebo Táborska.[444] Například ve farnosti Hoštice u Tábora se podle propočtu místního faráře koncem roku 1900 nacházelo 27 dětí z Prahy a 45 dětí z Vídně, o rok později to bylo 24 a 38 nalezenců a koncem roku 1902 se ve farnosti zdržovalo 25 pražských a 45 vídeňských dětí v pěstounské péči.[445] Sčítání lidu z roku 1900 ukázalo, že v přifařených obcích hoštické farnosti tou dobou pobývalo 908 osob, sedm desítek nalezenců tedy představovalo značný podíl zdejší populace. V asi dvacet kilometrů vzdálené farnosti Malšice s 3 282 obyvateli koncem roku 1903 pobývalo jen 65 nalezenců z Prahy a 119 z Vídně.[446] Dlouhodobé přijímání vysokých počtů nalezenců z obou ústavů, ovšem s převahou těch vídeňských, dokládají pořadová čísla v soupisech nalezenců vedených v Chotovinách u Tábora. Dětem dovezeným z pražského nalezince byla v letech 1874–1913 přidělena čísla od jedné do 831. Odděleně vedené soupisy vídeňských dětí od roku 1875 skončily v roce 1916 pořadovým číslem 1 104. Farnost, která v roce 1900 sečetla celkem 2 728 obyvatel, tedy během čtyř desítek let přijala asi 1 900 dětí.[447]

Rozdílná intenzita pěstounství v různých lokalitách je nejlépe patrná právě při pohledu na lidnatost oblasti. Zároveň je patrné, že zájem o přijímání nalezenců neovlivňovalo jen geografické položení regionu a jeho hospodářská situace, ale i další,

[441] SOkA Český Krumlov, FÚ Dolní Dvořiště, poř. č. 287, ref. č. 3/4/1, kar. 6.
[442] Přítomnost nalezenců z Vídně již v polovině 19. století dokládají soupisy uložené v SOkA České Budějovice, FÚ Dobrá Voda u Nových Hradů, inv. č. 21, kn. 21 (soupis nalezenců 1847–1900); tamtéž, FÚ Olešnice, inv. č. 23–33, kn. 23–33 (výkazy nalezenců od roku 1846); tamtéž DÚ Trhové Sviny, inv. č. 18, kn. 17 (soupis nalezenců z Vídně 1856–1946); tamtéž, FÚ Žumberk, inv. č. 42, kar. 1 (seznam nalezenců z Vídně 1851–1855).
[443] L. SVOBODOVÁ, *Nalezenci*.
[444] Děti z Vídně i z Prahy umístěné v pěstounské péči jsou na Písecku a Táborsku doloženy i soupisy nalezenců z farností Sepekov, Veselíčko, Dražice, Hlasivo a Chýnov: SOkA Písek, DÚ Sepekov, inv. č. 8, kn. 8; tamtéž, FÚ Veselíčko, inv. č. 4, kn. 3 (kniha nalezenců 1885–1941); SOkA Tábor, DÚ Chýnov, inv. č. 54–55, kn. 51–52 (soupisy nalezenců z Prahy a Vídně z let 1893–1917); tamtéž, FÚ Dražice, inv. č. 72, kar. 6 (soupisy nalezenců z Vídně a z Prahy z let 1896–1930); tamtéž, FÚ Hlasivo, inv. č. 13–18, kn. 13–18 (seznamy nalezenců z let 1848–1938).
[445] SOkA Tábor, FÚ Hoštice, inv. č. 14, kn. 10.
[446] Tamtéž, FÚ Malšice, inv. č. 37, kn. 37.
[447] SOkA České Budějovice, FÚ Chotoviny, inv. č. 25–26 a 33, kn. 25–26 a 33.

hůře objasnitelné okolnosti. Dokladem jsou počty nalezenců ve farnostech ležících v bezprostřední blízkosti například na Příbramsku. Lidnatá farnost Dobříš během let 1837–1913 přijala 431 dětí, v průměru asi pět nebo šest ročně, což v okrsku s takřka šesti tisíci obyvateli nebylo příliš. Abecední jmenný rejstřík nalezenců dochovaný v Dolních Hbitech uvádí jména dětí i s daty jejich narození a ukazuje, že v letech 1874–1913 prošlo touto farností 1 150 dětí narozených v pražské porodnici. Farnost Dolní Hbity neměla ani polovinu duší oproti dobříšskému farnímu okrsku a zde zachycené příchody nalezenců jsou rozprostřeny do 40 let oproti dobříšským 77 rokům. Sousední farnost Pičín byla co do počtu obyvatel s Dolními Hbity srovnatelná, ale celkový počet umístěných dětí byl zhruba desetinový.[448]

Nerovnoměrné zastoupení nalezenců i mezi velmi blízkými lokalitami lze ukázat také na příkladu farností Zahrádka a Golčův Jeníkov ležících asi 20 km od sebe v okrese Havlíčkův Brod. V Zahrádce začíná první dochovaný soupis nalezenců v roce 1871, avšak matriky zemřelých zaznamenávají prvního nalezence z Prahy, zemřelého v centrálním městečku farnosti, již v roce 1844, tedy téměř o třicet let dříve. Před založením soupisu byla podle matričních záznamů ve farnosti pochována asi stovka zemřelých nalezenců. První dítě z Vídně přišlo do Zahrádky v roce 1872, tedy rok poté, co byl region napojen na železniční síť. Podle pročíslovaných záznamů v soupisu nalezenců pak farnost v letech 1871–1895 přijala celkem 1 063 nalezenců z Prahy i Vídně, což představuje průměrně 43 dětí ročně. V období 1896–1913, kdy je již možné jednoznačně rozlišit původ přijatých dětí, přišlo do farnosti dalších 453 nalezenců z Prahy a 203 z Vídně. Pečlivější přepočet po vyřazení ne zcela spolehlivých záznamů z let 1871 a 1895–1897 udává 1 557 dětí v obou obdobích, v průměru čtyřicet dětí ročně.[449] Naproti tomu formálně velmi podobný soupis nalezenců v Golčově Jeníkově z let 1906–1913 zachycuje pouze osm nalezenců, přičemž šest z nich žilo ve svých vlastních rodinách, které pobíraly podporu v rámci dvoutřetinové péče.[450]

Intenzita přijímání nalezenců se samozřejmě proměňovala v dlouhodobějších horizontech a vykazovala i krátkodobé výkyvy. Pro srovnání byly využity farnosti

[448] SOkA Příbram, FÚ Dobříš, matrika nalezenců, neuspořádáno; tamtéž, FÚ Dolní Hbity, seznam nalezenců, neuspořádáno; tamtéž, FÚ Pičín, soupis duší a seznam nalezenců, neuspořádáno.
[449] Uvedené údaje vycházejí z číslování uvedeného v samotných soupisech. Zahrnují i děti, které byly přijaty do péče v jiných farnostech a do lokality se buď přestěhovaly se svými pěstouny, nebo sem byly přeloženy, řada záznamů je zmatečných. Proto v dalším textu pracuji s jinými číselnými údaji, které již neobsahují nejednoznačné údaje z let 1871 a 1895–1897.
[450] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Golčův Jeníkov, inv. č. 13, kn. 11; SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16.

Domašín (okres Benešov), Lašovice (okres Písek), Mladá Vožice (okres Tábor), Pičín (okres Příbram), Svatý Jan nad Malší (okres České Budějovice) a Zahrádka (okres Havlíčkův Brod).[451] Seznamy ne vždy uvádějí datum přijetí nalezence do pěstounské péče, proto bylo jako rozhodující pro zařazení do časové kategorie vnímáno datum narození dítěte, které je uvedeno skoro vždy.

Tabulka 7. Počty nalezenců přicházejících do farností v pětiletých úhrnech na základě farních soupisů nalezenců

Rok	Farnost										
	Domašín		Lašovice		Mladá Vožice		Pičín	Sv. Jan		Zahrádka**	
	P*	V*	P	V	P	V	P	L*	V	P	V
1840–1844	–	–	–	–	–	–	12	–	–	–	–
1845–1849	–	–	–	–	–	–	47	–	–	–	–
1850–1854	–	–	–	–	–	–	16	20	9	–	–
1855–1859	–	–	39	–	–	–	16	53	8	–	–
1860–1864	–	–	41	–	–	–	5	31	1	–	–
1865–1869	–	–	83	–	–	–	7	–	–	–	–
1870–1874	–	–	55	–	–	–	5	–	3	–	–
1875–1879	5	–	75	–	–	–	33	–	15	59	23
1880–1884	8	–	72	–	–	–	37	–	66	132	25
1885–1889	25	1	50	–	–	–	36	–	4	146	142
1890–1894	19	1	22	–	–	2	–	–	22	179	228
1895–1899	26	4	53	12	17	7	–	–	5	–	–
1900–1904	12	–	31	36	77	86	–	–	1	145	134
1905–1909	5	6	21	8	69	126	–	–	3	149	–
1910–1913	10	5	9	2	65	63	–	–	1	–	–

*Poznámky: *označení místa původu nalezenců: L = linecký nalezinec, P = pražský nalezinec, V = vídeňský nalezinec;*
*** pětiletí 1895–1899 není v tabulce uvedeno kvůli neúplnosti údajů.*
Zdroj: SOkA Benešov, FÚ Domašín, balík 3, seznam nalezenců; SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 21–22, kn. 21–22; SOkA Tábor, DÚ Mladá Vožice, inv. č. 41–42, kn. 41–42; SOkA Příbram, FÚ Pičín, soupis duší a seznam nalezenců; SOkA České Budějovice, FÚ Svatý Jan nad Malší, inv. č. 54, 59, 60, kn. 54, 59, 60; SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16.

Jakkoli si tabulka 7 neklade nárok na komplexní zachycení pěstounské péče v uvedených farnostech, vyplývá z ní několik důležitých postřehů. Patrné jsou především dosti rychlé změny v zájmu obyvatel dané lokality o pěstounství a jeho směřování ke konkrétnímu nalezinci. Například v Lašovicích se v druhé polovině šedesátých let počet

[451] SOkA Benešov, FÚ Domašín, balík 3, seznam nalezenců, neuspořádáno; SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 21–22, kn. 21–22; SOkA Tábor, DÚ Mladá Vožice, inv. č. 41–42, kn. 41–42; SOkA Příbram, FÚ Pičín, soupis duší a seznam nalezenců, neuspořádáno; SOkA České Budějovice, FÚ Svatý Jan n. Malší, inv. č. 54, 59, 60, kn. 54, 59, 60; SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16.

přijatých dětí oproti předchozímu pětiletí zdvojnásobil, poté začal klesat. Pozoruhodný je vzestup pěstounství na Mladovožicku na přelomu 19. a 20. století, kdy se počty nalezenců v jiných farnostech začaly naopak snižovat, za povšimnutí stojí i převaha dětí dovezených z vídeňského ústavu. Přeorientování pozornosti pěstounů z Prahy na Vídeň je patrné rovněž v případě Zahrádky. V obou farnostech lze častější přítomnost dětí z dolnorakouského nalezince vysvětlit poměrně velkou vzdáleností od Prahy i hlavního města monarchie, která předpokládala využití vlakového spojení, které bylo ve sledovaných obdobích do obou regionů již zavedeno, a pěstounky cestující do nalezince jej mohly využít se slevou na jízdném. Ženy žijící ve vesnických obcích v okolí Tábora či Havlíčkova Brodu tedy musely pěšky či povozem dorazit na vlakové nádraží a poté už jim zřejmě příliš nezáleželo na tom, že cesta do Vídně bude o něco delší než jízda opačným směrem. Zastoupení vídeňských nalezenců v Čechách ovšem všeobecně postupně klesalo od počátku 20. století, kdy v Dolních Rakousích započala reforma péče o dítě spjatá s uzavřením starého ústavu na Alser Straße.

Počty nalezenců zachycené v pětiletých intervalech byly ovlivněny krátkodobými vzestupy a poklesy pěstounské aktivity,[452] které mohly být v mikrosvětě venkovské farnosti způsobeny různými, blíže neobjasněnými faktory. Příjem nalezenců mohl krátkodobě zastavit zákaz vydávání dětí do dané oblasti vyhlášený úřady kvůli epidemii některé z dětských nemocí. Svou roli mohla sehrát nová nabídka, nebo naopak ztráta pracovního uplatnění v lokalitě, vůle či nevůle místních úřadů pěstounství podporovat, ale také „nasycení“ poptávky po nalezencích v předchozím období. Nelze vyloučit ani vliv osobní zkušenosti s pěstounstvím jedné či několika rodin, které v rozhodování ovlivnily své sousedy a známé.

Detailní rozbor soupisů nalezenců ukázal několik momentů, kdy došlo k přijetí velkého počtu dětí do farnosti během jediného roku nebo několika let. Bude-li počet obyvatel farností vycházející z výsledků nejbližšího sčítání lidu použit jako hodnota ukazující střední stav obyvatelstva, lze zhruba přepočíst počet přijatých nalezenců na tisíc obyvatel farnosti. Jako příklad lze uvést již zmíněnou situaci ve farnosti Svatý Jan nad Malší z roku 1880, kdy se ve farnosti objevilo 33 nalezenců na 1 762 starousedlíků, tedy 18,7 dětí v pěstounské péči na tisíc obyvatel. Když v roce 1894 přišlo do farnosti

[452] Například v roce 1886 přišli do farnosti Zahrádka jen 4 nalezenci, o rok dříve to přitom bylo 47 a o rok později 90, nejvíc za celé sledované období. Ve Svatém Janu nad Malší se po rozvoji pěstounství na počátku osmdesátých let vrátil počet přijímaných nalezenců k dřívějším hodnotám pohybujícím se od jednoho do pěti dětí ročně.

Zahrádka s 3 175 obyvateli sečtenými k roku 1900 celkem 124 dětí z Prahy i Vídně, připadalo na tisíc starousedlíků 39,1 dětí. Vzhledem k obvyklé míře porodnosti na našem území (37,6 živě narozených na 1 000 obyvatel v letech 1880–1884 a 35,8 v období 1895–1899)[453] lze zjednodušeně říci, že v těchto extrémních obdobích drtivá většina zdejších žen po porodu vlastního potomka zamířila do nalezince pro další dítě.

V takových případech pěstounství muselo skutečně významně ovlivňovat nejen demografický obraz zdejšího obyvatelstva, ale i sociální situaci v regionu, například strukturu pracovního uplatnění žen, ekonomiku domácností nebo vytížení škol. Zároveň je třeba uvést, že jen malá část nalezenců zůstávala delší dobu. Na vině byla především extrémně vysoká úmrtnost dětí v pěstounské péči. Pramen z jihočeských Bernartic (okres Písek) naznačuje, že kancelář pražského nalezince považovala za přípustné, pokud v pěstounské péči zemřela až polovina svěřených dětí.[454] V devadesátých letech 19. století si správa okresů Havlíčkův Brod a Ledeč nad Sázavou stěžovala na vysokou úmrtnost obyvatelstva, zejména pak na mimořádně vysokou mortalitu nalezenců.[455] Ještě v roce 1911 pak komisař pražského nalezince uvedl, že se situace v pěstounských rodinách v těchto okresech zlepšila, mimo jiné proto, že pěstounky pravidelně navštěvovaly lékaře.[456] Naprosto nebylo neobvyklé, že pěstounka po brzkém úmrtí přijatého novorozence „stihla“ během kojení téhož vlastního potomka v nalezinci převzít ještě jedno dítě.

Informace o úmrtích lze nalézt ve většině soupisů nalezenců, tato část evidence je však namnoze neúplná a k získání relevantních poznatků je zapotřebí pečlivý prosopografický průzkum založený na porovnání seznamů s matričními zápisy. Tento typ analýzy byl proveden pro farnost Kostelní Radouň (okres Jindřichův Hradec), kde v letech 1890 až 1895 do roka po příchodu do pěstounské rodiny zemřely více než dvě pětiny dětí (zemřelo 71 z 158, tedy 44,9 % vídeňských nalezenců a 15 z 36, tedy 41,7 % pražských nalezenců). Kojenecká úmrtnost vlastních potomků obyvatel téže farnosti v daném období byla vypočtena na nízkých 208 ‰.[457]

Vysoký počet úmrtí nalezenců však vyplývá i ze samotných soupisů nalezenců, byť jejich údaje nemusí být kompletní. Obyvatelé farnosti Hněvkovice převzali v letech 1878–1895 do péče celkem 121 nalezenců z Prahy i Vídně a 53 z nich zde bylo pochováno

[453] Ludmila FIALOVÁ a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 392–393.
[454] SOkA Písek, FÚ Bernartice, inv. č. 86, kar. 5.
[455] SOkA Pelhřimov, FÚ Senožaty, inv. č. 99, kar. 15.
[456] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.
[457] L. SVOBODOVÁ, *Nalezenci*, s. 55–56.

(43,8 %).[458] Ve farnosti Svatý Jan nad Malší ve sledovaném období zemřely více než dvě pětiny umístěných dětí (42,0 %), podobně i v Lašovicích (42,2 %) a Zahrádce (44 %). V soupisu z Mladé Vožice je úmrtí zaznamenáno méně, přesto zde předčasně zemřelo přinejmenším 36,0 % dětí v pěstounské péči. Úmrtnost nalezenců v studovaných farnostech se samozřejmě proměňovala v čase, jak ukazuje tabulka 8 a na ni navazující graf 2. Rozdíly v procentuálních podílech dětí, které zemřely, samozřejmě mohou být dány (ne)úplností evidence a ovlivněny příliš nízkými počty sledovaných údajů v jednotlivých obdobích (například úmrtí všech čtyř nalezenců přijatých v Svatém Janu koncem osmdesátých let). Přestože se zdá, že na počátku 20. století úmrtnost dětí v pěstounské péči klesala, nadále zůstávala vysoká ve srovnání s většinovou populací.

Tabulka 8. Počty a úmrtnost nalezenců přijatých ve vybraných farnostech podle roku narození dětí

Rok	Farnost							
	Lašovice		Mladá Vožice		Sv. Jan		Zahrádka*	
	přijaté děti	z nich zemřely	přijaté děti	z nich zemřely	přijaté děti	z nich zemřely	přijaté děti	z nich zemřely
1840–1844	-	-	-	-	-	-	-	-
1845–1849	-	-	-	-	-	-	-	-
1850–1854	-	-	-	-	29	8	-	-
1855–1859	39	23	-	-	61	20	-	-
1860–1864	41	25	-	-	32	9	-	-
1865–1869	83	50	-	-	-	-	-	-
1870–1874	55	22	-	-	3	1	-	-
1875–1879	75	34	-	-	15	4	82	34
1880–1884	72	31	-	-	66	40	157	79
1885–1889	50	16	-	-	4	4	288	126
1890–1894	22	5	-	-	22	14	407	206
1895–1899	65	18	-	-	5	3	-	-
1900–1904	67	23	163	57	1	0	279	115
1905–1909	29	7	195	72	3	1	149	54
1910–1913	11	3	128	46	1	0	110	33
Celkem	609	257	486	175	242	104	1472	647

*Poznámka: * Pětiletí 1895–1899 není v tabulce uvedeno kvůli neúplnosti údajů.*
Zdroj: SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3; SOkA Tábor, DÚ Mladá Vožice, inv. č. 41–42, kn. 41–42; SOkA České Budějovice, FÚ Svatý Jan nad Malší, inv. č. 54, 59, 60, kn. 54, 59, 60; SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16.

[458] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Hněvkovice, inv. č. 33, kn. 33.

Graf 2. Podíly zemřelých nalezenců z počtu přijatých ve vybraných farnostech podle roku narození

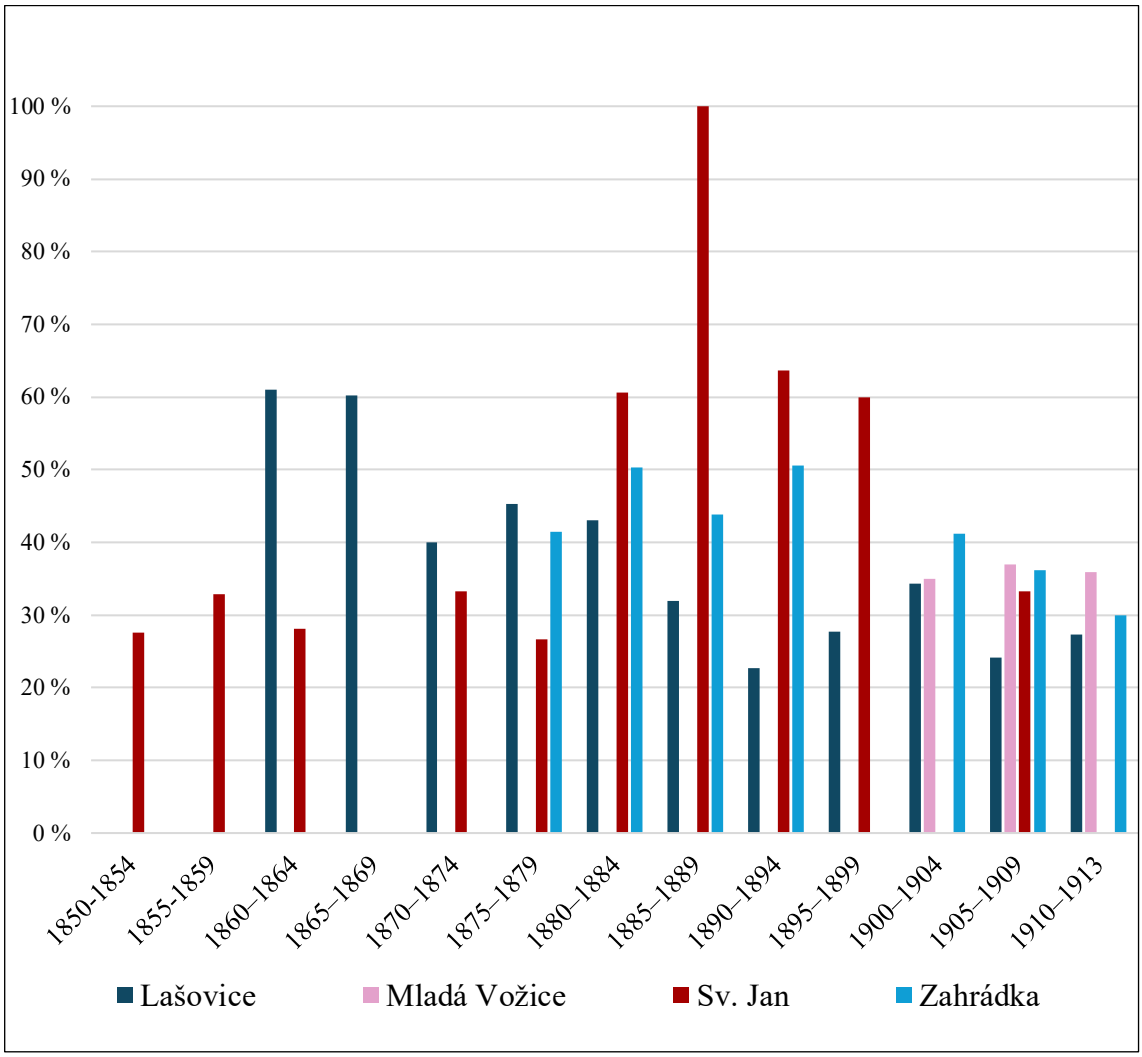

Zdroje: srov. Tabulka 8.

Podrobný výzkum by ovšem zasluhovala nejen úmrtnost nalezenců, ale i biologických potomků rodin, kam byli umísťováni. V stísněném chudém obydlí plném dětí mohlo snad dojít k zavlečení a rozšíření nakažlivé dětské nemoci, proti které byla tehdejší lékařská věda prakticky bezbranná. Dosavadní výzkumy ukázaly, že menší úmrtnost obecně vykazovaly děti kojené oproti dětem živeným uměle,[459] v případě přijetí nalezence tedy pěstounky riskovaly, že nebudou mít dostatek mléka pro obě děti. Uvědomovaly si, že kojením dvou nemluvňat zároveň mohou ohrozit život svého vlastního potomka? Nebo pro ně bylo toto riziko přijatelné? Nebo počítaly s tím, že

[459] Andreas BRÄNDSTRÖM – Sören EDVISSON – John ROGERS, *Illegitimacy, Infant Feeding Practices and Infant Survival in Sweden 1750–1950. A Regional Analysis*, Hygea Internationalis 3, 2002, s. 13–52, https://doi.org/10.3384/hygiea.1403-8668.023113.

v případě nouze budou přednostně kojit vlastního syna nebo dceru a „cizí“ dítě odbydou nějakou náhražkou? Do jaké míry se na zdraví nalezenců odrážela hrazená lékařská péče, na níž vlastní děti pěstounů obvykle nedosáhly? Nebo měli pravdu pozorovatelé z počátku 20. století, když tvrdili, že pěstouni si namnoze hledí nalezenců víc než vlastních dětí?[460] K zodpovězení těchto otázek by byla zapotřebí důkladná prosopografická analýza kombinující evidenci nalezenců, matriky a prameny zachycující strukturu domácností. S její pomocí by pak bylo možné dále rozvíjet úvahy o klíčovém problému pěstounské péče, totiž poměru pozornosti, kterou pěstouni věnovali vlastním a přijatým dětem.

Úmrtí jsou nejčastěji zachyceným „osudem“ nalezenců, s nímž se lze v evidenčních pramenech setkat. Většina farářů se bohužel spokojila s tím, že kolonku daného dítěte prostě proškrtla v okamžiku ukončení pěstounské péče, ať už k němu došlo za jakýchkoli okolností. Důkladnější jsou v tomto ohledu soupisy z dříve zmiňovaných farností Lašovice, Mladá Vožice, Svatý Jan nad Malší a Zahrádka,[461] jejichž údaje o ukončování pěstounské péče nalezenců jsou znázorněny na grafu 3. Ani z nich ovšem obvykle není možné další směřování dětí vyčíst. Většinou je budoucnost nalezence označena poznámkou ve smyslu „odveden do ústavu“, což může znamenat vrácení dítěte pěstouny na vlastní žádost, odebrání na základě stížnosti, hospitalizaci na klinice ústavu, žádost rodičů o jeho převzetí, nebo standardní ukončení pěstounské péče v „normálním“ věku. Po něm pak mohla následovat cesta k rodičům, do domovské obce, k jiné „náhradní“ rodině, například v služebné nebo učňovské pozici, nebo do další zaopatřovací instituce, ovšem tento následný údaj zůstává až na výjimky nevyplněn. Zcela neznámé pak zůstávají osudy řady dětí, které farnost opustily například kvůli stěhování nebo výměně pěstounů.

Informace o tom, že dítě putovalo k vlastním příbuzným, nebo naopak zůstalo u pěstounů, či si jej z náhradní rodiny rovnou převzala obec, jsou dostupné jen u minimálního počtu případů. Výjimkou je soupis z farnosti Mladá Vožice, v němž jsou, bezpochyby i díky svému časovému ukotvení v prvních letech 20. století, zmínky o dalším směřování dětí častější.

Do rukou vlastních příbuzných pěstouni předávali jen jednotky procent vychovávaných nalezenců, nejvíce v Mladé Vožici (49 dětí, 9,6 % z celkového počtu zkoumaných nalezenců), méně v Svatém Janu (15 dětí, 6,2 %) a pouze velmi malý podíl

[460] Podrobně kapitola VII.2. věnovaná inspekcím z nalezinců.
[461] SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 21–22, kn. 21–22; SOkA Tábor, DÚ Mladá Vožice, inv. č. 41–42, kn. 41–42; SOkA České Budějovice, FÚ Svatý Jan nad Malší, inv. č. 54, 59, 60, kn. 54, 59, 60; SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16.

v Zahrádce (33 dětí, 2,2 %) a Lašovicích (6 dětí, 1 %). U devíti dětí vyrůstajících v Mladé Vožici a u dvou nalezenců ze Zahrádky byl přesun jen formální, jednalo se o administrativní ukončení dvoutřetinové péče chlapců a dívek narozených v pražské porodnici, ale vychovávaných s přidělením příspěvku vlastními matkami nebo blízkými příbuznými. Jedna matka ovšem svého potomka pěstounům po nějaké době vrátila zpět do farnosti Svatý Jan.

Ještě méně dětí zůstalo v péči náhradní rodiny poté, co dosáhly normálního věku. Absolutně i relativně nejvíce jich bylo opět v Mladé Vožici (41 dětí, 8 %), méně ve Svatém Janu (13 dětí, 5,4 %) a Zahrádce (28 dětí, 1,9 %) a pouhá setina ze všech přijatých v Lašovicích (7 dětí, 1,2 %). Mezi dětmi zůstávajícími v mladovožické a zahrádecké farnosti byly vždy dvě, na které přispívaly jejich domovské obce, a jednomu nalezenci hradila živobytí u pěstounů v Zahrádce matka. Přímo do péče své domovské obce putovaly jen tři děti ze Zahrádky, sedm z Mladé Vožice a čtyři z Lašovic, neboť v těchto případech předání většinou zajišťoval nalezinec.

Podobný obraz osudů nalezenců po ukončení dohledu ústavu ukazují i další oblasti. Do středočeských Radošovic (okres Benešov) přišlo podle rejstříku nalezenců v letech 1870–1900 celkem 97 dětí, z toho tři z Vídně.[462] Zemřela jich asi pětina, dvojnásobný podíl byl vrácen do nalezince a další zprávy o jejich životech chybí. Příbuzní se k péči přihlásili dvakrát: jedna nalezenka byla z pěstounské péče odvedena ke své „bábě“, druhá holčička, jež zemřela v osmi měsících věku, pobývala od počátku v pěstounské péči u prarodičů. Jen jeden chlapec mohl po skončení nalezinecké péče u pěstounů zůstat do 14 let díky platu, který na něj dostávali od nejmenované instituce. O něco mladší prameny z Ledče nad Sázavou (okres Havlíčkův Brod) zachycují 385 pražských i vídeňských nalezenců umístěných v letech 1901–1913.[463] O sedm nebo osm dětí (jeden údaj je nejistý) se postarali vlastní příbuzní, pět z nich ve vlastní biologické rodině vyrůstalo v rámci dvoutřetinové péče od počátku. Patnáct zůstalo ve svých pěstounských rodinách bezplatně i po dosažení normálního věku, kdy skončilo financování nalezince. Devět z těchto patnácti rodin následně přijalo do péče ještě dalšího nalezence za obvyklých podmínek, což by mohlo naznačovat i osobní citovou vazbu mezi pěstouny a jejich konkrétním svěřencem. Není však možné vyloučit ani přetrvávající finanční motivaci, přestože informace o případných dohodách s rodiči či domovskými obcemi nejsou v pramenech uvedeny.

[462] SOkA Benešov, FÚ Radošovice, seznam nalezenců, neuspořádáno.
[463] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Ledeč nad Sázavou, inv. č. 18, kn. 18.

Graf 3. Ukončení pěstounské péče o nalezence ve vybraných farnostech

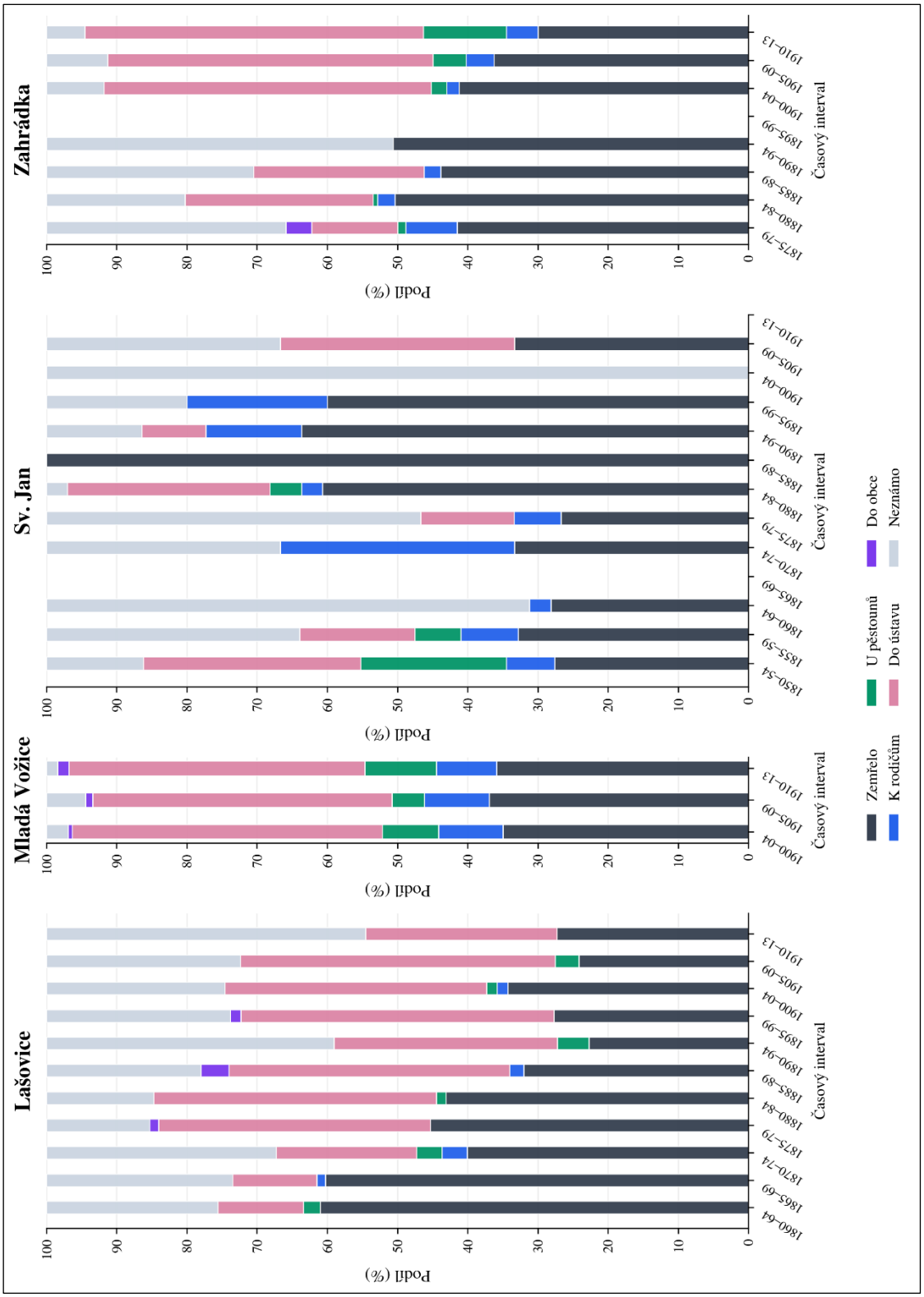

Zdroj: SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3; SOkA Tábor, DÚ Mladá Vožice, inv. č. 41–42, kn. 41–42; SOkA České Budějovice, FÚ Svatý Jan n. Malší, inv. č. 54, 59, 60, kn. 54, 59, 60; SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16.

Těžko řešitelnou, ale nezbytnou otázku představují vztahy a postavení odložených dětí v domácnostech, v nichž vyrůstaly. Evidenční prameny na ni dokážou odpovědět jen velmi zprostředkovaně zachycením podoby a složení pěstounských rodin, je ovšem zapotřebí provést podrobnou rekonstrukci jednotlivých domácností. Její provedení umožňuje příklad Želivi (okres Pelhřimov), obce vzdálené přibližně 100 km od Prahy, kde se dochoval v rámci regionu mimořádně starý soupis nalezenců z čtyřicátých let 19. století, tedy z doby dlouho před vybudováním železnice, která přijímání nalezenců v místech takto vzdálených od metropole často započala nebo zintenzivnila. Seznam obsahuje pouze pět jmen nalezenců. Jejich pěstouni byli zpravidla chalupníci držící malé pozemky, kteří měli obvykle tři až čtyři vlastní děti a kojence z nalezince si vyzvedli tři až šest měsíců po narození posledního z nich. Odlišný a v kontextu tohoto malého souboru pozoruhodný je případ rodiny Dvořákových. Otec pracoval jako kočí místního kláštera, v jehož areálu rodina se sedmi vlastními potomky bydlela. Náhodou se podařilo zjistit, že jedna z dcer, která v dětství mezi své sourozence přivítala malou nalezenku, porodila o dvacet let později nemanželské dítě ve vídeňské porodnici.[464]

Novější období zachycuje evidenční kniha farnosti Radošovice v okrese Benešov,[465] která obsahuje soupis duší sestavený na počátku osmdesátých let 19. století, seznam 35 nalezenců aktuálně přítomných ve farnosti k roku 1884 a abecední rejstřík 97 nalezenců narozených mezi lety 1870 a 1900, obsahující jejich data narození, jména a adresy pěstounů a poznámku o ukončení pěstounské péče. Soupis duší vznikl patrně k roku 1881 a byl postupně doplňován do druhé poloviny devadesátých let. Zachycuje nově narozené děti, úmrtí především dospělých osob, pohyb čeledi, přesuny jednotlivců a rodin v rámci farnosti a také 95 dětí v pěstounské péči – 93 z nich je v seznamu označeno výrazem „práže“, dvě zbývající pocházely z Vídně. Doplňky a úpravy bohužel většinou nejsou datované, takže není zřejmé, jaká podoba domácnosti platila k jakému datu. Informace o umístěných nalezencích většinově korespondují s dobou vzniku seznamu na počátku osmdesátých let, protože soupis nalezenců ukazuje, že tři čtvrtiny dětí (74, tedy 76,3 %) přišly do farnosti v letech 1875–1881, zatímco po největším přírůstku v roce

[464] SOkA Pelhřimov, FÚ Želiv, inv. č. 60, kn. 60.
[465] SOkA Benešov, FÚ Radošovice, seznam nalezenců, neuspořádáno. Jedná se o dosti raritní pramen. Soupis nalezenců spojený v jednom konvolutu se soupisem duší je doložen ještě v Pičíně, ale nalezenci nejsou v rodinách zdejších farníků jmenováni, přestože již tehdy v regionu pobývali. SOkA Příbram, FÚ Pičín, soupis duší a seznam nalezenců, neuspořádáno.

1881 (19 dětí) přibylo až do konce století do farnosti jen osm dětí.[466] Soupis duší nezachycuje všechny odložené děti umístěné ve farnosti. Ty, které odešly nebo zemřely před jeho sepsáním, samozřejmě chybí, stejně jako předčasně zesnulí biologičtí potomci místních venkovanů. Soupis eviduje obyvatele čtyř obcí v celkem 164 číslech popisných,[467] z nichž v 61, tedy zhruba v třetině, přijaly nalezence. V devíti případech se ale „prážata" objevila na jedné adrese u dvou různých pěstounů, protože velká část majitelů usedlostí sdílela střechu nad hlavou s nájemníky či podruhy.

Soupis duší zaznamenává 95 odložených dětí různého věku. Většinou připadalo jedno dítě na pěstounský pár, tři nalezenci v jedné rodině se objevili pouze dvakrát, více dětí pohromadě umístěno nebylo. I tato skutečnost svědčí o tom, že soupis i rejstřík zachycují pouze přítomné děti, protože v regionech s takto rozšířeným pěstounstvím se často objevovaly rodiny, jimiž postupně prošlo podstatně více odložených dětí. Jen jednou bylo dítě umístěno u vlastních příbuzných, konkrétně prarodičů. Nalezenci byli vychováváni i v selských a chalupnických rodinách (11 pěstounů bylo uvedeno se socioprofesní klasifikací sedlák, gruntovník nebo půlník, 10 bylo zařazeno mezi chalupníky), tedy v relativně zajištěné vrstvě venkovského obyvatelstva. Většinou ale tito pěstouni přijali jen jediného nalezence. Dvě děti z ústavu se objevily jen v pěti z těchto rodin a nejednalo se o úplně typické domácnosti. Ovdovělý chalupník Josef Matějček z Bílovic žil pod jednou střechou s vlastní dcerou, dcerou zesnulé manželky, matkou a postiženou sestrou a společně se starali o dvě děti z ústavu. V rodině chalupníka Václava Jírovského v Lipinách se o dva nalezence zřejmě starala hospodářova sestra. Ve dvou případech pěstouni z chalupnické vrstvy neměli vlastní dítě.

Takřka v polovině radošovických případů (33 z celkových 70, tedy 47 %) byli pěstouni uvedeni jako držitelé drobných usedlostí, tedy jako domkáři, někdy ve spojení s výkonem řemesla (většinou textilního) nebo služby (pastýř, hajný). Řada z nich si přivydělávala nejen pěstounstvím, ale také pronajímáním části svého obydlí dalším nájemcům. Téměř čtvrtinu pěstounů představovali podruzi (16, tedy 22,9 %), lidé bez vlastního bydlení, jejichž obvyklým zaměstnáním byla nádenická práce. Povolání bylo uvedeno jen u čtyř z nich (krejčí, švec, hajný, obecní posel). V pěti z šestnácti podružských rodin přijali více než jedno dítě, tři nalezence měli doma pastýř a podruh.

[466] Počty nalezenců v obou seznamech jsou téměř identické, v soupisu duší je jmenovitě zachyceno 95 dětí plus čtyři již dospělí někdejší nalezenci, v rejstříku nalezenců je uvedeno 97 jmen (zmiňovaní dospělí mezi nimi nejsou).

[467] Soupis zahrnuje pouze Radošovice, Lipiny, Slověnice a Bílkovice, ačkoli do farnosti patřily ještě Onšovice.

Zmiňované profese krejčích a obuvníků naznačují spíše domáckou práci pro faktory nebo továrnu, nikoli samostatnou živnost, případně si pěstouni vydělávali nepříliš významnou prací ve službách obce či velkostatku (hajný, pohodný). Ve zmíněných devíti domácnostech se pěstounství věnovala rodina majitele usedlosti i ubytovaní podruzi, což ukazuje, že nutnost si přivydělat byla společná majitelům i nájemcům, jejichž sociální a ekonomická úroveň byla zřejmě velmi srovnatelná. Na jednu pěstounskou rodinu v průměru připadalo 3,3 vlastních potomků, ze soupisu duší ale nelze vždy přesně vyčíst, které děti se ve společné domácnosti mohly setkávat.

Další informace o situaci ve farnosti Radošovice sděluje seznam pražských a vídeňských nalezenců k 1. 1. 1915. Od roku 1909 do konce roku 1913 se narodilo 16 ze zde zaznamenaných odložených dětí, z toho čtyři ve Vídni. Soupis je i přes svůj malý rozsah zajímavý tím, že zachycuje počty všech dětí v dané domácnosti. Tři pěstounské rodiny se objevují dvakrát. Průměrný počet vlastních nedospělých potomků pěstounů je shodný s údajem vypočteným ze soupisu duší, odpovídá 3,3 dítěte. Tři pěstounské rodiny měly mít po dvou malých nalezencích, v jednom případě ve své náhradní rodině zůstal dospělý nalezenec a Beránkovi z Lipin měli kromě vlastních tří potomků ještě dvě malé přijaté děti a jednoho „dospělého nalezence“. Dvě z 16 dětí se posléze vrátily k příbuzným, jednoho chlapce si nechali pěstouni.[468]

Za současného stavu bádání je spíše zajímavostí než analyzovatelným faktem, že označení „práže“ bylo v radošovickém soupisu duší doplněno také u čtyř dospělých: tří mužů a jedné ženy. U tří z nich se podařilo za pomoci záznamů o křtech jejich dětí doložit, že se poznámka opravdu týkala jich osobně. Jednalo se o někdejší odchovance pražského ústavu, kteří patrně v regionu vyrostli u svých pěstounů a zůstali zde. Radošovický domkář Leopold Šerdí se narodil patrně roku 1822 a v matričním záznamu o křtu své dcery Anny je uveden jako patentátní invalida, narozený v pražském ústavu nalezenců s číslem 11 976; jeho manželka byla dcera chalupníka. Jejich soused Václav Ledecký byl asi o deset let mladší, podle matriky pražský nalezenec a manžel rovněž chalupnické dcery. Anna Růžičková, narozená 1846, provdaná za ševce Václava Bžocha, podruha v Bílovicích, porodila v roce 1866 dceru Emilii, v jejímž křestním záznamu je uvedena jako „pražský sirotek“.[469] Domkáře Martina Fajerera rovněž z Radošovic se blíže identifikovat nepodařilo. Všichni čtyři „dospělí nalezenci“ se tedy dokázali prosadit v rámci společenské vrstvy, v níž vyrostli. Všichni založili rodiny, muži získali

[468] SOkA Benešov, FÚ Radošovice, seznam nalezenců, neuspořádáno.
[469] SOA Praha, Matriky, FÚ Radošovice, kn. 5, fol. 104 a 125, tamtéž, kn. 11, fol. 41.

samostatné (byť nejnižší možné) postavení v rámci venkovské společnosti, Anna se vdala za řemeslníka. Identita „odloženého dítěte“ je ale minimálně v administrativní rovině nikdy neopustila, nalezinecké číslo sloužilo k jejich identifikaci i v dospělosti, nemluvě o nelichotivém označení „práže“, kterým je ještě jako dospělé počastoval autor soupisu duší. Zmínku zaslouží fakt, že Václav Ledecký kromě tří vlastních dětí vychovával i nalezenku Věnceslavu Jiráskovou, narozenou roku 1866, která musela u svých pěstounů pobývat ještě na prahu dospělosti, neboť je na počátku osmdesátých let zachycena soupisem duší.

Vídeňský nalezinec postupně zdokonalil evidenci pěstounské péče zavedením složky nazvané „Findelbogen“ vedené pro každou pěstounskou rodinu. Po nezbytných identifikačních údajích pěstounů následovala tabulka, do níž byly postupně zaznamenávány údaje o dětech, které přijali do pěstounské péče. Ve větším počtu se dochovaly ve farnostech Dražice, Hroby a Šebířov v dnešním táborském kraji a mohou dobře posloužit pro rekonstrukci obrazu pěstounské péče v regionu (tabulka 9).[470] Necelá stovka dochovaných dokumentů samozřejmě odráží jen „vídeňskou“ část nalezinecké péče, protože pro pražský nalezinec podobné dokumenty zřejmě zakládány nebyly. Děti z pražského nalezince často pobývaly zejména v Dražicích, zatímco v Hrobech a Šebířově byl jejich podíl zřejmě výrazně nižší.[471] Ve farnostech Hroby a Šebířov pokrývají dochované složky srovnatelné, asi dvacetileté období, pro farnost Dražice se dochovaly pro dvaatřicet let; celkově vzorek pokrývá poslední třetinu 19. a počátek 20. století.

Nejméně pěstounských rodin orientovaných na vídeňský nalezinec bylo zachyceno ve farnosti Hroby, kam bylo během 23 let umístěno 29 dětí. Nalezenci putovali celkem do 16 rodin, z nichž zhruba polovina přijala pouze jediného nalezence. Průměrný počet dětí vychovaných v jedné domácnosti zvýšily čtyři rodiny, které si postupně vzaly tři nebo čtyři děti. V průměru jen o něco málo častěji přicházeli vídeňští nalezenci do Dražic, kde se ale často potkali s dětmi odloženými v Praze. Nejintenzivněji docházelo k přijímání dětí z vídeňského nalezince v nejméně lidnaté farnosti Šebířov, kde bylo zachyceno 145 dětí během 21 let, do okrsku tedy přicházelo průměrně sedm dětí ročně.

[470] SOkA Tábor, FÚ Dražice, inv. č. 72, kar. 6; tamtéž, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar. 5; tamtéž, FÚ Šebířov.
[471] Farnost Dražice byla jedním z regionů, kam byly koncem 19. století přijímány děti z obou nalezinců. Farnost Hroby se jednoznačně orientovala na nalezence z Vídně, zpráv o dětech narozených v Praze je v dochovaném aktovém materiálu jen velice málo, ale soupis nalezenců, který by informaci upřesnil, chybí. Ve farnosti Šebířov se bohužel rovněž nedochoval soupis nalezenců, nicméně přejímání dětí z pražského nalezince je doloženo korespondencí a dalšími jednotlivými dokumenty.

Tabulka 9. Osobní složky pěstounů pracujících pro vídeňský nalezinec ve farnostech Dražice, Hroby a Šebířov (okres Tábor)

Ukazatel		Farnost		
		Dražice	Hroby	Šebířov
Období dochovanosti složek		1872–1903	1867–1889	1889–1909
Počet obyvatel podle sčítání lidu roku 1900		2144	2596	1585
Počet pěstounských rodin		28	16	55
Z toho samostatných pěstounek		2	2	2
Počet přijatých dětí		43	29	145
Průměrný počet dětí na rodinu		1,54	1,81	2,64
Rodin s 1 nalezencem	počet	18	9	24
Rodin s 2 nalezenci	počet	7	3	10
	časový horizont (let)	prům. 2,9	prům. 4	prům. 1,8
Rodin s 3 nalezenci	počet	1	2	3
	časový horizont (let)	5	3; 9	prům. 4,3
Rodin s 4 nalezenci	počet	2	2	6
	časový horizont (let)	2; 13	4; 5	10,2
Rodin s 5 nalezenci	počet			4
	časový horizont (let)			prům. 6
Rodin s 6 nalezenci	počet			8
	časový horizont (let)			prům. 9,1

Poznámka: U skupin, kde byly jen 2 rodiny s daným počtem dětí, jsou uvedena časová rozmezí mezi prvním a posledním přijatým dítětem a oddělena středníkem.
Zdroj: SOkA Tábor, FÚ Dražice, inv. č. 72, kar. 6; tamtéž, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar. 5; tamtéž, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar. 10.

Nejzajímavějším údajem, který lze z „Findelbogen“ vyčíst, je podíl pěstounů s větším počtem nalezenců a časový horizont, v němž se dětí postupně ujímali. V Dražicích a Hrobech složka nadpoloviční většiny pěstounek obsahovala jen první a jediný záznam o přijetí dítěte z vídeňského nalezince. Žen, které si z ústavu na Alser Straße přinesly více než dvě děti, byla v případě Dražic asi desetina, v hrobské farnosti se jednalo o čtyři pěstounské rodiny ze šestnácti. V Šebířově dvě pětiny rodin přijaly tři a více nalezenců, osm pěstounek se u bran ústavu objevilo dokonce šestkrát, lze tedy říci, že pěstounství se pro ně stalo svým způsobem povoláním a cesta do nalezince následovala prakticky po každém porodu. Vysoký zájem o nalezence v Šebířově, a především přítomnost několika rodin vracejících se do nalezince opakovaně, mohl být jedním

z ukazatelů ekonomických problémů regionu, jejichž nepřímým důkazem by mohl být i klesající počet obyvatel farnosti, který se od roku 1880 snížil z 1 790 na 1 585.[472]

Vzhledem k relativně vysokým příspěvkům, které vídeňský nalezinec vyplácel, se v jeho spádových oblastech mohly některé ženy záhy začít etablovat jako profesionální pěstounky, což postupně směřovalo k vzniku pěstounských kolonií. V oblastech, které tíhly spíše k Praze, zřejmě nebylo vychovávání vyššího počtu nalezenců v jedné rodině tak obvyklé, i když i zde se objevovaly lokality a rodiny, pro které bylo pěstounství nikoli přivýdělkem, ale stabilním způsobem obživy. Seznam z Keblova (okres Benešov) z počátku 20. století, který možná sloužil jako koncept pro přípravu žádostí o přidělení nalezence, možná jako soupis „zasloužilých pěstounů“, představuje sedm manželských párů, všechny s větším počtem vychovaných nalezenců: Hofmanovi a Kamarytovi ze Sedlice přijali po šesti dětech, Antonín a Marie Jančíkovi ze Sedmpan se v letech 1890–1909 vypravili do nalezince čtrnáctkrát. Ve všech těchto pěstounských rodinách byla běžná úmrtí svěřených dětí: z celkem 58 nalezenců 33 v pěstounské péči zemřelo, tedy více než polovina, přesto ty samé domácnosti získávaly znovu a znovu svolení přijmout další dítě.[473]

[472] Retrospektivní lexikon obcí.
[473] SOkA Benešov, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2, vložené listy.

Mapa 2. Zemské nalezince a vybrané farnosti s intenzivní pěstounskou péčí v Čechách

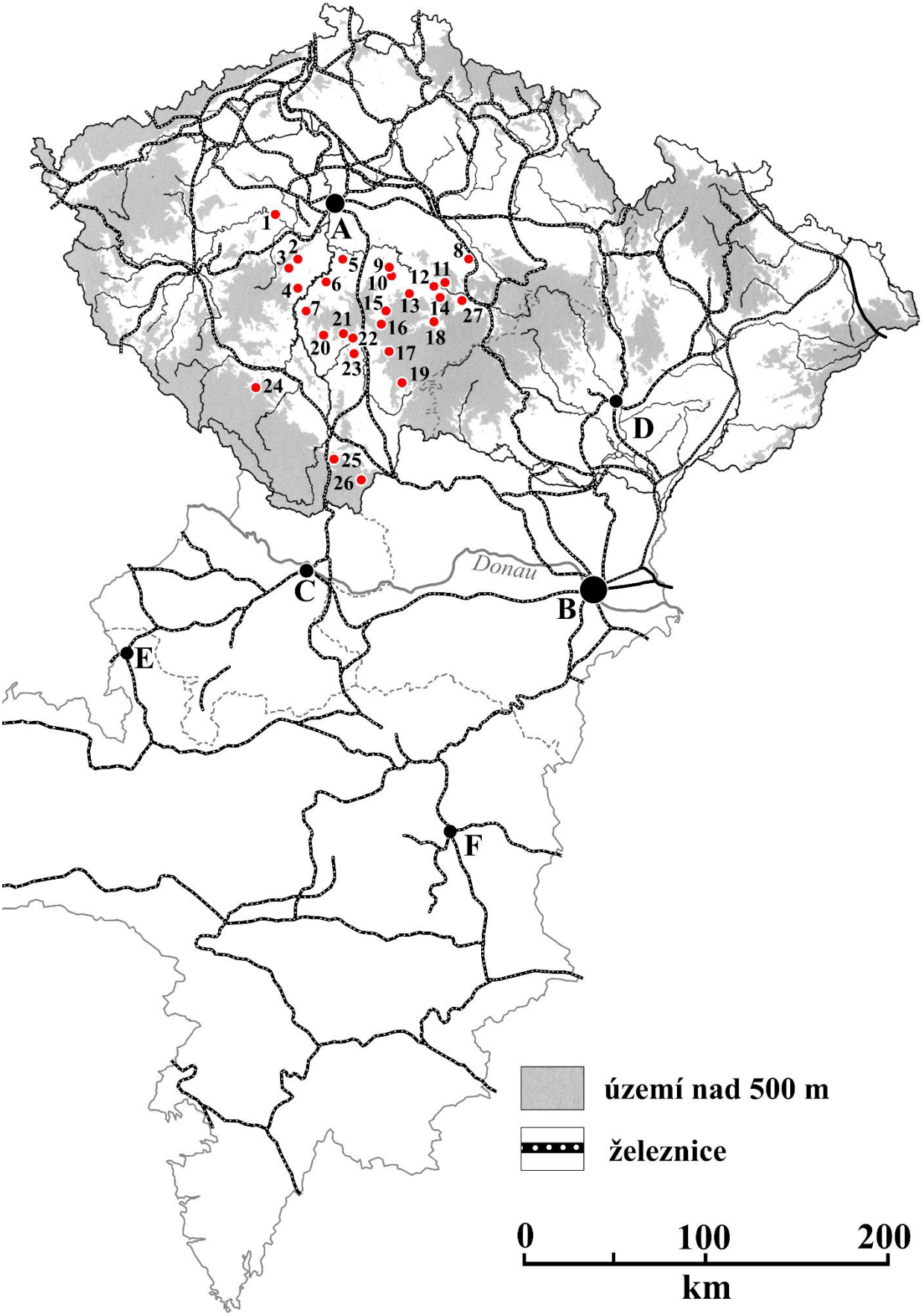

Vysvětlivky k Mapě 2:

A. Praha
B. Vídeň
C. Linec
D. Brno
E. Salzburk
F. Štýrský Hradec

1. Nižbor
2. Dobříš
3. Pičín
4. Dolní Hbity
5. Netvořice
6. Chlum, obec Nalžovice, okr. Příbram
7. Lašovice, obec Kovářov, okr. Písek
8. Golčův Jeníkov
9. Radošovice u Vlašimi, okr. Benešov
10. Domašín u Vlašimi, okr. Benešov
11. Ledeč nad Sázavou
12. Hněvkovice, okr. Havlíčkův Brod
13. Borovnice u Čechtic
14. Zahrádka
15. Šebířov
16. Mladá Vožice
17. Hroby u Tábora
18. Želiv
19. Kostelní Radouň
20. Milevsko
21. Jistebnice
22. Dražice
23. Malšice
24. Hoštice
25. Svatý Jan nad Malší
26. Dobrá Voda u Nových Hradů
27. Lipnice nad Sázavou

Železniční síť zakreslena na základě mapy *Eisenbahnkarte Oesterreich-Ungarn*, 1871, https://amo.ostrava.cz/vystavy-2/vystavy/vystava-mapy-v-promenach-casu/zeleznicni-mapa-rakouska-uherska-1871/ (15. 9. 2026).
Autor mapy: Peter Woodman Rough

VII. Pěstounská péče

Během necelých sto třiceti let existence státem organizované nalezinecké péče v Rakousku se neustále zvyšoval důraz na její efektivitu, tedy především přežití co největšího počtu odložených dětí. Pozornost se stále více soustředila také na jejich zdraví a připravenost pro řádnou samostatnou existenci. S tím samozřejmě souvisel tlak na všechny osoby a instituce zapojené do pěstounské péče, ať se již jednalo o pěstouny samotné nebo o ty, kteří je měli kontrolovat, tedy faráře, obecní představené a lékaře přítomné přímo na místě, a úředníky nalezince pověřované dohledem jak nad samotnými rodinami, tak nad ostatními „dozorčími orgány".

Spolupráci kněží, obecních představitelů a zdravotního dozoru v obcích i každodenní realitu pěstounské péče unikátně odráží brněnský soubor výkazů hromadně vyplněných koncem roku 1878, tedy v době, kdy už nalezinec nové chovance nepřijímal a péče o odložené děti pouze „dobíhala". Předepsané formuláře i s jmennými soupisy dětí narozených v porodnicích v Brně a Olomouci byly zaslány do farností s příkazem vykonat zevrubnou kontrolu dětí umístěných v tamní pěstounské péči a podat zprávu o jejich zdraví a úrovni péče.[474] Vyplněné archy ukázaly například nedostupnost lékařské péče v některých regionech, kde obhlídku dětí spolu s farářem a obecním představeným vykonala porodní bába, jako například v Cetechovicích na Kroměřížsku, nebo v Svatoslavi (dnes okres Brno-venkov). Naznačeny jsou i konflikty faráře s obcí (Pržno u Valašského Meziříčí), jinde naopak pravidelná spolupráce při prověřování stavu nalezenců (Sulíkov u Boskovic na Blanensku, Deblín či Olší u Brna).

I přes snahu moravského zemského výboru získat z farností detailní a porovnatelné informace, se kvalita vypracovaných odpovědí diametrálně lišila. Většinou byl popis kondice a životních podmínek dětí odbyt stereotypní poznámkou, že vše je v pořádku, jinde kontrola provedla důkladné, individuální záznamy (například ve farnosti Holice u Olomouce). „Vizitkou" faráře i dalších autorit ovšem byla především schopnost nalezence ve farnosti najít a identifikovat. Z 1 403 dětí zaznamenaných ve sběrných arších bylo 124 již po smrti,[475] řada dalších se se svými pěstouny legálně přestěhovala jinam, nebo byla přeložena do jiné rodiny. V případě asi tří desítek dětí je

[474] MZA, ZV Brno, sign. P6, kar. 6742.
[475] Údaj nezachycuje úmrtnost nalezenců umístěných do pěstounské péče, není totiž zřejmé, z jakých dat příprava formulářů vycházela.

uvedeno, že není známo, kde jsou, nebo že se u pěstounů nenacházejí, případně byly předány jinam bez vědomí úřadů. Alarmující pak byla situace ve farnosti Bohdalov, kde více než polovina (37 z 62) umístěných nalezenců pobývala na základě zfalšovaného vysvědčení vydaného obvykle na nepravdivě uvedená jména starosty okolních obcí.

Význam pramene spočívá v jeho rozsahu, standardizovaném zpracování a především vzniku k jedinému datu, může tedy ukázat různé pohledy na nalezineckou péči na venkově v jediném okamžiku. Pražský nalezinec bohužel podobnou plošnou akci neinicioval, nebo se o ní alespoň nenašly zprávy, nezbývá tedy, než se spokojit s dílčími prameny regionálního charakteru.

VII. 1. Pěstounské rodiny

Pro předání dítěte z nalezince do pěstounské péče musela rodina doložit tři základní podmínky: dobrý zdravotní stav pěstounky, majetkové a hospodářské zázemí a morální způsobilost. Všechny tři aspekty měly být povinně zohledněny ve vysvědčeních vydávaných farními, respektive farními a obecními úřady. Vysvědčení byla požadována v obdobné formě všemi zemskými nalezinci a některá z nich uvádějí konkrétní ústav, pro který byla určena, většinou ale adresa chybí. V prostudovaných archivech farností jich bylo zatím nalezeno 92, z toho 26 vydaly světské úřady, ostatních 66 se dochovalo ve formě konceptů pošty odeslané z farního úřadu. Bezmála polovina těchto písemností je uložena v archivu jihočeské farnosti Kovářov (okres Písek, 39 dokumentů), relativně početné jsou i soubory z Keblova (okres Benešov) a Malšic (okres Tábor), kde se dochovalo 12, respektive 8 vysvědčení. Časově pokrývají dlouhé období 1840–1907, 42 z nich pochází z šedesátých let. Prostorové a chronologické zařazení zkoumaných vysvědčení však není ničím signifikantní, odráží náhodné dochování jednotlivých písemností v rámci farních archivů.[476] Sedm pěstounských rodin se ve zkoumaném souboru objevuje opakovaně, protože doklad stvrzující možnost přijmout nalezence musel být vystaven vždy znovu.

Bezesporu zajímavý je ovšem obsah vysvědčení, která ukazují naplnění výše zmiňovaných podmínek pro umístění dítěte a také jejich chápání ze strany všech zúčastněných. Materiální předpoklady výchovy cizího dítěte reprezentovalo vlastnictví nebo alespoň stabilní nájem obydlí a příjem pěstounů. Ve vesnických regionech, odkud pochází většina žádostí, bydlení většinou představoval vlastní domek a obživu polnosti; z jiných pramenů je zřejmé, že k přidělení dítěte postačil i byt a příjem z řemesla či dělnické práce.

Prostudovaná vysvědčení uvádějí povolání či socioprofesní zařazení u 57 pěstounských domácností.[477] Z poměrně pestrých údajů vyplývá dosti homogenní obraz nižších venkovských vrstev, majitelů drobných usedlostí, jejichž hospodářské zázemí poskytovalo část obživy, ale rozhodně nepostačovalo k zajištění celé rodiny, jejíž

[476] SOkA Benešov, DÚ Dolní Kralovice, balík II, kn. 1; tamtéž, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2, vložené listy, neuspořádáno; SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice: inv. č. 28, kar 2; tamtéž, FÚ Olešnice, inv. č. 80, kar. 7; tamtéž, FÚ Štěpánovice, inv. č. 112, kar. 2; SOkA Český Krumlov, FÚ Dolní Dvořiště, poř. č. 287, kar. 6; tamtéž, FÚ Rožmberk nad Vltavou, inv. č. 114, kar. 3; SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9; tamtéž, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3; SOkA Příbram, FÚ Krásná Hora, seznam nalezenců, vložené listy, neuspořádáno; SOkA Tábor, DÚ Bechyně, inv. č. 125, kar. 11; tamtéž, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar 5; tamtéž, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar 4; tamtéž, FÚ Malšice, inv. č. 64, kar. 7; tamtéž, FÚ Nová Ves u Mladé Vožice, inv. č. 8, kn. 8; tamtéž, FÚ Nedvědice, inv. č. 53, kar 5; tamtéž, FÚ Opařany, inv. č. 130, kar. 3.

[477] Vícečetné záznamy týkající se jedné rodiny nebyly v tomto případě započítány.

příjem byl z větší či menší části doplňován výkonem řemeslnické profese, nádenictvím, domáckou rukodělnou výrobou – a výchovou nalezenců za plat. Většina dochovaných vysvědčení pracovala s tradičními „zemědělskými" kategoriemi, rozlišujícími venkovské obyvatelstvo na základě rozlohy obhospodařované půdy.

Největší skupina žadatelů o přidělení dítěte z ústavu proto nesla označení domkář, případně domkářka (27 rodin, 47 %), tedy držitel menšího obydlí, k němuž mohla patřit malá výměra půdy. V čele šesti dalších domkářských domácností stál muž vykonávající řemeslo, obvykle textilní. Větší hospodářské zázemí, které již mohlo pokrýt většinu potřeb rodiny, se předpokládalo u chalupnických usedlostí, jejichž majitelé se ve zkoumaném vzorku objevili jen třikrát (5,3 %). V dalších třech případech vysvědčení naznačovalo příslušnost k bohatší vrstvě venkovské společnosti. V případě Františka a Evy Pachlerových, majitelů domu a hospodářství, kterým vystavil vysvědčení farář z Dolního Dvořiště (okres Český Krumlov) v dubnu 1853, byla pravděpodobně důvodem žádosti o dítě z lineckého nalezince bezdětnost páru.[478] Proč ale dvě děti z ústavu vychovávali v údajně selské rodině Trefilových v Chotovinách nebo proč o přidělení nalezence usilovali manželé Houskovi z kovářovské farnosti, kteří měli „svůj vlastní selský statek" a tři děti, není zřejmé, možná rodina hledala přivýdělek jako východisko z aktuálně zhoršené finanční situace.[479] Důvody pro vychovávání dítěte z nalezince nejsou zřejmé ani u padesátileté manželky „měšťana a hřebíkáře" z Rožmberku nad Vltavou, která byla jedinou reprezentantkou měšťanské společnosti.[480]

Ostatní řemesla zmíněná v souboru vysvědčení lze označit za typicky venkovská, kromě čtyř kovářů měly převahu textilní profese, ať už byly zmíněny samostatně, nebo spolu se zařazením mezi domkáře. Za povoláními jako tkadlec, krejčí, švec je ale třeba vidět spíše než tradiční živnost cílenou na jednotlivého zákazníka domáckou produkci pro faktory, která v 19. století představovala typický zdroj obživy chudých vrstev venkovského obyvatelstva. Domácké přadláctví a tkalcovství po přesunu většiny výroby tohoto typu do továren nahradilo domácké šití konfekce či armádních zakázek. Dělnická profese byla zmíněna u čtyř žadatelů o pěstounství v středočeském Keblově, na Příbramsku žádala o nalezence jedna hornická rodina a jedna vdova po havířovi. Dvě vysvědčení, dlužno říci zamítavá, se týkala představitelek nádenické vrstvy venkovské

[478] SOkA Český Krumlov, FÚ Dolní Dvořiště, poř. č. 287, ref. č. 3/4/1, kar 6.
[479] SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4; SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9.
[480] SOkA Český Krumlov, FÚ Rožmberk nad Vltavou, inv. č. 114, kar. 3.

společnosti: žádost o přidělení nalezence byla zamítnuta ovdovělé podruhyni a manželce nádeníka, u níž se k nejistému výdělku zjevně přidružovaly další sociální problémy.

Tabulka 10. Socioprofesní zařazení pěstounských rodin na základě vysvědčení pro přijetí nalezence z jižních a středních Čech

Socioprofesní prostředí		Počet pěstounských rodin	Specifikace
Podle velikosti usedlosti	měšťanské	1	měšťan a hřebíkář
	selské	3	gruntovník, majitel domu a hospodářství, selská dcera
	chalupnické	3	–
	domkářské	27	z toho 2 vdovy – domkářky
	domkářské s výkonem řemesla	6	3x krejčí, 2x tkadlec, 1x truhlář
Podle profesního zaměření	řemeslnické	9	1x krejčí, 1x tkadlec, 1x švec, 4x kovář, 1x tesař, 1x sklenář
	dělnické	6	4x dělník, 1x horník, 1x vdova po horníkovi na penzi
	nádenické	2	1x nádeník, 1x podruhyně

Zdroj: SOkA Benešov, DÚ Dolní Kralovice, balík II, kn. 1; tamtéž, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2, vložené listy; SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice: inv. č. 28, kar 2; tamtéž, FÚ Olešnice, inv. č. 80, kar. 7; tamtéž, FÚ Štěpánovice, inv. č. 112, kar. 2; SOkA Český Krumlov, FÚ Dolní Dvořiště, poř. č. 287, kar. 6; tamtéž, FÚ Rožmberk nad Vltavou, inv. č. 114, kar. 3; SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9; tamtéž, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3; SOkA Příbram, FÚ Krásná Hora, seznam nalezenců 1833–1905, vložené listy, neuspořádáno; SOkA Tábor, DÚ Bechyně, inv. č. 125, kar. 11; tamtéž, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar. 5; tamtéž, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4; tamtéž, FÚ Malšice, inv. č. 64, kar. 7; tamtéž, FÚ Nová Ves u Mladé Vožice, inv. č. 8, kn. 8; tamtéž, FÚ Nedvědice, inv. č. 53, kar. 5; tamtéž, FÚ Opařany, inv. č. 130, kar. 3.

V 47 vysvědčeních byla uvedena výměra polností, které žadatelé o pěstounství obdělávali. Většinou jim pole nepatřila, za vlastníky obhospodařované půdy bylo výslovně označeno jen pět z nich, 18 vysvědčení zmiňuje pouze propachtované nebo pronajaté pole. Další dokumenty uvádějí pouze výměru pozemků, kterou je ovšem obtížné porovnávat, protože je i po zavedení metrické soustavy v sedmdesátých letech 19. století udávána v tradičních stryších nebo „mírách“ polí. V každém případě uváděné

hodnoty až na dvě výjimky ukazují skrovné zemědělské zázemí žadatelů.[481] Průměrná rozloha, kterou obhospodařovali žadatelé o pěstounství, činila 8,9 strychů, více však vypovídá medián vypočítaný na 6 strychů (tedy asi 1,7 ha), protože průměr ovlivňují chalupníci Klusovi z Keblova se 40 strychy a Rybákovi ze Štěpánovic, kteří měli již dosti slušné hospodářství o 90 stryších, tedy skoro 12 hektarech.[482] Výměra, kterou měly k dispozici tři pětiny žadatelů (28 z 47), nepřekročila 10 strychů. Případy, kdy se zmínka o půdě v žádosti neobjevila, zřejmě většinou naznačují, že žadatelé o pěstounství skutečně žádnou nedrželi. Zajištěné hospodářské zázemí bylo jednou ze základních podmínek přidělení dítěte, lze tedy předpokládat, že by budoucí pěstouni tuto informaci faráři vyřizujícímu vysvědčení pro nalezinec poskytli.

V případě analýzy rozlohy obhospodařované půdy byly zkoumány nikoli konkrétní pěstounské rodiny, ale jednotlivé žádosti, včetně opakovaných. Ukázalo se totiž, že zatímco socioprofesní zařazení žadatelů zůstávalo víceméně stejné, výměra polností, na kterou se mohla rodina spolehnout, se dosti často měnila, zejména v případě pronajímaných pozemků. U pěti rodin bylo možné na základě postupně vydávaných vysvědčení sledovat postupný vývoj jejich hospodářského zázemí. Ve dvou případech výměra polností během doby zakolísala nebo jen mírně klesla, u dvou rodin ale došlo k prokazatelnému výraznému zmenšení rozlohy obdělávané půdy. Jan a Josefa Podliský z Předbořic v kovářovské farnosti (okres Písek) žádali o nalezence dvakrát, v letech 1864 a 1868, a zatímco jejich první vysvědčení udávalo 14 „měr“ pronajatých polí, druhé již zmiňovalo jen osm. Do rodiny přitom kromě dalšího nalezence přibyly dvě vlastní děti.[483] Rampákovi z nedalekého Radvánova, kteří žádali třikrát během let 1863 až 1873, napoprvé uváděli, že hospodaří na 6 stryších najatých polí a mají dvě krávy k uživení dvou potomků. O deset let později již obhospodařovali jen 3 strychy polností a chovali pouze jednu krávu, což mohlo rodině se šesti vlastními dětmi jen těžko stačit. Údaje z vysvědčení pro nalezinec samozřejmě nemusí být přesné, rozhodně se nejedná o nejvhodnější pramen pro studium pozemkové držby, ale je možné, že úbytek obhospodařovaných polností nasvědčoval finančním problémům rodiny a žádost o nalezence mohla být jedním ze způsobů jejich řešení. Tato interpretace by přicházela

[481] Pro následující výpočet bylo předpokládáno, že při vystavování vysvědčení pro pěstouny bylo počítáno spíše se strychy/korci, v nichž byla udávána například katastrální rozloha pozemků. 1 korec = 2877,32 m², užity mohly být ale i menší měřice, kdy 1 měřice = 1 918,21 m².
[482] SOkA Benešov, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2, neuspořádáno; SOkA České Budějovice, FÚ Štěpánovice, inv. č. 112, kar. 2.
[483] SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9.

v úvahu zejména v případě Rampákových, kteří se k pěstounské péči v roce 1871 zřejmě vrátili po osmileté prodlevě. Josef a Marie Pekárkovi v Radešíně naopak v letech 1868 a 1870, mezi prvním a druhým zaznamenaným nalezencem, svůj pacht polností rozšířili.

V případě venkovských pěstounů se kladl velký důraz na vlastnictví krávy, tedy možnosti poskytnout osvojenému dítěti mléko. Podobně jako u polností lze předpokládat, že rodina, která usilovala o získání nalezence do péče, se při vyřizování doporučení o chovu dobytka zmínila, aby podpořila oprávněnost své žádosti. Přesto byl chov krávy uveden jen v 17 případech z celkových 57 rodin, z toho desetkrát měla rodina k dispozici dva kusy skotu a jedna vdova koupi dobytčete teprve plánovala. Koza nebyla zmíněna ani jednou, přestože ve výživě chudších domácností by mohla hrát významnou úlohu.

Vysvědčení pro přijetí dítěte z nalezince zahrnovala i otázku bydlení, která byla nejčastěji shrnuta již v socioprofesním označení pěstounů, kdy pojmy jako domkář nebo chalupník odkazovaly na držbu menšího domu. Přesto řada dokumentů podtrhovala skutečnost, že nemovitost je ve vlastnictví žadatelů. Důležitá nebyla jen sociální stabilita bydlení, ale také jeho zdravotní a hygienické aspekty. Škachovi v Bukovanech měli vlastní chalupu, která jim poskytovala „světlé a suché obydlí“, bydlení domkářů Klímových a Kofroňových z Kovářova, jež žádali o nalezence shodně v roce 1865, bylo charakterizováno jako „vlastní, nově vystavěný byt“.[484]

Otázku budoucího zdraví nalezence reprezentovala především schopnost pěstounky kojit, klíčová pro přidělení co nejmladšího, a tedy výnosnějšího dítěte. Z tohoto důvodu měli faráři na základě matriky doplnit datum posledního porodu pěstounky. Pokud od posledního slehnutí uplynulo více než šest měsíců, mohla se žadatelka do nalezince vypravit také, ale musela počítat s tím, že jí může být přiděleno starší dítě. Zdá se, že toto pravidlo bylo striktně dodržováno pouze, když měl nalezinec k dispozici dostatek žadatelek o pěstounství, v případě přetlaku v ústavu zřejmě tamní zaměstnanci uměli přimhouřit oko.

Svědomitě byl údaj o posledním porodu doplněn u 33 vysvědčení, která byla zároveň přesně datována. Vyplývá z nich, že průměrný věk nejmladších biologických potomků žadatelů o pěstounství byl čtyři dokončené měsíce, přesnější je ale medián ukazující na tři dokončené měsíce od posledního porodu pěstounky. Sedm žen navštívilo nalezinec dříve, než uplynuly dva měsíce od chvíle, kdy naposledy porodily. Sedmnáct dalších stihlo do ústavu doputovat, než bylo jejich nejmladšímu potomkovi půl roku,

[484] Všechny tři uvedené případy (Předbořice, Radešín, Radvánov) spadají do farnosti Kovářov. Tamtéž.

devět žen se ale na cestu vypravilo později, z toho dvě až když jejich dětem bylo 15, respektive 17 měsíců.

Sedm žádostí vysloveně uvádí, že se pěstounka do nalezince chtěla vypravit bezprostředně poté, co její nejmladší dítě zemřelo. Mohla tedy plně využít svého mateřského mléka pro odloženého kojence a lze uvažovat také o tom, že k přijetí cizího dítěte měla i emoční pohnutky. Příkladem mohou být manželé Fořtovi z Kovářova, rodiče šesti dětí, kteří získali vysvědčení na svého prvního nalezence 4. května 1862, čtyři dny po smrti své nejmladší, dvoutýdenní dcerky. Josef a Anna Dvořákovi ze sousední vsi Březí poprvé požádali o nalezence 6. října téhož roku poté, co jejich vlastní syn odešel bezprostředně po porodu o tři týdny dříve. O tři roky později došlo v téže rodině k dalšímu nešťastnému porodu a opět asi v polovině matčina šestinedělí manželé požádali o přidělení nalezence. V tomto případě se dochovaly dva koncepty vysvědčení, v obou byl zmíněn starší nalezenec Václav Turpis, který měl mít u Dvořáků velmi dobré podmínky („bedlivě ho pěstují“, pěstoun ho „hlídá jako svý vlastní“), jeden z přípisů ale zmiňuje, že jej pěstouni zamýšleli odvést zpět do pražského nalezince. Žádost manželů Dvořákových o přidělení dalšího nalezence byla schválena obcí i farářem. Zda a na základě jakého zdůvodnění jim bylo povoleno vrátit tříletého Václava, není známo – chlapec totiž o měsíc později zemřel na záškrt.[485]

V necelé třetině případů nebyl vlastní počet potomků žadatelů specifikován, uveden je v celkem 62 žádostech. Beletristické práce dobových filantropů vykreslují jako ideální pěstouny bezdětné manžele, kteří se láskyplně ujímají opuštěného dítěte.[486] Ve vysvědčeních pro přidělení dítěte do péče se případ, kdy bezdětný pár žádal nalezinec o odrostlejší batole, které již nebylo nutné kojit, objevil jen pětkrát. Příklady bezdětných párů, které usilovaly o přijetí nalezence snad proto, aby naplnily svou touhu po dítěti, jsou tedy vzácné. Zmínit lze již uvedený případ Pachlerových z farnosti Dolní Dvořiště.[487] V roce 1860 se bezdětní manželé Dvořákovi ze Štěpánovic u Českých Budějovic rozhodli převzít nalezence, který byl dosud u jejich sousedů, ujímali se tedy dítěte, které již znali.[488] Podobně se zachovali Škachovi z Bukovan v kovářovské farnosti, kteří nejprve „z dobré vůle a s dorozuměním farních úřadů“ převzali nalezenku Annu Matouškovou

[485] Tamtéž.
[486] R. J. KRONBAUER, *Z posledních stanic II*, s. 115–178.
[487] SOkA Český Krumlov, FÚ Dolní Dvořiště, poř. č. 287, ref. č. 3/4/1, kar 6.
[488] SOkA České Budějovice, FÚ Štěpánovice, inv. č. 112, kar. 2.

narozenou v roce 1855, která byla původně umístěna u jiných pěstounů v téže farnosti, a roku 1862 si požádali o další dítě z pražského ústavu.[489]

Odrostlejší děti také směřovaly do domácností ovdovělých žen, pro něž bylo vydáno celkem pět vysvědčení. Důležitá byla samozřejmě mravní zachovalost dotyčné ženy a představa, z čeho bude nalezence živit. Devětačtyřicetiletá Anna Řezáčová z Bukovan, „ve svém chování bez hany", měla v roce 1855 vlastní domek, krávu, tři korce polí a po manželovi, který byl havířem v Příbrami, ještě roční provizi 20 zl.[490] Podobně Barbora Tatoušková ze Zhoře držela 5 měr pole, dvě husy a krávu a roku 1890 získala vysvědčení, že „je tak spolehlivá, že se jí dítko z ústavu nalezenců svěřiti může".[491]

Patrně neúspěšnou žadatelkou byla naopak v roce 1868 podruhyně Rosina Vojtová z Bukové, o níž místní starosta napsal faráři, že „má své děti ještě tuze mladé, jsem toho mínění, aby se jí prozatím vysvědčení nedalo".[492] Odmítnutí čekalo také na jediného vdovce v celém souboru. Dělník Antonín Jechovec z Keblova žil s třemi vlastními dětmi a uváděl, že spolu se zesnulou manželkou měl v péči tři nalezence, z nichž dva zemřeli. Není jasné, zda stál o přidělení dalšího, nebo jen usiloval o to, aby mu bylo ponecháno v péči dítě, jehož se ujal ještě se ženou, každopádně žádost byla zamítnuta.[493] Naprostou výjimkou bylo vysvědčení pro třiadvacetiletou Marii Trefilovou z Chotovin, která péči o dva nalezence převzala po své zemřelé matce. Roku 1907 farní úřad doporučil, aby u ní byly děti ponechány, protože jako svobodná selská dcera prý neměla jiné povinnosti než domácnost a obě děvčátka u ní byla „v úplném pořádku".[494]

Za povšimnutí stojí skutečnost, že dvanáct žen[495] si trouflo přibrat nalezence hned k svému prvnímu či jedinému přeživšímu dítěti. Domkářce Kateřině Kadlečkové ze Sedmpan bylo vysvědčení vystaveno v červenci 1899 v době, kdy jí bylo 21 let a jejímu dítěti necelé dva měsíce. Josefě Podliskové z Předbořic bylo roku 1864, když poprvé porodila a požádala o nalezence, 24 let, Marie Pekárková z nedalekého Radešína zahájila kariéru pěstounky roku 1867 v sedmadvaceti,[496] stejně jako roku 1900 Františka Vojáčková z Mladé Vožice.[497] Tyto ženy měly jen minimální mateřské zkušenosti. Během

[489] SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9.
[490] SOkA Příbram, FÚ Chraštice, seznam nalezenců, neuspořádáno.
[491] Tamtéž, FÚ Krásná Hora, seznam nalezenců, neuspořádáno.
[492] SOkA České Budějovice, FÚ Olešnice, inv. č. 80, kar. 7.
[493] SOkA Benešov, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2, vložené listy, neuspořádáno.
[494] SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.
[495] Jediné vlastní dítě je v souboru vysvědčení uvedeno 13krát, ale jednou se jedná o již dospělou dceru v rodině žádající o staršího nalezence. Je možné, že právě 29letá Anna měla být pečovatelkou přijatého nalezence, protože jméno její matky není ve vysvědčení uvedeno.
[496] SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9.
[497] SOkA Tábor, DÚ Mladá Vožice, inv. č. 41–42, kn. 41–42.

svého mládí se pravděpodobně staraly o mladší sourozence nebo, pokud byly ve službě, pomáhaly s dětmi svých zaměstnavatelek, nemohly ale plně odhadnout, jaké nároky na ně bude mít souběžná péče o dvě prakticky stejně staré děti, které byly (nebo měly být) obě závislé na jejich mateřském mléku. Ani pro faráře vydávající vysvědčení, ani pro úředníky nalezince však tato nezkušenost nepředstavovala překážku, možná pro ně bylo mládí pěstounky naopak příslibem, že bude mít dostatek sil.

Problémem ale nebyl ani vyšší počet dětí v rodině, pokud byli rodiče schopni své potomky uživit. Průměrný počet žijících dětí v 62 domácnostech zkoumaných na základě žádostí o přidělení nalezence činil 2,5 dítěte, medián udává nižší hodnotu 2.[498] Nejčastěji v domácnostech pobývali dva až tři biologičtí potomci pěstounů, ve více než desetině žádostí se ale mluvilo o pěti či šesti vlastních dětech. Výsledné údaje ale výrazně ovlivňují vysvědčení vystavená na základě opakovaných žádostí sedmi rodin, v nichž postupem času počet dětí narůstal.

Z asi poloviny zkoumaných vysvědčení nevyplynulo, zda už pěstouni o nějaké nalezence pečovali, ačkoli i tento údaj měl být pravidelně uváděn. Osmnáct rodin bylo zachyceno pouze v situaci, kdy o dítě z ústavu žádaly poprvé, 27 vysvědčení ale uvádělo předchozí zkušenost s nalezineckou péčí. V čtrnácti případech pěstouni při sepisování aktuální žádosti udávali, že dosud měli v péči jediného nalezence, osmkrát byli uvedeni dva dříve převzatí nalezenci, dvakrát byly zmíněny tři a třikrát čtyři děti převzaté z ústavu. Vzhledem k tomu, že přidělení nalezence bylo v principu vázáno na narození vlastního potomka, bývalo v takovýchto „profesionálně“ pěstounských rodinách dětí opravdu hodně. Například Olišarovi z Keblova roku 1899 žádali o páté dítě v pořadí, přičemž tou dobou byli rodiči již tří vlastních žijících potomků. Z dětí, které jim byly svěřeny v uplynulých letech, dvě zemřely, jedno bylo řádně odvedeno do ústavu a čtvrté dosud pobývalo u pěstounů. Celkem tři vysvědčení se dochovala pro manžele Osnerovy z Kovářova, kteří v roce 1876 v poslední známé žádosti o dítě z ústavu uvedli, že kromě svých vlastních čtyř dětí již vychovali čtyři nalezence (dochována jsou rovněž jejich předchozí vysvědčení z let 1874 a 1872). Domkáři Josef a Marie Pekárkovi z Radešína v kovářovské farnosti v letech 1868–1879 prokazatelně nechali odeslat pět žádostí o přidělení nalezence, a to pokaždé, když se jim narodilo jejich vlastní dítě.[499]

[498] V pěti případech bylo vysvědčení vystaveno pro bezdětný pár, 13krát pro rodinu s jedním žijícím dítětem, 14krát pro rodinu se dvěma dětmi, 15krát měli pěstouni tři vlastní děti, 8krát čtyři, pětkrát pět a dvakrát šest vlastních potomků.
[499] SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9.

Dva posledně uvedené příklady mají společný ještě jeden rys, a tím jsou nesrovnalosti v počtu přijatých nalezenců v jednotlivých žádostech. Páté vysvědčení Pekárkových uvádí, že jen „dva nalezence po sobě měli“, u Osnerových je chyba buď v první či druhé dochované žádosti, v každém případě jedno z dětí, které přijali, nebylo uvedeno v bezprostředně navazujícím vysvědčení. Je otázkou, zda šlo o omyl nebo přehlédnutí faráře, jenž při sestavování vysvědčení vycházel z vlastní nedokonalé evidence a uvedl jen nalezence, které si bezprostředně pamatoval. Mohl také uvést z dnešního pohledu neúplný údaj proto, že mu informace připadala zbytečná, což by připadalo v úvahu také v případě manželů Rampákových z Radvánova, kteří o nalezence poprvé žádali roku 1863 a pak až v letech 1871 a 1873. V posledním dochovaném vysvědčení je uvedeno, že nalezence měli dosud v péči jen jednou; je možné, že uvádět převzetí dítěte, ke kterému došlo před deseti lety, bylo z pohledu kněze zbytečné.[500] Lze také připustit možnost, že v regionech, kde se běžně potkávali nalezenci z Prahy a Vídně, farář vztahoval počet vychovaných nalezenců uvedených na vysvědčení pouze na jeden z ústavů.

Nelze ale vyloučit možnost, že pěstouni děti, které měli v péči, úmyslně zatajili a spolehli se na nedostatečnou informovanost nebo laxnost faráře, aby získali do péče další nemluvně. Žadatelé o pěstounství se mohli snažit utajit především častá úmrtí nalezenců ve své péči, která na ně nevrhala dobré světlo, a také překročení „povoleného“ počtu dětí souběžně svěřených do péče. Platilo, že pěstounka mohla kojit jen dvě děti současně, tedy své vlastní a jednoho nalezence, stejně staré děti se do péče jedné rodiny nemohly dostat. Také celkový počet nalezenců pobývajících zároveň v jedné domácnosti měl být omezen na dva.[501] Přesto se někteří pěstouni snažili tato ustanovení obejít, což se jim mohlo poměrně snadno podařit. Obcházení pravidel napomáhaly nejen změny duchovních ve farnostech, ale i časté stěhování příslušníků slabších, neusedlých sociálních vrstev, k nimž pěstouni často patřili. Pokud se ovšem zjistilo, že rodina má v péči více dětí, než bylo dovoleno, bylo nejmladší dítě přeloženo. Například pěstounům Makalovým v Kácově byl jeden z nalezenců odebrán na základě inspekce pražského nalezince, která odhalila, že měli doma dva nalezence a ještě třetí dítě „za plat“, tedy zřejmě buď chovance vídeňského ústavu, nebo dítě, na které jim platila obec nebo příbuzní.[502]

[500] Tamtéž.
[501] K. BOROVÝ, *Úřední sloh*, s. 24.
[502] NA, ZPN, inv. č. 1171, kar. 33.

V roce 1901 se teprve výslechem pěstounky Anny Davidové z Němčic (okres Benešov) v kanceláři pražského nalezince zjistilo, že dotyčná má spolu s manželem v péči nejen odrostlejšího nalezence z Prahy, ale také další dítě z Vídně, což ovšem byla informace, která na jejím vysvědčení z farního úřadu chyběla, a především znemožňovala přijetí třetího dítěte do péče. Přesto byl „manželům Davidovým …, by poškozeni nebyli, nalezenec – kojenec svěřen“, úředník nalezince ale dopsal na faru v Keblově, aby tamní duchovní zajistil přeložení dítěte k jiným řádným pěstounům, takže Davidovi získali ošetřovné jen za provizorní zaopatření nalezence.[503]

Často zneužívanou slabinou systému byla právě neprovázanost evidence jednotlivých ústavů, takže pěstouni mohli nezákonně žádat o dítě zároveň ve Vídni a v Praze. Farář v Malšicích dostal v září 1886 z pražského nalezince odpověď na svůj dopis, v němž si stěžoval, že některé ženy z jeho farnosti měly v péči vedle vlastního početného potomstva tři děti z ústavu a že „stav nalezenců častěji jest nevalný“. Kancelář nalezince ale žádný podobný případ neevidovala, navíc prý do devíti vsí zdejšího okrsku za uplynulý rok poslala jen osm dětí, z nichž dvě již zemřely. Jediným vysvětlením byla tedy přítomnost nalezenců z Vídně, ale ani tamní kancelář by podle názoru pražských kolegů nevydala svého svěřence do domácnosti, u níž by bylo uvedeno, že již pečuje o dvě děti. Farář se tedy měl obrátit na ředitelství nalezince ve Vídni, aby případně stáhlo některé dítě z rodin, kde by byl nalezenců přespočet. Do pražského ústavu měl kněz jen sdělit jména pěstounů, kteří podle jeho názoru „méně dobře ošetřují“ děti spadající do jeho jurisdikce, aby jim mohli být bezodkladně odejmuti.[504]

Podvody při přijímání nalezenců do pěstounské péče zřejmě nebyly zcela neobvyklé a korespondovaly s názory dobových kritiků nalezinecké péče, kteří tvrdili, že (někteří) pěstouni si děti berou jen pro peníze, případně pro práci, kterou mohou vykonávat.[505] Úřady proto nabádaly faráře, aby důsledně rozvažovali vydávání vysvědčení pro pěstouny, a především bránili jejich zneužívání, falšování a opakovanému používání.[506] Poznámka Klementa Borového, že „obzvláště má se dbáti, aby nebylo jiné dítě na místo zemřelého nalezence podvrženo,“ odkazuje na praktiku, na kterou byl upozorněn i jeden z inspektorů nalezince. Nelze posoudit, zda se jednalo o opakované

[503] SOkA Benešov, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2 (vložené listy).
[504] SOkA Tábor, FÚ Malšice, inv. č. 64, kar 7.
[505] J. DVOŘÁK, *Poměry*; TÝŽ, *Jednotná organisace*; K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství.*
[506] SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3.

klišé a všeobecné varování, nebo jestli k podobným případům skutečně docházelo, konkrétně řešený případ se v studovaných pramenech neobjevil.[507]

Několik typů podvodného jednání v souvislosti s pěstounskou péčí rozkryl během své inspekce na území dnešního Slovenska koncem osmdesátých let ředitel vídeňského nalezince Braun. Během návštěv asi 15 dětí umístěných v rodinách byl sice spokojen, protože pěstouni s nimi „zacházeli jako s vlastními“, nicméně způsob, jakým se děti do pěstounských rodin v okolí Nitry a Bratislavy dostávaly, byl nepřijatelný. Zapojeni byli nejrůznější „nosiči“ a „překupníci“, které na jednom místě označil nelichotivým „Geldverleiher“. Ti si opatřili vysvědčení o možnosti přijmout nalezence, nejčastěji na úplně fiktivní osobu, jež pak předali svým spolupracovníkům ve Vídni, mezi které patřil bohužel i personál nalezince, a snadno tak dosáhli svěření nalezence. Děti pak byly ve farnostech předány pěstounům, kteří o ně měli zájem, a pokud zrovna nikdo nalezence nechtěl, nebo „nosiči“ odmítl zaplatit, byly děti přeneseny do jiné farnosti. Příslušní kněží, kteří měli na nalezence dohlížet, to podle zdvořilého vyjádření dr. Brauna buď nevěděli, nebo byli obelháni.[508]

Podobné organizované kšeftování s dětmi z nalezince z českého prostředí není doloženo, ale zřejmě k němu mohlo v jednotlivých případech docházet. Jedinou dohledanou kauzou, která se týkala větší skupiny dětí, byly nepořádky v evidenci nalezenců ve farnosti Mladošovice, které řešilo třeboňské okresní hejtmanství ve spolupráci s vídeňským nalezincem v roce 1873. Na konci září bylo zjištěno, že jistá Anna Jirgalová, bytem u svého zetě v Hrachovištích, u sebe měla nalezenku, o kterou oficiálně „pečovala“ Rosálie Dvořáková, a to prý za úplatu 50 krejcarů. Jejich sousedka Marie Vondráková měla doma dokonce dva nalezence, kteří byli zapsáni do jiných rodin, což se v případě jednoho z dětí snažila zdůvodnit úmrtím původních pěstounů. Děti měly být rozhodnutím nalezince vráceny do osmi dnů zpět do ústavu, což se však nestalo, takže o pomoc s jejich odvozem bylo požádáno četnictvo. V celé záležitosti padly tři pokuty, každá v nemalé výši 20 zl., nicméně následujícího roku bylo starostovi v Mladošovicích sděleno, že dosavadní pěstouni mohou pokračovat v péči o svěřené nalezence, i když další děti sem vyslány nebudou.[509]

[507] K. BOROVÝ, *Úřední sloh*, s. 226.
[508] E. BRAUN, *Mittheilungen*, s. 37–38, 44.
[509] Z pramenů bohužel není jasné, jakou roli potrestaní muži v kauze sehráli. Spisový materiál týkající se nalezenců je v mladošovické farnosti mimořádně hojně dochovaný, nabízí se tedy domněnka, zda prošetřování celého případu nepřispělo k pečlivějšímu uchovávání písemností. SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.

Pokud dosavadní pěstouni chtěli nebo byli donuceni předat nalezence někomu jinému, což se stávalo celkem často, bylo třeba o změně informovat farní úřad a ten záležitost předal k schválení příslušnému ústavu. Pravidla nalezinců zavazovala pěstounky k osobní péči o dítě, které nesměly svěřovat cizí osobě, natož nechávat bez dozoru. Toto nařízení platilo i pro vlastní matky využívající dvoutřetinovou péči a zdá se, že jeho plnění bylo vyžadováno alespoň formálně. Z Keblova (okres Benešov) se dochoval případ z roku 1877, kdy se vlastní matka chlapečka v dvoutřetinové péči neodvážila hledat práci mimo domov, dokud nebyl její „pěstounský" příspěvek převeden na starší členy rodiny.[510]

Některé zprávy o neohlášených kontrolách v domácnostech uvádějí, kde se dítě během návštěvy nacházelo a zda s ním byl někdo z rodiny. Důsledný byl v tomto ohledu farář Josef Myška sloužící na přelomu 19. a 20. století v Šebířově (okres Tábor), který v roce 1898 po vykonání kontroly u Vondrouškových v Křekovské Lhotě napsal, že pěstoun Václav byl v době jeho příchodu s dětmi sám doma a nalezenku měl na rukou, brzy dorazila i pěstounka. O tři roky později vykonal podobnou kontrolu v jiné rodině a shledal, že dítě „bylo v čistotě, ve světnici bylo a matka [= pěstounka] byla u dítěte".[511]

Péče o chudou domácnost, která zahrnovala několik malých dětí, rozhodně nebyla jednoduchá. Běžně bývali oporou zaneprázdněných matek prarodiče, kteří mohli pomoci při výchově svých vnoučat a zejména v případě babiček vystřídat matku v plnění jejích mateřských povinností a úkolů hospodyně.[512] Je ovšem otázkou, do jaké míry se „nevlastní prarodiče" byli ochotni zapojovat do péče o cizí dítě, které si jejich dcera či snacha přinesla z nalezince. V některých případech – obvykle hodnocených jako problematické – se skutečně na pěstounské péči podílelo více žen z domácnosti. Ve farnosti Chotoviny se v roce 1903 snažili vyřešit situaci nalezence, jehož pěstouni se přestěhovali ze vsi Dědičky na pražský Žižkov a chlapce nechali v péči své staré matky

[510] SOkA Benešov, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2 (vložené listy).
[511] SOkA Tábor, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar 10.
[512] Emocionální a výchovnou roli prarodičů v 19. století podtrhují Agnès FINE, *Grand-parents et aïeux hier et aujourd'hui*, Annales de démographie historique 1992, s. 329–337; Vincent GOURDON, *Les mécanismes différentiels de mobilisation familiale autour des orphelins: L'exemple des grands-parents dans le système de la tutelle au XVIIIe siècle en France*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 307–322. Historickodemografické výzkumy se pokusily o testování „hypotézy babiček", vyvinuté evolučními biology k popsání vlivu přítomnosti babiček na úmrtnost malých dětí. Attli O. TANSKANEN – Mirkka DANIELSBACKA – Anna ROTKIRCH, *Grandparental Childcare for Biological, Adopted, and Step-Offspring: Findings from Cross-National Surveys*, Evolutionary Psychology 2020, January–March, s. 1–14; Alice VELKOVÁ – Petr TUREČEK, *Influence of Parental Death on Child Mortality and the Phenomenon of the Stepfamily in Western Bohemia in 1708–1834*, The History of the Family 27, 2022, s. 434–452, doi: 10.1080/1081602X.2021.1986738.

a svobodné sestry, která měla čtyři nemanželské potomky, takže jí by ústav dítě do péče nikdy nesvěřil, ovšem jeho přeložení se urputně bránila.[513] Pěstounka Veronika Uchytilová ze Skrejchova (okres Tábor), jejíž tříletý svěřenec utrpěl úraz, musela vysvětlovat, jak to, že nalezenec byl ponechán s cizím starším dítětem, které mu způsobilo ošklivou ránu, kvůli níž přišel o část prstu. Žena se obhajovala tím, že šla pouze na zahrádku pro trávu a ponechala spící dítě doma na ohlídání podruhyni, která ale také na chvilku odběhla ven z místnosti, a její syn ve hře chlapce poranil sekyrkou. Vysvětlení bylo zřejmě přijato a nalezenec nebyl Uchytilovým odebrán, mimo jiné proto, že s ním pěstounka okamžitě navštívila lékaře v Opařanech, který ránu během dvou týdnů vyhojil.[514]

Chudoba, přílišné vytížení pěstounky a bezpochyby i neznalost zásad rozvíjející se moderní pediatrie se odrážely i v úrovni péče o dítě. U nejmladších se předpokládalo co nejdelší kojení, děti (samozřejmě nejen nalezenci) ale zřejmě mnohdy příliš brzy přecházely na jinou stravu, jak ostatně nasvědčují hojná úmrtí zdůvodněná „psotníkem“, tedy křečovými stavy.[515] Přicházely i úřední výstrahy, například v roce 1892 okresní hejtmanství v Táboře nabádalo faráře, aby pěstounky důrazně upozornili na zákaz podávání nevhodných potravin příliš malým dětem a především je varovali před užíváním látkových „cucáků“ na kravské a kozí mléko, které bývají u kojenců příčinou infekcí a smrtelných nemocí zažívacího traktu.[516] Jeden z úředníků pražského nalezince si poznamenal „velmi zajímavý výrok“ dvou venkovských obvodních lékařů, totiž že od doby, co se vyplácejí odměny za kojení, nezaznamenávají u nalezenců téměř žádnou úmrtnost, protože pěstounky věnují dětem „bedlivou péči“, aby nepřišly o odměnu.[517]

Vojtěch Franc ve své již citované rozpravě o negativech pěstounské péče uvedl, že pěstounky nemohou nalezencům věnovat dost péče, protože jsou chudé a samy mají několik vlastních dětí. Taková žena „ráno záhy odejde po práci, vstrčiv dítěti cumlík do úst a nevrátí se až v poledne, ne-li teprve večer“.[518] I ředitel pražského nalezince Jan Dvořák roku 1905 připouštěl, že pěstounky děti „často nedostatečně vyživují kaší z vařených brambor v cumlech“.[519] V lepším případě bylo malým dětem podáváno

[513] SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.
[514] SOkA Tábor, FÚ Hodušín, inv. č. 67, kar 2.
[515] Psotník jako nejčastější příčinu úmrtí nalezenců zaznamenanou v matrikách na příkladu Kostelní Radouně vyhodnotila L. SVOBODOVÁ, *Nalezenci*, s. 59–67.
[516] SOkA Tábor, FÚ Dírná, inv. č. 82, kar. 4.
[517] NA, ZPN, inv. č 1172, kar. 33.
[518] V. FRANC, *O nalezencích*, s. 12.
[519] J. DVOŘÁK, *Jednotná organisace*, s. 25.

kravské mléko, o čemž nepřímo svědčí i případy již zmiňované křivice, jejíž rozvoj může ovlivnit právě nahrazení kojení a pestré stravy kravským mlékem. Když vídeňský nalezinec v květnu 1853, zřejmě po předcházející stížnosti, řešil možné přeložení Johanna Bullmayera z péče Marie Irové, sdělil mu borovanský děkan, že tři děti v péči dotyčné pěstounky jsou v pořádku. Protože prý Irová nebyla zcela nemajetná, dostávaly nalezenci chléb, knedlíky, brambory a mléko, byli tedy podle děkanova názoru „dobře živeni".[520] Informace o jídelníčku dětí umístěných v borovanské farnosti (okres České Budějovice), která zřejmě odpovídala běžným zvyklostem zdejšího venkova, je jediným konkrétnějším svědectvím o stravě dětí v pěstounské péči. Ostatní zprávy informovaly buď o dostatečné, či nedostatečné výživě, která byla samozřejmě důvodem k odebrání dítěte.

Dalším důležitým bodem pěstounské péče byla hygiena, respektive pořádek a čistota vnímané nejen ze zdravovědného hlediska, ale také jako ukazatel sociální úrovně, bezúhonnosti, morálních kvalit a celkové spořádanosti pěstounské rodiny. Čistota se pravidelně objevovala jako jedna z klíčových položek, kterých si všímaly kontroly v domácnostech nalezenců, jež budou ještě detailně zmíněny. Nečistota a nepořádek byly tradičně symbolem nízkých morálních kvalit a zcela objektivně byla zanedbaná hygiena spolu s nedostatkem péče a jídla znamením sociálně slabé rodiny, kde se k bídě přidávaly i další problémy. Samotné nalezince byly srozuměny s chudobou pěstounských rodin a skutečností, že si děti berou kvůli ošetřovnému a počítají s jejich pracovní silou, nicméně tam, kde se bral „chov nalezenců za hlavní pramen výživy celé rodiny, a nikoliv co pouhý příspěvek na péči o nalezence," bylo třeba zasáhnout.[521] Přivykání dětí k práci a skromným podmínkám bylo vnímáno jako žádoucí výchova do života. Problém nastával v okamžiku, kdy „skromnost" poměrů překročila hranici zanedbání a týrání a nalezence čekala „bídná strava, nelidské nakládání, chatrné šatstvo, přidržování k těžkým pracím, za poklesek nepatrný krutý trest, posměch dětí, vyloučení z dětských společností".[522]

Z těchto důvodů úřady leckdy i adresně apelovaly na farní úřady, aby vysvědčení pro pěstouny vydávaly zodpovědně. V březnu 1897 dostal duchovní v Lašovicích na Písecku přípis od okresního hejtmanství sdělující, že ve vsi Zahořanech se rozmohl „obyčej", kdy si rodiče několika vlastních dětí vezmou po nalezenci z Vídně i z Prahy, „následkem toho dítky tyto jen nedbale ošetřují", takže v poslední době dvě zemřely. Je proto třeba dbát, aby vysvědčení dostávaly jen rodiny, které mohou přijaté děti uživit,

[520] SOkA České Budějovice, FÚ Borovany, inv. č. 43, kar. 3.
[521] J. DVOŘÁK, *Jednotná organisace*, s. 24.
[522] V. FRANC, *O nalezencích*, s. 27.

a aby nalezenci „v počtu hromadném na vychování směřováni nebyli“, natož pak k „osobám nehodnověrným“.[523] Faráři skutečně občas žadatele o pěstounství odbyli, zjevně však podobné záležitosti vyřizovali častěji ústně a k písemnému zachycení situace docházelo, až když si odmítnutí žadatelé zkusili stěžovat. Například farář v Chotovinách (okres Tábor) si v roce 1904 pochvaloval, že s nalezineckou péčí ve svém okrsku je spokojen, protože prý vysvědčení dává jen řádným pěstounkám; žádné odmítavé vysvědčení se však ve farním archivu nedochovalo.[524] V studovaných fondech farních úřadů bylo dohledáno celkem pouze šest zpráv o zamítnutí žádosti o pěstounství, z nichž některé již byly připomenuty výše, nebo budou zmíněny v dalších souvislostech.

Všeobecně bývaly důvodem odmítnutí ekonomické těžkosti a sociální problémy žadatelů. V roce 1881 například bechyňský děkan Vorel nepodepsal žádost o pěstounství matce tří potomků, která se s manželem „dosti obtížně“ živila nádenickou prací, protože podle vlastních slov „nemohl pochopit“, jak by se chtěla postarat ještě o čtvrté, cizí dítě. Asi jej také popudilo, že se dotyčná netajila úmyslem pomocí ošetřovného na nalezence získat prostředky na placení školného pro vlastní děti a na bydlení.[525] O deset let později Alois Zachariáš, farář v Hrobech (okres Tábor), odmítl vystavit vysvědčení ženě, která si přála převzít ke dvěma dosavadním nalezencům ještě třetího, opět samozřejmě z finančních důvodů. Důstojnému pánu obšírně vysvětlila, že měsíční příspěvky na odrostlé nalezence jsou nízké, „proto prý by ráda dostala ještě dítko malé, bezpochyby kojence (ač kojiti by je nemohla)“, protože „o nějaký jiný výdělek jest prý zle“. Otec Zachariáš nicméně usoudil, že tolik dětí by nemohla řádně vychovat a „že ten ‚výdělek’ s těmi nalezenci přece přeháněn od ní býti nemůže“. Kněz se navíc od místního četnictva doslechl o nějakých krádežích, do kterých byla rodina zapletena, takže vysvědčení nevystavil a následně se musel zodpovídat táborskému okresnímu hejtmanství, kde si odmítnutá pěstounka stěžovala.[526]

Podobné důvody uváděl i farář ze Šlapanova, když roku 1904 vysvětloval kanceláři pražského ústavu, proč je proti přidělení již druhého nalezence do péče manželů Havlíčkových, rodičů tří vlastních dětí bez stálého bydliště, kteří v letech 1903–1905 vystřídali tři adresy. Kromě argumentu, že pěstounka by další dítě v zjevně sociálně slabé rodině nezvládla, připojil ještě poznámku o tom, že manželství „není nejspořádanější“,

[523] SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3.
[524] SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.
[525] Tamtéž, DÚ Bechyně, inv. č. 125, kar 11.
[526] Tamtéž, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar 5.

„čistota u nich ctností poslední“ a rodina patří mezi ty nejvlažnější katolíky ve farnosti. Z chvatu, s nímž Havlíček pravidelně přicházel pro výplatu ošetřovného, farář soudil, že peníze jsou „hlavní pohnutkou“, proč o nalezence usilují. Odmítnutím vystavit žádost si kněz vysloužil hrubé chování pěstouna, nalezinec však jeho stanovisko podpořil. Ředitel ústavu dr. Dvořák do Šlapanova odpověděl, že na stížnost zamítnutých pěstounů již nebude reagovat, neboť „dopis ten jest obvyklým tuctovým podáním, jež skoro pravidelně strany zasílají zdejšímu ředitelství, kdykoliv farní úřad jim stvrzení vysvědčení odepře,“ a požádal o obzvlášť bedlivý dohled nad chlapcem, kterého Havlíčkovi již měli v péči. Farář tento pokyn splnil, protože zmíněný nalezenec u problematických pěstounů zůstal jen následující rok a půl, poté byl přeložen do jiné rodiny.[527] Neurvalost odmítnutých žadatelů o pěstounství ale zjevně nebyla českou specialitou, stěžovali si na ni i faráři v Rakousích.[528]

S tím, jak dítě rostlo a výchovné se snižovalo, očekávali někteří pěstouni, že jim nalezenec jejich „péči“ vynahradí prací. Roku 1899 pobouřilo učitele v Rejčkově u Lipnice nad Sázavou zjištění, že pěstounská rodina držela doma šestiletou nalezenku, aby se starala o „kolébání“ mladších dětí v rodině, aniž by se namáhala ji přihlásit do školy.[529] Ještě těsně před válkou, v roce 1913 byli pěstouni odrůstající Leopoldiny Brožové nemile překvapeni snížením příspěvků a žádali jejich navýšení, protože dívka prý byla velmi slabá a nemohla „sama“ dát svým pěstounům „náhradu“ za jejich péči.[530]

Zaměstnávání dětí z nižších vrstev bylo obecně přijímáno jako potřebné z ekonomických i „výchovných“ důvodů. Tam, kde vyšší společenské kruhy kultivovaly mladého člověka vzděláním, v případě chudiny nastupovala práce, která měla odstranit zahálku a případnou morální slabost dítěte a především zamezit, aby se „potloukalo“.[531] Ve venkovském prostředí bylo pracovní nasazení dětí v rodinném hospodářství pokládáno za naprosto samozřejmé hluboko do 20. století. Děti se staraly o ještě mladší děti, pečovaly o hospodářská zvířata, obstarávaly drobné úkoly. V oblastech s rozšířenou domáckou výrobou se běžně podílely na ručních pracích na výdělek, ať už to bylo předení,

[527] SOkA Benešov, FÚ Šlapanov, položka 7, neuspořádáno.
[528] E. BRAUN, *Mittheilungen*, s. 31.
[529] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Lipnice nad Sázavou, inv. č. 45, kn. 45, vložené listy.
[530] SOkA Tábor, FÚ Hlasivo, inv. č. 43, kar. 3.
[531] Jürgen SCHLUMBOHM, *„Die Schule des Lebens:“ Zur Sozialisation von Kindern im vorindustriellen Deutschland*, in: Eduard Maur – Alice Velková (edd.), Rodina a domácnost v 16.–20. století, AUC Phil. et His., Studia historica 60, 2006, s. 69–88; P. HORN, *Children´s work*, s. 1–13.

pletení punčoch, výroba sítěk na vlasy, našívání knoflíků nebo (paradoxně) pomoc při výrobě dřevěných hraček.[532]

V České republice bohužel chybí analytické výzkumy dětské práce, k dispozici jsou pouze etnografická pozorování a zmínky v memoárové literatuře. Vzpomínky na dětství v chudé rodině sirotka Václava Medka, narozeného roku 1860, ukazují, že i manželské dítě pobývající v blízkosti vlastní matky od pěti let začínalo plnit drobné úkoly a osmiletý chlapec už po ránu a po škole pravidelně pracoval pro hospodáře, u něhož bydlel.[533] Ještě méně stabilní prostředí, spojené s neustálým sháněním zaměstnání a místy i žebrotou, ukazují vzpomínky Václava Holka, narozeného roku 1864. Již jako dítě na úkor školy pracoval a pomáhal mimo jiné na drážních stavbách, ačkoli měl oba rodiče a rodinné prostředí nevykazovalo patologické rysy obvyklé mezi nádenickými a dělnickými vrstvami, jako byl třeba alkoholismus.[534]

Samotná skutečnost, že nalezenec u svých pěstounů pracoval, nikoho nepohoršovala a nijak ho neodlišovala od ostatních dětí ve vsi. Z pramenů ale není možné zjistit, jaká práce byla nalezencům přidělována a jak se například úkoly rozdělovaly mezi děti v rodině. Žádná ze studovaných archiválií neukazuje konkrétní případ nalezence, u něhož by bylo poukazováno na přílišné zatížení prací nebo byla zmíněna těžká dřina jako způsob týrání. O tom, že dětská práce nalezenců skutečně bývala pěstouny zneužívána,[535] svědčí především zmínky o nedostatečné školní docházce dětí. Stejně tak není možné posoudit, do jaké míry pěstouni vnímali svěřené dítě jako součást vlastní rodiny, protože dochované zprávy o poměrech v jednotlivých domácnostech pravidelně ukazují pouze „extrémní" situace, kdy s dítětem buď bylo nakládáno tak, že musely zasáhnout vyšší orgány, nebo naopak přirostlo pěstounům k srdci do té míry, že usilovali o to, aby si jej mohli nechat i po uplynutí normálního věku.

---

[532] J. POKORNÝ, *Dětská práce.* Zmínky o zapojení dětí do domáckých řemesel se objevují zejména v regionálních etnografických statích: Helena JOHNOVÁ, *Horácké lidové hračky: katalog výstavy*, Nové Město na Moravě 1973; Helena NOVÁKOVÁ, *Tradiční řemesla a další možnosti přivýdělku na vesnicích na Pelhřimovsku (19. až polovina 20. století)*, Vlastivědný sborník Pelhřimovska 18, 2007, s. 89–94;

[533] Jana MACHAČOVÁ, *Dětství v chudé rodině – 2. polovina 19. století v českých zemích*, in: Martina Halířová (ed.), Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.–30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2008, s. 111–118.

[534] Jiří MATĚJČEK, *Dětství nádeníka se střídavým zaměstnáním Václava Wenzla Holka: z doby vzniku „moderní nespokojenosti"*, in: Martina Halířová (ed.), Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.–30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích, Pardubice 2008, s. 119–126.

[535] Na otázku dětské práce v souvislosti s nemanželskými dětmi a nalezenci upozorňoval mimo jiné i dobový reformátor sociální péče Franz Janisch, který podtrhoval fakt, že zejména v zemědělství není dětská práce nijak regulovaná; F. JANISCH, *Die öffentliche Schutzfürsorges*, s. 21–23.

Jen ve zcela výjimečných případech byla placená pěstounská péče prodloužena. V jihočeských Lašovicích zůstal až do dospělosti nalezenec Richard Hugo Žák, narozený v roce 1879, který zřejmě opakovaně měnil pěstouny, až se v roce 1903 přestěhoval k Josefu Danešovi. Minimálně do roku 1910 pak český zemský výbor prodlužoval vyplácení příspěvků na jeho výživu a každé dva roky měl být navíc chlapci pořízen „nový, laciný oblek", prádlo a obuv.[536] Co bylo důvodem prodloužení pěstounské péče v tomto konkrétním případě, není v pramenech uvedeno, mohlo se jednat například o nevratné zdravotní postižení, které Richardovi bránilo v samostatné existenci, nebo naopak dlouholeté studium, každopádně muselo jít o velmi výjimečnou situaci. Z téže farnosti je totiž z roku 1883 doloženo vyjádření pražského nalezince, že pěstounům nemůže být vyplácen příspěvek na dítě starší šesti let, protože výnosem zemského výboru z 13. 2. 1883 se výplaty na děti ve věku šest až dvanáct let zastavily, a pokud si dotyční pěstouni nechtějí svěřeného nalezence ponechat zdarma, mají ho vrátit zpět do Prahy do ústavu.[537]

V případech prokazatelného zanedbávání svěřeného dítěte přistupovaly správy nalezinců k jeho předčasnému odebrání, s čímž se pojil i zákaz převzetí dalšího dítěte do péče. Profesor Ritter v šedesátých letech 19. století shrnul, že pražský ústav odebírá pěstounkám děti, pokud nesou stopy zanedbání, umělého krmení a nečistoty.[538] Základní nároky na pěstouny zůstaly v platnosti i o desetiletí později. Ritterův nástupce Jan Dvořák zmínil, že v letech 1885–1900 bylo shledáno 870 špatných pěstounů, kterým byly svěřené děti odebrány, což by odpovídalo asi 54 případům ročně.[539] Výroční zpráva za roky 1899–1903 uvádí, že „pro špatné ošetřování" bylo během uvedených pěti let odebráno 241 dětí, ročně se jejich počet pohyboval od jednadvaceti v roce 1900 až po třiašedesát roku 1902. Pro nemoc bylo za stejné období do nalezince k hospitalizaci vráceno 449 dětí.[540] Vzhledem k tomu, že pražský ústav měl tou dobou meziročně v péči kolem deseti tisíc dětí, byl počet potrestaných pěstounů skutečně zanedbatelný.

Formální průběh odebrání dítěte ukazuje přípis z farnosti Chyšky (okres Písek). Místní duchovní dne 25. října 1854 předložil zprávu, z níž vyplývalo, že manželé Reitssmiedovi z Malé Chyšky „zcela dobře zachovalí nejsou". Již 11. listopadu vzkázal pražský nalezinec přes okresní výbor v Milevsku do obce, že pěstounům nebude vyplaceno ošetřovné a nalezenku Aloisii Laštovkovou mají do tří dnů vrátit do ústavu.

[536] SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3.
[537] Tamtéž.
[538] G. RITTER VON RITTERSHAIN, *Zweiter Jahresbericht*, s. 26–27.
[539] J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 35.
[540] *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*, s. 60.

Kontrola pěstounů ve farnosti Chyšky v padesátých letech zřejmě opravdu fungovala, protože v letech 1856 a 1857 byli dva nalezenci kvůli špatné péči odebráni z rodin v obci Růžená a další dva pěstouni dostali výtku kvůli zanedbávání školní docházky svěřených dětí.[541]

K předčasnému ukončení pěstounské péče mohlo dojít i na základě žádosti pěstounů, nebo jednoduše jejich oznámením, že se například stěhují a dítě nemíní brát s sebou. V takovém případě měly farní úřady spolu s obcemi najít rychle třeba i dočasné nové pěstouny, nebo dítě odvézt do nalezince. Preferována byla první možnost, noví pěstouni ale museli splnit všechny obvyklé požadavky na přidělení dítěte do péče a nalezinec pak změnu (leckdy až dodatečně) schválil. Zřejmě nespravedlivé pokárání si v roce 1905 vysloužil farář z Chotovin, který nalezence Karla Čubu přesídlil k jiným pěstounům bez vědomí pražského ústavu. Kněz se pak hájil tím, že přesun provedl na svou zodpovědnost, protože dosavadní pěstouni se náhle rozhodli odstěhovat a nalezence neměli komu svěřit. V lehce ironické odpovědi ústavu dodal, že neměl sebemenší motivaci dítě přesunovat bez důvodu, protože „by si tím zbytečně práce přidělával" a žádal ústav o sdělení, zda „včasné a velmi dobré opatření dítka", které zařídil, dodatečně schválí.[542]

Občasné zmínky o dobrovolném vracení dětí na základě žádosti pěstounů obvykle nezahrnují udání důvodu. V jihočeském Kovářově (okres Písek) se shodou okolností dochovalo několik přípisů z šedesátých a počátku sedmdesátých let 19. století pojednávajících o úmyslu pěstounů se nalezence vzdát. Vdova Kazimourová požádala o přesunutí skoro pětileté nalezenky Antonie Schwarz v únoru 1868, protože nemohla uživit všechny děti v domácnosti, ani udržet vlastní domek. Kvůli vlastnímu stáří a „nedostatečnosti" požádali roku 1863 o vrácení nalezenky Josefy Chvojkové manželé Krejčí z Radvánova. Vzali si ji od jiných pěstounů roku 1860, kdy jim bylo kolem šedesáti a dívence šest let. Situace se ale zjevně uklidnila, protože koncem léta 1866 referoval kovářovský duchovní do nalezince, že dívka žije u Krejčových a pilně chodí do školy. Bez zdůvodnění se stěhoval nalezenec Václav Kuthan, který do svých tří let pobýval v jedné rodině v Zahrádce, pak byl přesunut k jiným pěstounům, aby se po čase zase vrátil k těm původním.[543] Je možné, že někteří pěstouni byli k podání „dobrovolné" žádosti o přeložení nalezence přesvědčeni farářem nebo jinou autoritou ve svém okolí ve chvíli,

[541] SOkA Písek, FÚ Chyšky, inv. č. 38, kar. 4.
[542] SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.
[543] SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9.

kdy péči o dítě přestali zvládat. Jiní možná sami vyhodnotili svou ekonomickou situaci a snažili se zbavit „nevýnosného“ odrostlejšího nalezence, který se jim na rozdíl od kojence přestal vyplácet. Přílišné kalkulování ale mohlo být ke škodě věci, jak se zřejmým zadostiučiněním (a vykřičníkem) poznamenal koncem století farář v středočeském Domašíně, když pěstounka Zajícová vrátila odrostlého nalezence zpět do ústavu, „by dostala malé [dítě] na větší plat, ale nedali jí už nic!“.[544]

Na druhé straně stáli pěstouni, které dokázaly příslušné autority ocenit, a to i finančně. Odměny vzorným pěstounkám se staly nástrojem motivace a zefektivnění péče o nalezence a také způsobem, jak dorovnávat nepřijatelně nízké měsíční ošetřovné. Byly již zmíněny plošné příplatky za kojení či za to, že se nalezenec dožil prvních narozenin. Na přelomu století byli faráři vyzýváni, aby poskytovali údaje o pěstounkách, jež by si zasloužily speciální odměnu, nebylo ale třeba nijak komentovat, v čem konkrétně nadstandardní zájem o děti spočíval. Odměny vyplácely samy nalezince (systematicky se o odměňování snažili především ve Vídni),[545] ale také soukromí donátoři, v českém prostoru především Ústřední spolek českých žen. Ten oceňoval pouze jednotlivé, pečlivě vybrané pěstounky a sledoval i „výchovný“ a motivační aspekt odměňování. Ženám zasílal přes příslušný farní úřad kromě peněžité odměny i oceňující list a trval na veřejném vyhlášení zásluh pěstounky tradiční formou během bohoslužby v kostele, aby si ostatní mohli vzít příklad.[546] Odměny ani v jednom případě nebyly nijak vysoké, na počátku 20. století šlo nejčastěji o 10 korun, zdá se tedy, že větší důležitost se přisuzovala morálnímu a psychologickému efektu ocenění pěstounčiny práce a snahy. Desetikorunová částka byla vyplácena nejen Ústředním spolkem českých žen, ale také vídeňským nalezincem.[547]

---

[544] SOkA Benešov, FÚ Domašín, balík 3, seznam nalezenců, neuspořádáno.

[545] Dva seznamy „zasloužilých pěstounek“ podobné níže uvedeným soupisům z jižních Čech, kde byly oceňovány ženy pracující pro vídeňský nalezinec, se ve formě velmi neuspořádaných pracovních konceptů dochovaly ve farnosti Keblov v okrese Benešov, odkud možná byly zasílány do pražského ústavu. Určení těchto seznamů ovšem není jisté, vysvětlující nadpisy chybí. Každopádně jeden zahrnuje sedm pěstounských rodin s šesti až čtrnácti nalezenci narozenými nejčastěji v devadesátých letech 19. století a druhý také sedm rodin s třemi až osmi přijatými dětmi narozenými vesměs kolem roku 1900. Čtrnáct nalezenců vychovali Antonín a Marie Jančíkovi ze Sedmpan, v dětském věku zemřeli údajně jen čtyři. SOkA Benešov, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2, vložené listy.

[546] Například průvodní list k poštovním poukázkám na 10 korun pro svědomité pěstounky Marii Vackovou a Annu Váchovou z roku 1904; SOkA Tábor, FÚ Dražice, inv. č. 72, kar. 6. Stejná odměna pro jednu vybranou pěstounku putovala i do Útěchovic na Pelhřimovsku; T. RYCHTAŘÍKOVÁ, *Systém péče*, s. 36; písemnost je uložena v SOkA Pelhřimov, FÚ Velká Chyška, inv. č. 89, kar. 7.

[547] Například v prosinci 1907 dostalo odměnu 10 korun šest pěstounek ve farnosti Hroby; SOkA Tábor, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar. 5. Marie Dvořáková z Kojákovic dostala roku 1874 desetikorunu za to, že se o svou svěřenkyni starala plných deset let, než dívka dosáhla normálního věku; SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.

Při výběru „zasloužilých pěstounek“ někdy rozhodovala spíše kvantita než kvalita péče. Nedatovaná žádost o speciální odměnu pro Jana a Annu Fialovy z Lohova (okres Benešov) uvádí, že vychovali dvanáct nalezenců, „o něž se vší svědomitostí pečovali, nečiníce nikdy rozdílu mezi nimi a vlastními dítkami“.[548] Slušnou odměnu 40 korun za řádné vychování devíti dětí dostala od pražského ústavu Anna Horáčková z Rovné na Pelhřimovsku.[549] Ve farnosti Chotoviny (okres Tábor) bylo na odměnu z vídeňského nalezince za rok 1907 navrženo pět žen s vychovanými sedmi až devíti dětmi.[550] Souběžně byly oceněny i pěstounky vídeňských nalezenců v Malšicích, kde bylo po deseti až dvaceti korunách vyplaceno celkem čtyřem ženám, z nichž každá přijala pět až devět dětí.[551]

V lednu 1910 na výzvu vídeňského ústavu hlásit „pěstounky, jež zasluhují odměny“ zareagoval farář v Hlasivu zasláním jmenného seznamu 22 žen a 121 dětí, které měly v posledních letech v péči. U nalezenců jsou uvedeny i roky narození. Nejstarší se narodili v roce 1894, takže pěstounskou péči už dávno opustili, nejmladší byli teprve roční. Kněz se soustředil na dlouhodobou aktivitu pěstounek a zmínil především ženy, jež přijaly více dětí, i když navrhl ocenit také Alžbětu Albrechtovou ze Staré Vožice, jež měla v péči jedinou, toho času desetiletou nalezenku, a její sousedku Josefu Heroutovou, která se starala pouze o nyní osmiletého chlapce. Většina pěstounek na seznamu měla u sebe pět nebo šest dětí, péčí Kateřiny Panuškové z Výlev ale prošlo celkem 12 dětí. Je zřejmé, že do seznamu byli zaneseni i nalezenci, kteří v pěstounské péči zemřeli, a že některé pěstounky si braly děti z nalezince skutečně po každém vlastním porodu, případně do ústavu dorazily i častěji, pokud přijatý kojenec brzy zemřel. Nedatovaný roční výkaz 18 nalezenců z téže farnosti pak shrnuje celkovou úroveň pěstounské péče v okrsku pochvalnou poznámkou a dodává, že „co se týče odměny, zasluhovali by ji skoro všichni pěstouni, poněvadž ošetřují dítky cizí jako vlastní a ponejvíce ještě starostlivěji.“[552]

Skutečně mimořádnou, byť standardně nízkou odměnu ve výši 10 korun obdrželi od vídeňského nalezince pěstouni Antonína Hospodky narozeného roku 1865. Hoch, který vyrůstal u manželů Benešových v mladošovické farnosti na Českobudějovicku, projevil natolik výjimečné hudební nadání, že roku 1873 získal speciální stipendium

[548] SOkA Benešov, FÚ Šlapanov, listiny, položka 7, neuspořádáno.
[549] T. RYCHTAŘÍKOVÁ, *Systém péče*, s. 36; dokument je uložen v SOkA Pelhřimov, DÚ Červená Řečice, kn. 49.
[550] Pěstounkám bylo vyplaceno po 15 korunách. SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.
[551] Tamtéž, FÚ Malšice, inv. č. 64, kar. 7.
[552] Tamtéž, FÚ Hlasivo, inv. č. 43, kar. 3.

Franz Joseph Stiftung, díky kterému odešel studovat do Vídně a později pobýval na gymnáziu v konviktu v Seitenstettenu. Pozornost, kterou talentovanému chlapci pěstouni věnovali, byla zřejmě opravdu mimořádná. Když v roce 1880 potřeboval mladošovický farář rychle sehnat náhradní rodinu pro nalezenku Josefu Kutilovu, jejíž původní pěstouni se stěhovali do Ameriky, přesunul ji k Benešovým a dal to vídeňskému ústavu na vědomí s jednoduchým doporučením, že jde o někdejší pěstouny Antona Hospodky.[553]

[553] SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.

VII. 2. Kontroly z nalezinců

Vojtěch Franc, velký kritik nalezinecké péče, který měl zkušenost s její podobou na území dnešní Prahy a ve středních Čechách, viděl jednu ze zásadních příčin špatného zacházení s dětmi v pěstounské péči v nedostatku kontroly prováděné nalezincem. Jeho stať z roku 1884 mohla být v řadě ohledů nadnesená, nicméně vzbudila ohlas: reagoval na ni (negativně) pražský lékařský týdeník a citovala z ní Marie Červinková Riegrová. Dozor nad nalezenci byl v jeho době skutečně nedostatečný, zahrnoval jen dva placené dozorce pro Prahu, ale ve venkovských okresech spočíval více méně na dobrovolné iniciativě místních činovníků. Faráři podle France mnohdy nemohli ani nechtěli dozor nad nalezenci konat a když už na kontrolu přišel lékař, měly prý pěstounky s dětmi raději utéct do polí, nebo je narychlo umýt a převléknout. Pokud se ovšem kontrole podařilo přijít nenápadně, mohla „práže" najít třeba pod kamny, „kde obvykle lehá pes".[554]

Inspekce pracovníků pražského nalezince na venkově podléhaly schválení zemského výboru a archivované zprávy o jejich průběhu pocházejí až z přelomu 19. a 20. století. Dekretem českého zemského výboru z 6. května 1901 bylo dodatečně schváleno nařízení ředitelství ústavu ohledně kontrol pěstounských rodin. Provedení inspekce bylo povoleno již roku 1899 pro farnost Křešín, nyní však byla pravomoc ústavu vysílat své pracovníky na „venkov" rozšířena. Ředitelství získalo možnost se dle svého uvážení zaměřit na farnosti či obce, kde „nesprávnosti příliš často příčiny ku stížnostem podávají", a podle povahy těchto „nesprávností" poslat na místo buď lékaře, nebo správního úředníka. Přednost měla být dána osobě účetního asistenta a později plodného autora příruček o sociální péči Rudolfa Seckého, který se osvědčil v případě křešínské farnosti na Humpolecku. Co bylo ale předmětem Seckého mise, není z pramenů známo.[555]

Další kontrola v Křešíně proběhla až v říjnu 1908 v souvislosti s udáním jistého Zelenky, který se obrátil na Ústřední spolek českých žen se stížností na péči čtyř konkrétních pěstounských rodin. Inspekční cesta, kterou provedl ve dnech 18. a 19. října účetní praktikant František Plechatý, zároveň umožňuje ojedinělý vhled do způsobu organizování podobných kontrol. Datum doručení stížnosti není uvedeno, nelze tedy posoudit, jak rychlý byl postup kanceláře ústavu. Úřední úkon zahájil Plechatý u autora udání, kterého ovšem nezastihl, takže postupoval do domácností, které Zelenka ve

[554] V. FRANC, *O nalezencích*, s. 26–27. Otřesná scéna se zanedbaným nalezencem měla proběhnout u jakéhosi „baráčníka u Orlíka" a měla být publikována v časopisu Čech; originální článek se zatím nepodařilo dohledat. M. ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, *O nalezencích.*
[555] NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 224.

stížnosti označil. Kontrolu pak provedl v dalších pěstounských rodinách v okolí, celkem viděl 43 dětí a navštívil i místního faráře a obvodního lékaře. Následovalo vyúčtování služební cesty, sepsání podrobné zprávy o jejím průběhu a zařízení nápravných opatření, v tomto případě sepsání žádosti místnímu lékaři, aby zvýšil dohled nad jednou z pěstounských rodin, a přeložení jedné nalezenky z nevyhovujících podmínek. Závěrem inspektora nalezince bylo, že udání se zakládalo „částečně na pravdě“, protože ve dvou označených domácnostech nebyl náležitý pořádek a čistota a další rodina neměla dostatečné bydlení, nicméně bylo „přinejmenším přehnané“ a nebylo by „prospěšno, aby samozvaní činitelé nepřiměřeným způsobem zasahovali do věcí týkajících se dozoru nalezenců“. Plechatý ovšem závěrem konstatoval, že občasné kontroly a včasné informování o nedostatcích by podobným udáním a nepříjemnostem předešly.[556]

Na jaře téhož roku proběhla ještě inspekce ve vsi Jabloná v okrese Příbram. Praktikant Jan Pavlíček byl vyslán, aby prověřil udání farního úřadu v Slivici žalujícího, že jablonský kupec Bartoš přijímá do zástavy „kontrakty“ na nalezence, což byl čin, který byl pěstounům výslovně zapovězen a o zákazu je informovala i poznámka v pěstounských knížkách. Pavlíček se ke kupci vypravil v doprovodu starosty, obžalovaný ale vše popřel, ovšem nasměroval kontrolora k obchodníku Skuhrovcovi, který se prý vyčítaných nepravostí opravdu dopouštěl. Skuhrovec samozřejmě zapíral také. U sebe měl jen jednu cizí pěstounskou knížku, která mu ale nebyla „nic platná“, naopak kvůli ní prý prodělal skoro padesát korun. Kontrakty se u nich v rodině objevovaly, ale jen občas, protože jeho matka chodila jako „poslice“ do Prahy a vyzvedávala ošetřovné pro více rodin najednou. Skuhrovec sám kontrakty do zástavy nikdy nebral, naopak, občas prý vyplatil pěstounům peníze předem hotově, nebo jim dal v dané částce zboží. Není zřejmé, zda byly proti obchodníkovi a jeho matce podniknuty nějaké kroky, úředník nalezince ale alespoň ještě zkontroloval čtyři pěstounské rodiny v Jabloné a dalších šest v nedaleké Kácini. Všichni pěstouni měli své doklady řádně u sebe, děti byly v pořádku, až na jednoho nemocného chlapce, u něhož bylo doporučeno stáhnout jej zpět do nalezince.

Zprávy o pravidelných, systematických preventivních kontrolách ve venkovských oblastech jsou v archivu pražského nalezince dochovány jen pro roky 1911 a 1912, i když zřejmě probíhaly i v předcházejících dvou letech. Před jejich uskutečněním musel ústav vždy žádat zemský výbor, aby povolil proplacení cestovních nákladů zahrnujících zřejmě dopravu vlakem, nocležné a pravděpodobně nějaký prostředek místní přepravy, díky

[556] Následující poznatky, není-li uvedeno jinak, vycházejí ze souboru hlášení z inspekčních cest pracovníků pražského nalezince uložených v NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.

němuž bylo možné zkontrolovat širší území. Cesty vykonávali zaměstnanci kanceláře nalezince, konkrétně účetní asistenti, tedy nižší úředníci, nikoli zástupci klinik nebo zdravotníci. Nabízí se tedy otázka, jak mohli tito muži posoudit mnohokrát skloňované zdraví a vývoj dětí, a především jak důkladné mohly jejich kontroly jednotlivých pěstounských domácností být. Útlý svazek záznamů z těchto služebních cest je v každém případě mimořádně nosným pramenem, který vypovídá nejen o realitě pěstounské péče, ale také o očekáváních a měřítcích těch, kteří ji měli kontrolovat.

Na pověřené úředníky čekal dvou- až pětidenní pracovní program, kdy si měli promluvit s místními faráři, lékaři a zástupci okresních úřadů a provést kontroly v domácnostech pěstounů, což znamenalo zorganizovat si přesuny mezi několika obcemi a urazit řadu kilometrů. Je otázkou, jak pečlivé a důkladné mohly jejich inspekce v rodinách být a kolik času případně zbývalo, aby se na poměry v domácnostech pěstounů poptali v sousedství. Je ale patrné, že itineráře cest podniknutých v letech 1911 a 1912 systematicky pokryly velkou část míst s největší koncentrací nalezenců umístěných v pěstounské péči. V říjnu 1911 vyrazil František Plechatý na Vlašimsko, Dolnokralovicko a Ledečsko, kde během pěti dnů nacestoval 120 až 130 km. Čeněk Holba pobyl jen dva dny v středočeských soudních okresech Říčany, Černý Kostelec a Český Brod, kde se pohyboval v úzkém okruhu asi 20 až 25 km. Třídenní cesta Josefa Roubíčka vedla asi 40 km v okresech Dobříš, Příbram a Sedlčany, František Šorm vyjel v listopadu 1911 na dva dny do okresů Klatovy a Plánice.

V červenci 1912 získalo ředitelství souhlas s vykonáním pěti inspekčních cest, jejichž cílem mělo být získání nových pěstounek, které by odpomohly přeplnění ústavu, informování všech zapojených subjektů o chystaných změnách v pěstounské péči a konečně také provedení nepředvídané kontroly, „aby byl kmen pěstounů zbaven špatných vychovatelů“. Josef Roubíček cestoval v červenci čtyři dny po okresech Černý Kostelec, Benešov, Vlašim, Uhlířské Janovice, Dolní Kralovice a Kutná Hora a osobně zkontroloval 114 nalezenců, o nichž konstatoval, že „stav dětí jest dobrý“. František Plechatý vyjel v srpnu na třídenní cestu do okresů Soběslav, Pacov a Pelhřimov a projel okruh dlouhý asi 95–115 km. František Šorm toho roku cestoval tři dny po Příbramsku, Mirovicku, Sedlčansku, Milevsku a Bechyňsku a podle zprávy, kterou po návratu sepsal, viděl 40–42 dětí. Čeněk Holba strávil čtyři dny v okresech Neveklov, Benešov, Votice, Mladá Vožice a Sedlec. Konečně Karel Fater podal zprávu o dvoudenní cestě do Litomyšle a okolních vsí.

Všichni referující se během svých cest setkávali s „dozorčími orgány“ místní nalezinecké péče, tedy faráři, lékaři i úředníky, kteří prý jejich poslání všeobecně kvitovali. Jak bylo řečeno Františku Šormovi v západních Čechách, podobná pravidelně opakovaná inspekce by zajistila „nejrychlejší, třebas často jen slovní odpomoc a utužení disciplíny“. Podobně se v rozhovoru s týmž úředníkem měl vyjádřit i dr. Hamrle, lékař v Kovářově poblíž Milevska, totiž že kontroly mají „význam blahodárný, ale i dalekosáhlý účinek na pěstouny nejen v místě samém, ale i v okolí“.[557]

Jedním z důležitých cílů inspekčních cest bylo prodiskutovat s „dozorčími orgány“ přímo v terénu zamýšlené reformy nalezinecké péče. Všichni lékaři bez výjimky kvitovali, že by pražský ústav mohl přejít na systém paušálních plateb za péči o nalezence, kterým by se napříště vyhnuli obtížnému vyúčtovávání svých služeb nalezinci a také by se jim usnadnila kontrola umístěných dětí. Jednalo by se vlastně o napodobení systému užívaného dolnorakouskou sociální službou, s níž měli mnozí hojné zkušenosti. „Vídeň“ si pochvalovali i faráři, kterým vyhovovalo zasílání kvartálních seznamů z nalezince, které stačilo překontrolovat, což značně usnadňovalo administrativu.

Na otázku, zda by děti narozené v zemské porodnici měly být v rámci pěstounské péče rovnou umísťovány do míst, kde mají domovské právo, dotázaní úředníci okresních výborů i obecní starostové odpovídali vesměs kladně. Víceméně pozitivně byl ze strany oslovených tajemníků okresních úřadů přijímán návrh, aby okresy převzaly vyplácení ošetřovného místo farářů, který ale nebyl před první světovou válkou uveden do praxe. Okresní výbory v Českém Brodě a Černém Kostelci by byly ochotné zavést kvůli pěstounům šekové řízení. Nejobšírněji se vyptával na své cestě v okolí Vlašimi roku 1911 František Plechatý, který zjišťoval, jak navštívené okresní výbory řeší péči o skutečné sirotky a výplaty ošetřovného ze sirotčích fondů. Ve Vlašimi docházeli vždy prvního v měsíci na úřad poslové z obcí s vybranými knížkami všech pěstounů, kterým bylo ošetřovné vyplaceno v hotovosti. Nefungoval zde žádný soustavný dohled dozorčího orgánu, okresní komise pro dohled nad dětmi a mládeží byla založena už v minulém roce, ale zatím nezačala pracovat. V okrese Dolní Kralovice posílali do obcí poukaz starostům, z nichž mnozí ale odmítali rozdělování ošetřovného zařizovat. V ledečském okrese si pro výplaty chodili pěstouni osobně, fungovala zde i sirotčí rada, která ale do své působnosti

[557] Kovářovský doktor v souvislosti s morálkou pěstounů inspektora Šorma rovněž upozornil, že někdy je „tak lid špatný, […že] je schopen podvrhnouti za onemocnělého či zesnulého nalezence i své dítě, aby vychovávací příspěvek mohli nadále brátí.“ V tehdejším milevském okrese přitom prý byl dozor nad nalezenci dosti dobrý, i když ne dokonalý a vedle farářů se zapojovali i lékaři a starostové.

dohled nad nalezenci nezahrnula. Model, kdy si pěstouni osiřelých dětí chodili pro výplaty ošetřovného osobně do sídel okresních výborů, byl zřejmě běžný i v jiných regionech a podle toho, co tlumočil Čeněk Holba z okresů Neveklov, Benešov, Votice, Mladá Vožice a Sedlec, by dotázaní úředníci byli svolní s jeho rozšířením i na nalezence.

Inspektoři nalezince na jedné straně zaznamenávali ochotu „dozorčích orgánů" pomáhat při získávání nových pěstounek, na druhou stranu všechny zprávy bez výjimky zachytily stížnosti na nízké ošetřovné poskytované pražským nalezincem jako hlavní důvod pro stávající nezájem o pěstounství. Na Chýnovsku, Soběslavsku a Pacovsku bylo otevřeně řečeno, že pěstounství pražských dětí starších jednoho roku se „nevyplácí". Děti z Vídně se ovšem v regionu vyskytovaly více než často: „Příčinu toho dlužno prý hledati jednak v tom, že ošetřovné za vídeňské děti jest vyšší a jednak manželé dotyčných pěstounek jsou ponejvíce přes léto na práci ve Vídni, takže ženy při návštěvě svých mužů zároveň vezmou si z ústředny dítě na vychování." „Celkové povznesení blahobytu na venkově" podle pozorovatelů na Vlašimsku způsobilo, že ošetřovné mělo „nepoměrně malou cenu proti výdělku, kterého tam může lid dosáhnouti". Dr. Jelínek ve Vlašimi poznamenal, že k úbytku pěstounů došlo po zřízení železniční dráhy,[558] protože muži (zvláště zedníci, tesaři a nádeníci) začali odjíždět za prací, která jim skýtala značný výdělek, ovšem „ženám ponechávají obstarávání celého hospodářství i na polích, takže ženy nemohou se zabývati vychováváním dětí".[559] Předpokládal ovšem, že současná neúroda zájem o pěstounství znovu obnoví. Na Sázavsku prý byla také příčinou úbytku pěstounů železnice, díky níž „lid se snadněji vydává za výdělkem", své důsledky měl i nově otevřený vápenný lom v Sázavě, který dával stabilně práci stovce dělníků – členů bývalých pěstounských rodin, které teď již nemají důvod si děti z pražského ústavu brát. V okresech Milevsko a Bechyně také dávali potenciální pěstouni přednost Vídni, ovšem na jihu okresů Příbram a Mirovice pěstounů ubývalo proto, že se místní za výdělkem raději stěhovali z regionu pryč. Odlišný postřeh, který ovšem také souvisel s těžkými poměry chudých venkovských vrstev, a především jejich ženské poloviny, přinesla návštěva dnešních okresů Tábor a Písek: v regionu ubývalo žen schopných kojit, protože „těžká práce polní i domácí" je připravovala o zdatnost.

[558] Do Benešova byla trať zavedena v roce 1871, odbočka do Vašimi byla připojena roku 1895. https://www.atlasdrah.net/ (21. 9. 2026).

[559] K pracovním migracím do Vídně například Václav KRISTEN, *České vystěhovalectví do Rakouska a jeho krajanské hnutí do roku 1938*, Český lid 73, 1986, s. 93–102Michael JOHN, *Der lange Atem der Migration – die tschechische Migration nach Wien im 19. und 20. Jahrhundert*, in: Regina Wonisch (ed.), Tschechen in Wien. Zwischer nationaler Selbstbehauptung und Assimilation, Wien 2008, s. 31–60.

Zkušenosti z oblastí tradičně se věnujících pěstounství vedly nalezinec k vysílání inspektorů i do míst, kde dosud pražský ústav příliš nepůsobil. Krátká zpráva Františka Šorma z roku 1911, během které se snažil shrnout vyhlídky pěstounství v západních Čechách, místy působí skoro jako cestopis. Na Plánicku prý byla situace lepší, Šorm neviděl jedinou továrnu ani průmyslový závod, železniční trať byla přivedena jen na okraj okresu, takže šlo o zdravý kraj plný lesů, kde se lidé živili především zemědělstvím, ovšem na neúrodné půdě, takže pěstounství bylo vítaným přivýdělkem; pochvaloval si i spolupráci s místním lékařem. Naproti tomu v Klatovech již shledal „značný ruch průmyslový“, méně dobré zdravotní poměry a železnici vedoucí do tří směrů. První den navštívil v Klatovech čtyři nalezence v péči vlastních matek a v třech okolních vesnicích 14 dalších dětí, druhý den na Plánicku viděl 33 dětí v šesti vsích. Za celou dobu našel jen jediné dítě, jehož pěstounku s ním poslal k lékaři. Místy sice konstatoval „sporost obydlí“ pěstounů, nevnímal ji ale jako závadu.

Podobnou charakteristiku navštíveného regionu podal téhož roku Šormův kolega Josef Roubíček, který se pohyboval v okolí Dobříše, Příbrami a Olbramovic. Krajina byla podle jeho názoru pro pěstounství vhodná, protože „lid nenachází v úplně chudém kraji, postrádajíce továren a jiných průmyslových závodů jakož i komunikačních prostředků, příležitosti k výdělku“. Nadto je zdejší lid „nábožensky cítící a nezkažený, pokládal by si za hřích ublížiti dítěti a také je poměrně dobře ošetřuje“. Přesvědčil jej o tom stav 79 nalezenců, které během cesty zkontroloval, jejichž stav byl „dobrý, až velmi dobrý“.

Ohledně kontrol v domácnostech inspektoři obvykle podali povšechnou zprávu ve smyslu počtu navštívených rodin a převažujícího dojmu, jakým péče o děti působila. Následně se zpravidla jmenovitě rozepisovali o případech, které podle nich vyžadovaly úřední zásah, nebo naopak – výjimečněji – pochvalu. Nehodnotili ekonomické ani případné hospodářské zázemí rodin, v posouzení „bytových poměrů“ pro ně byla měřítkem velikost příbytků (což obvykle znamenalo jedinou místnost) a existence prkenných podlah, ovšem ani hliněná podlaha nebyla vnímána jako něco, co by automaticky mělo vést k přemístění nalezence k jiným pěstounům. Ojediněle, ve vztahu k Pelhřimovsku, bylo do zprávy zaneseno, že domácnosti jsou přeplněné, což byl problém zejména kvůli epidemiím dětských nemocí. Jan Pavlíček si v roce 1908 poznamenal, že v Kácini na Příbramsku měli ve dvou z šesti navštívených rodin v rohu světnice housata, nicméně děti mu podle vzhledu připadaly v pořádku, a i náhodou přítomná biologická matka jedné z nalezenek jej ujistila, že je s ošetřováním svého dítěte „úplně spokojena“.

Rozhodujícím faktorem hodnocení úrovně domácnosti byla i pro inspektory nalezince čistota, vnímaná jako záruka zdravého fyzického i morálního vývoje. Jedno z dětí kontrolovaných v Kácini v roce 1908 mělo na sobě roztrhanou košilku i šatečky, a také vlastní potomci pěstounky byli nuzně oblečeni, ale oděv byl čistý a dostatečný, což z úředního hlediska stačilo. U Alešových v Křešíně také nebyl žádný důvod k zakročení, byť měli mimo nalezence sedm vlastních dětí, protože světnice, v níž žili, byla prostorná a čistá a podle místního starosty se jednalo o pořádnou rodinu. Z 33 nalezenců, které viděl v červenci 1912 Karel Fater na Litomyšlsku, bylo zanebáno jen jedno dítě („domluvil jsem pěstounce a musila přede mnou uvést lože do patřičného stavu"), jinak byl ovšem inspektor spíše spokojen.

Nízká úroveň hygieny v domácnosti pěstounů byla tedy řešena především domluvou a doporučením zvýšeného dohledu nad nalezencem, v horších případech měla vést k přeložení dítěte. Prozatím jen zostřený dohled byl stanoven u Kozákových v Bystřici (okres Benešov), kteří měli ve „špatném", „nevalně čistém" bytě dva nalezence. Okamžité odebrání dětí a zapsání na seznam špatných pěstounů, s nimiž nalezinec v budoucnu již neměl navázat žádné jednání, si vysloužily matka s dcerou v Novém Samechově (dnes okres Kutná Hora), které žily v jednom domku a každá pečovala o jednoho nalezence. Děti byly odeslány zpět do ústavu, kde se potvrdila špatná péče pěstounek, a především svrab způsobený nedostatkem hygieny.

Nedostatečná úroveň bydlení a hygieny šla často ruku v ruce se sociálními problémy rodiny. Nejvíce znepokojivá byla v tomto ohledu zpráva Čeňka Holby o cestě v okresech Neveklov, Benešov, Votice, Mladá Vožice a Sedlec, jež sice ukázala několik případů, kdy prý pěstouni věnovali větší péči svěřeným dětem než svým vlastním, ale také značné nedostatky. Holubovi v Březanech (dnes okres Kolín) v době jeho návštěvy na začátku října 1912 zrovna přestavovali domek, a když se otázal, kde budou v zimě i s dvěma nalezenkami bydlet, ukázal prý pěstoun na světnici, kterou právě zřizoval. Možná právě tato odpověď Holbu přiměla, aby si lépe všiml jedné z dívek, která měla na ruce stopy po zahojené vyrážce, zřejmě svrabu. V Střezimíři (okres Benešov) i díky výpovědím sousedů zjistil, že tamní pěstoun Karel Krafta je opilec, a nařídil přeložení svěřeného dítěte. Nejnepříznivější výsledky shledal v Bystřici na dráze, kde se poměry nedávno poněkud zlepšily díky „očistné akci dozorčích orgánů" a ukončení spolupráce s několika pěstouny. V jejich domácnostech hrozilo morální i fyzické nebezpečí, a to nejen kvůli rozšířenému alkoholismu a údajnému navádění dětí ke krádežím. Příliš chudé

rodiny neměly stálé bydliště, ani hospodářské zázemí a mléčný dobytek, nesplňovaly tedy základní požadavky na přidělení nalezenců do péče.

Osobní přítomnost pěstouna u svěřeného dítěte v okamžiku kontroly byla rovněž předpokladem pro to, aby se domácnost vyhnula přísnějšímu dozoru nebo odebrání nalezence. V domácnosti Burdových v Čeněnicích (okres Pelhřimov) na děti obvykle dohlížela jen nedoslýchavá matka pěstounů, což v kombinaci se špatným bydlením, nepořádkem a nedávným úrazem vedlo k pokynu k přeložení. Na Benešovsku bylo v červenci 1912 na řadě míst zjištěno, že v době polních prací pěstouni nejsou schopni zajistit dostatečný dohled nad svěřenými dětmi, proto byly místní autority vyzvány k zajištění pečlivějšího dozoru. O totéž byl o měsíc později požádán městský úřad v Pacově, když úředník nalezince zjistil, že s nalezenkou Marií Křivanovou bylo doma pouze asi osmileté děvče. Varování dostala matka dvouleté Žofie Jirušové z Dubné, která měla dcerku v dvoutřetinové péči a prý jen na neděli ji svěřila příbuzné ze sousední obce.

Tolerovatelná byla pouze péče vlastních prarodičů nalezence, která se řešila úředním převedením výplaty dvoutřetinové podpory z matky na babičku, jako v případě rodiny Moravcových na Sázavsku nebo Antonie Šobrové z Bystřice (okres Benešov), která ponechala svého synka narozeného v loňském roce u rodičů a šla do služby. Podmínkou péče vlastních příbuzných ale bylo pobírání nižšího ošetřovného. Ve chvíli, kdy inspektor zjistil, že pěstouni Korolusovi v obci Talmberk (okres Kutná Hora) pečují v osobě nalezence Františka Berana o svého vlastního vnuka, aniž by o tom byl ústav informován, pohrozil kontrolor nalezince, že neoprávněně získané ošetřovné budou muset vrátit. Bez finančního postihu nakonec vyvázla i pěstounka Anna Frková z Českého Šternberku, která měla v péči potomka vlastní sestry. V okamžiku kontroly dítě pobývalo u biologické matky, která se po předvolání do ústavu vyjádřila, že se bude brzy vdávat a požádala o jeho převedení do vlastní péče.

Během inspekčních cest byli úředníci nalezince pověřeni i posouzením zdravotního stavu dětí. Někdy je doprovázel místní lékař, případně od něj alespoň dostali průvodní informaci, jindy ale záleželo na jejich odhadu a výpovědi samotných pěstounů. V případě pochybností úředník přikázal pěstounce, aby dítě vzala k lékaři nebo po návratu do Prahy navrhl stažení dítěte od pěstounů zpět do nalezince, tedy k hospitalizaci. Zda se děti po vyléčení na pražské klinice vracely zpět k týmž pěstounům, není z pramenů zřejmé.

Podezření ze zanedbání zřejmě vyvolával stav chlapce v Kácini na Příbramsku, který byl slabý, nemocný, pořád křičel a podle slov pěstounky měl již tři týdny oteklou

nožku. František Plechatý v roce 1911 při kontrole na Vlašimsku konstatoval podlomené zdraví u pěti dětí. V jednom případě jej doprovázel lékař (který vyjádřil již zmíněné podezření na syfilis), v ostatních se úředník musel spolehnout na vlastní úsudek. Opožděný vývoj jmenovaných dětí byl zřejmý: tříletý Rudolf Vošoust nemluvil, František Polák byl ve věku roku a půl slabý, nechodil a neměl zuby, Václav Kožíšek v roce neseděl, což vyvolalo podezření na křivici, Karel Bartoš, jenž byl před časem v nemocnici v Německém Brodě na operaci kýly, měl nyní vyrážku. Všem pěstounům bylo nařízeno, aby s dětmi vyhledali lékařské vyšetření.

Následujícího roku týž inspektor ve své zprávě o situaci na Soběslavsku, Pacovsku a Pelhřimovsku zmínil zdraví pěti dětí, z toho dvakrát vyjádřil podezření na rachitidu, kterou mu u nalezence umístěného v Černovicích na místě potvrdil i zdejší lékař. Postižené děti měly být odborně vyšetřeny a v případě potřeby odeslány do kolonie rachitiků. U rok a půl starého děvčátka v Chýnově (okres Tábor) inspektor konstatoval, že je slabé a ani nesedí, chlapec v Skopytcích na Táborsku se mu zdál být „opožděného vývinu“ a „jak pěstounka sama řekla, má andělskou nemoc“. V případě Boženy Tobolkové, umístěné ve Zmišovicích (okres Pelhřimov), byl úředník dopředu upozorněn příslušným děkanským úřadem, že dívenka není dobře vychovávána, „jak se ale podepsaný přesvědčil, jest dítě dobře vyvinuto a přiměřeně ošetřováno“.

Čeněk Holba roku 1911 při návštěvě Černých Voděrad (dnes okres Praha-východ) nechal vrátit do nalezince Františka Patzela, protože měl zánět v uchu a pěstouni s ním včas nešli k lékaři. Růženu Šebkovou v téže vsi však zatím ponechal, pouze trval na lékařském vyšetření. Dívenka se mu zdála málo vyvinutá, což mu pěstounka zdůvodnila tím, že dítě i ona sama v létě stonaly; poznamenal však, že byt, ve kterém bydlely, sestával z pokojíku bez podlahy a byl nejmenší, jaký během inspekce viděl. O rok později na pomezí dnešních okresů Benešov a Tábor zkontroloval pětiletou Annu Stelzovou, která si nedávno vyléčila zlomenou ruku v benešovské nemocnici, nyní ale byla zdravá. V Miličíně byl upozorněn na nedávnou epidemii dávivého kašle, která způsobila nezdravý vzhled řady dětí.

Několikrát se inspektoři setkali s dětmi, které díky změně pěstounů začaly prospívat. Ke Kadlecovým v Hatově (okres Tábor) přišel v červnu 1912 dvouletý chlapec Josef Posselt, odebraný předcházejícím pěstounům pro zanedbání péče, který se tou dobou nedokázal ani postavit, nicméně po necelých třech měsících v nové rodině již prý chodil bez námahy. Pěstounka Boženy Kočí v Tučapech (okres Tábor) si podle přímluvy místního lékaře zasluhovala zvláštní odměnu, protože v současnosti zdravou a dobře

prospívající nalezenku dostala „v prabídném stavu, s popáleninami po těle od bývalých pěstounů“.

Na těchto případech lze ukázat, do jaké míry byl úředník pověřený kontrolou závislý na aktivitě místních kněží či lékařů a na výpovědích samotných pěstounů. Není zřejmé, zda úředníci nalezince před inspekční cestou dostali nějaké školení, po čem by se měli pídit a jaké příznaky sledovat. Jejich záznamy i počet domácností navštívených v jediném dnu nasvědčují, že se nejspíše spokojovali s povšechným pohledem na oblečené dítě, respektive kojence zavinutého v peřince či uloženého do postele. Dokázali by si při podobné kontrole úředníci všimnout například známek bití či týrání, které naznačovali kritici pěstounské péče?

Přímo ve spisech nalezince byl dohledán jediný případ, kdy podezření na špatnou péči nezahrnovalo „pouhé“ zanedbání, ale přímo vyslovené týrání dítěte, a k jeho řešení byly přizvány i policejní orgány. V březnu 1913 do pražského nalezince přišlo anonymní udání na Annu Šťastnou z Žižkova. Rukopis a jazyk dopisu naznačují spíše nižší sociální postavení autora, jenž informoval, že Šťastná a jí svěřené dítě žijí v bytě s řadou dalších lidí, ve špíně, bídě, s násilím a alkoholem. O dva dny později policejní komisařství hlásilo do nalezince výsledek obchůzky, při které strážníci v jediné místnosti našli 15 lidí, dílem příbuzných, dílem cizích a mezi nimi i nemocného dvouletého Františka Marka. Podle anonymního pisatele udání šlo zřejmě o svrab („samá vyrážka od špíny“) a návštěva policie v bytě zřejmě nebyla první, neboť „byla tam policejní stráž poslaná, byla to jedna hrůza na to dítě ubohé na zemi ležící mezi tolika kořalama, který jej bijou a otloukají.“ Zaslané policejní svědectví bylo bezpochyby důvodem pro odebrání dítěte, jak rychle ale nalezinec v této situaci zareagoval a jak Františkův příběh skončil, není zřejmé.[560]

[560] NA, ZPN, inv. č. 1171, kar. 33.

VII. 3. Faráři a pěstounská péče

Předchozí kapitoly již více než naznačily objem práce a povinnosti, které v nalezinecké péči připadaly na administrátory farností. Minimálně ve vyšších církevních kruzích se nepřestávala zdůrazňovat morální povinnost kněží pečovat o potřebné, například pražská konzistoř ještě v roce 1897 připomínala, že „horlivost o spásu duší" je třeba projevovat i vůči „ubohým" nalezencům, neboť „i tito náležejí ke stádci Ježíše Krista", a podporovat pěstounskou péči.[561] Role duchovních coby úředníků sociální péče byla ukotvena již v chudinských ústavech zakládaných podle vzoru reformy buquoyských panství, v jejichž čele měli stát faráři spolu s „otci chudých".[562] Duchovní měli rovněž plnit dohlížecí úlohu nad dětmi pracujícími v manufakturách a továrnách, které již podle josefinských nařízení musely zajistit školní vzdělání dětských dělníků.[563] Guberniální nařízení z roku 1827 ukládalo farářům vést evidenci nalezenců a vypracovávat příslušné výkazy; pomoc jim měli poskytnout místní lékaři a lékárníci a pro lepší kontrolu pěstounských rodin si měli k ruce zřídit úřad „otců nalezenců", jejichž jmenování bylo znovu doporučeno v roce 1833. Povinnost připomínat farářům nutnost vedení záznamní knihy o nalezencích v roce 1834 gubernium převedlo na krajské úřady.[564]

V okamžiku, kdy se na faru dostavili potenciální pěstouni s žádostí o vystavení potvrzení pro nalezinec, ležela na kněži morální a sociální zodpovědnost, zda jim dokument vystaví a povolí přijetí dítěte, nebo ne. Kněží se v této otázce ocitali pod vícenásobným tlakem, na jedné straně zemské a církevní autority opakovaly nutnost děti umisťovat, na druhou stranu faráře neustále volaly k odpovědnosti při posuzování vhodnosti potenciálních pěstounů. Do českých farností pravidelně přicházely dopisy z pražského nalezince upozorňující na nebezpečný přetlak uvnitř ústavu a žádající, aby duchovní nabádali své ovečky k přijímání dětí. Z různých farních archivů se podařilo zrekonstruovat (bezpochyby neúplnou) sérii tištěných letáků i psaných výzev

[561] Přípis konzistoře z 3. 11. 1897 připomíná starší ordinátní list z roku 1862, jímž byla péče o nalezence vytýčena jako jeden z nejdůležitějších úkolů duchovních. Koncem století konzistoř vřele doporučovala podporovat pěstounky vydáváním potřebných doporučení, a to zejména pokud se jednalo o vlastní matky dětí. SOkA Beroun, DÚ Cerhovice, inv. č. 87, kar. 6.

[562] Alena PETRÁŇOVÁ, *Venkovská chudina evidovaná v buquoyském „zaopatřovacím" zařízení ve 2. polovině 18. století*, Jihočeský sborník historický 30, 1961, s. 114–134; Margarete BUQUOY, *Die Armen auf dem Lande im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert. Eine Strukturanalyse am Beispiel der Buquoyschen Herrschaft Gratzen in Südböhmen*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 26, 1985, s. 38–78.

[563] M. HALÍŘOVÁ, *Role duchovních*.

[564] J. DVOŘÁK, *Jednotná organisace*, s. 53; R. SECKÝ, *Nejdůležitější zákonné předpisy*, s. 38 a 44.

k vyzvedávání nalezenců z let 1851, 1861, 1868, 1893, 1904,[565] kterou uzavřel letáček z roku 1920, poptávající nové pěstounky, protože „poklesla průchodem války láska k dítkám, zrozeným v Praze v porodnici“.[566] Faráři na území okresního hejtmanství Pelhřimov dostali v roce 1913 na srozuměnou, že se nebude „nadále trpěti libovolné vymykání se farních úřadů oněm úředním povinnostem“, myšleno vyřizování nalezinecké administrativy, a že pokud jde o vyplácení odměn pěstounkám, duchovní nejsou ani povoláni, ani oprávněni k úvahám „o hospodaření s penězi poplatnictva“.[567] Do farnosti Mladošovice přibližně v téže době přišlo upozornění z místodržitelství, že v okolí je příliš mnoho dětí z ústavů v rodinách, jež jsou zcela bez prostředků a podle toho pak vypadá jejich péče.[568] Protichůdným postojům kněží mnohdy čelili i v každodenní realitě, kdy k nim přicházeli žadatelé o potvrzení k přidělení dítěte i zástupci obcí, kteří žádné další nalezence ve svém okrsku nechtěli.

Dále kněze čekalo vyřizování administrativních úkonů, kterých v závislosti na počtu nalezenců ve farnosti nemuselo být málo. Bylo třeba dbát na evidenci pěstounů, vést v patrnosti jejich případná stěhování a další změny, každoročně zaslat výkaz ošetřovaných dětí z příslušného nalezince, případně na požádání vyhotovit jinou statistiku či vyřídit korespondenci s ústavem i dalšími úřady, počínaje obcí po okresní hejtmanství a okresní soud. Na farní úřady se obraceli pěstouni, kteří potřebovali jednat s nalezincem, i biologické matky dětí, jež se snažily navázat kontakt se svým potomkem. Spolu s obecním úřadem musel kněz vystavovat potvrzení pro lékařská ošetření, kterými se pěstouni prokázali při návštěvě lékaře. Kněží byli součástí vzdělávacího systému, takže bylo zapotřebí ve věci nalezenců komunikovat i se školami, respektive u starších dětí sledovat jejich školní docházku a prospěch jako jeden z ukazatelů řádné pěstounské péče.

V případě, že dítě muselo být z původní pěstounské rodiny odebráno, očekávalo se od faráře či obce jakožto místních dozorčích orgánů, že navrhnou jiné vhodné pěstouny, které ale muselo schválit ředitelství nalezince. Neohlášené přesunutí dítěte jinam bylo přípustné jen v případě, že by pobyt v původní domácnosti nalezence ohrožoval.[569] Pokud dítě v pěstounské péči zemřelo, byl farář povinen provést zdarma

[565] Například SOkA Pelhřimov, FÚ Senožaty, inv. č. 99, kar. 15. Do farností na Berounsku, kde se pěstounství příliš neuplatňovalo, nechal v roce 1869 pražský nalezinec prostřednictvím okresního úřadu rozeslat přípis požadující vyšetření příčiny, proč tamní ženy nemají o přijímání nalezenců zájem. SOkA Beroun, FÚ Loděnice, inv. č. 78, kar. 4.
[566] SOkA Beroun, DÚ Lochovice, inv. č. 8, kn. 8, vložené listy.
[567] SOkA Pelhřimov, FÚ Mladé Bříště, inv. č. 94, kar. 3.
[568] SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.
[569] NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 262–263.

všechny úkony spjaté s pohřbem a evidencí zemřelého a následně ještě poslat zprávu a vyúčtování do nalezince.[570]

Pracovní zatížení farářů se odráželo i v kvalitě jimi vedených písemností. Například soupisy nalezenců, podklady pro výkazy a zprávy o jejich stavu jsou obvykle zpracovávány pečlivěji v oblastech, kde bývalo dětí umístěno méně, přestože nalezince zdůrazňovaly nutnost podrobného a individuálního úřadování za všech okolností.[571] Regiony, kde pěstounská péče znamenala obvyklý zdroj přivýdělku místních obyvatel, a tedy i značné vytížení faráře, dosti často nabízejí jen schematická shrnutí (obvyklé je například proškrtávání kolonek v soupisech) nebo obtížně srozumitelné kancelářské poznámky, včetně znečitelnění a začernění zápisů, které pozbyly platnosti.[572]

Při vysokých počtech odložených dětí, které měnily domácnosti, stěhovaly se svými pěstouny, přecházely do péče rodičů a samozřejmě umíraly, byly omyly a nedorozumění nevyhnutelné a v podstatě statisticky zanedbatelné, ale rozhodně ne zcela ojedinělé. V propracovaném komunikačním systému docházelo k chybám, takže se ve farních archivech běžně objevují upřesňující dopisy a dotazy různých úřadů. Tato korespondence i přes svou torzovitost dokládá, že se děti někdy pohybovaly v administrativním i prostorovém vakuu, kdy úřady nevěděly, kde a s kým právě jsou. V roce 1852 se linecký nalezinec doptával ve farnosti Horní Dvořiště na pětiletou nalezenku Agnes Kappl, kterou si prý do bezplatné péče vzali vlastní, teď již sezdaní rodiče. Ústav dal faráři za úkol, aby vypátral, zda si dceru vyzvedli přímo od pěstounů, domkářů v Lembachu (zřejmě Lembach im Mühlkreis), dítě tedy bez vědomí nalezince mohlo přejít i zemskou hranici.[573] V dubnu 1899 vznikla rozepře mezi farářem a učitelem v Kovářově kvůli zaevidování jednoho pražského nalezence, během níž se farář hájil, že nemohl podepsat patřičný dokument, protože dítě neměl v evidenci. Vysvětloval to tím, že pěstouni se asi přestěhovali, a odkazoval učitele na farní úřad v Lašovicích. Lašovice leží jen několik kilometrů od Kovářova, nicméně i tato vzdálenost spolu s překročením administrativní hranice farnosti stačila, aby dítě zmizelo z dohledu úřadů.[574] Na tři měsíce se vídeňskému nalezinci úředně ztratila i Josefa Wimrová, která měla být předána matce

[570] Povinnost pohřbívat nalezence bez štolového poplatku, tedy peněz proplacených za provedení svátosti přímo faráři, ustavilo nařízení českého gubernia z 28. 11. 1833 a ordinátní list pražského arcibiskupství z roku 1875. K. BOROVÝ, *Úřední sloh*, s. 226.
[571] Nařízení pražského ústavu z roku 1908 doslova uvádělo, že při vyplňování dotazníků naprosto není „třeba stereotypních poznámek dobře, výborně, a.t.d“, ale je třeba každou kolonku individuálně vyplnit. SOkA Strakonice, FÚ Dobrš, inv. č. 58, kar. 9.
[572] Příkladem mimořádně pečlivého soupisu je SOkA Beroun, DÚ Cerhovice, inv. č. 87, kar. 6.
[573] SOkA Český Krumlov, FÚ Horní Dvořiště, inv. č. 342, kar. 7.
[574] SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9.

s domovským právem v Anzendorfu v červenci 1897, ve skutečnosti ale ještě v říjnu pobývala u pěstounky v Radeníně na Táborsku, kam chodila i do školy.[575]

Je s podivem, že literárně a publicisticky obvykle velmi činní duchovní se problematice nalezinců ze sociálního, etického či filantropického hlediska v podstatě nevěnovali, například v Časopisu katolického duchovenstva se jimi nezabývá jediný článek.[576] Výjimkou je zmínka v kratší stati Jana Nepomuka Sedláka shrnující objem činností vykonávaných farními úřady v rámci úkonů přenesených státem a obtíží s tím spojených. V jednom z odstavců se autor rozepsal o nalezencích, kde naznačil i nepříjemnosti, které může knězi přinést snaha o osobní dohled nad pěstounskou péčí.[577]

Zarazí také, jak málo se nalezinecké agendě věnovali duchovní připravující pro své spolubratry publikace s návody k správnému a efektivnímu úřadování. Klement Borový ve známé příručce Úřední sloh církevní z roku 1879 věnoval přibližně stránku křtu a matričnímu zaznamenání skutečně nalezených dětí, u nichž měl proběhnout obřad „sub conditione". Pod paragrafem 77 pak shrnul ve dvanácti bodech povinnosti, které stát duchovním uložil v souvislosti s provozem „domů pro nalezence".[578] Kněz měl podle tohoto přehledu vybízet vhodné rodiny k pěstounské péči a vystavovat potvrzení pro žadatele o pěstounství, které mělo být vždy vydáno bez kolku a poplatků a muselo zahrnovat údaje uvedené v předloženém vzorovém dokumentu.[579] Velice podrobný formulář Borový nabídl i pro vypracování každoročního výkazu pro nalezinec, do něhož měl správce farnosti poznamenat údaje o zdraví, hmotném zabezpečení a mravní a náboženské výchově dítěte a zaslat je přes okresní hejtmanství do nalezince. Kanceláře nalezinců měly být od kněží rovněž informovány v případě sňatku rodičů nalezence. Duchovní měl dohlížet „na pečlivé ošetřování, zdravotní i mravní stav nalezenců své osady, jakož také, aby pilně do školy chodili", potvrzovat lékařské recepty a kontrolovat, zda se ve farnosti nenachází dítě vydané pěstounům bez patřičného vysvědčení. Veškeré závady bylo třeba hlásit na ředitelství nalezince a v případě, že by tam kněz se svou stížností neuspěl, měl se obrátit na konzistoř. Podrobné pokyny Klement Borový připravil

[575] SOkA Tábor, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar. 5.
[576] https://rukovet.cms.flu.cas.cz/cms/casopisyen/detail/64/ (23. 12. 2025).
[577] „Duchovní jest povinen dozor vésti nad nalezenci, vydávati vysvědčení mravnosti jejich pěstounům, potvrzovati, že nalezenec žije, dávati zprávu celoroční o všech, v jakém stavu tělesně i duševně se nalézají. Aby nabyl o tom známosti, má jednotlivé dítky navštíviti a osobně se přesvědčovati, ač může zlomyslnost lidská proto pojati proti knězi velmi zlé podezření!" Jan Nepomuk SEDLÁK, *Jak mnoho kancelářské práce žádá od kněze stát*, Časopis katolického duchovenstva 24, 1883, č. 10, s. 618–621.
[578] K. BOROVÝ, *Úřední sloh*, s. 224–228.
[579] Vzor formuláře zahrnoval jméno, náboženství, stav, obydlí žádajícího pěstouna a jeho manželky, dále počet dětí, společné jmění a, pokud žádali o nemluvně, i datum posledního porodu pěstounky. Tamtéž.

ohledně vyplácení ošetřovného v souvislosti s případným úmrtím dítěte. Své kolegy varoval zejména před nepozorností, s níž by kněz potvrdil právo na vyplacení příspěvku pro již zesnulého nalezence, protože peněžitá škoda vzniklá nalezinci neoprávněně vyplaceným ošetřovným by šla na jeho vrub.

Právní rádce pro duchovní správu z roku 1902 věnoval nalezencům ještě méně pozornosti, přestože jeho autor Jan Pauly strávil celou svou kariéru na dělnickém Smíchově, kde odkládání nemanželských dětí a jejich přijímání do pěstounských rodin nemohlo být ojedinělou záležitostí.[580] Většinu z § 42 svého díla převzal právě od Borového, podtrhl pouze nutnost ověření schopnosti pěstounů se o nalezence postarat, povinnost zaslání ročního výkazu a hlášení „nepřístojností" a sňatku rodičů nalezenců správě nalezince. Informoval rovněž, že farář má v případě vysvědčení způsobilosti pro pěstouny a platebních lístků na vyplácení ošetřovného pracovat s tištěnými formuláři vystavenými nalezincem. Oproti Borovému přidal navíc informaci, že katolický kněz nesmí vysvědčení podepsat židovským pěstounům, nad nimiž měl pravomoc jejich rabín. Ani jeden z jmenovaných autorů nepřipomněl, že faráři se mohou setkat s povinností vést podvojnou nalezineckou agendu v případě služby v regionech s překrývající se působností pražského a vídeňského ústavu. Ani jeden také nezmínil jakákoli pravidla a pravomoci kněží pro vykonávání dozoru nad pěstounskými rodinami.

Dosti přesný obrázek každodenní úřední zátěže může nabídnout kancelářská kniha, kterou si v roce 1907 zavedl farář v Rapšachu (do roku 1920 Rottenschachen v okrese Schrems, nyní okres Jindřichův Hradec). Až do roku 1922 si do ní zapisoval jednotlivé úkony týkající se nalezenců a podle poznamenaných haléřových částek se zdá, že si takto evidoval vypravené poštovní zásilky. Svazek má velmi příruční charakter, evidentně nešlo o oficiální úřední knihu, kněz ji využíval pro svou vlastní potřebu a orientaci. Od konce února do konce roku 1908 si poznamenal 111 úkonů, v letech 1909 až 1913 celkem 509 záležitostí, které vyřizoval v souvislosti s nalezenci umístěnými vídeňským ústavem ve své farnosti. V průměru tedy ročně vyřídil asi stovku úkonů různé časové a pracovní náročnosti, jednalo se o pořízení nových formulářů, vystavování potvrzení, úmrtních listů, vyhotovování seznamů, podávání zpráv o nalezencích. [581]

Z hlediska pěstounů bylo nejdůležitější činností farního úřadu čtvrtletní vyplácení ošetřovného, s nímž se ovšem pojila nemalá finanční zodpovědnost. Zpočátku existence nalezenců bylo ošetřovné vypláceno přímo v kanceláři instituce, ale s narůstajícím

[580] J. PAULY, *Právní rádce*, s. 152–153, 763.
[581] SOkA Jindřichův Hradec, FÚ Rapšach, inv. č. 15, kn. 15.

rozsahem pěstounství i vzdálenostmi tento úkol rovněž často (i když ne vždy) připadal farářům.[582] Nalezince čtvrtletně poukazovaly do farností celkovou sumu v hotovosti, farář musel na základě připraveného rozpisu částku rozpočítat, vyplatit dílčí obnosy jednotlivým pěstounům na základě předložených kontraktů, potvrdit jim výplatu v knížce nalezence a zpětně připravit vyúčtování pro ústav. V případě, že měl ve farnosti děti z různých ústavů, musel samozřejmě veškerou práci dělat dvakrát. Ve fondech farních úřadů se pravidelně objevují jednak rozpisy plateb pro jednotlivé nalezence i různá upřesnění týkající se výplat pro pěstouny, jejich krácení z důvodu změny podmínek v rodině či úmrtí dítěte,[583] nebo naopak navýšení o různé prémie, které byly zejména v agendě vídeňského nalezince celkem běžné.

Koncem 19. století vídeňský ústav přešel na jednodušší systém, kdy posílal koncem kvartálu na fary seznamy umístěných nalezenců a úkolem duchovních bylo je potvrdit, případně poznamenat datum úmrtí či přesunu nalezence, a poslat zpět do nalezince, odkud pak přišla již rozpočtená částka.[584] O podobné reformě se uvažovalo i v Praze a jednotliví duchovní, kteří měli zkušenost s vídeňským systémem, jej úředníkům nalezince vřele doporučovali. Těsně před válkou padaly i návrhy, aby se výplaty ošetřovného zcela přesunuly na okresní výbory, za monarchie se ale změna neuskutečnila.[585]

Velkým problémem spojeným s výplatami ošetřovného byly služby „kurýrů“ či poslů. Jednalo se o svépomocný systém lokálních skupin pěstounů, kteří, aby nemuseli osobně chodit do kanceláře nalezince nebo na faru, vypravovali ze svých řad posla vybaveného vybranými pěstounskými knížkami, který peníze pro všechny vyzvedl a přerozdělil, samozřejmě za drobnou úplatu. Nejpozději koncem osmdesátých let 19. století ředitelství pražského nalezince uvažovalo o tom, že veškeré kurýrní služby zruší a výplaty předá čistě jen na fary nebo převede na obce, případně je začne rozesílat

[582] Z roku 1896 se dochoval časový harmonogram výplat a poukazování ošetřovného podle okresů bydliště pěstounů majících v péči děti z pražského nalezince. Každý den v měsíci byl vyhrazen jiné oblasti Čech. Tištěný dokument je uložen v SOkA Pelhřimov, DÚ Humpolec, inv. č. 171, kar. 7.

[583] Pro ilustraci lze uvést například přípis vídeňského nalezince z roku 1858, kterým byl kárán kněz v Borovanech, protože nevykázal včas úmrtí nalezence, jehož pěstounka tak nedostala za odvedenou práci zaplaceno; SOkA České Budějovice, FÚ Borovany, inv. č. 43, kar. 3. V červenci 1908 vídeňský nalezinec upřesňoval faráři v Sepekově výplatu pro Josefinu Tupou z Líšnice, která pobírala příspěvky na jedno svěřené dítě déle, než měla, takže jí byly strženy z výplaty na dalšího nalezence; SOkA Písek, FÚ Sepekov, inv. č. 47, kar. 2.

[584] Úpravy výplatního systému si vyžádal mimo jiné i přetlak ve vídeňském nalezinci koncem sedmdesátých let 19. století, kdy musely být posunuty kvartální termíny výplat kvůli „přílivu“ žadatelů o péči. SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.

[585] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.

adresně poštou.[586] V postaru nastaveném systému totiž snadno docházelo k omylům i podvodům, kdy farář vyplácející ošetřovné ztrácel kontrolu nad tím, komu peníze posílá. Pěstounům tak mohlo snadno projít i zakázané zastavování pěstounských knížek třetím stranám: dlužník, který měl v péči dítě z nalezince, svěřil svému věřiteli doklady opravňující k výplatě ošetřovného, a ten si pak peníze na farním úřadu nebo v kanceláři ústavu vybral či nechal vybrat sám. Zřejmě to byl i případ kupce Pavla Koptíka, který koncem sedmdesátých let v pražském nalezinci vyzvedával ošetřovné pro pěstouny ve farnosti Dražice. Ústavní úředníci v roce 1879 navrhovali dražickému duchovnímu, aby „kontrakty" vybíral buď on sám, nebo obecní úřad a aby se ošetřovné posílalo pěstounům poštou. Poštovné by sice pěstouny něco stálo, ale bezesporu ani Koptík svou pochůzku nevyřizoval zadarmo, a především by se tak učinila přítrž „zastavování a vypůjčování si na kontrakty".[587] Ani faráři se ale nevyhnuli pochybením a snad i pokušení. V případu zpronevěry ošetřovného, který v roce 1894 skončil u humpoleckého okresního soudu, figuroval i farář ze Senožat, který měl osobně přechovávat pěstounské knížky dané do zástavy. Jeho aktivita se provalila ve chvíli, kdy František Vavrous z Čihovic zažaloval své dlužníky Bambasovy, že mu nedoplatili domluvenou sumu ve výši bezmála 30 zl. Obžalovaní pěstouni s měsíčním příjmem z nalezince ve výši 11 zl. 80 kr. se hájili tím, že jejich věřitel vyzvedával peníze po čtyři měsíce přímo na faře, žalobce si však stál na svém, že od kněze dostal jen dva měsíční „platy".[588]

V některých farnostech kněžím v souvislosti s výkonem administrativy pěstounské péče procházely rukama značné sumy peněz. Dochovaná vyúčtování pocházejí většinou až z počátku 20. století, mohou ale doložit náročnost úkolu, který rozpočítávání peněz pro pěstouny představovalo. Faráři v Modletíně (okres Havlíčkův Brod) bylo za rok 1910 v čtvrtletních výplatních termínech poukázáno z pražského nalezince celkem 6 301 korun, rozpočítaných do 206 výplat, a dalších 3 660 korun na 165 výplat dorazilo z Vídně.[589] Snadnou práci měl farář v Budislavi (okres Tábor), který za období září–listopad 1913 vyplatil šesti pěstounům vídeňských nalezenců celkem jen 152 korun 67 haléřů.[590] Jeho kolega v nedalekém Hlasivu si vedl složku nazvanou Kostgelder-Auszahlungsliste, kam od roku 1908 zaznamenával platby poukázané reformovaným dolnorakouským ústavem pro péči o bezprizorní děti, který navázal na

[586] E. BRAUN, *Mittheilungen*.
[587] SOkA Tábor, FÚ Dražice, inv. č. 72, kar. 6.
[588] SOkA Pelhřimov, FÚ Senožaty, inv. č. 99, kar. 15.
[589] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Modletín, inv. č. 33, kn. 32.
[590] SOkA Tábor, FÚ Budislav, inv. č. 95, kar. 4.

činnost původního nalezince spojeného s porodnicí. Za září až listopad 1908 do Hlasiva přišly platby pro 22 dětí ve výši 24 až 36 korun v celkové sumě 1 150 korun. Za stejné období roku 1914 se vyplatilo pěstounům 13 dětí po 24–38 korunách, dohromady 791 korun. Poslední platba je datována 22. 12. 1919, kdy bylo třeba z nyní již zahraničního fondu vyplatit 966 korun pěstounům čtrnácti nalezenců, kteří pobírali příspěvky ve výši od 36 do 90 korun. Ve stejné době bylo v Hlasivu vedeno paralelní účetnictví pro nalezence z pražského ústavu, nejstarší dochovaná výplatní listina za druhé čtvrtletí roku 1909 zahrnuje ošetřovné na 18 dětí v celkové výši 485 korun, kdy jednotlivé položky představovaly částky od 18 do 42 korun. V říjnu 1914 bylo pro 16 dětí poukázáno 662 korun rozdělených na sumy od 18 do 55 korun, o čtyři roky později, těsně před koncem války, bylo pěstounům sedmi dětí vyplaceno po sedmi korunách, celkem 126 korun.[591]

Největší obtíže ovšem administrátorům farností přinášela povinnost kontroly nalezenců, která zahrnovala návštěvy v domácnostech. Ředitelství nalezinců sice oceňovalo, že „hlavní zásluha dosavadního dozoru…náleží takměř výhradně duchovenstvu“,[592] pro kněží to ale znamenalo časově náročné obcházení farního okrsku, vykonávání úkonů, ke kterým se snad necítili kompetentní, a především „mrzutosti“ s pěstouny, které se v pramenech zmiňují opakovaně. V šetření roku 1905 připouštěli, že na kontroly nemají čas a nemohou proti pěstounům vystupovat dostatečně přísně, protože musí brát ohled na jejich chudobu, kdy farář „nemůže lidi na výživě poškoditi, ačkoliv v duchu s takovou výchovou dítek nesouhlasí“.[593]

Problémem byl samozřejmě nejen rozsah práce, ale především nutnost jednání s problematickými „stranami“. Duchovní si opakovaně stěžovali na výstupy, kterým museli čelit. Farář ve Velké Pečici na Příbramsku poznamenal do soupisu nalezenců průběh konfliktu z roku 1875, který následoval poté, co na doporučení svých církevních nadřízených omezil vydávání potvrzení pro převzetí nalezenců. Krátce poté přišel na faru „pověstný obchodník s nalezenci“, který „se dopálil“, když mu kněz odmítl požadovaný doklad vydat. Se sobě podobnými pak proti faráři „hledal spojence“, jejichž společným cílem prý bylo duchovního ve farnosti nahradit někým, kdo „by každému ihned a bez okolků vysvědčení dal, pravé, neb lživé, jen když výnosné!“.[594] Připomenout lze „hrubost

[591] SOkA Tábor, FÚ Hlasivo, inv. č. 43, kar. 3.
[592] J. DVOŘÁK, *Jednotná organisace*, s. 20.
[593] Tamtéž.
[594] SOkA Příbram, FÚ Velká Pečice, seznam nalezenců, neuspořádáno.

a neurvalost“ s jakými roku 1904 jednal odmítnutý žadatel o pěstounství s farářem ve Šlapanově.[595] Farář v Čechticích (okres Benešov) v roce 1912 prohlásil, že už nemíní vyplácet ošetřovné, protože pěstouni si mu přicházejí říkat o zálohy; ze stejného důvodu na sebe úkol s výplatami odmítali převzít i okolní starostové.[596]

Někteří kněží se během své služby stali odpůrci nalezinecké péče jako takové. Komentář nepotřebují poznámky, kterými opatřil soupis nalezenců ve své farnosti farář z Velké Pečice: na přídeští knihy (mimochodem nepříliš pečlivě vedené) poznamenal „seznam hříšných osob“.[597] Dochovány jsou žádosti, kterými se duchovní snažili docílit, aby nalezinec přestal do jejich farnosti vysílat další děti. Stažení nalezenců ze vsi Orlické Zlákovice pro nedostatek obživy v zdejším regionu se dožadoval roku 1912 farář v Těchnicích (okres Příbram). Jeho žádost však byla vyhodnocena jako neopodstatněná, protože v dané vesnici byl toho času jen jediný nalezenec z Prahy a ten prý prospíval velmi dobře a byl svými pěstouny „přímo oblíben“.[598]

Nemožnost poskytnout nalezencům v chudém regionu adekvátní zázemí se jako argument proti nalezinecké péči objevovala častěji. Na prvním místě ji zmiňoval farář jihočeské farnosti Chyšky Václav Brůha, který v roce 1907 zaslal pražskému ústavu v odpověď na dotaz ohledně úrovně a možností pěstounské péče ve farnosti obšírný elaborát, který stojí za to parafrázovat v úplnosti. Svou písemnou rozpravu zahájil kategorickým konstatováním, že nemůže „žádného nalezence do své péče převzíti“ a následně vypočítal veškeré důvody proč. Vesnice jeho farnosti byly položeny v hornaté a chudé krajině a obydleny většinou samými domkáři a nádeníky, kteří nemohli „žádných výhod nalezencům poskytnouti“, nebyli schopni dětem zajistit výživu ani řádné ošetření, takže mnoho z nich záhy umíralo. „Před lety jsem měl na osadě mnoho nalezenců jak z porodnice pražské, tak i z vídeňské a nestačil jsem jich mnohdy pochovávat, do matrik zapisovat a staré kontrakty výplatní a vysvědčení za nové podpisovat.“ Na faru také velmi často přicházely stížnosti na pěstouny, že se o nalezence starají nedbale a „chatrně“ je živí i šatí. Nalezince pak nutily faráře věc prošetřit, takže „byl nucen po osadě choditi a nemilou záležitost vyšetřovati“, což tehdy zvládal, protože byl „mlád a zdráv“, ovšem v třiasedmdesáti letech, „jsa neduživý stařec“, tuto práci dělat nechtěl. Další stížnosti

[595] SOkA Benešov, FÚ Šlapanov, listiny, položka 7, neuspořádáno.
[596] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.
[597] SOkA Příbram, FÚ Velká Pečice, seznam nalezenců, neuspořádáno. Pod titulem knihy se nachází další svérázný nápis: „Starodávné přísloví: kde staví kostel, tam brzy i čert postaví svoji kapličku – za kostelem kořalna.“
[598] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.

musel kněz vyposlechnout od zdejších hospodářů, kteří během žní a dalších náročných prací přicházeli žalovat, že mají nouzi o potřebné sezónní pracovníky, protože pěstouni „se spoléhají na plat z nalezinců“ a „pěstounky raději doma s dětmi si hrají, nežli by pracovat šly“. Další nesnáz přicházela ve chvíli, kdy děti odrostly a někteří pěstouni si je za „nepatrný plat domovské obce“ ponechali doma, „aby měli lacíného pasáka ke kravám“. Děti ovšem musely do školy a následovaly nevyhnutelné stesky místních školních rad, protože nalezenci zvyšovali počty školou povinných do té míry, že kvůli nim musely být zřizovány nové školní třídy a vzniklé náklady pak formou přirážky zaplatili ostatní žáci. Posledním bodem byl neblahý vliv nalezenců na morálku v obci. Kněz tvrdil, že „nesmí nikdo nalezence … trestati, byť by sebevíce chyboval a sebevíce byl rozpustilým“ a přidal nedávný případ, kdy jeden z hospodářů nachytal nalezence při jakési nepleše a za to ho „metličkou potrestal“, čímž si vysloužil soudní žalobu od pěstounů. Ostatně to, že nalezenci „k nákaze ostatní mládeže nemálo přispívají, netřeba připomínati“.[599] Stížnosti faráře z Chyšky mohly být do jisté míry subjektivním pohledem unaveného duchovního, který se snažil docílit toho, aby mu ředitelství pražského ústavu na stará kolena nepřidělalo práci a „nové starosti s nalezenci“, přičemž svou argumentaci podporoval vykreslováním sebe sama jako „sešlého a nemocného starce“. Ve svých stescích na pěstounskou péči ale rozhodně nebyl sám.

Tereza Rychtaříková v archivu farního úřadu Velká Chyška na Pelhřimovsku nalezla odpověď tamního faráře Anastazia Runzy na obdobnou anketu pražského nalezince z roku 1904. Jeho text byl obdobně obšírný, ale oproti dopisu pátera Brůhy zdvořilejší a konstruktivnější ve smyslu navrhovaných opatření. I on viděl nalezineckou péči jako systémově špatnou, preferoval by zřizování ústavů podobných sirotčincům. Stejně jako jeho kolega z píseckého regionu viděl problém hlavně v tom, z jaké sociální kategorie se rekrutují pěstouni, kteří mají mnohdy potíže uživit vlastní rodinu. Byl ale smířlivější a připouštěl i pochybení kněží, kteří, vědomi si tíživé finanční situace svých farníků, často nad úrovní poskytované péče přivírají oči. Apeloval na zavádění důsledných, častých a nečekaných kontrol v domácnostech a také na posílení osvěty, aby se předešlo některým „tradičním“ nešvarům, jako tišení pláče malých dětí kořalkou a makovým odvarem.[600]

[599] SOkA Písek, FÚ Chyšky, inv. č. 38, kar. 4.
[600] T. RYCHTAŘÍKOVÁ, *Systém péče*, s. 40–41. Dokument je uložen v SOkA Pelhřimov, FÚ Velká Chyška, inv. č. 89, kar. 7.

Jako nesmiřitelný kritik nalezinecké péče vystupuje z pramenů otec Augustin Forst, farář v Bernarticích na Písecku. Ve farním archivu jsou dochovány záznamy o celkem pěti sporech, které si v letech 1885 až 1897 korespondenčně vyjasňoval pražským či vídeňským nalezincem. Záminkou nejstaršího z nich byla stížnost pěstounů Novákových v Jestřebicích, kterým kněz odmítl vydat potvrzení o tom, že nalezenka v jejich péči je dosud naživu. Na výtku pražského nalezince připomínající knězi jeho povinnosti dotyčný odpověděl, že už žádné doklady pěstounům nemíní vydávat, aby zabránil dalšímu přibírání nalezenců. Jako argument použil vlastní statistiku, podle které bylo v Bernarticích v letech 1877–1885 umístěno 72 nalezenců, z toho čtyři byli dáni k příbuzným matek, kteří je udrželi naživu. Z ostatních 68 dětí jich 34 zemřelo, tedy polovina, přičemž dle odhadu faráře z manželských dětí umíralo ve farnosti tak 7 %, takže na vině byla bezpochyby nedostatečná péče. Totéž už prý sdělil i vídeňskému nalezinci s podotknutím, že žádosti bude podepisovat dál, ale „odpovědnost před Bohem“ na sebe vezme ten, kdo mu to nařídí. Ředitelství nalezince na sebe odpovědnost zjevně vzalo, protože do Bernartic odeslalo opravený propočet tamní úmrtnosti, z něhož vyplynulo, že v daném období nezemřela polovina tamních nalezenců, ale „jen“ akceptovatelných 47 %, a děti z ústavu do farnosti proudily dál.

V roce 1889 se otec Forst ohradil proti způsobům vídeňského nalezince, který mu posílal dokumenty v němčině – z jiných písemností vyplývá, že německy uměl víc než dobře, buď byl tedy uražen ve svém vlastenectví, nebo mu vadila rozvíjející se pěstounská „živnost“ jako taková. V roce 1892 pak vídeňskému ústavu vytkl nedostatky v úřadování poté, co nebyl včas informován o umístění nalezence Josefa Schreibera ve svém okrsku. Obětí farářova zapáleného boje se tentokrát stala vlastní matka dítěte, která kněze písemně požádala o informaci, jak se daří jejímu synkovi, načež jí Forst odpověděl, že nikoho takového ve farnosti nemá. Roku 1891 následovala další přestřelka s úředníky pražského ústavu, kteří po něm chtěli, aby ve výkazech vyplňoval kolonku o „vychování“, tedy péči o děti. Duchovní odpověděl, že má v bernartické farnosti 116 nalezenců z Prahy i Vídně umístěných v devíti obcích a zjišťovat, jak je o ně pečováno, odmítá: „k tomu nemám dílem času, ani chuti, neb vím, že při takových obchůzkách bylo by mi tak mnohou trpkou pilulku polknouti“. Příslušný úředník jej poučil o jeho povinnostech a možnosti jmenovat si v obcích otce nalezenců, Forst ovšem argumentoval tím, že ve svých 61 letech sám kontroly nezvládne, a pokud jde o otce nalezenců, nedělá si iluze, protože „svědomitý úlohu tu nepřijme“. V roce 1896 nepředal nalezinci informaci o datu posledního porodu jedné pěstounky a svou neochotu vysvětlil

tím, že když naposledy odmítl vydat osvědčení jiné ženě, protože jejímu nejmladšímu potomkovi už bylo víc než šest měsíců a ze sedmi nalezenců, které předtím měla v péči, jich pět zemřelo, přinesla si dotyčná i přes absenci jeho souhlasu z nalezince další dítě. Tím jej prý správa nalezince „blamovala“ a má jej nyní ušetřit dalších dotazů.

Zcela mimo běžnou nalezineckou agendu pak byl Forstův spor s židovským matrikářem Rubínkem, který v únoru 1897 na místě obce a farního úřadu podepsal žádost o nalezence „padlé“ vdově Marii Procházkové. Dotyčná žena s požehnáním farního úřadu vychovala několik nalezenců, dokud „měla spořádaný rodinný život“, ale když v červnu 1896 porodila nemanželské dítě, farář jí už další vysvědčení pro nalezinec nedal. Procházková poté navštívila židovského matrikáře Josefa Rubínka a „ten opovážil se křesťance lživě stvrdit vysvědčení zachovalosti. Takovým jednáním trpí v hluboké úctě podepsaný před svými osadníky, jenž říkají, Žid jest hodnější než náš farář“. Forst, „ač antisemita ve zlým smyslu“ podle vlastního přesvědčení nebyl, soudil, že takové zneužívání úřední moci nelze trpět a je „potřebí smělého Žida klepnout přes prsty“, protože „nezkušený lid“ tíhne k socialismu a mohl by se proti katolickému faráři nechat strhnout. Svou žalobu přednesl nejprve svým církevním nadřízeným, českobudějovická konzistoř ovšem usoudila, že „není radno dělati s tím mnoho hluku, jelikož podobných věcí dopouštěli se také duchovní správcové katoličtí, podepisující dotyčná vysvědčení osobám židovským,“ a že opačná situace, kdy by židovská rodina měla vychovávat křesťanského nalezence, byla mnohem horší. Okresní hejtmanství faráře později ujistilo, že Rubínek za své pochybení dostal důtku s pohrůžkou trestního stíhání. Na žádost nalezince, aby alespoň dodatečně potvrdil vysvědčení Marii Procházkové, však farář odpověděl, že pro něj platí kniha Sloh církevní Klementa Borového, která uvádí, že vysvědčení na nalezence má dostat jen řádná osoba.

Lze jen těžko odhadnout, co bylo skutečně převažujícím důvodem Forstových opakovaných výstupů s nalezinci, zda nechuť k práci navíc, pocit znevažování vlastní autority, přesvědčení o nefunkčnosti a nemorálnosti celého systému, nebo skutečně významné sociální problémy pěstounských rodin, s nimiž se potkával. Zarputilost cholerického faráře ovšem měla i své pozitivní stránky. Koncem roku 1895 vymohl na okresním hejtmanství v Milevsku zákaz další pěstounské činnosti pro tři rodiny ve své farnosti z důvodu hrubého porušování povinností vůči nalezencům. Jedna z pěstounek, jak informoval okresní úřad, byla odsouzena „pro přestupek proti bezpečnosti života“

k třídennímu vězení s postem, protože „nechala bez lékařské pomoci zemříti“ nemocného nalezence.[601]

Faráři byli častěji vyslyšeni, pokud se snažili omezit pěstounské aktivity konkrétní rodiny, jak ukázaly i zmíněné zásahy bernartického faráře Forsta. Jeho kolega v Olešnici (okres České Budějovice) v roce 1873 dokázal zařídit odebrání dítěte pěstounce Marii Janečkové, která dostala do péče syna své švagrové. Vídeňský nalezinec o tom podal faráři zprávu 27. července a ten zřejmě obratem napsal dopis, ve kterém objasňoval, že manžel pěstounky je švec, který ale „pověsil řemeslo na hřebík“, vysedává ve vinopalně, hraje karty a stýká se s pochybnými lidmi. Jeho žena měla donedávna v péči dva nalezence, z nichž jeden nedávno zemřel. Vzhledem k okolnostem farář žádal o nápravu. Ústav také jednal velmi rychle, protože už 5. srpna odeslal do Olešnice pokyn, aby byl malý Josef Janeček buď přeložen k vhodnějším pěstounům přímo ve farnosti, nebo vrácen do Vídně.[602]

V některých farnostech se dochovaly obvykle kratší seznamy pěstounských domácností, v nichž byla provedena kontrola a její výsledky byly zaznamenány pomocí obsáhlejšího komentáře. Rozsáhlejší soupisy nalezenců sice také zahrnují kolonky určené k poznámce o stavu dětí, obvykle ale bývají vyplněny hromadně pomocí stereotypní značky nebo jednoslovného hodnocení. Příkladem je soupis nalezenců vytvořený zřejmě v rámci příprav na jakousi kontrolu v roce 1854 ve farnosti Kamýk nad Vltavou (okres Příbram). Zahrnuje jména 68 tou dobou žijících dětí narozených v letech 1842–1854, u nichž byla systematicky doplněna poznámka o zdraví a výchově, podle které byly všechny zkontrolované děti „gesund“ a péče o ně „gut“.[603]

Detailnější záznamy zanechal anonymní kontrolor, podle zájmu o náboženskou výchovu dětí zřejmě duchovní, který kolem roku 1890 navštívil pět rodin ve farnosti Hněvkovice (okres Havlíčkův Brod) a výsledky zaznamenal do farního soupisu nalezenců. Dvakrát bylo pěstouny zapotřebí napomenout k čistotě, jednou u Tesárkových v Zahájí, kde ovšem byla „mravní výchova“ dítěte dostatečná, a podruhé u Ryšavých v Nové Vsi, kde nalezenka naštěstí zatím „nestonala“, ale s péčí o ni nebyl inspektor spokojen. Pochvalu si zasloužily tři rodiny: i když jedna z nalezenek nebyla zdravá, měla domácí stravu, dobré ošacení a byla „dobře chována nábožensky“. Nejstarší chlapec,

[601] SOkA Písek, FÚ Bernartice, inv. č. 86, kar. 5. V roce 1907 Forstův nástupce Topinka podepsal seznam pěti pěstounek, které podle jeho názoru zasluhovaly odměnu za vzornou péči.
[602] SOkA České Budějovice, FÚ Olešnice, inv. č. 80, kar. 7.
[603] SOkA Příbram, FÚ Kamýk nad Vltavou, seznam nalezenců, neuspořádáno.

vyrůstající u Doležalových v Nové Vsi, měl brzy nastoupit do školy. Po celých šest let o něj bylo dobře postaráno, vyrůstal v čistotě a uměl modlitby „Otčenáš, Zdrávas, Věřím v Boha a [byl] veden k životu křesťanskému“.[604]

Část návštěv duchovních v domácnostech následovala po obdržení podnětu z nalezince či jiného úřadu, případně kněz jednal přímo či zprostředkovaně na základě přímého udání. V pramenech byla dohledána asi čtyřicítka stížností na zanedbání péče o nalezence z let 1853–1903, po nichž následovala, či měla následovat reakce faráře. V sedmi případech dala svou stížností podnět k šetření přímo biologická matka, která nebyla spokojená s péčí o svého potomka, dvakrát na kanceláři ústavu žalovala škola, jednou žádalo prošetření situace četnictvo a jednou lékař; ve většině případů nebyl oznamovatel jmenován. Obvykle byly důvody stížnosti udány jen obecně, kněz měl pouze prověřit informaci, že je dítě „špatně ošetřováno“, nebo že pěstouni „hrubě porušují povinnosti“.[605] Někdy se přípis týkal i více dětí najednou, jako v případě sdělení okresního hejtmanství v Táboře z července 1875, které kladlo táborskému děkanovi za úkol prošetřit udání c. k. četnictva, podle kterého se v domech v čp. 25 a čp. 26 nacházeli celkem tři nalezenci ve „velmi zanedbalém stavu“.[606]

Tři stížnosti výslovně uváděly nedostatek potravy, respektive umělou výživu na místě kojení, v dalších případech se dítě zdálo být slabé, což ovšem bývalo hodnoceno jako důsledek nemoci. Nedostatečná hygiena u pěstounů byla výslovně zmíněna ve čtyřech stížnostech, špatné zdraví dětí bylo shledáno desetkrát. Na čtyři pěstouny bylo žalováno proto, že jejich svěřenci nechodili řádně do školy. Šestkrát byly jako důvod, nebo jeden z důvodů šetření uvedeny morální poklesky pěstounů, obvykle ovšem bez bližších podrobností. Reissmiedovi z Malé Chyšky na Českobudějovicku nebyli „zcela dobře zachovalí“,[607] Aloisi Lochmanovou její pěstounská rodina v Ratibořských Horách koncem osmdesátých let 19. století „nemravně“ vychovávala,[608] zatímco pěstouni Jacoba Demmela v Kaplici prý byli velmi chudí a chybovali, když se i s nalezencem stěhovali bez povolení, ale v roce 1856 už podle faráře děti vedli křesťansky.[609] Konkrétně byl problém nemorálního prostředí pojmenován jen v případě Antonína Moravce umístěného roku 1899 v Dobré Vodě u Lipnice nad Sázavou, který byl „špatnou výchovou mravní

[604] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Hněvkovice, inv. č. 33, kn. 33.
[605] SOkA Písek, FÚ Chyšky, inv. č. 38, kar. 4.
[606] SOkA Tábor, DÚ Tábor, inv. č. 94, kar. 11.
[607] SOkA Písek, FÚ Chyšky, inv. č. 38, kar. 4.
[608] SOkA Tábor, FÚ Ratibořské Hory, inv. č. 29, kar. 2.
[609] SOkA Český Krumlov, DÚ Kaplice, inv. č. 146, kar. 6.

sveden na bezcestí“ a hrozila mu „úplná zkáza morální“. Chlapec totiž kradl, a to s vědomím svých pěstounů, kteří od něj ukradené věci přebírali a byli ta to soudně trestáni.[610] Lehké pořízení nebylo ani s pěstounem Kalinou v Otročicích na Berounsku, který péči o nalezenku údajně nezvládal kvůli své nemoci. Děvčátko každopádně mělo být začátkem září 1853 přeloženo k jiným pěstounům ve farnosti a předání kontraktu na výplaty ošetřovného mělo asistovat četnictvo.[611]

Byly již zmíněny pečlivé kontroly, které prováděl v domácnostech pěstounů farář Myška sloužící v jihočeském Šebířově. Ve třech dochovaných zprávách zanechal podrobné svědectví o tom, jak zodpovědně ke své práci přistupoval a také o pozorovacích možnostech, které jako kněz, člověk bez medicinského vzdělání a zkušeností s rodinným životem, mohl mít. Duchovní po letech vysluhování křtů a pohřbů snad mohl umět odhadnout vitalitu novorozenců, ale při posuzování zdravotního stavu starších dětí byl zřejmě odkázán především na vlastní intuici a sdělení pěstounů, případně dalších osob v okolí.

Nalezenku Hedviku Holou neočekávaně navštívil v roce 1898 na základě podnětu z pražského nalezince, kam si stěžovala matka děvčátka. Dívenka se mu zdála slabá, „ale podle očí zdravá“. Na otázku, proč je dítě neduživé, pěstounka odpověděla, že „mělo dítko takzvané housenky [střevní parazity?], které je hubily, a že už nyní začíná síliti.“ Přeptal se ještě sousedek, které potvrdily kvalitu poskytované péče i „churavost dítěte, za kterou pěstounka nemůže“. Chatrné zdraví, ale také čistotu a pečlivost pěstounů shledal při návštěvě u nalezence Václava Šimáka, kam se vypravil v listopadu 1901, asi dva týdny poté, co obdržel podnět z nalezince. O pár měsíců později zavítal do Bzové, aby zkontroloval Karla Šíchu, u kterého zřejmě bylo podezření na vážné zanedbání či nemoc. Hošíka u pěstounů navštívil bez ohlášení a byl spokojen: „prohledal jsem jej po celém tělíčku a shledal jej úplně zdravého, veselého, přiměřeně silného – maso tělíčka jest tuhé, svědčící o dobrém vyživování – a úplně v čistotě chovaného, ani v hlavičce ani jinde po tělíčku nenalezl jsem žádné špíny.“ Pěstounům tedy nebylo ani v jednom případě co vytknout, stejně jako svědomitému faráři.[612]

Uvedená pozitivní hodnocení práce pěstounů, které navštívil otec Myška, patřila k šestici případů, kdy šetření prokázalo, že obsah stížnosti byl neopodstatněný, případně špatnou zdravotní kondici dítěte přičetlo zdravotním problémům, které pěstouni nemohli

[610] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Lipnice nad Sázavou, inv. č. 45, kn. 45, vložené listy.
[611] SOkA Beroun, FÚ Hudlice, inv. č. 36, kar. 6.
[612] SOkA Tábor, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar. 10.

ovlivnit. U sedmnácti stížností není výsledek šetření znám. K odebrání nalezence, respektive zákazu další pěstounské péče, došlo na základě dvanácti řešených stížností, z toho soudní potrestání následovalo jen u zmíněné Marie Novotné, která zanedbala péči o nemocného nalezence.[613]

Ve třech krajních případech pěstounská „péče" ztratila rysy lidskosti. Šokovaní svědkové se neváhali dovolávat toho, že i odložené dítě je člověk, případně přirovnávali situaci nalezenců v pěstounských rodinách k životním podmínkám zvířat. Byl to i případ Růženy Pařezové, narozené v roce 1873 a umístěné v Šebířově, které se podle anonymního udání dostávalo „nelidského ošetřování",[614] nebo Františka Paroubka, pobývajícího zhruba ve stejné době ve farnosti Křešín na Pelhřimovsku, s kterým se, rovněž podle nepodepsaného stěžovatele, zacházelo tak, „jak by to ani dítko nebylo".[615] Švec Procházka v Hudlicích byl za špatné nakládání se svými dvěma nalezenci dvakrát napomenut, návštěva faráře na jaře roku 1853 pak ukázala, že světnička, kterou rodina obývala, byla ve skutečnosti spíš „podzemní, temný a vlhký chlév", kam se sotva vešla jedna postel, navíc ještě tak „nečistý a nezdravý", že bylo rozhodnuto děti okamžitě odebrat. Pěstouni se ale nechtěli nalezenců (či spíše ošetřovného) vzdát, takže byli o pomoc požádáni četníci.[616] Takové štěstí neměl Vítězslav Slavík, chlapeček předaný pražským nalezincem manželům Královým do Útěchoviček na Pelhřimovsku, kde za necelý týden zemřel. Pěstouni se hájili tím, že hocha přijali již nemocného, pěstounka si prý již v ústavu všimla, že není v pořádku. Tuto informaci místní kněz sdělil do nalezince, odkud se mu ovšem dostalo odpovědi, že dítě bylo zdravé a silné, a ponaučení, že má napříště dávat na pěstouny lepší pozor, a hlavně nedbat na jejich výmluvy, kterými zastírají svá pochybení; další nalezence už nesměli Královi dostat.[617]

Nejběžnějším „zločinem" na dítěti byl totiž i v případě kněží nezájem. Z dopisu faráře z Lašovic, kterým odpovídal pražskému nalezinci poptávajícímu koncem roku 1875 osud nalezenky Anny Kazdové, je patrné, jak snadno se mohlo dítě z nalezince

[613] V roce 1895 byla odsouzena k třídennímu vězení za to, že k nemocnému nalezenci nezavolala lékaře včas. SOkA Písek, FÚ Bernartice, inv. č. 86, kar. 5. Jediná další zmínka o trestním stíhání za smrt nalezence byla dohledána v soupisu nalezenců ve farnosti Zahrádka: šlo o úmrtí roční Marie Lapeitlové, u níž se lišilo datum úmrtí udané pěstounkou (4. září 1895) a smrt „dle udání lidí", k níž mělo dojít o tři dny dříve. Zda byla předmětem vyšetřování vlastní příčina úmrtí děvčátka, jeho zatajení, nebo pouhá administrativní nesrovnalost, není z pramenů zřejmé. SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Zahrádka, inv. č. 15–16, kn. 15–16.
[614] „Podle oznámení zde podaného [se dítěti] nelidského ošetřování dostává, že hladem mořeno a v nečistotě býti má." SOkA Tábor, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar. 10.
[615] T. RYCHTAŘÍKOVÁ, *Systém péče*.
[616] V originále „Schlechten Behandlung", „Stübchen ist mehr eine unterirdische, düstere, feuchte Stallung"; SOkA Beroun, FÚ Hudlice, inv. č. 36, kar. 6.
[617] T. RYCHTAŘÍKOVÁ, *Systém péče*, s. 34.

prostě „ztratit“. Dívka byla v pěstounské péči u Jana a Kateřiny Hloucalových z Lašovic, kteří 28. června 1872, v den svého odjezdu do Ameriky, prohlásili před nynějším farářem, v té době kooperátorem farnosti, a jeho zesnulým nadřízeným, že Annu cestou odevzdají v pražském nalezinci, o čemž kněží vytvořili zápis, ústav ale zjevně neupozornili. O dva a půl roku později na dotaz nalezince farář jen shrnul, že „zdali to výše jmenovaní manželé učinili, čili ne, aneb kde se dítko to nyní nalézá, to níže psanému farnímu úřadu povědomo není“.[618]

[618] SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3.

VII. 4. Obce a místní dozorčí orgány

Spolu s farními úřady byly do dohledu nad nalezenci zapojeny i světské instituce, někdy souhrnně označované jako „dozorčí orgány" zahrnující místní obyvatele, představitele samospráv, lékaře a učitele, kteří se měli ideálně doplňovat a spolupracovat. V jejich vztazích a tedy i názorech na nalezineckou péči se v konkrétních lokalitách mohly objevovat trhliny, dané všeobecněji pociťovaným rozporem mezi „obcí" a farou, případně školou a farou, který byl součástí každodennosti modernizujícího se Rakouska.[619] Jeden z úředníků nalezince pověřený vykonáním inspekce v roce 1912 považoval za nutné zdůraznit, že v milevském okrese „skutečně veškeré dozorčí úřady pečují", i když i zde by prý věci prospělo založení dozorčích rad,[620] které měly v budoucnu spojit veškeré subjekty zapojené do péče o potřebné děti.

Z řad hodnověrných obyvatel obce či přímo jejích představitelů a zastupitelů měli být vybíráni „otcové nalezenců",[621] pověření spoluprací s místním knězem ve věci dohledu nad dětmi v pěstounské péči. Název pověření odpovídal pojmenování starší funkce „otců chudých", jejichž jmenování v jednotlivých obcích a farnostech bylo doporučováno už na konci 18. století v rámci reformy chudinské péče inspirované plány hraběte Buquoye.[622] Úřad „otců nalezenců" ale nebyl příliš oblíben, zřejmě svým vykonavatelům přinášel spíše nepříjemnosti. Je také otázka, do jaké míry byli obecní představitelé kompetentní k vyřizování nalezinecké agendy a případné komunikaci s vyššími úřady.[623]

Obecní představení byli od druhé poloviny 19. století povinni společně s farářem podepisovat vysvědčení pro pěstouny pro přidělení dítěte do péče.[624] V roce 1870

---

[619] M. DROZDA, *Vesnická obec*, s. 237–239, 245–253; Pavel Cibulka a kol., *Čas změny. Moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku*, Praha – Ostrava 2021, s. 143–180, 315–338.
[620] NA, ZPN, inv. č. 1171, kar. 33.
[621] R. SECKÝ, *Nejdůležitější zákonné předpisy*, s. 46
[622] M. BUQUOY, *Die Armen.*
[623] V říjnu 1907 starosta obce Záší na Písecku vytvořil seznam tří vídeňských nalezenců umístěných v jím řízené obci; způsob, jakým přípis vypracoval, nasvědčuje značným obtížím psát v češtině, natož v němčině; SOkA Písek, FÚ Sepekov, inv. č. 47, kar. 2. Možnost a potřebu zřizovat ve farnostech funkci otců nalezenců zakotvenou ve výnosu z roku 1827 připomínal podřízeným orgánům českobudějovický okresní hejtman ještě v roce 1854 a táborský krajský úřad dokonce čtyřicet let po vydání původního nařízení; SOkA České Budějovice, FÚ Bošilec, IIbA/7-f; tamtéž, FÚ Štěpánovice, inv. č. 112, kar. 2.
[624] Nepodařilo se dohledat konkrétní výnos, kterým se povinnost obecních zastupitelů kontrasignovat žádosti o nalezence potvrzené farními úřady stanovovala, prameny uložené v archivech farností navíc naznačují, že někdy docházelo ke kompetenčním sporům. Dobře dochovaný soubor nařízení týkajících se dozoru nad nalezenci tlumočený okresním hejtmanstvím a uložený v archivu farního úřadu Dobrš obsahuje přípis připomínající povinnost dvojího stvrzení vysvědčení pro pěstouny datovaný 6. 11. 1867, povinnost far i obcí uvádět na žádosti krátký popis pěstounské rodiny a datum narození posledního dítěte byla znovu vymáhána v září 1873. SOkA Strakonice, FÚ Dobrš, inv. č. 58, kar. 9. Dlužno podoktnout, že ani v Dobrši, ani žádném jiném archivním fondu farního úřadu uloženém v SOkA Strakonice se nedochoval pramen týkající se pěstounské péče přímo v regionu.

vysvětlil podvojnost vystavování těchto doporučení pražský nalezinec jihočeským duchovním přípisem, v němž faráře obviňoval, že buď nechtějí nalezence přijímat do farnosti vůbec a žadatele o pěstounství odmítají, nebo jim za vystavení vysvědčení účtují poplatek až dva zlaté, proto se musí „ta samá víra dáti" i obecním úřadům.[625] Opět takřka nejsou dochovány prameny, které by přímo potvrzovaly odmítnutí konkrétním pěstounům, pokud k takovým zamítnutím docházelo, bývala nejspíše sdělována ústně.[626] Zástupci nalezinců ovšem často připomínali, že obce pěstounství nepodporují a spíše se od něj snaží potenciální adepty zrazovat. Z prováděných inspekcí vyplynulo, že starostové všeobecně odmítali přebírat zodpovědnost za vyplácení ošetřovného a uvítali by i zproštění dalších povinností souvisejících s nalezenci. Podobně jako kněží si i zástupci obcí stěžovali především na povinnost vykonávat kontroly nalezenců v domácnostech a zřejmě se jim snažili vyhnout.

Na Písecku shrnul společné povinnosti duchovních a obcí přípis okresního hejtmanství z roku 1872, podle kterého měl na zdraví i výchovu nalezenců vedle kněze a lékaře dohlížet i „jeden svědomitý v obci bydlící venkovan", společně měli pěstounské rodiny často navštěvovat, okamžitě hlásit hrubá zanedbání péče a především dohlédnout, aby pěstouni nezamlčeli úmrtí nalezence, nebo aby se „snad na místě zemřelého nalezence jiné dítě nepodstrčilo".[627] Z téhož regionu se skutečně dochovala netypická složka velmi stručných zpráv, jimiž představitelé obcí informovali faráře v Kovářově o stavu nalezenců ve svém okrsku.[628] Někteří starostové prý nechtěli „vystoupiti proti nepořádkům a zlořádům některých pěstounů", jiní se snažili povinnostem dostát a byli schopni alespoň podat informaci o situaci v konkrétní rodině, jak to učinil například starosta Křešína (okres Pelhřimov) roku 1908.[629] Starosta v Křivsoudově (okres Benešov) prý občas sám konal prohlídky nalezenců, ale zároveň byl proti jejich dalšímu umísťování do obce, zaprvé proto, že ošetřovné bylo na místní poměry nedostatečné a svěřené děti musely trpět nedostatkem, a zadruhé si je pěstouni ponechávali i po dosažení šesti let,

[625] SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3.
[626] Dochováno je jediné zamítavé rozhodnutí, kterým se obec Buková roku 1868 vyjádřila proti přidělení nalezence ovdovělé podruhyni s vlastními malými dětmi. SOkA České Budějovice, FÚ Olešnice, inv. č. 80, kar. 7.
[627] SOkA Písek, FÚ Čimelice, inv. č. 82, kar 2.
[628] Složka zpráv od obecních představenstev z let 1852–1888, obsahující hlavně dokumenty ze sedmdesátých let 19. století. O stavu jednotlivých nalezenců byly sdělovány víceméně pozitivní informace („živé a zdravé jest", „dobře chován", „v dobrým pořádku", „jak se sluší"); jediná kritika a nutnost pečlivějšího sledování zazněla u „pražáka" Laštovičky ve čtyřicátých letech. SOkA Písek, FÚ Kovářov, inv. č. 133, kar. 9.
[629] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.

čímž se obci zvyšovaly náklady na školu. Byl by prý pro, aby se nalezenci rovnou vychovávali v domovské obci, aby si tato mohla na svého příslušníka dohlížet rovnou.[630]

Problémem pro obce nebyly ani tak malé děti, které pobývaly uvnitř domácnosti svých pěstounů. Zátěž začali nalezenci představovat zejména ve chvíli, kdy překročili věkovou hranici šesti let, což bylo až do konce zkoumaného období běžné u nalezenců z vídeňského ústavu a docházelo k tomu i u „pražských" dětí, které si pěstouni ponechali u sebe výměnou za příspěvek od nalezencových vlastních rodičů nebo domovské obce. Šestiletému dítěti totiž musela obec, v níž pobývalo, zajistit místo ve škole, což v místech s vysokým počtem umístěných nalezenců mohlo vést k problémům s kapacitou tříd. Hygienické a pedagogické nároky konce 19. století stanovovaly poměrně přísná pravidla na maximální počet žáků a jeho překročení nutilo obce k zřizování nových učebních místností.[631] Pěstouni navíc od roku 1862 za děti v péči nalezince neplatili školné, což u obecních představitelů vyvolávalo nelibost.[632] Obce, respektive obecní školní rady byly navíc samy zodpovědné za to, aby na řádnou školní docházku všech dětí včetně nalezenců dohlížely.[633] Samotné školy byly zároveň pověřovány dozorem nad sociálně problematickými dětmi. Měly bdít nad jejich školní docházkou, ale také upozorňovat na nedostatky ve výchově či péči o ně. Při některých, zejména městských školách vznikaly i podpůrné spolky a charitativní akce ve prospěch chudých žáků, je ale otázkou, do jaké míry zohledňovaly místní příslušnost dětí, respektive jejich původ.[634]

Příkaz českého místodržitelství, který v roce 1862 vyzval školy i obce k důslednější kontrole školní docházky nalezenců, konstatoval, že děti v pěstounské péči „častěji více méně zcela se zanedbávají a jmenovitě návštěva a vyučování školní zcela se obchází".[635] Důslednost pěstounů v posílání dětí do školy se měla odrážet i ve výkazech posílaných každoročně do nalezinců a byla podmínkou pro získání mimořádných odměn za pěstounství. Školní docházka mohla zároveň bránit zneužívání dětí k příliš namáhavé práci nebo jejich přetěžování.

---

[630] Tamtéž.
[631] V poslední třetině 19. století byl maximální počet žáků na učebnu stanoven na osmdesát. Miroslav NOVOTNÝ (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české – Školství a vzdělanost*, Praha – Litomyšl 2020, s. 309.
[632] Školní platy byly v roce 1826 stanoveny na 1 až 2 kr. týdně, po roce 1854 činil 2 až 3 kr. týdně, chudé děti měly být osvobozeny. Od osmdesátých let 19. století se v některých obcích od vybírání školních platů přímo od rodičů ustupovalo. M. NOVOTNÝ (ed.), *Školství*, s. 294–295.
[633] R. SECKÝ, *Nejdůležitější zákonné předpisy*, s. 44–47.
[634] Martina HALÍŘOVÁ, *Škola a sociální pomoc ve druhé polovině 19. století*, Historia scholastica 6, 2020, č. 2, s. 58–70.
[635] R. SECKÝ, *Nejdůležitější zákonné* předpisy, s. 44.

Roli aktivního „dozorce“ nalezinecké péče předvedl učitel v Rejčkově, který kontaktoval faráře v Lipnici nad Sázavou ve věci šestileté nalezenky Emilie Stejskalové, narozené v roce 1893 v Praze. Její opatrovník Jan Hurský „podvedl důstojný farní úřad oznámením, že ji odvedli [po dosažení normálního věku do nalezince], zatím však si ji ponechali ku kolébání, až byla správou školy vypátrána“ a v polovině prosince 1899 konečně nastoupila školní docházku. Pěstouni si ji prý nechali za 11 zl., které jim nabídla domovská obec. O dívenku se příliš nestarali, „nekoupili jí dosud ani slabikář, oděv má velmi chatrný, ač dosti čistý“. Rozhořčený učitel ještě dodal, že ta samá rodina má doma ještě jedno dítě, chlapce narozeného ve Vídni v roce 1890, který ovšem nebyl v péči ústavu, „nýbrž od osoby soukromé, která jim naň stále, a to slušně platí. Proto si hocha dosti váží a velmi pilně jej do školy posílají“. Rejčkovský učitel byl i autorem udání, zaslaného roku 1899 přímo pražskému nalezinci, kde žaloval na rodinu Hurských, že vede svěřeného nalezence Antonína Moravce ke krádežím.[636] Kromě všeobecně kritizovaného zanedbávání a zištnosti ze strany pěstounů, zneužívání školou povinných dětí na práci v domácnosti a netečnosti domovských obcí tyto případy ukazují ještě další aspekt problematiky pěstounství: u dětí nacházejících se mimo síť veřejných institucí, jejichž dozoru mohly snadno uniknout, záleželo jen na jejich příbuzných, zda dokázali pěstouny motivovat k náležité péči, jinak byly odkázány na náhodnou pozornost okolí.

Z lipnické farnosti se rovněž dochovaly dva krátké seznamy nalezenců vypracované na přelomu let 1899 a 1900 místními školami, jejichž cílem bylo informovat farní úřad o školní docházce nalezenců a názoru učitelů na péči, jaká jim byla poskytována. Správa školy v Dolním Městě poslala soupis osmi dětí narozených ve Vídni a o všech se vyjádřila víceméně pozitivně. Marie Majerová v péči kameníka Veselského chodila do školy „velmi dbale“ a zacházelo se s ní „zcela přiměřeně“, u ostatních sedmi dětí (včetně židovské dívky Herminy Kalenbergové umístěné v křesťanské rodině) byla docházka pouze dbalá a zacházení přiměřené. Učitel v sousedním Budíkově byl spokojen podstatně méně. Z pěti nalezenců příslušných do jeho školy bylo možné pochválit pouze dva, Annu Dvořákovou a Ottu Weisenbergera, kteří chodili do školy „pilně“ a byli „v dobrém stavu“. Jejich spolužák Karel Průcha byl ve stavu přiměřeném, ovšem školu navštěvoval „nejednostejně“, stejně jako František Vítek, který byl navíc „v nedobrém pořádku“. U Anny Kastenbergové zřejmě došlo k zhoršení, protože „letos“ chodila do školy „nedbale“ a v „nevalném“ stavu. Skupinka budíkovských nalezenců ukazuje, že

[636] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Lipnice nad Sázavou, inv. č. 45, kn. 45, vložené listy. Není zřejmé, zda se oba případy, do nichž se škola v Rejčkově vložila, týkaly téže pěstounské rodiny, nebo šlo jen o shodu jmen.

o něco lepší hospodářské zázemí pěstounů nemuselo znamenat lepší péči o svěřené dítě: pěstouni prvních dvou zmíněných dětí, které se dočkaly pozitivního hodnocení, byli uvedeni jako domkáři, dva nedbalí školáci pobývali u rolníků a pěstoun Anny Kastenbergové byl zapsán jako gruntovník.[637] Je možné, že právě pěstouni s určitým zemědělským zázemím snáze podléhali pokušení vidět ve svěřených nalezencích cennou pracovní sílu, jíž nehodlali plýtvat posíláním odrostlého dítěte do školy. Ať už nalezenec chyběl kvůli tomu, že jej pěstouni zdrželi doma u práce, nebo proto, že na něj nedohlédli, byla jeho nepřítomnost ve školní lavici vnímána jako trestuhodná.[638]

Místním (městským a vrchnostenským) lékařům přikázalo péči o nalezence guberniální nařízení z roku 1827, ovšem již v roce 1820 gubernium stanovilo tresty pro pěstouny, jež by k svému svěřenci včas nepřivolali lékaře – volat graduovaného odborníka k churavějícímu dítěti přitom mohlo být pro běžnou venkovskou rodinu novou, nebo přinejmenším nezvyklou zkušeností. Velmi raným dokladem lékařské péče o děti v pěstounské péči je „seznam“ nalezenců a výloh na jejich lékařské ošetření z farnosti Dolní Dvořiště (okres Český Krumlov) z roku 1823. Zaznamenány jsou pouze dvě děti, zřejmě z lineckého ústavu. Desetiměsíčního Franze Neuwirtha sužoval psotník, rok a půl starého Ignáce Strobela trápil průjem, tedy dobově typické dětské nemoci, vyplňující v matrikách velmi často kolonku příčin úmrtí. U obou chlapců lékař vykonal po čtyřech návštěvách a oběma ordinoval klystýr, vše dohromady vyúčtoval na 3 zl. 54 kr.[639] Dětem se dostalo na dobové a místní poměry nadstandardní péče, je tedy patrné, že zdraví nalezenců byla věnována pozornost.

Služební instrukce z roku 1889 obecním a obvodním lékařům přímo přikazovala, aby se během roku pravidelně zajímali o to, jak se nalezencům v jejich obvodu daří.[640] Od roku 1908 se měli lékaři podílet na vydávání vysvědčení pro pěstouny pražského nalezince, který dospěl k závěru, že právě místní doktor „o způsobilosti pěstounů může dáti nejkompetentnější posudek“. Zároveň měli být obecní či obvodní lékaři u každoročního vyplňování výkazů nalezenců, kde měli odborně vyplnit rubriku „výsledky výchovy fyzické“ a zaznamenat, pokud by byla zjištěna nějaká „závada,

[637] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Lipnice nad Sázavou, inv. č. 45, kn. 45, vložené listy.
[638] Z moravského prostředí pochází ojedinělá zpráva, v níž představitelé obce Horní Bory pak žádali pochvalu „z nejvyšších míst“ pro tamního učitele Martina Milostného, který prý měl denně ve třídě 130 až 160 dětí, z toho nejméně 40 nalezenců, na jejichž školní docházku dohlížel s osobním nasazením. MZA, ZV Brno, sign. P6, kar. 6742.
[639] SOkA Český Krumlov, FÚ Dolní Dvořiště, poř. č. 287, ref. č. 3/4/1, kar 6.
[640] R. SECKÝ, *Nejdůležitější zákonné předpisy*, s. 38-46.

nepravidelnost, zrůdnost, či po příp. vynikající vlastnost péče a výchovy".[641] Koncem roku 1909 pak pražský nalezinec rozeslal informaci, že dohled nad nalezenci by měl napříště směřovat do kompetence místních lékařů, farářům by měla zůstat jen administrativa a finance, k čemuž by si měli vybrat sekretáře, jenž by za svou činnost pobíral tarifní plat ve výši jedné koruny za osobu a čtvrtletí.[642] V praxi se však zřejmě i nadále kompetence a aktivity farářů a lékařů prolínaly.

Medicinská autorita od počátku zasahovala také v případě epidemií dětských nemocí, kdy bývalo zakázáno vydávat nalezence do pěstounské péče do postiženého regionu.[643] Samozřejmostí bylo i očkování, i když první vakcinaci proti neštovicím děti dostávaly obvykle už v nalezinci a ústavy proočkovanost důsledně evidovaly.[644] Absolventi lékařských fakult museli s nalezenci přijít do kontaktu už během svých studií v rámci klinických praxí, otázkou je, jak často se – zejména na venkově – s dětskými pacienty setkávali během své kariéry.[645] Lékaři si podobně jako duchovní stěžovali, že jsou příliš vytížení a nemají čas na pravidelné kontroly nalezenců, natož vyžadovanou administrativu. K problému nezřídka přispívala i rozlehlost obvodů, ve kterých působili, a v neposlední řadě i otázka finančního ohodnocení.

Pěstouni dítěte potřebujícího ošetření měli nejdříve navštívit příslušný farní úřad či obec, vyžádat si od něj potvrzení a to pak předložit lékaři, který na jeho základě vystavil nalezinci účet za svou práci a léky. Vídeňský ústav koncem 19. století přešel na model paušálních plateb, který byl jednodušší a lékařům vyhovoval víc, pražský nalezinec se k podobné změně chystal těsně před první světovou válkou.[646] Stížnosti na těžkopádnost systému byly častým námětem zpráv z inspekčních cest, z nichž vyplynulo, že pěstouni většinou přicházeli k lékaři bez patřičné poukázky, ovšem nemohli být odmítnuti a doktoři se pak jen obtížně domáhali proplacení svého výkonu. Na Ledečsku prý lékaři ani pěstounkám nezazlívali, že si pro poukázky na obec nebo na faru nechodí a navštěvují je rovnou, protože by to pro ně znamenalo dlouhou cestu navíc. Dr. Zelený v Ledči už

[641] SOkA Strakonice, FÚ Dobrš, inv. č. 58, kar. 9, přípisy okresního hejtmanství Strakonice z 4. 8. a 8. 8. 1908, tlumočící nařízení pražské porodnice a nalezince.
[642] SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.
[643] Například roku 1872 bylo z důvodu sanitárních opatření zakázáno vydávat děti do okresu Třeboň; SOkA České Budějovice, FÚ Bošilec, IIbA/7-f. V roce 1892 nesměli být nalezenci vysíláni na Pelhřimovsko kvůli [černému] kašli a v roce 1893 do okolí Velkého Rybníka na Humpolecku kvůli spalničkám; SOkA Pelhřimov, FÚ Mladé Bříště, inv. č. 94, kar. 3.
[644] Několik potvrzení o očkování na neštovice provedené dětem narozeným v Praze táborským lékařem je uloženo v SOkA Tábor, FÚ Dražice, inv. č. 72, kar. 6.
[645] M. LENDEROVÁ (ed.), *Velké dějiny – Dětství*, s. 230–234.
[646] Debata nebyla u konce ani v únoru 1919, kdy byl projednáván návrh na úpravu paušálů pro lékaře za léčení nalezenců a příležitostné kontroly jejich zdravotního stavu. NA, ZPN, inv. č. 1171, kar. 33.

z tohoto důvodu údajně účty za léčení nalezenců ani nepředkládal k proplacení, ovšem také nikomu nedoporučoval, aby si nalezence z ústavu vzal. Účty za svou práci prý pražskému nalezinci nevystavovali ani lékaři v Netvořicích, Neveklově a Bystřici. V okruhu měst Dobříš, Sedlčany a Příbram dokonce zazněl názor, že kdyby lékaři měli od nalezince pevný plat, mohli by se kontrolám dětí věnovat více, protože pokud se lékař za současných okolností snažil na nalezence dohlížet, připisovaly „prý se mu v kraji zištné účely“.[647] Nedostatečná administrativní podpora zazněla i ve stížnosti dr. Vlčka, obvodního lékaře v Mnichovicích nedaleko Říčan, kterému se nelíbilo, že jej obce neinformují o přítomnosti nalezenců a on „nebude je prý po obcích hledati“.[648]

Někteří lékaři byli ochotni doprovázet inspektory z nalezince při jejich návštěvách domácností a projevovali přitom skutečnou znalost místních poměrů. V letech 1911 a 1912 byl místní doktor velmi pravděpodobně přítomen kontrolám nalezenců v Černovicích, Tučapech, Divišově, Zruči, Ratajích, Kovářově, Zahrádce. Dr. Kopa v Sebranicích na Litomyšlsku, kterého v červenci 1912 vyhledal inspektor Karel Fater, zjevně bral svůj úkol dozorce nalezenců vážně, „ochotně se vydal na cestu, vzav s sebou schematické plánky jednotlivých obcí s označením domků, kde mají nalezence na vychování.“ V obvodu dr. Kopy se pražských nalezenců nacházela jen hrstka, zároveň zde ale byla umístěna kolonie vídeňských dětí, kterou jako lékař dozoroval za odpovídající honorář, což patrně vysvětluje pečlivost, s jakou si vedl svou evidenci.

Zodpovědně se k dozoru nad nalezenci stavěl i lékař v Divišově (okres Benešov), který si stěžoval na pěstouny Píchovy, že nepřišli s dítětem včas na prohlídku, což jim vyneslo důtku a pohrůžku, že jim dítě bude odebráno, pokud by se situace opakovala. Někteří lékaři ale zjevně nekončili u posuzování zdravotního stavu dětí. Doktor, který doprovázel inspektora z nalezince v obci Zahrádka (okres Havlíčkův Brod), například nedoporučil dávat další děti do péče pěstounce Brožové, protože dotyčná byla nahluchlá a o děti se starala její dcera, která měla dvě nemanželské děti a vedla nemravný život.[649] Ve farnosti Popovice (okres Benešov) dokázal lístek obvodního lékaře dr. Ptáčníka, adresovaný na místní faru 18. června 1899, zařídit odebrání dvouleté Marie Rouskové z péče pěstounů Mrázkových. Lékař dítě zřejmě vyšetřil na základě stížností z okolí a shledal, že je „skrofulózní a chudokrevné, držené ve velmi strašném stavu“. Návštěva ho zřejmě šokovala nejen s ohledem na zdraví děvčátka („vidím dítě samé boule“), ale

[647] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.
[648] Tamtéž.
[649] Tamtéž.

i kvůli přístupu pěstounů, kteří „řekli, že ho nechtí!“. Farář i kancelář nalezince reagovali obratem, o tři dny později byl odeslán příkaz k okamžitému vrácení dítěte a již 24. června byla malá Marie zpět v ústavu.[650] Pokud ovšem lékaři chtěli ochránit zdraví nalezenců umístěných ve svých okrscích, museli věnovat pozornost nejen péči, ale i zdravotnímu stavu jejich pěstounů, protože jak připouštěla správa pražského nalezince, ojediněle se mohlo stát, že děti se dostaly do péče k alkoholikům nebo tuberkulózním pěstounům.[651]

Šéf pražského nalezince dr. Jan Dvořák publikoval v letech 1903 a 1905 výsledky anket provedených mezi představiteli institucí pověřenými dozorem nad nalezenci, zejména měli být osloveni zástupci obecných a měšťanských škol. Dvořákovi z nich vyplynulo, že „stav nalezenců je opravdově ubohý a století tohoto nedůstojný“. Obce v anketě doznávaly, že většinou nevedou žádnou evidenci nalezenců a často vyjadřovaly odpor k přijímání nalezenců, zejména těch starších šesti let. Omezení pěstounské péče a pečlivější výběr zapojených pěstounů byly ostatně i požadavkem zaznívajícím ze strany škol. Zástupci farních úřadů se ústy Jednoty katolického duchovenstva v anketě dožadovali vedení centrální matriky pěstounů, povinnosti pěstouny nahlašovat přímo na farách, a především zřízení dozorčích komisí. Oslovení lékaři namnoze odmítali provádění kontrol stavu nalezenců s vysvětlením, že je to pro ně práce navíc a zdarma. Pouze v některých obcích byla hlášena pravidelná podzimní prohlídka umístěných nalezenců. Požadavkem, na němž se shodovali zástupci všech zapojených institucí, bylo zlepšení dozoru nad pěstouny. Navrhovány byly občasné inkognito inspekce, zřizování stálého lékařského dozoru, zapojení četnictva, nahrazení nalezinecké péče zřizováním vychovetelen a kolonií, nebo naopak prodloužení pěstounské péče do 14 let věku dětí, aby se obcím zabránilo nahrazovat řádnou péči hledáním nejlevnějšího řešení. S všeobecným souhlasem se prý setkával návrh na zřizování povinných dozorčích rad v obcích.[652]

Při projednávání výsledků ankety byli zástupci pražské porodnice s nalezincem dr. Epstein a dr. Rubeška, poslanec dr. Grégr, rada Záhoř, ale také dámy, paní Klenková a paní Hrušková z Ústředního svazu českých žen.[653] Závěrem jejich jednání bylo, že dozor nad nalezenci musí být „znovu organizován“ a že je záhodno, „aby k tomu účelu přibráno bylo sil ženských“. „Ženské síly“ se tou dobou v otázce potřebných dětí

[650] SOkA Benešov, FÚ Popovice, kniha nalezenců (neuspořádáno).
[651] J. DVOŘÁK, *Jednotná organisace*, s. 26.
[652] Tamtéž, s. 48.
[653] Tamtéž, s. 52–59.

angažovaly již dosti dlouho. Na roli „otců chudých“ navázala v druhé polovině 19. století zejména v městských lokalitách neoficiální činnost členek místních filantropických organizací, někdy označovaných i jako „matky chudých“. V Praze tuto aktivitu rozvinuly především Marie Riegrová Palacká a její dcera Marie Červinková Riegrová, které záhy našly řadu pokračovatelek.[654] Úloha ženských spolků v podpoře chudých rodin, spojená s kontrolou jejich hospodaření s přidělovanými příspěvky a dohlížením nad spořádaností domácího života, hygieny a případně i zacházení s dětmi umístěnými v pěstounské péči byla více než podstatná. Současníci ji vnímali jako pokračování „přirozené“ mateřské a pečovatelské role ženy, takže nevadila ani odpůrcům ženské emancipace.[655] Jedním z hmatatelných výsledků filantropek bylo od konce šedesátých let zakládání jeslí a školek, které měly pracujícím matkám usnadnit péči o rodinu.[656]

S výslovnými odkazy na filantropickou práci paní Riegrové a její dcery byl v roce 1897 na prvním Sjezdu žen československých založen Ústřední spolek českých žen, který měl zahrnout „všecky obory ženských snah: lidumilné, zdravotnické, národohospodářské, vzdělávací“.[657] Charitativní idea provázela již založení spolku, když během sjezdu vystoupila se svým referátem Lidumilství české a organisace jeho výše zmíněná Kamila Hrušková Mašínová.[658] Řečnice věnovala značnou pozornost právě nalezencům, kdy zdůrazňovala nedostatky v dosavadní péči, morální povinnost žen proti nim zasáhnout a také „národní“ aspekt celé problematiky. Na konci svého vystoupení představila petici pro zemský sněm, navrhující, aby v Praze vznikl ústřední dozorčí odbor a v každé obci byla ustanovena žena, pověřená na umístěné nalezence dohlížet; požadovala také podporu poručníků ustanovených dětem po dovršení šestého roku života. Referát Kamily Hruškové Mašínové prý vzbudil velký ohlas a bezprostřední podepisování petice ještě během sjezdu, výsledek na sebe ale nechal čekat déle. Teprve v roce 1905 byla dekretem zemského výboru Ústřednímu spolku českých žen skutečně povolena „zatímní

[654] Milan VOJÁČEK, Zápisky matky chudých a policejní evidence, in: Olga Fejtová – Milan Hlavačka (edd.), *„Chudé budete mít mezi sebou stále...“ Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století: stati a rozšířené příspěvky z 32. konference Archivu hlavního města Prahy*, Praha 2015, s. 239–250.
[655] Například Miloslava TURKOVÁ, *Náplň činnosti ženských spolků v Čechách v 90. letech 19. století*, in: Miriam Bohatcová (ed.), Lidé – města. Pražané jiní – druzí – cizí, Praha 1992, s. 29–42; Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005; Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice–Hradec Králové 2011, s. 179–232.
[656] M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství*, s. 161–170.
[657] Ottův slovník naučný, heslo ženská emancipace (Albína Honzáková–Františka Plamínková). Tiskovým orgánem spolku byl časopis Ženský svět redigovaný Terézou Novákovou, blíže například M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR (edd.), *Žena v českých zemích*, s. 459.
[658] K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství*, s. 33 a 42.

organizace dobrovolného soukromého výpomocného dozoru na nalezence v Praze a okolí města“. Ředitelství nalezince bylo pověřeno vydat členkám spolku patřičná osvědčení, která by je opravňovala vykonávat dozor nad nalezenci spolu s dvěma již dříve pověřenými lékaři.[659]

Největší starostí pro obce byli nalezenci, kteří překročili „normální věk“, aniž by se o ně přihlásili jejich biologičtí příbuzní. Od vydání domovského zákona roku 1863 byla v takovém případě jejich zaopatřením povinna obec, kde měly domovské právo jejich matky. Zpočátku se děti do obcí posílaly postrkem, později byli obecní představitelé vyrozuměni nalezincem, že si mají pro dítě přijet do Prahy, což samo o sobě samozřejmě znamenalo určité náklady. Děti narozené ve vídeňské porodnici matkám s domovským právem v Čechách, o které se nepřihlásili ani příbuzní, ani pěstouni, byly od osmdesátých let 19. století po dosažení normálního věku šesti let posílány po skupinkách vlakem do pražského nalezince, který zařídil jejich další přesun.[660] V řadě případů se domovské obce snažily kontaktovat původní pěstounskou rodinu a domluvit se na výši příspěvku, za který by byla ochotna se o dítě nadále starat.

Zajištění péče o bezprizorní děti bývalo pro domovské obce leckdy problematické. Slovy dobového kritika, zejména menší obce nemívaly „ani žádoucího porozumění, ani potřebných prostředků finančních“.[661] Skutečnost, že přesun nalezence do domovské obce býval oboustranně nepříjemný, může nepřímo doložit i vyhlášení jakýchsi vánočních prázdnin, během kterých děti mohly zůstat v ústavu na útraty zemského fondu o něco déle.[662] Povinná a čím dál přísněji vymáhaná školní docházka znamenala, že v minulosti běžná čelední služba, sloužící mimo jiné k zaopatření chudých dětí, se již nevyplácela. Zaplacení místa v „sirotčinci“ bylo pro obce obvykle drahé,[663] levnějším řešením bylo dítě umístit u některého z místních obyvatel, případně jej nechat chodit po střídě.

„Střída“ (nazývaná i jako okolek) znamenala, že se v „péči“ o chudého v pravidelných krátkých intervalech střídali ostatní obyvatelé obce, někde ji nahrazovala páteční nebo sobotní žebrota. V Čechách se střída objevovala ještě počátkem 20. století,

[659] NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 263.
[660] Po dobu pěstounské péče je tedy zaštiťoval vídeňský ústav, pravidla ohledně normálního věku a vystoupení z nalezinecké péče však byla „česká“. Snaha, aby si děti vyzvedávali zástupci domovských obcí přímo ve Vídni, se příliš neosvědčovala. M. HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie*, s. 145–147.
[661] A. TŮMA, *K zákonné úpravě*, s. 6.
[662] Od roku 1908 mohly děti, které by se byly měly přesunovat mezi 22. a 27. prosincem, po tuto dobu zůstat v nalezinci nebo v jeho filiálce v Karlíně. NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 322.
[663] Seznam zařízení, která přijímala i opuštěné děti, předložil například A. CERMAN, *Sirotčí rady*.

nejvíc na Vysočině a v jižní části Šumavy, naopak brzy vymizela v severních Čechách a kolem Prahy, v Dolních Rakousích byla tamním chudinským zákonem zakázána úplně. V roce 1902 bylo v Čechách střídou zaopatřováno 5 693 osob (tj. jen 3,63 % všech chudých), mezi nimi ale bylo 799 dětí do 14 let.[664] Naprostou nevhodnost tohoto způsobu „výchovy" si samozřejmě uvědomovali i současníci, cesta k reformě ale byla pomalá. Teprve v roce 1895 byly obcím zakázány dražby dětí, spočívající ve veřejném hledání rodiny, která by se dítěte ujala za nejmenší možné náklady.[665] Dobový pozorovatel Vojtěch Franc k tomu počátkem osmdesátých let poznamenal, že dítě přesunuté do domovské obce obvykle skončí v pastoušce, všichni se na něj dívají „s úšklebkem", od nikoho nic nedostane a brzy z obce uteče, takže se z něj stane „tulák, zloděj, poběhlice, nevěstka".[666] Stereotyp „obecního sirotka", tedy dítěte odkázaného na obživu od obce, vystaveného bídě a ústrkům, a i v dospělosti čelícího značným sociálním problémům, pronikal i do literatury a folklóru.[667]

Domovská příslušnost nalezenců nebyla problémem jen pro malé obce s výrazně omezeným rozpočtem, ale i pro samotnou metropoli. Dokládá to zápis z roku 1905 naznačující nejméně desetiletý spor o náklady na výchovu Bedřicha Nováka, narozeného v roce 1890 v pražské porodnici. Jeho matka Anna se roku 1869 narodila tamtéž, ovšem na tehdejším tajném oddělení, takže její dítě bylo řečí pramenů „bezdomovec". Úřadům se podařilo dopátrat, že se Anna provdala a že zemřela roku 1895, přičemž její syn s ní nežil, zjevně tou dobou pobýval v pěstounské péči. Následovala dlouhá debata mezi nalezincem, respektive zemským výborem, a pražským magistrátem o to, kdo a na čí útraty by se měl o odrůstajícího chlapce postarat.[668] Případ rozhodně nemusel být ojedinělý, alespoň ne v tom smyslu, že řada nalezenců měla stejné místo narození jako jejich matky a že často vznikaly spory o to, kdo se dítěte ujme a na čí útraty.

Otázka zabezpečení bezprizorních dětí se samozřejmě netýkala jen nalezenců, ale i sirotků, dětí nemocných a „zpustlých". Lokálním řešením bylo zřizování sirotčích rad v obcích, zakládaných od roku 1900 z iniciativy frýdlantského okresního soudce Franze Janische.[669] V roce 1902 došlo k založení zemského sirotčího fondu, řízeného zemským

[664] J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 124–128.
[665] M. HALÍŘOVÁ, *Vývoj péče*. Dražby dětí jako způsob výběru nejlevnějších pěstounů se uplatňovaly i ve Francii: Anne FILLON, *Les orphelins du dimanche. Recherche sur une pratique insolite*, in: Anne Fillon (ed.), Fruits d'écritoire. Société et mentalités aux XVIIe et XVIIIe siècles, Le Mans 2001, s. 165–205.
[666] V. FRANC, *O nalezencích*, s. 29.
[667] A. NAVRÁTILOVÁ, *Situace*.
[668] NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 267.
[669] A. CERMAN, *Sirotčí rady*.

výborem, kam přecházely přebytky hospodaření sirotčích pokladen,[670] z nichž se financoval například provoz zařízení pro chudou, opuštěnou a zanedbanou mládež.[671] Pokusem o komplexní řešení problému, které vyplynulo z celorakouského sjezdu péče o mládež konaného na jaře roku 1907 a směřovalo k vytváření systémové péče pro děti bez funkční rodiny, bylo v roce 1908 zřízení České zemské komise pro ochranu dítek a péči o mládež a její německé obdoby při pražském místodržitelství. Cílem komisí bylo soustředit všechny spolky zabývající se ochranou dítěte a stát se pojítkem mezi soukromou charitou a veřejnou sociální péčí.[672] V roce 1910 následovala českého příkladu Morava a roku 1916 Slezsko. Pod vlastními názvy fungovaly zemské komise i za první republiky, které plnily především centrální organizační činnost a spolupracovaly s reorganizovanými okresními péčemi o mládež; na Slovensku a Podkarpatské Rusi sociální péči vykonával Československý Červený kříž.[673]

V návaznosti na zemské orgány vznikaly okresní komise péče o mládež, jež od roku 1910 mohly převzít úlohu poručníků. V souvislosti s jejich rozvojem mělo dojít k decentralizaci dohledu nad nalezineckou péčí a také k rozšíření podpory pro chudé nemanželské děti. Zemský výbor se v říjnu 1910 usnesl na návrhu, že dosavadní systém péče zaměřené jednostranně na děti narozené v porodnici musí zahrnout i nemanželské děti, které přišly na svět jinde než v ústavu, a také na chudé sirotky. Porod v porodnici naopak neměl zaručovat automatickou péči o dítě, ta měla být ponechána jen dětem, u nichž nemohla obživu zajistit ani matka, ani nemanželský otec. Nalezinec měl toto usnesení, jež by zahrnovalo mimo jiné zkrácení pěstounské péče na dva roky, bezodkladně zapracovat do svých stanov.[674] K jeho plnému prosazení a uvedení do praxe však zjevně nedošlo.

---

[670] Sirotčí pokladny měly kořeny již v předbělohorské době, kdy se jednalo o skutečné pokladny, kam se fyzicky ukládaly peníze osiřelých dětí. Již v novověku sloužily i jako místní úvěrové instituce. Po třicetileté válce byly obnovovány jako účty pod městskou či vrchnostenskou správou. V 19. století půjčovaly hotovost na 4–5 % roční úrok, který býval zajištěn hypotékou na majetku dlužníka. M. SKOŘEPOVÁ, *Ovdovění a osiření*, s. 249–265; Karel ADÁMEK, *Společné poklady sirotčí*, Chrudim 1899; *Zemské fondy sirotčí*, Chrudim 1906.

[671] J. DVOŘÁK, *Ochrana dítěte*, s. 53–55; Alois CERMAN, *Soudní správa hromadných sirotčích pokladen*, Kamenice nad Lipou 1915;

[672] Martina HALÍŘOVÁ, *Vznik a činnost zemské komise pro péči o děti a mládež*, in: Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahl (edd.), Útisk, charita a vyloučení: sociální 19. století, Praha 2015, s. 151–157.

[673] J. HOFFMANNOVÁ, *K vývoji*, s. 427–428; František ŘEZANINA, *Výchovatelství tělověda a zdravověda, psychologie, pedagogika a sociální péče: pro ústavy ku vzdělávání pěstounek pro školy mateřské a školy jim příbuzné*, Praha 1924, s. 128–129.

[674] NA, ZPN, inv. č. 11, kn. 11, s. 392–393.

VIII. „Mateřská“ péče a její selhání

Historici 19. století do značné míry přebírají dobový středostavovský diskurz mateřství a rodiny, který se ukázal být formativní pro následující epochu. Koncept dětství vystavěný na sílícím vnímání potřeb dítěte a hledání optimálních cest pro jeho zdravý fyzický, psychický a intelektuální vývoj se ovšem prosazoval pomalu a mezi pracujícími vrstvami obyvatelstva byl dlouho neproveditelný.[675] Podle Hugha Cunninghama bylo ještě v 19. století běžné vidět i ve vlastních dětech zdroj zisku, teprve ve 20. století se podle něj všeobecně prosadila vize, že děti jsou drahé a je třeba do nich investovat.[676] Mateřská láska, osobní péče o dítě, silná emoční angažovanost a investice do jeho výchovy se ve vyšších kruzích začaly jako samozřejmá součást rodičovství prosazovat již od dob osvícenství a rychle pronikaly do středostavovských kruhů. Počátkem 20. století již dítě mělo být středobodem rodinného života.[677] V nejnižších vrstvách ale byl přístup k dětem jiný a představa o nezbytnosti přísné výchovy, stejně jako nutnost rychlého zapojení dítěte do pracovních a brzy také výdělečných aktivit domácnosti přetrvávala ještě ve 20. století. Je také třeba připomenout, že i osvícení rodiče z vyšší společnosti se na otázku výchovy dětí z nejchudších vrstev dívali jiným pohledem než na potřeby svého dítěte.[678]

Všeobecně vnímaná představa nevinného dítěte se v případě nalezenců a zřejmě chudých dětí všeobecně vztahovala především na kojence či batolata, odrostlejší děti začínaly být sociálním problémem. Nad jejich postavením ve společnosti se emotivně zamyslela Kamila Hrušková Mašínová: „ono bývá hromosvodem dětských různic i rodinných svárův … prahne nalezenec marně po nejspořejším slově vlídném, po krátkém jen mihnutí pohledu přívětivého… Po tomto prahnutí a hladovění, nikdy neukojeném, vkrádá se poznenáhlu v roztouženou duši dítěte trpkost, závist, nenávist, pokrytectví a veškerá ta ostatní zlá buřeň.“[679] Její myšlenku by mohla doplnit o pár let starší slova Vojtěcha France, kritizujícího pěstounský „průmysl“ a jeho výchovné výsledky: čtvrtina klientek porodnice se zde sama narodila („narození v Červeném domě

[675] Například E. Hopkins při pohledu na dětství pracujících vrstev přitakává Ariès ovým tezím o tvrdém přístupu minulých generací k výchově a podotýká, že teprve třetí čtvrtina 19. století začala opouštět výchovný model tuhé disciplíny, E. HOPKINS, *Childhood*, s. 1–4.
[676] H. CUNNINGHAM, *The Children*, s. 2–4.
[677] I do českého prostředí pronikly myšlenky myslitelky a pedagožky Ellen Key, která v Praze i přednášela: Ellen KEY, *Století nového dítěte. Úvahy o výchově*, Praha 2022.
[678] Patrick P. DUNN, *„That Enemy Is the Baby“: Childhood in Imperial Russia*, in: Lloyd DeMause (ed.), *The History of Childhood*, London 1976, s. 383–405.
[679] K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství*, s. 39.

[v pražské porodnici u Apolináře] jaksi jest dědično“), velká část dospělých trestanců je nemanželského původu a „veřejnost nepředstavuje si nalezence jinak, než ve podobě poběhlíka, hnance, zloděje, nevěstky“.[680]

Častá kritika pěstounské péče ovšem nekorespondovala s oficiálním diskurzem pěstounství, který vždy pracoval s motivy křesťanské a mateřské lásky. Při přebírání dítěte v nalezinci pěstounky slibovaly, že o své svěřence budou dbát jako o své vlastní děti a budou o ně pečovat po fyzické, psychické a morální stránce. Jak již bylo ukázáno, zprávy vycházející z dílčích kontrol nalezinecké péče si z principu všímaly spíše případů zanedbání, skutečnost, že o dítě bylo dobře postaráno, maximálně odbyly poznámkou o dostatečné stravě, hygieně, případně plnění školních povinností. Náklonnost k svěřenému dítěti se v pramenech mohla projevit pouze v případě, že se pěstouni rozhodli si nalezence ponechat i po uplynutí „normálního“ věku, případně se pokoušeli vyjednat si na něj příspěvek od domovské obce.

Zprostředkovatelskou úlohu v podobných případech opět plnili faráři. Dohledáno bylo prozatím sedmnáct přípisů či zlomků korespondence z přelomu 19. a 20. století, kterými se kněží obraceli buď na vedení nalezinců nebo přímo na domovskou obec dotyčného dítěte, aby pro nepříbuzné pěstouny získali svolení si dítě ponechat, případně vyjednali finanční prostředky na další roky. Při formulování žádostí pravidelně poukazovali, možná poněkud stereotypně a účelově, na „lásku“ pěstounů a skutečnost, že mají dítě „jako své vlastní“, o pěstounkách pravidelně mluvili jako o „matkách“ svěřených dětí. Doboví spisovatelé udávali, že někdy se rodina emotivně rozhodla nalezence si ponechat až v okamžiku jeho návratu do ústavu.[681]

Na druhou stranu řada pěstounů, kteří si nalezence nechali u sebe, vyjednávala o příspěvku na jejich výchovu, případně jim nalezencova domovská obec určité prostředky sama nabídla. Rosu Kaiser, narozenou v roce 1904 ve Vídni, měli její pěstouni Civínovi z Pořína údajně rádi jako svou vlastní a přáli si, aby u nich mohla zůstat, žádali proto o příspěvek na její výchovu. Nebyli ale úspěšní, dítě se muselo vrátit do nalezince, odkud mělo být odesláno domovské obci.[682] Domkáři Spilkovi v Moravči (okres Tábor) v roce 1906 vyjednávali o měsíčním výživném ve výši osmi korun na jedenáctiletou

[680] V. FRANC, *O nalezencích*, s. 21.
[681] Při vracení šestiletých nalezenců do ústavu prý často přicházela „bolestná, srdce rozrývající scéna“, kdy děti chtěly zůstat s pěstounkou, „ať byla, jaká byla.“ Tamtéž, s. 28. Impulzivní rozhodnutí některých pěstounek vrátit se od bran nalezince i s dítětem, které sem přišly odevzdat, zmiňuje i K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství*, s. 39.
[682] „…lieben das Kind wie eigenes…Gewissenhaft in jeder Hinsicht sorgen.“ SOkA Tábor, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar. 5.

nalezenku s její domovskou obcí St. Pölten. Podle chotovinského faráře sice byli zbožní a dobrosrdeční lidé, ale neměli prostředky na výživu a školní potřeby dítěte. V tomto případě pěstouni zřejmě uspěli, neboť se dochovala kvitance na 24 korun, jež by odpovídala požadovanému čtvrtletnímu výživnému. O tři roky později týž farní úřad musel urgovat obec Lovčice, která se v dubnu 1909 zavázala posílat šest korun měsíčně na svého příslušníka Václava Šantrůčka, kterého si ponechali pěstouni Koželuhovi ve Vražné, protože jeho matka údajně emigrovala do Ameriky. Ani na počátku října však slíbené peníze nedorazily, což pro pěstouny, kteří hocha živili z nádenického platu, představovalo vážný problém.[683]

O bezplatném setrvání dítěte v pěstounské rodině hovoří pouze čtyři ze sedmnácti prozkoumaných zápisů, u dalších dvou není jasné, zda si pěstouni chtěli své odchovance ponechat zadarmo, či usilovali o nějakou podporu. Lze těžko předpokládat, že by pěstouni svou žádost upřímně zdůvodnili snahou o udržení výdělku, vždy proto argumentovali láskou k dítěti a vlastní chudobou, která jim brání řádně jej vychovávat bez pomoci. Případ Emilie Malé, vyrůstající u domkářů Franclových ve farnosti Hněvkovice (okres Havlíčkův Brod) zřejmě dovedl k jistému pohnutí i místního kněze. Dívka narozená v pražské porodnici byla 3. června 1906, v den svých šestých narozenin, v souladu s pravidly odvedena zpět do nalezince. Pak ale „pěstouni si opět z ústavu nalezenku vzali k bezplatnému ošetřování, vzdor tomu, že ani od ústavu, ani od příslušné domovské obce žádné odměny slíbené nemají“.[684]

Série dopisů, přesvědčivě dokládajících emoční pouto vzniklé v náhradní rodině i respekt úřadů k zájmu dítěte, se dochovala v případě Karla Hudíka, chlapce pocházejícího z evidentně sociálně slabé a problémové rodiny. Narodil se roku 1899 ve vídeňském ústavu, ale jako potomek české matky byl v souladu s předpisy v roce 1905 odeslán nejprve do Vídně a odtud do pražského nalezince, který měl zajistit jeho předání do domovské obce. Obec Bojiště u Ledče nad Sázavou ale pro něj neměla zázemí, šestiletý hoch musel v obci „chodit po pořádku, jest to ovšem smutný život. Má sice příbuzné, ale ti jsou chudí, dětmi obtížení; obec Bojiště má již na starosti tři děti nemanželské Hudíkovy“, a proto mohla pěstounům nabídnout jen malou měsíční podporu. Karlovi pěstouni, manželé Eichlerovi z Lohova na Havlíčkobrodsku, od počátku vyjadřovali ochotu si hocha ponechat u sebe, nutně ale potřebovali finanční podporu alespoň 40 korun ročně, protože byli nemajetní a měli čtyři vlastní děti. Chlapec i jeho

[683] SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.
[684] SOkA Havlíčkův Brod, FÚ Hněvkovice, inv. č. 33, kn. 33.

pěstouni nalezli zastání nejen u faráře ve Šlapanově, který ve věci kontaktoval ledečského děkana a svého pražského přítele pana Brejchu, ale i u vedení nalezince a starosty obce Bojiště, který psal, že je mu hocha líto, protože „na chlapci jest viděti, že byl u lidí pořádných a také je chlapec moc teskliv". Nemohl ovšem pěstounům nabídnout více než 2 nebo 3 koruny měsíčně. Konec příběhu bohužel není v pramenech patrný, vzhledem k pozornosti, kterou případu místní úřady věnovaly, je pravděpodobné, že se nakonec podařilo potřebnou podporu opatřit.[685]

Situaci, kdy pěstouni plnili úlohu skutečné rodiny nalezence i v jeho dospělosti, ukazuje žádost manželů Rokosových z Keblova, okres Benešov, z roku 1899, kteří vedle svých tří dětí vychovali jedinou nalezenku Annu, jíž nakonec přijali za vlastní a „neopustili ji", ani když se sama stala matkou. Dvaadvacetiletá dívka v létě předchozího roku porodila v pražské porodnici, kde sama přišla na svět. Syna Karla si však odnesla domů ke svým pěstounům a od nalezince žádala jen dvoutřetinový příspěvek na jeho výchovu. Společně s pěstouny pak požádala správu nalezince, aby mohly být prostředky na péči o chlapce převedeny na rodiče Rokosovy, původní pěstouny jeho matky, aby si tato mohla najít práci. Žádosti, kterou místní farář několikrát přepsal, než byl s její formulací zcela spokojen, bylo vyhověno. Příspěvek rodina pobírala do chlapcových šesti let, kdy si hocha oficiálně převzala do péče jeho vlastní matka.[686]

Jiný obraz dlouhodobé a zřejmě laskavé péče pěstounů, ale i dohledu příslušných institucí dokládá krátká korespondence mezi farářem v Šebířově (okres Tábor) a chudinským spolkem, který v prosinci roku 1900 žádal informaci o někdejší nalezence Růženě Valentové, která byla na vychování u Františka Růžičky, s podotknutím, že pokud by byla dívka bez zaopatření, může se o ni spolek postarat. Farář iniciativu zřejmě vítal, přestože dospívající, více než čtrnáctiletá Růžena zůstávala s bývalými pěstouny a pomáhala jim v malém hospodářství. Kněz soudil, že Růžičkovi jsou slušní lidé, ale že by pro budoucnost děvčete bylo lepší, kdyby se dostala do služby, kde by měla „více práce a více přesnosti", protože je zvyklá své pěstouny neposlouchat a „oni nemají tolik energie, aby ji poučiti mohli".[687]

Obvyklou pochvalou přístupu pěstounů bylo srovnání péče, kterou věnovali vlastním a svěřeným dětem. Příměr použil například farář v Hrobech, když v roce 1902 sepisoval žádost o další příspěvky na čerstvě šestiletou nalezenku Josefu Šimánkovou,

[685] SOkA Benešov, FÚ Šlapanov, listiny, položka 7, neuspořádáno.
[686] Tamtéž, FÚ Keblov, balík 6, kn. 2, vložené listy.
[687] SOkA Tábor, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar. 10.

kterou vychovávali Josef a Anna Steinfestovi z Kožmice, „zbožní a mravně zachovalí lidé“, rodiče dvou vlastních dětí, o které pečovali společně s dalšími dvěma pražskými nalezenci. Josefu si chtěli ponechat a farář konstatoval, že „lnou k dítku tomuto láskou jako k vlastním“, a jejich výchova má po všech stránkách dobré výsledky. Vzhledem k vyjádření domovské obce, která údajně nemohla dítě nijak zajistit, doporučoval přidělení podpory dosavadním pěstounům.[688] Snahu postarat se o svého „domovského příslušníka“, původně odloženého v nalezinci, naopak projevovalo město Nymburk, které na samém konci 19. století vystavělo sirotčinec, a proto v roce 1899 vyzvalo k „návratu“ Františka Stiebera, na něhož dosud platilo 6 zl. měsíčně manželům Lžičkovým v Senožatech (okres Pelhřimov). Pěstouni ale prosili, aby si mohli hocha ponechat, protože „mají chlapce rádi a on je“. Nymburská správa nebyla proti, ať už kvůli nízkému ošetřovnému, nebo s respektem k dobrým rodinným podmínkám, v nichž František vyrůstal. Místní děkan měl jen na příslušné faře zjistit, zda je ponechání v pěstounské péči v tomto konkrétním případě „v zájmu dobré, mravné a náboženské výchovy mládeže“.[689] Obraz dítěte, o nějž se pěstouni starají jako o vlastní, svérázně použil také již citovaný farář Myška v Šebířově, když se roku 1896 vypravil zkontrolovat Hedviku Holou, nalezenku, kterou trápily zdravotní problémy, kvůli nimž vzdor veškeré snaze neprospívala: „vždyť pěstounům samým na tom záleží, aby jim [nalezenec] neumřel, opatrují je lépe, než dítě svoje, a děti pěstounů jsou tlusté a zdravé“.[690]

Srovnání svěřených dětí s biologickými se objevila asi v polovině zpráv z inspekcí úředníků nalezince. František Plechatý se roku 1908 při kontrole na Pelhřimovsku shodl s místním lékařem, že někdy jsou nalezenci „v lepším pořádku a čistotě“, než vlastní děti pěstounů. Čeněk Holba v roce 1912 na Mladovožicku a Vlašimsku zachytil řadu závad, ale viděl i rodiny, kde pěstouni věnovali nalezencům větší péči než vlastním dětem. Karel Fater, který se téhož roku vypravil do okresu Litomyšl, vyjádřil překvapení nad tím, jak často pěstouni ošetřují nalezence dokonce na úkor svých vlastních potomků. Přítomný místní lékař dr. Kopa mu to vysvětlil stejnými ekonomickými důvody, které naznačil šebířovský farář: nalezenci jsou „skoro jediným zdrojem příjmů místních baráčníků“,

[688] SOkA Tábor, FÚ Hroby, inv. č. 53, kar. 5.
[689] SOkA Pelhřimov, FÚ Senožaty, inv. č. 99, kar. 15.
[690] SOkA Tábor, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar. 10.

takže si jich hledí.[691] Podobně, byť v poněkud naivně idealizované podobě, vylíčil podstatu pěstounství na jihu Čech i Emanuel Drobil.[692]

Představa dobrého zaopatření dítěte zřejmě provázela i těhotné svobodné ženy vstupující do zemských porodnic. Nalezince v habsburské monarchii podporovaly udržení kontaktu odloženého dítěte s matkou, ke které se mělo v ideálním případě vrátit nejpozději po dovršení „normálního věku".[693] Pokud o to matka požádala, získala v kanceláři ústavu kontakt na pěstouny svého potomka a mohla je oslovit, případně si s nimi dojednat schůzku či přispívat na potřeby svého dítěte. Doklady o vzájemných kontaktech biologických matek a pěstounských rodin jsou dochovány natolik zřídka, že dosavadní bádání zpochybňovalo, že k nim vůbec mohlo docházet.[694] Písemné záznamy dokumentující zájem matek o děti ponechané v nalezinci se ovšem typicky dochovaly pouze v případě, že mezi biologickou a dočasnou rodinou došlo ke sporu či nedorozumění. Zachyceny jsou tak opět především konfliktní situace a případy zanedbání péče, kdy se znepokojené matky obracely na vedení ústavu či na místního faráře s žádostí o nápravu. Že tato komunikace opravdu fungovala až do nejvyšších pater správy nalezinců a na stížnosti matek byl brán zřetel, dokládá poznámka ředitele vídeňského ústavu v tištěné zprávě o provozu pracoviště za rok 1889, podle které se o epidemii nakažlivých nemocí ve vzdáleném regionu dozvěděl přímo od jedné matky, jež jela navštívit své dítě do Košetic v Čechách (okres Pelhřimov).[695] Dosud bylo nalezeno pouhých třináct příkladů, pocházejících z let 1876–1913, které dokládají vzájemný průběžný kontakt biologických a náhradních příbuzných dítěte (pominuty jsou případy, kdy nalezenec pobýval u vlastních příbuzných na základě „dvoutřetinové péče", nebo se dochovala zpráva, že si dítě matka či příbuzní převzali).

O snaze matek kontaktovat své dítě v pěstounské péči svědčí dopisy, které zaslaly na příslušný farní úřad, protože se jim nepodařilo navázat spojení s pěstounskou rodinou přímo. Nejistotu ohledně osudu svého dítěte musela snášet žena, která se v roce 1892 dotázala faráře Forsta v Bernarticích (okres Písek) na podmínky, v nichž žije u pěstounů její syn Josef Schreiber. Jak již bylo zmíněno, dotyčný kněz byl tou dobou s kanceláří

[691] NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.
[692] Emanuel DROBIL, *Jihočeské dítě. Črty povahopisné, kulturní a národopisné*, České Budějovice 1927, s. 3–40.
[693] Ředitel pražského nalezince definoval podstatu nalezinecké péče tak, že stát pokládá děti jen za svěřené a vrací je matce nebo příbuzným, jakmile je to možné, přičemž „hledí se styk dítěte a matky podporovati". J. DVOŘÁK, *Poměry*, s. 12.
[694] M. HALÍŘOVÁ, *Sociální patologie*, s. 128.
[695] E. BRAUN, *Mittheilungen*, s. 32.

vídeňského nalezince ve sporu a vzhledem k tomu, že o převzetí chlapce do pěstounské péče ve své farnosti nebyl řádně informován, odepsal jeho matce, že dítě toho jména neeviduje.[696] Marně se svého potomka snažila najít i matka Ferdinanda Drechslera, která měla z vídeňského nalezince zprávu o tom, že její syn by měl být u Hubáčků v Kojákovicích. Psala jim prý už dvakrát, ale neodpověděli a nepomohli jí ani v kanceláři vídeňského ústavu, obracela se tedy s prosbou o pomoc na faráře v Mladošovicích (okres České Budějovice).[697] Roku 1891 se na faráře v Dírné u Soběslavi obrátila jistá Johanna Wondrouš žijící ve Vídni a žádala jej o ověření a zprostředkování kontaktu na pěstouny svého dítěte: z nalezince měla adresu, na kterou zaslala jeden zlatý s prosbou o informaci ohledně zdraví svého potomka, nedostala ale odpověď.[698]

Dobový kritik uvádí, že řada pěstounek doufala v navázání spolupráce s matkou svěřeného dítěte a získání dalších prostředků přímo od ní a že právě vidina příspěvků byla měřítkem „lásky“ k nalezenci.[699] Představa, že biologická matka bude na dítě přispívat, vyplývá z korespondence z roku 1887, která se týkala zesnulého nalezence Franze Stengla. Jeho matka se obrátila na vídeňský nalezinec, protože dostala dopis od chlapcovy pěstounky Rosy Janochové z Hrachovišť (okres České Budějovice), která jí s politováním sdělila zprávu o smrti jejího syna („es tut uns sehr leid, wir haben das Kind sehr gern gehabt“) a zároveň po ní chtěla poměrně vysokou částku 20 zl. za poskytnutou péči a pohřeb dítěte. Ústav s dopisem konfrontoval mladošovického faráře, jemuž připomněl, že matky nalezenců jsou od pohřebních nákladů osvobozeny stejně jako jejich pěstouni a ani není možné, že by náklady byly tak vysoké. Správa nalezince tím zřejmě chtěla naznačit podezření, zda se kněz neobohacuje na úkor nalezinecké péče, neboť pohřby nalezenců měl z principu vysluhovat zadarmo. Zároveň ale celý případ dokládá častější komunikaci pěstounů s biologickými rodiči a rovněž i přítomnost finančních transakcí mezi nimi, ať už byl jejich iniciátorem kdokoli.[700]

Otázka finančních příspěvků na nalezence byla i obsahem komunikace mezi matkou a pěstounkou Otty Brauna narozeného v roce 1904. Krátce před chlapcovými šestými narozeninami začala pěstounka za pomoci děkana v Sepekově (okres Písek) usilovat o to, aby si jej mohla ponechat u sebe, finančně však na jeho výchovu sama nestačila: „žena ta jest velmi hodná a s dítkem v pravdě mateřsky zachází a nerada by ho

[696] SOkA Písek, FÚ Bernartice, inv. č. 86, kar. 5.
[697] SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.
[698] SOkA Tábor, FÚ Dírná, inv. č. 82, kar. 4.
[699] V. FRANC, *O nalezencích*, s. 25.
[700] SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.

od sebe dala“. Kněži se zřejmě podařilo vyjednat pro chlapce výživné od jeho domovské obce ve Vysočanech a jedním z argumentů byly i dopisy, podle kterých biologická matka již pět let slibovala pěstounce přispět na Ottovu výchovu, vždy se ale omluvila a neposlala nic. Navíc se zdálo, že „chce zmizeti beze stopy, aby ušla ujmutí se dítka a mohla vésti dále život lehký“ a nemusela za syna převzít zodpovědnost.[701]

Komplikovanou realitu pěstounské péče dokládá soubor korespondence, která se v říjnu 1907 sešla na stole faráře v Hlasivu (okres Tábor). Klíčový byl dopis, který odeslala pěstounka Panušková z Řemíčova, do Vídně rodičům Rudolfa Ruttera, nalezence, jehož měla v péči. Pěstounka listem zjevně reagovala na předcházející komunikaci a pochvalovala si, že se rodiče k chlapci hlásí (dopis skutečně začínal oslovením „velectěný rodiče našeho Rudolfka“ a obálka byla adresována muži – zřejmě tedy otci dítěte). Zřejmě i ona počítala s finančním přilepšením, neboť psala, že bude hezké, když rodiče nebudou na synka zapomínat. Živě líčila, jak hošík prospívá: „Hodně roste a už se směje a nás všecky pozoruje. Je to hezký chlapeček a rozumí hodně chovat.“ Psaní však vyvolalo rozporuplnou reakci: tři měsíce předtím totiž rodiče dostali z nalezince zprávu, že jejich syn zemřel na katar. Prošetření bohužel ukázalo, že Rudolf Rutter byl skutečně mrtev. Pěstounka, která jeho rodiče ujišťovala, že nemá v domě žádné další malé děti („jen jeho, tak ho máme všichni rádi“), totiž měla podle evidence farního úřadu v péči celkem 12 nalezenců, z toho dva chlapce se stejným křestním jménem, a jednoduše si spletla adresu.[702]

Zájem matek o podmínky, v nichž vyrůstaly jejich děti, narážel na problémy praktického rázu. Děti byly umísťovány na venkov, do míst, která byla vzdálená a často obtížně dostupná od hlavních zemských měst, kde se narodily a kde obvykle pobývaly jejich matky. Dělnice snad mohly k návštěvě dítěte využít některého svátečního dne, ale ženy zaměstnané jako služky v domácnostech, kterých byla mezi matkami nalezenců zřejmě většina, mívaly volno jen některá nedělní odpoledne,[703] nemluvě o cestovních nákladech a případné jazykové bariéře.[704] Nemohly tedy jednoduše nasednout na vlak a dojet se na dítě podívat, na což zřejmě někteří pěstouni spoléhali.

[701] SOkA Písek, DÚ Sepekov, inv. č. 47, kar. 2.
[702] SOkA Tábor, FÚ Hlasivo, inv. č. 43, kar. 3.
[703] M. LENDEROVÁ (ed.), *Žena v českých zemích*, s. 394–399.
[704] Do vídeňského nalezince si pro děti jezdily povětšinou pěstounky z česko-rakouského příhraničí, které německy mohly přinejmenším rozumět, případně se v okolí snadno našel tlumočník. Manželé Hubáčkovi z Kojákovic, kteří si roku 1873 chtěli ponechat v péči Teodora Mayera, byli ovšem odkázáni na vyřízení formalit s domovskou obcí, kterou měl chlapec v uherském Rábu. SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.

Lépe na tom mohly být matky pobývající na venkově, i když i ony byly pevně připoutány ke svým pracovním povinnostem. Dr. Ritter stojící v čele pražského nalezince koncem šedesátých let uvedl, že se snaží („Ich trachte“), aby děti umisťoval poblíž místa bydliště matky, kde je příbuzní mohou navštívit a zapojit se do péče, a dodával, že nejedno dítě bylo zachráněno včasnou výměnou pěstounky na základě upozornění matky.[705]

Úřady se skutečně často dozvídaly o kontaktech biologických rodičů s dětmi v případě (domnělého) pochybení na straně pěstounů. Právě vlastní matky byly častými autorkami stížností, které přes kancelář nalezince putovaly na farní úřady s žádostí o prošetření situace. Byly snad vlastní matky k potřebám svých synů a dcer citlivější? Nebo pro ně bylo setkání s dítětem zklamáním, protože doufaly, že mu odloučením zajistí lepší podmínky, než jaké by mu mohly dát samy? Čtyři ze sedmi dohledaných stížností matek na špatnou péči byly shledány jako neopodstatněné, respektive nebyla prokázána vina pěstounů, protože dítě bylo nemocné. V dalších případech bohužel chybí zpráva o tom, jak bylo v případu dále postupováno.

Nejčastěji byly ženy znepokojeny zdravotním stavem dítěte. V roce 1876 měl farář v Šebířově (okres Tábor) vyšetřit podezření matky, která si stěžovala, že její dítě umístěné v péči pěstounů Šitnerových má zchromlé prsty, „že často skoro docela nahou ji nechají a žádnou péči jí prý nevěnují“.[706] Klára Schönbecková, která se vypravila navštívit svého syna do Opatova (okres Pelhřimov), udala pěstounku, že hocha nekojí, živí jej uměle a nedbá na hygienu, takže je chlapeček opruzený a „sešlý“. Povolala proto lékaře, který stanovil, že dítě má žaludeční katar a kýlu, ale jeho další osudy nejsou známé.[707] Příkladem intenzivní komunikace příbuzných, pěstounů a úřadů může být případ čtyřleté Boženy Vackové z roku 1904, pobývající v Křešíně (okres Pelhřimov). Pěstouni se s dívenkou vypravili do Prahy, aby se setkali s její biologickou matkou, schůzka ale skončila rozčarováním nad zjevně neprospívajícím dítětem. Následovala stížnost a šetření, do něhož byla zapojena i teta a sestřenice děvčátka a které jako příčinu potíží ukázalo nikoli zanedbání ze strany pěstounů, ale závažná andělská nemoc, tedy geneticky podmíněný Angelmanův syndrom.[708] Rovněž matka Františka Stejskala si stěžovala do kanceláře pražského nalezince na ošetřování svého syna, umístěného ve farnosti Hroby (okres Tábor), a navrhla, aby byl chlapec přemístěn k jejímu bratrovi.

[705] G. RITTER VON RITTERSHEIN, *Zweiter Jahresbericht*, s. 27.
[706] SOkA Tábor, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar. 10.
[707] T. RYCHTAŘÍKOVÁ, *Systém péče*, s. 43–45.
[708] Tamtéž.

Lékařské vyšetření dr. Mádla, který chlapce prohlédl počátkem ledna 1897, ukázalo, že chlapec částečně trpí křivicí a také plicním katarem, ale je „dosti dobře od pěstounů držen v pořádku“.

Zda došlo k přeložení malého Františka Stejskala, není známo, ale obecně podle zásad rakouských nalezinců měla mít péče biologické rodiny přednost před pěstounstvím. Když manželé Graumanovi z Lašovic (okres Písek) v roce 1893 informovali pražský nalezinec, že by si „svého“ nalezence Josefa rádi ponechali za vlastního pod podmínkou, že se o něj nebude hlásit jeho pravá rodina, úřad tuto záruku odmítl. Pěstounům se dostalo vysvětlení, že matka má na své dítě nároky vždy a pěstouni si mohou hocha ponechat jen za předpokladu respektování jejích práv. V roce 1905 pražský nalezinec odpověděl manželům Bartůňkovým z téže farnosti na žádost o osvojení si nalezence, že pokud nedá výslovný souhlas matka, není možné, aby dítě přijali za vlastní. Vzhledem k tomu, že biologická matka nalezence, o něhož se starali, byla nezvěstná, muselo dítě po uplynutí normálního věku šesti let přejít do veřejné péče.[709]

Rodina ale nemusela dostat přednost vždy, jak ukazuje korespondence okresního soudu ve Vlašimi a šlapanovského faráře, který byl požádán o stanovisko ve věci výchovy Františka Štaidla, chlapce v pěstounské péči v Bořkovicích, kterého si chtěl převzít na vychování jeho příbuzný, pobývající toho času ve stejné vsi. Už soudní úředníci měli podezření, že žadatel „Karel Bebr z Bořkovic chce dítě toto vzíti k sobě nejspíše z ohledů sobeckých, nikoliv z lásky k dítěti“. Farář přitakal, že není důvod chlapce překládat, u pěstounů měl nejlepší péči, chovali se k němu jako k vlastnímu a ve škole patřil mezi nejlepší, naopak „K. Bebr, který teprve před málo léty z Ameriky sem se navrátil, dosud vychovatelské umění své zde neosvědčil“.[710]

Lze se jen domýšlet, jak rozpor mezi právem matky a imperativem ochrany zájmů dítěte dopadal na osudy konkrétních dětí. Mateřský instinkt samozřejmě nebyl neomylný, jak se ostatně roku 1913 přesvědčil i úředník pražského nalezince, když si přečetl dopis, který opatřil regestem „nepřístojná hrozba matky“. Anna Havlíková z Holušic, pobírající dvoutřetinové ošetřovné na svou dceru Annu v něm (s pravopisnými chybami) žádala ústav, aby jí vyplatil částku, o které byla přesvědčena, že na ni má nárok: „Vždyť nejsem povinna zadarmo dítě míti, jej živit, šatit a pořádně vychovat, a to celé dva roky, abych

[709] SOkA Písek, FÚ Lašovice, inv. č. 50, kar. 3.
[710] SOkA Benešov, FÚ Šlapanov, listiny, položka 7, neuspořádáno.

nemusela o každý krejcar se vždy prosit. Když ale nebudete mně na něho platit, můžete si ho od 1. dubna odebrati.“ [711]

Tragikomické vyznění posledně citovaného dopisu nemůže zastřít skutečnost, že pro řadu matek znamenal návrat k mateřským povinnostem po uplynutí „normálního věku“ problém. Roku 1905 navíc český zemský výbor vydal nařízení, podle kterého všechny matky dětí odložených do veřejné péče okamžikem svého provdání ztrácely nárok na bezplatné zaopatření svého potomka a byly povinny si jej bez odkladu převzít do vlastní péče. Do jaké míry a za pomoci jakých nástrojů se dařilo tato ustanovení vymáhat, není z pramenů zřejmé.[712] Pokud matka uzavřela manželství s otcem svého dítěte, bylo asi vyzvednutí nejstaršího společného dítěte z veřejné péče přirozeným krokem. Řada žen se ale bezpochyby provdala za jiného partnera, jenž nemusel mít o výchovu manželčina nelegitimního potomka žádný zájem. Šesti- i desetileté dítě stále potřebovalo dohled a mohlo pro matku znamenat potíže například ve chvíli, kdy sháněla místo nebo bydlení. U dětí narozených německy mluvícím matkám, ale vychovaných v Čechách, se mohla přidávat jazyková bariéra, jako například u Marie Terezy Steinvedner, která měla roku 1902, po deseti letech strávených u pěstounů v jihočeském Kácově, odjet s matkou, jejíž domovskou obcí byl rakouský St. Pölten.[713] Kamila Mašínová Hrušková psala o „neochotě“ matek sžít se s dítětem, od něhož byly šest let odloučeny.[714] Jan Dvořák zase kritizoval, že řada žen pohlíží na nalezinec jako na „pouhý ústav zaopatřovací, zřízený jen kvůli nim“ a zbavuje se dětí jako přítěže.[715]

Počet „nalezenců“ vyrůstajících ve skutečné rodině, ať již své biologické, nebo pěstounské, která si je vzala za vlastní, však nebyl minimálně na přelomu 19. a 20. století, kdy existují přesné statistiky, zcela zanedbatelný. Pokud budou porovnány celkové počty dětí, jež v období 1899–1903 prošly péčí pražského ústavu, s celkovým úhrnem těch, které v daných letech přešly do péče rodinných příslušníků, ukáže se, že nějaká forma rodinné péče se týkala celkem 4 046, tedy 8,2 % dětí.[716] Bezplatně u pěstounů za celé

[711] NA, ZPN, inv. č. 1168, kar. 33.
[712] J. Dvořák, který informaci o zemském výnosu uvádí a s uspokojením ji kvituje, nijak neupřesňuje, jak mohly nalezince informaci o sňatku svých někdejších klientek získat, naznačuje pouze možnost zásahu z nejbližšího okolí matky či udání. J. DVOŘÁK, *Ochrana dítěte*, s. 33.
[713] SOkA Tábor, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar. 10.
[714] K. HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, *Lidumilství*, s. 39.
[715] J. DVOŘÁK, *Ochrana dítěte*, s. 29–31.
[716] Zahrnuty byly děti zaznamenané správou nalezince ve výroční zprávě v kategoriích „převzato za vlastní“, „převzato matkou nebo příbuznými z péče pěstounů“, „převzato z dvoutřetinové péče“. Absolutně i relativně nejvíce dětí přešlo do péče příbuzných v roce 1901 (907 dětí, tedy 9,4 %), nejméně roku 1903, kdy k příbuzným přešlo 722 dětí (7,6 %), v relativních číslech se nejméně příbuzných přihlásilo roku 1899 (767, tedy 7,4 %).

období zůstalo 1 509, tedy 3,1 % dětí. Uvedená čísla jistě nejsou vysoká, ovšem v celkovém úhrnu začínala lehce převažovat nad počtem dětí, které v nalezinecké péči zemřely. Z celkového počtu chovanců ústavu v zmíněných letech zemřelo 10,1 %.[717]

Tabulka 11. Přírůstky a úbytky počtu dětí v péči pražského nalezince 1899–1903

Rok		**1899**	**1900**	**1901**	**1902**	**1903**
Celkový stav chovanců z minulého roku		7684	7404	7197	6931	6946
Děti nově převzaté z porodnice		2666	2537	2312	2710	2359
Děti nově převzaté zvenčí		191	193	233	236	205
Nově umístěné u cizích pěstounů		2275	2303	2074	2407	2084
Nově umístěné v dvoutřetinové péči		533	432	479	520	546
Celkový počet v péči ústavu během roku		10401	10068	9671	9797	9518
Zemřelo	v péči u cizích	1040	875	783	852	804
	v dvoutřetinové péči	106	109	137	142	125
Převzato za vlastní na revers		359	346	343	339	275
Převzato matkou nebo příbuznými z péče cizích pěstounů		65	52	71	49	86
Převzato matkou nebo příbuznými z dvoutřetinové péče	provdáním matky	83	125	91	22	91
	před normálním věkem 4 let	13	30	20	108	6
	dosažením 4 let	247	315	382	264	264
Zůstalo u nepříbuzných pěstounů bezplatně		167	406	287	435	214

Zdroj: Výroční zpráva ZPN 1899–1903, s. 60–80.

Velmi pozitivní vliv na úmrtnost a celkovou úroveň nalezinecké péče se přičítal takzvané dvoutřetinové péči, tedy pobytu dítěte u vlastní matky nebo jejích nejbližších příbuzných s finanční podporou ústavu. V sledovaném pětiletí na přelomu 19. a 20. století počet dětí přecházejících do dvoutřetinové péče činil už asi pětinu počtu dětí narozených v porodnici a předaných do péče nalezince.[718] Přestože ekonomická situace

[717] *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*, s. 60–80.
[718] Relativně nejvyšší počet dětí předávaných do dvoutřetinové péče činil 23,1 % v roce 1902. Tamtéž.

v biologických rodinách dětí narozených v porodnici zřejmě bývala srovnatelná s poměry u většiny pěstounů, děti umístěné v dvoutřetinové péči měly skutečně nižší úmrtnost, jak je patrné i z tabulky 11, a celkově prý prospívaly lépe.[719]

Výsledky dvoutřetinové péče byly natolik povzbudivé, že před první světovou válkou pražský nalezinec uvažoval o zavedení vyplácení plného pěstounského platu pro matky, které by se svolením svého zaměstnavatele nastoupily do práce i s dítětem, o něž by jim bylo dovoleno se starat. Reforma cílila především na tradiční povolání děvečky či služky v hospodářství a úředníci nalezince měli za úkol vyptávat se na názory místních činovníků během svých inspekcí v terénu. Zřejmě nepřekvapí, že většina dotázaných byla skeptická. Soběslavský okresní tajemník se vyjádřil, že by to snad mohlo fungovat u hospodářů, kde mají v rodině malé děti, s nimiž stejně někdo musí být doma. Objevily se ale i obavy, aby „služebodárce nechtěl vykořistiti služeb matky na úkor dítka“, nebo naopak aby matky s výmluvou na potomka službu nešidily. Padl i razantnější názor, že podobný návrh je „málo nadějný a z ohledů mravních málo prospěšný“.[720]

Pokud se matka či její příbuzní nerozhodli převzít si dítě do dvoutřetinové či bezplatné péče hned v porodnici, ale až později, museli si patřičné dokumenty vyřídit se správou příslušného nalezince, která pak informovala duchovního ve farnosti, kde dítě pobývalo, kdo si nalezence vyzvedne. Předat dítě bez vědomí ústavu bylo nepřípustné, nejsou ale známé tresty za porušení tohoto nařízení.[721] Vyloučeno nebylo ani šetření, zda je předání dítěte do rukou příbuzných žádoucí. V lednu 1908 se například pražský nalezinec poptával po majetkových a mravních poměrech Anny Holasové, babičky nalezence Josefa, která si chlapce převzala v ústavu ve Vídni, kde se narodil. Další dohled nad ním od nynějška měla mít pražská kancelář, která se dotazovala na faře v Chotovinách, zda je vhodné, aby chlapec u babičky zůstal.[722]

Oznámení z nalezinců o tom, že to které dítě si převezmou příbuzní, se jednotlivě vyskytují ve většině fondů farních úřadů. Relativně ucelený a početný soubor představují

[719] Zmínit lze slova inspektora nalezince Karla Fatera: „překvapen jsem byl skvělým vzezřením dítek“, která napsal o svých dvou návštěvách v domácnostech s dětmi v dvoutřetinové péči roku 1912. NA, ZPN, inv. č. 1172, kar. 33.
[720] *Výroční zpráva ZPN 1899–1903*, s. 60–80.
[721] Například v září 1883 žádal pražský nalezinec faráře v Šebířově, aby sdělil, kde se nachází nalezenec Jaroslav Mucha, protože podle poznámky farního úřadu na kontraktu měl být odveden do nalezince, ale „dle vyjádření posla Krejčího byl však od matky ve vlastní ošetřování převzat“. O měsíc později měl týž kněz do Prahy urychleně poslat dokumenty Františka Synka, kterého jeho pěstouni bez vědomí ústavu předali matce. V roce 1894 se farní úřad v Šebířově polepšil a potvrzení, na jehož základě si manželé Heřmánkovi mohli vyzvednout u pěstounů svou vnučku, vyřizoval včas. SOkA Tábor, FÚ Šebířov, inv. č. 15, kar. 10.
[722] SOkA Tábor, FÚ Chotoviny, inv. č. 52, kar. 4.

pouze ve farnosti Mladošovice (okres České Budějovice), kde je dochováno sedm těchto zpráv z let 1853–1869, a dalších 45 z období 1871–1880. Většina dětí, které zachycují, se narodila ve vídeňském ústavu. Vzhledem k jednotné podobě dokumentů (užíval se většinou předtištěný formulář), je možné je vyhodnotit z hlediska věku nalezenců a jejich příbuzenského poměru s osobou, jež si je měla od pěstounů převzít.[723]

Tabulka 12. Příbuzní přebírající odložené děti z pěstounské péče na základě zpráv vídeňského nalezince zasílaných do farnosti Mladošovice (okres České Budějovice), 1853–1880

Přebírající	Věk dítěte (let)												Celkem
	0	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**N**	
Matka	7	4	4	4	2	1	4	–	1	–	1	–	28
Otec	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	2
Rodiče	–	1	2	1	4	2	2	2	1	–	1	1	17
Prarodiče	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
Příbuzní	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	1	3
Celkem	8	5	9	5	6	4	6	2	2	–	2	3	52

Poznámka: N = věk neznámý.
Zdroj: SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.

V nadpoloviční většině z 52 případů o převzetí dítěte od pěstounů žádala matka, o další třetinu dětí požádali rodiče společně. Dvakrát si nalezence chtěli vyzvednout prarodiče a třikrát blíže nespecifikovaní příbuzní. Jednou znělo oznámení o převzetí na jméno otce a jednou, v roce 1869, bylo vystaveno na matčina manžela. Zda byl nádeník Tomáš Stumvoll také otcem Teresie Duškové, dcery své ženy Barbory, není z dokumentu zřejmé.

Zajímavé je sledovat věk dětí, ve kterém si je jejich příbuzní vyzvedávali. Je patrné, že matky dětí se rozhodovaly velmi rychle, nejčastěji se pro dítě „vrátily“ dříve, než mu byl rok, případně si jej vyzvedly ještě v batolecím věku. Řada žen se tedy zřejmě vůbec nemínila svého potomka vzdát a nalezinec využila jako krátkodobou „sociální službu“ pro překlenutí nejhoršího období,[724] než se podaří najít způsob, jak mít dítě

[723] SOkA České Budějovice, FÚ Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2.
[724] G. BRUNET, *Children Abandoned and Taken Back;* V. HUNECKE, *The Abandonment.*

u sebe. Kolem čtvrtého a pátého roku dítěte se začaly častěji přihlašovat celé rodičovské páry, což snad může souviset s uzavíráním sňatků odkládaných kvůli nevyřešené vojenské službě mladých mužů, nebo jednoduše s ekonomickými možnostmi mladých dvojic. Další nárůst je patrný v šestém roce dětí, kdy už nalezince samy kontaktovaly rodiče a příbuzné dětí s domovským právem v Čechách kvůli ukončení nalezinecké péče v normálním věku. Aktivní hledání příbuzných, kteří by se mohli odrůstajícího dítěte ujmout, je doloženo už k roku 1860, kdy okresní výbor v Berouně spolu s tamním děkanem mínili žádat místní obyvatelku Annu Fuchsovou, aby se ujala nalezence Rudolfa Jelínka, který dosáhl normálního věku a hrozil mu postrk do rodné obce matky.[725]

[725] SOkA Beroun, DÚ Lochovice, inv. č. 92, kar. 7.

IX. Závěr

„*Předpovídal jsem jí toto vše, znaje takovou … havěť.*“[726]

V srpnu 1904 děkan v Berouně zaslal svému kolegovi v Cerhovicích dopis, v němž ho informoval o svobodném mateřství dívky, která u něj dříve sloužila. Kněží byli zjevně přátelé, takže bylo možné psát otevřeně. Duchovní v Cerhovicích měl informovat rodiče Anny Motlové z Drozdova ve své farnosti, že berounský děkan již odeslal příslušné dokumenty do pražského nalezince, aby mohla mladá matka dostávat příspěvek na svou dcerku Aloisii. Anna se v době, kdy sloužila na děkanství v Berouně, zasnoubila s cihlářem Aloisem Tůmou, byli dokonce třikrát prohlášeni v kostele, ale těsně před svatbou se rozešli. Děkan nevěděl proč, snad ji prý ženich „zrádně“ opustil (uvozovky v originále). Duchovní, tehdy ještě v roli zaměstnavatele, se snažil poměr překazit, protože nechtěl trpět schůzky děvečky z děkanství s „drsným galánem na blízku kostela“ a předpovídal Anně trpký konec její známosti. Došlo na jeho slova, dívka ze služby odešla, pak sdílela s Tůmou domácnost a dál „to zpívá se známou notou“. Stojí za povšimnutí, že kněz sice snadno nazval otce nemanželského dítěte „havětí“, ale dívce vyčítal spíš její naivitu a nerozvážný výběr partnera. V celém dopisu nepadlo slovo o hříchu nebo morálce.[727]

Raritně dochovaný úryvek z osobní korespondence vysvětluje názor jednoho kněze na situaci mladé ženy, svobodné matky a „klientky“ porodnice s nalezincem, kterou znal a snad za ni i pociťoval zodpovědnost. Obecně jej lze použít pro demonstraci proměny postavení žen, dětí, chudých vrstev obecně, k níž velmi pomalu dospělo „dlouhé“ 19. století. Na jeho počátku vznikaly v habsburské monarchii zemské porodnice s nalezinci, vystavěné na osvícenských ideálech prosperujícího státu zajišťujícího blaho početných obyvatel, který mimo jiné zachraňuje čest „nešťastných“ žen a usiluje o životy jejich nemanželských dětí. Kolem roku 1900 nalezinecká péče představovala propracovaný, robustní a v mnohém přetížený systém, do něhož každoročně vstupovalo několik tisíc žen a dětí a který i přes řadu průběžných reforem potřeboval zásadní změnu ve jménu co nejlepší ochrany dítěte.

Předcházející kapitoly se pokusily navázat na dosavadní výzkumy českých badatelů, kteří se zabývali především zakládáním a fungováním zemských porodnic,

[726] SOkA Beroun, DÚ Cerhovice, inv. č. 97, kar. 6.
[727] Tamtéž.

a s pomocí inspirace čerpané ze zahraničního bádání ukázat navazující fázi veřejné péče o děti narozené v zemských ústavech, odložené vlastními rodiči a všeobecně označované jako „nalezenci“.

Snahou výzkumu bylo zpřesnit dosavadní poznatky o vlastním fungování nalezinecké a pěstounské péče, které byly dosud víceméně omezeny na údaje publikované v dobových pojednáních a statistikách, případně na dílčí informace uložené v archivech centrálních úřadů a kanceláří samotných nalezinců. Východiskem se staly především písemnosti uložené ve fondech farních úřadů, které administrovaly pěstounskou péči ve venkovských regionech, jež nesly v průběhu desetiletí stále narůstající zátěž péče o odložené děti. Pestrá a v mnohém komplikovaná pramenná základna si vyžádala kombinování metodologických přístupů užívaných historiky sociálních dějin. Využity byly kvantitativní přístupy tradiční historické demografie i interpretativní historicko-antropologické postupy s využitím teorie genderu a stávajícího trendu výzkumu dějin emocí.

S využitím regionálních archivů i souhrnných statistik se podařilo ukázat, že nalezinectví v době svého největšího „rozkvětu“ v druhé polovině 19. století rozhodně nebylo statisticky marginální záležitostí společenského okraje, ale představovalo poměrně významný demografický prvek. Výzkumy evidenčních pramenů farních úřadů také potvrdily tvrzení dobových autorit o mimořádně rozšířeném pěstounství v některých lokalitách. Geografické a demografické aspekty nalezinecké a pěstounské péče bude ovšem v budoucnu zapotřebí probádat důkladněji a komplexněji, než jak to umožnily využité prameny a analytické nástroje. Evidence odložených dětí vedená v nalezincích představuje cenný a nesmírně rozsáhlý pramen, jehož vyhodnocení za pomoci stávajících či v blízké budoucnosti dostupných informačních technologií bezpochyby přinese mimořádné výsledky.

Nezastupitelné poznatky přinesl průzkum archivů farních úřadů především v mikrohistorické rovině rozvoje fenoménu pěstounství v konkrétních lokalitách středních a jižních Čech a individuálních „příběhů“ jednotlivých nalezenců. Dochované prameny nabízejí jen střípky informací, které navíc vyžadují důslednou pramennou kritiku a čtení mezi řádky, zejména pokud jde o osobní pohnutky zachycených aktérů. Významně však doplňují namnoze černobílý obraz nalezinectví a pěstounské péče, který vykreslovaly dobové stati zainteresovaných odborníků či publicistů, kteří na jedné straně odsuzovali morálku „padlých žen“ a ziskuchtivost pěstounek toužících po snadném výdělku, nebo naopak volali po útrpnosti vůči ubohým „dítkům“ a jejich matkám.

Z pramenů vystupují v podstatě čtyři skupiny vzájemně komunikujících aktérů: vzdálené lékařské a úřední autority reprezentující a řídící systém nalezinecké péče jako takový z jeho center v zemských hlavních městech; jejich zástupci dohlížející na chod tohoto systému v „terénu“, tedy především faráři a další lokální elity jako místní lékaři, učitelé a obecní představení; matky odkládající své děti a konečně pěstounské rodiny, které je přijímaly. Perspektivy osob, které se pokoušely systém udržet, zlepšit, či reformovat, a hlediska pěstounů a biologických matek se bohužel dosud nepodařilo doplnit o pohled samotného nalezence, tedy dítěte, které v pěstounské péči vyrostlo.

Nejsnáze dohledatelné jsou samozřejmě názory první, společensky nejvýše postavené skupiny aktérů, kteří své myšlenky publikovali tiskem. Za povšimnutí stojí především úvahy mužů, kteří stáli v čele zemských ústavů a s matkami i pěstounkami odložených dětí se osobně setkávali. Jejich postoje byly obvykle smířlivější než názory jiných odborníků na chudinskou otázku, a to i přes sociální propast klenoucí se mezi šéfem zemské porodnice, který byl zároveň lékařem, univerzitním profesorem a nezřídka i politikem, a svobodnou matkou bez rodiny nebo venkovskou pěstounkou živící se nádenickou prací.

Nalezinecká péče byla zároveň jednou z oblastí sociální práce, kde se velmi záhy a úspěšně prosadila iniciativa žen. Dobře situované a na svou dobu vzdělané filantropky stály na opačné straně ženského sociálního spektra než klientky porodnic a vesnické pěstounky a je otázkou, kolik pro ně mohly mít pochopení. Za nejjistější individuální „prevenci“ svobodného mateřství měšťanská společnost 19. století považovala dozor domácí paní nad mladými ženami v domácnosti a jejich pevné připoutání k práci a prostoru domova. Činnost „na poli humanity“ v každém případě dávala ženám středních a vyšších vrstev prostor k samostatné veřejné aktivitě a stala se důležitou součástí rodícího se českého ženského hnutí, které se i při řešení otázky péče o chudé děti mohlo odvolávat na vlastenecké pohnutky svého konání. Řada dámských spolků vznikajících po polovině 19. století se vedle tradičního charitativního podarovávání chudých dětí zaměřila na podporu a osvětu mladých dívek, které se ocitaly v rizikových situacích například poté, co přišly hledat práci do města. Ústřední spolek českých žen na konci století posunul své aktivity natolik, že se jeho členky účastnily jednání o budoucnosti nalezinecké péče a stávaly se inspektorkami v pěstounských domácnostech. Je samozřejmě otázkou, jaký reálný dopad mohla mít návštěva filantropicky smýšlející „dámy“ v domácnosti, která pokládala za ekonomicky výhodné či dokonce nutné přijmout k vlastním dětem ještě nalezence.

Výkonnými úředníky, kontrolory a často také kritiky a komentátory nalezinecké a pěstounské péče byli kněží. Zkoumání jejich písemností ukázalo nejen zatížení administrativní prací, na niž si neváhali pravidelně stěžovat, ale také velkou morální a sociální zodpovědnost ve chvílích, kdy museli samostatně rozhodovat o tom, zda té či které rodině povolí přivézt si domů z nalezince další dítě. Leckdy se ocitali v nezáviděníhodné pozici, když vážili mezi potřebou pěstounů získat s nalezencem jistý přivýdělek a jejich schopností se o něj postarat. Řada žadatelů o pěstounství zjevně patřila k nejnižší společenské vrstvě nejen v ekonomické, ale sociální a morální rovině, jak naznačují některá vyjádření kněží odmítajících například vykonávat kontroly v pěstounských domácnostech. Na druhou stranu řada farářů zaujímala spíše smířlivý postoj a k ochraně potomků svobodných matek přistupovala zodpovědně a s osobním nasazením. Je otázkou, jestli individuálně doložitelný pozitivní přístup kněží k nalezencům ovlivňovaly obecné křesťanské imperativy a tradice katolické charitativní práce, nebo i moderní proudy v církvi reprezentované encyklikou Rerum novarum z roku 1891.[728] Je také třeba připomenout, že na přelomu 19. a 20. století se na vesnické fary dostávalo čím dál více mužů pocházejících z venkova či nižších středních vrstev, kteří byli více spjati s prostředím, v němž sloužili.[729]

Klíčovým argumentem pro udržování existence porodnic a nalezinců byla ještě kolem poloviny 19. století ochrana „cti“ a na ní navázaného společenského uplatnění svobodných matek. Nejlépe a nejdéle ovšem nalezince chránily „čest“ nemanželských otců, o jejichž identitu se až do počátku 20. století, kdy vznikla právní oddělení k vymáhání otcovství, nikdo nestaral. Těhotenství neprovdaných žen bylo v pracujících vrstvách na konci 19. a počátkem 20. století dosti obvyklým jevem. Zásadním motivem pro odložení dítěte do veřejné péče přestal být „stud“, ale zcela jednoznačně chudoba a nemožnost skloubit péči o novorozené dítě s výdělečnou prací, která by dokázala svobodnou matku i jejího potomka uživit. Zahraniční výzkumy naznačují, že mezi pracující chudinou ve velkých městech mohlo být využití nalezince k zajištění péče o dítě v nejranějších letech života vnímáno jako přijetí relativně běžné sociální služby, které neznamenalo nezájem a nedostatek mateřské lásky, jen neschopnost se o dítě postarat jinak. Analýza některých dochovaných pramenů, například korespondence, stížností či

[728] Jiří HANUŠ, *Historie moderní doby. Rozhovory o základních pojmech, událostech a problémech 19. století*, Brno 2004, s. 79–138.
[729] Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Tomáš W. PAVLÍČEK a kol., *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*, Praha 2017.

žádostí o navrácení dítěte do rodičovské péče, ukázala, že mnohé matky se opravdu nemínily svého dítěte definitivně vzdát, jen potřebovaly pomoci se zranitelným kojencem.

V habsburské monarchii směla biologická matka kdykoli navázat kontakt se svým odloženým dítětem nebo požádat o jeho navrácení do své péče. Naprosto však nelze odhadnout, kolik matek chtělo a dokázalo udržet spojení se svým potomkem alespoň korespondenčně. Osobní návštěvy u dětí umístěných do vzdálenějších míst na venkově rozhodně nemohly být příliš časté, zejména u matek, které se živily službou v domácnostech a v podstatě postrádaly osobní volno. S postupujícím 19. stoletím jsou doklady o zapojení biologických příbuzných do péče o nalezence četnější. Vliv měly samozřejmě dobové reformy, především rozšiřování dvoutřetinové péče podporující vychovávání dítěte ve vlastní rodině, a stoupající tlak na to, aby se matka po uplynutí normálního věku ujala svých povinností k dítěti. Ženy tedy musely počítat s tím, že nalezinec jim zajistí odklad, ale nezbaví je mateřských závazků, jako tomu bylo ještě v polovině 19. století. Osobní péči matek či babiček nalezenců jistě napomáhala i určitá společenská normalizace svobodného mateřství. Lze si ale jen představit, jak mohlo vypadat shledání a následné soužití matky a dítěte po letech odloučení, k němuž se mohly přidat jazyková bariéra a samozřejmě i nové okolnosti v životě matky, například v podobě nového partnera. Nejpozději ve chvíli, kdy dítě dosáhlo normálního věku, si jej měla vlastní rodina převzít, ovšem její sociální situaci, natož osobní připravenost matky k plnění rodičovské úlohy nikdo nezkoumal, mateřská láska se jednoduše předpokládala.

Naproti tomu náhradní „matky“, tedy pěstounky, vybírány a kontrolovány byly, byť tento dohled měl významné mezery. Se skromnými poměry a finanční motivací pěstounských rodin se počítalo, zároveň ale panoval předpoklad, že se cit vůči „nevinnému dítěti“ projeví i u ženy, která si cizí nemluvně přinesla domů kvůli přivýdělku. Z pramenů není možné vyčíst, zda alespoň některé ženy motivovala také snaha pomoci dítěti v nouzi, pocit křesťanské povinnosti, nebo třeba touha po mateřství v případě vlastní bezdětnosti nebo úmrtí potomka.

Češky prý měly jako kojné a pěstounky vynikající pověst, přesto se v pramenech pravidelně objevují zprávy o zanedbávání konkrétních nalezenců, ojediněle i udání poukazující na jejich týrání. K nim se připojují všeobecné zmínky o porušování pravidel pěstounské péče i drastických praktikách, jako bylo zatajení smrti nalezence a jeho záměna s jiným, žijícím dítětem kvůli udržení ošetřovného. Varování před posledně zmíněnou nepravostí se objevilo v oficiální příručce pro duchovní, individuální výpovědi

okrskového lékaře i společné směrnici pro obce a faráře. Nepodařilo se však doložit, zda k podobně závažnému matení úřadů opravdu docházelo, nebo šlo o opakovaná varovná klišé, jež měla autority přimět k důsledným kontrolám pěstounských rodin.

Relativní četnost případů, kdy se pěstouni zpronevěřili svému závazku pečovat o dítě jako o vlastní, samozřejmě může být ovlivněna jednoduchým proseminárním pravidlem, že historický pramen vznikne v okamžiku existence problému nebo konfliktu. Kontrola pěstounských rodin, případně matek samoživitelek podporovaných z veřejných prostředků v rámci pěstounské péče, byla každopádně snazší než případný zásah v běžných rodinách. Ústav vyplácející příspěvky na dítě narozené v porodnici za ně zcela oficiálně nesl zodpovědnost a představoval jakousi kvazi-otcovskou autoritu oprávněnou k zásahu, zatímco v případě úplných, biologických rodin, byť možná nefunkčních a týrajících, platila nezpochybnitelná autorita hlavy rodiny a zásah zvenčí byl prakticky nemožný.

Bylo by jistě neodpustitelným anachronismem hodnotit péči o (odložené) děti v 19. století dnešními měřítky. Chudoba, práce a fyzické tresty byly považovány za normální a potřebné, klíčovým faktorem byla jejich míra. Na druhou stranu už i dobová měšťanská společnost druhé poloviny 19. století pokládala za naprosto nepřijatelné mortalitní poměry nalezenců. Uznávané autority i místní pozorovatelé se shodovali, že pěstouni pocházející z nejchudších společenských vrstev nemohou svůj úkol při nejlepší vůli vykonávat dobře. Pro mnohé z nich byla kontrola péče o dítě v náhradní rodině šokujícím osobním střetem s chudobou. Filantropové se snažili pohnout příslušníky své sociální vrstvy alespoň k charitativní pomoci, když ne k osobnímu zapojení do péče o děti bez rodičů. Zástupci nalezinců, kteří měli střízlivější pohled na situaci, usilovali o alespoň takové navýšení příspěvků, aby bylo pěstounství atraktivní pro střední venkovské vrstvy.

Chudoba byla obvykle alfou a vždy omegou fenoménu nalezinectví v 19. století – ženy závislé na svém vlastním výdělku přicházely porodit do ústavů, které jejich děti předaly do rukou obdobně nemajetných pěstounek; dospívajícího nalezence pak nezřídka provázely sociální problémy a v případě dívek nebývalo výjimkou, že se v dospělosti musely uchýlit do veřejné porodnice. Sociální postavení jako klíčový aspekt odkládání dětí a jejich přijímání do pěstounské péče se odráží i v geografickém rozvrstvení obou fenoménů. Většina regionů byla do nalezinectví zapojená dvojmo: jednak odsud pocházela řada klientek zemských porodnic, jednak zde pobývalo množství dětí v pěstounské péči. Je možné, že oba faktory nespojovala jen ekonomická charakteristika oblasti, kdy nedostatek pracovních příležitostí vysílal mladé dívky za prací do velkých

měst a vdané ženy vedl k hledání přivýdělku formou pěstounství, ale také informační most. V obci, kam přicházela „prážata“ či „vídeňata“ na vychování, místní jednoduše věděli, kam se obrátit o pomoc v případě nečekaného těhotenství. A naopak, služky a dělnice pracující v Praze či Vídni mohly své příbuzné doma navést k pěstounství jako možnosti přivýdělku. Dochované prameny naznačují, že minimálně koncem 19. a na počátku 20. století bylo v některých regionech pro určitou sociální vrstvu normální a společensky přijatelné obrátit se v případě nouze na zemský nalezinec jako na instituci zajišťující sociální pomoc: ať už v situaci, kdy žena čekala neplánovaného potomka, nebo si naopak jako vdaná matka malého dítěte potřebovala přivydělat.

Až na nečetné výjimky prameny nehovoří o tom, jak probíhal každodenní život v pěstounské rodině. Jak vypadaly vztahy v početných a prostorově stísněných domácnostech vesnických domkářů, kam s novorozeným vlastním sourozencem přibyl nalezenec? Uvědomovaly si pěstounky rizika kojení dvou dětí současně, respektive napadlo je při cestě do nalezince, že dělením svého mateřského mléka a pozornosti mohou ohrozit vlastního syna nebo dceru? Jak venkovská společnost vnímala mimořádně četná úmrtí dětí v pěstounské péči? Byla to lhostejnost k „prážatům“ a „vídeňatům“, nebo fatalismus napovídající, že malé děti prostě umírají? Hrál snad nějakou roli psychology zmiňovaný Cinderella effect způsobující, že se nevlastní rodiče jen zřídka chovají k přijatým dětem stejně jako k vlastním biologickým potomkům?[730] Dokázali a pokoušeli se vůbec pěstouni nedělat rozdíly mezi vlastním a přineseným dítětem, jak jim bylo kladeno na srdce při přebírání nalezence? Vytvářeli si s vychovávaným dítětem bližší pouto? Kromě případů, kdy nalezenec zůstal u pěstounské rodiny i po dosažení normálního věku, se dosud nepodařilo dohledat jediný doklad vzájemných kontaktů odrůstajících dětí s pěstouny. I v případech, kdy si náhradní rodiče svěřené dítě ponechali, nelze obvykle doložit, zda tak opravdu učinili z deklarované „lásky“, protože se s ním nedokázali rozloučit, nebo proto, aby měli „laciného pasáka ke kravám“, jak se vyjádřil jeden jihočeský kněz.[731]

Kusé poznatky z torzovitě dochované korespondence, žádostí a stížností ohledně nalezenců, ani kvantitativní výzkum evidenčních pramenů na tyto klíčové otázky neumožňují jednoznačně odpovídat. Skutečné individuální příběhy nalezenců, jejich matek a pěstounů se samozřejmě lišily jeden od druhého, stejně jako se odlišovaly od obrazu budovaného dobovou literaturou. Ani v případě objevení dalších dokladů

[730] Martin DALY – Margo WILSON, *The Truth about Cinderella*, London 1998.
[731] SOkA Písek, FÚ Chyšky, inv. č. 38, kar. 4.

a rozšíření pramenné základny však nebude možné vyslovit jednoznačné závěry: vnímání a prožívání mateřské a kvazi-mateřské role vždy bylo a je individuální, přesto je potřebné se jím v různých historických kontextech zabývat.

Výzkum v žádném případě není ukončen. Problematiku nalezinecké a pěstounské péče je třeba v budoucnu probádat v rovině plošných kvantitativních výzkumů, pokud jde o četnost porodů a odkládání dětí v zemských ústavech, jejich úmrtnost, umísťování do pěstounské péče a její ukončování. Své badatele jistě brzy nalezne i problematika péče o bezprizorní děti v období první republiky, která na struktury sociální péče vybudované za monarchie v mnohém navázala. Rozsáhlé jsou rovněž geografické mezery v dosavadním bádání způsobené obtížnou dostupností a zejména přístupností příslušných archivních fondů, která se ovšem velmi rychle zlepšuje s postupující digitalizací a zpracováváním archiválií.

Především ale téma odložených dětí a jejich biologických a náhradních rodin představuje volné pole pro provedení neomezeného množství mikrohistorických a prosopografických studií postavených na důkladném zkoumání různorodých pramenů v regionálním měřítku. Zcela bez šance není ani pátrání po žijících osobách, kterým každodennost života nalezenců a jejich pěstounů kdysi zprostředkovali jejich přímí aktéři. Pátrání po osobních detailech jednotlivců by mohlo také osvětlit další „osudy“ někdejších nalezenců, o nichž se v tuto chvíli neví prakticky nic. Stopy odrostlejších dětí, které přešly do péče obcí, z pramenů nalezinců i farních úřadů mizí, stejně jako zprávy o těch, které si převzala jejich vlastní rodina. Samostatným tématem, které bylo v předcházejících kapitolách jen naznačeno, pak může být obraz nalezence v tradiční lidové a dobové populární kultuře.

V době dokončování předložené studie českým mediálním světem opět rezonovalo téma zajištění péče a bezpečí pro děti z problematických rodin.[732] Objevovaly se diskuze o právu biologické rodiny pečovat o svého potomka a právu dítěte žít s vlastními rodiči, skloňovala se otázka podpory rodin v komplikovaných životních situacích, zodpovědnosti úřadů a poslání institucí veřejné péče v případě dětí bez (fungujících) rodičů. Všechny tyto úvahy lze rozpoznat už v pramenech týkajících se nalezinecké péče za časů „starého Rakouska“. Josefinská idea náhradní rodinné výchovy za dohledu a podpory státu se v organizaci péče o bezprizorní dítě udržela až do 20. století,

[732] https://www.seznamzpravy.cz/clanek/porady-ve-stinu-stat-vedel-ze-deti-nejsou-v-bezpeci-o-smrti-107-z-nich-se-mlci-306456; https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-je-strasne-mit-pravdu-40-let-chrani-deti-viktorka-potvrdila-jeji-obavy-313798 (5. 9. 2026).

byť již ve druhé polovině 19. století sílily hlasy volající po jejím nahrazení profesionální ústavní péčí. Relativně krátký pokus tímto směrem na našem území proběhl na počátku komunistické éry, kdy se ovšem „kolektivizace" výchovy měla stát všeobecným normativem zahrnujícím všechny děti bez rozdílu.[733] Rychlý konec idejím o společné výchově dětí přinesla průlomová studie Jiřího Matějčka o parentální deprivaci v dětství,[734] která vrátila povědomí o nevýhodách ústavní péče a kolektivní výchovy zpět do všeobecného diskurzu. Radikální snížení kapacit dětských domovů a posílení pěstounské péče ale přineslo až jednadvacáté století. Diskuze o výhodách a nevýhodách toho kterého uspořádání a oprávněnosti státních zásahů do práv rodiny „ve jménu dítěte" nicméně nekončí. Snad tedy závěr, že vývoj sociální péče o děti bez rodiny v 19. století může být v lecčems inspirativní i pro současnost a jako takový by měl být popularizován, nebude působit jako nadbytečná a ahistorická aktualizace.

[733] Jakub RÁKOSNÍK – Radka ŠUSTROVÁ, *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*, Praha 2016, s. 96–117.
[734] Zdeněk MATĚJČEK – Josef LANGMEIER, *Psychická deprivace v dětství*, Praha 1963. Srov. též Zdeněk MATĚJČEK – Zdeněk DYTRYCH, *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, Praha 1999.

X. Přílohy

Tabulka X.1. Odložené děti v Čechách v roce 1911

Zastupitelský okres	Odložené děti podle domovské příslušnosti		Odložené děti podle pobytu pěstounů	
	z pražského nalezince	z vídeňského nalezince	z pražského nalezince	z vídeňského nalezince
Aš	4	1	0	0
Bečov n. Teplou	7	3	1	0
Bechyně	12	18	5	15
Bělá	6	0	1	0
Benátky	26	5	8	1
Benešov	75	13	248	5
Benešov n. Ploučnicí	2	0	0	0
Beroun	55	0	18	0
Bezdružice	6	0	0	0
Bílina	5	3	4	0
Blatná	14	31	1	1
Blovice	32	7	4	1
Bochov	4	1	1	0
Brandýs n. L.	56	7	42	0
Broumov	3	0	1	0
Březnice	32	13	3	0
Cvikov v Čechách	2	0	1	0
Čáslav	38	15	11	1
Česká Kamenice	2	2	0	0
Česká Lípa	6	2	1	0
Česká Skalice	4	0	1	0
České Budějovice	10	37	2	7
Český Brod	71	6	100	1
Český Dub	3	2	0	0
Český Krumlov	8	23	0	3
Děčín	4	1	0	0
Dobřany	1	0	0	0
Dobříš	59	2	54	0
Dolní Kralovice	71	39	361	3
Domažlice	17	23	3	1
Dubá	9	2	1	0
Duchcov	7	1	3	0
Dvůr Králové n. L.	6	3	0	0
Falknov n. Ohří / Sokolov	11	1	0	1
Frýdlant	5	3	2	0
Habry	24	13	0	4
Hartmanice	10	19	0	0
Hlinsko	15	5	2	3
Hluboká	9	10	0	1
Holice	15	7	3	2
Horažďovice	23	19	3	2
Horní Blatná	3	0	0	0
Horní Maršov	2	0	0	0
Horní Planá	1	8	0	1
Hořice	15	2	4	1
Hořovice	92	9	18	0
Hostinné	3	1	0	0
Hostouň	4	10	0	1
Hradec Králové	25	3	7	0
Horšovský Týn	8	9	0	1

Humpolec	36	64	99	47
Chabařovice	2	1	2	0
Cheb	13	1	2	0
Chlumec n. Cidlinou	13	6	3	2
Chomutov-Hora sv. Šebestiána	8	2	2	0
Chotěboř	48	32	8	4
Chrastava	8	0	3	1
Chrudim	39	15	10	1
Chvalšiny	1	5	1	0
Jablonec nad Nisou	9	1	4	0
Jablonné	3	0	1	0
Jáchymov	4	0	0	0
Jaroměř	6	1	2	0
Jesenice u Rakovníka	6	4	0	0
Jičín	22	6	2	0
Jilemnice	7	1	0	0
Jílové	57	3	23	0
Jindřichův Hradec	15	80	8	17
Jirkov	8	0	2	0
Kadaň-Doupov	17	3	3	1
Kamenice n. Lípou	23	53	134	192
Kaplice	0	35	0	10
Karlín	53	4	53	1
Karlovy Vary	3	1	2	0
Kašperské Hory	14	20	1	2
Kdyně	20	23	3	3
Kladno	35	1	33	0
Klatovy	49	40	28	5
Kolín	45	10	14	0
Kostelec n. Černými lesy	51	5	98	1
Kostelec n. Orlicí	25	19	1	1
Kouřim	68	17	71	14
Králíky	3	7	2	2
Kralovice	15	3	3	1
Král. Vinohrady-Nusle-Vršovice	65	1	123	0
Kraslice	5	1	0	0
Křivoklát	33	2	3	0
Kutná Hora	20	7	26	4
Lanškroun	6	18	1	1
Lázně Kynžvart	10	0	1	0
Ledeč	35	35	106	6
Libáň	26	1	4	0
Liberec	12	1	2	0
Libochovice	28	1	5	0
Lipová u Šluknova	2	1	0	0
Lišov	5	7	0	0
Litoměřice	10	2	4	0
Litomyšl	36	40	50	152
Loket	16	3	2	0
Lomnice n. Luž.	10	7	0	2
Lomnice n. Pop.	8	0	1	0
Louny	31	0	12	0
Lovosice	4	1	3	0
Manětín	11	3	0	0
Mělník	57	4	17	2
Městec Králové	20	6	0	0
Město Touškov	6	5	0	0
Milevsko	24	13	28	26

Mimoň	9	0	0	0
Mirovice	27	15	4	2
Mladá Boleslav	23	4	6	0
Mladá Vožice	45	16	244	130
Mnichovo Hradiště	21	2	1	0
Most-Hora sv. Kateřiny	11	1	10	1
Mýto Vysoké	25	16	6	6
Náchod	8	0	2	0
Nasavrky	22	10	3	1
Nechanice	13	3	3	0
Nejdek	3	1	0	0
Německý / Havlíčkův Brod	20	37	18	4
Nepomuky	13	6	6	9
Netolice	14	10	1	2
Neveklov	38	1	31	1
Nová Bystřice	2	44	5	19
Nová Paka	15	2	1	1
Nové Hrady	1	35	0	12
Nové Město n. Met.	15	3	2	0
Nové Strašecí	31	4	8	0
Nový Bor	3	1	0	0
Nový Bydžov	32	2	4	0
Nymburk	25	4	6	0
Nýrsko	2	19	0	1
Opočno	16	2	1	0
Pacov	44	31	196	57
Pardubice	31	22	2	0
Pelhřimov	46	43	32	18
Písek	25	20	3	5
Planá	5	6	3	0
Plánice	23	13	73	1
Plzeň	18	8	15	3
Poběžovice	4	7	1	2
Počátky	14	19	7	5
Podbořany	14	3	3	0
Poděbrady	29	9	13	0
Police n. Met.	4	1	1	0
Polička	9	40	34	203
Polná	9	16	1	1
Postoloprty	5	2	2	0
Praha	121	10	85	1
Praha-nalezinec	0	0	293	0
Prachatice-Volary	7	30	2	4
Přelouč	16	10	8	4
Přeštice	13	9	0	0
Příbram	108	21	145	5
Přibyslav	22	24	0	2
Přimda	3	13	0	1
Přísečnice	10	0	1	0
Rakovník	29	3	1	0
Rokycany	47	13	7	0
Rokytnice n. Jizerou	5	0	1	0
Rokytnice v Orlic. H.	5	4	1	0
Roudnice	27	4	10	1
Rumburk	1	2	0	0
Rychnov n. Kněžnou	14	7	2	1
Říčany	67	6	53	1
Sedlčany	78	10	76	9

Sedlec	41	3	51	19
Semily	8	0	1	0
Skalná	4	3	0	0
Skuteč	13	3	4	8
Slaný	56	1	28	0
Smíchov	116	4	160	2
Soběslav	8	26	17	42
Sobotka	16	3	3	0
Stod-Dobřany	7	8	0	0
Strakonice	19	46	5	3
Stříbro	7	8	1	0
Sušice	25	32	2	6
Šluknov	3	0	0	0
Štěkeň	2	18	2	1
Štětí	3	0	0	0
Tábor	65	37	57	58
Tachov	8	10	0	0
Tanvald	8	1	1	0
Teplá-Mariánské Lázně	2	3	0	1
Teplice	8	0	9	0
Teplice n. Metují	3	0	0	0
Trhové Sviny	3	38	1	14
Trutnov	3	4	1	0
Třeboň	18	45	7	91
Turnov	18	1	0	0
Týn n. Vltavou	14	17	2	2
Uhlířské Janovice	69	12	246	12
Unhošť	50	3	34	0
Úpice	5	0	1	0
Ústí n. Orlicí	14	11	5	2
Ústí n. Labem	16	3	8	0
Úštěk	3	2	0	0
Varnsdorf	3	0	1	0
Velvary	39	0	12	0
Veselí	5	15	1	2
Vimperk	4	34	0	4
Vlašim	103	20	213	21
Vodňany	15	19	3	2
Volyně	18	31	2	1
Votice	55	7	141	13
Vrchlabí	1	3	0	0
Vysoké n. Jizerou	8	1	0	0
Vyšší Brod	1	15	0	4
Zbiroh	48	7	13	0
Zbraslav	62	4	29	2
Žacléř	1	1	0	0
Žamberk	15	15	1	2
Žatec	10	4	3	0
Železný Brod	5	3	1	0
Žižkov	45	0	77	3
Žlutice	6	1	0	0
Celkem	4494	2167	4496	1382

Zdroj: *Výkaz o počtu nalezenců do Čech příslušných nalézajících se v péči pěstounů pod dozorem zem. nalezince pražského a vídeňského dle stavu koncem roku 1911*, SOkA Jindřichův Hradec, FÚ Kostelní Radouň, inv. č. 55, kar. 3.

Mapa X.1. Děti odložené v pražském nalezinci podle domovské příslušnosti v roce 1911

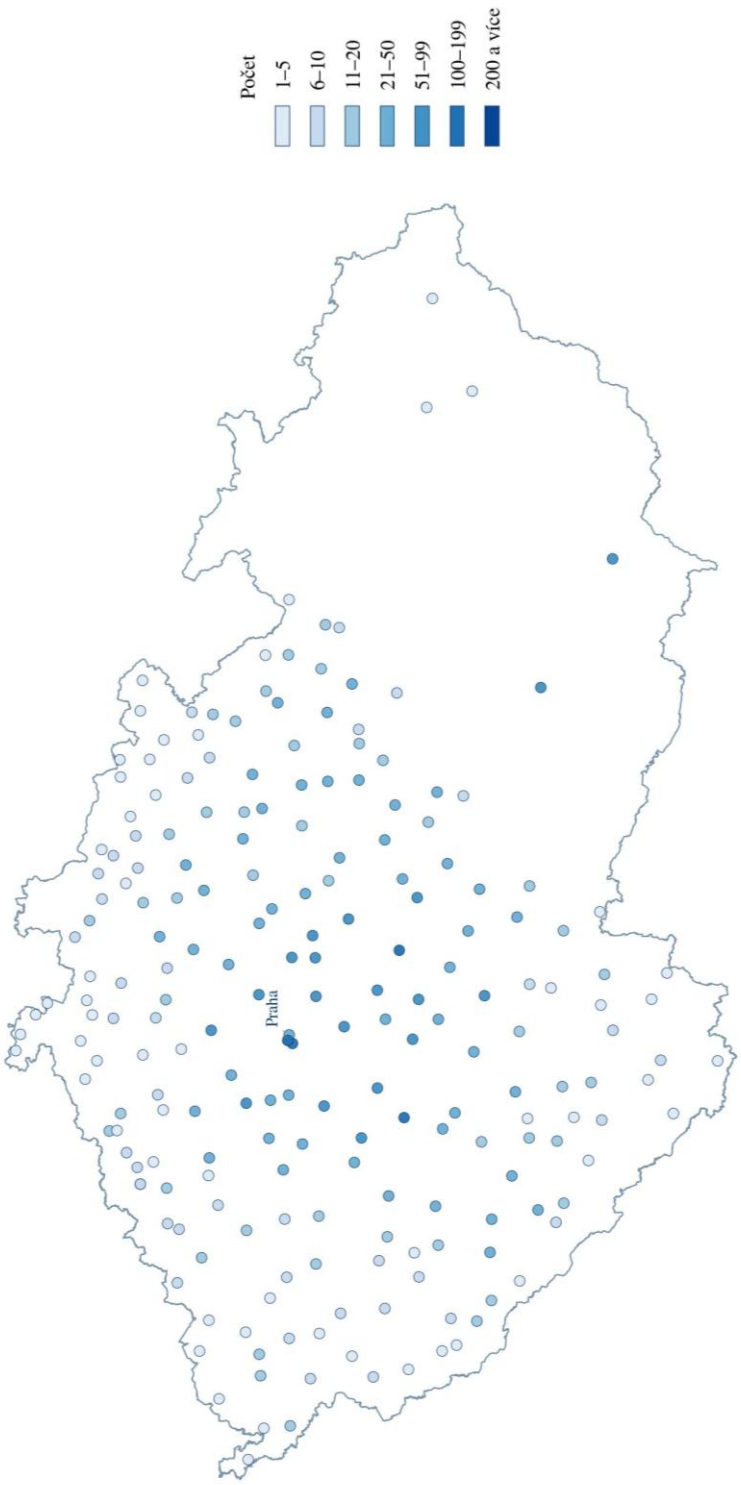

Zpracováno podle: *Výkaz o počtu nalezenců do Čech příslušných nalézajících se v péči pěstounů pod dozorem zem. nalezince pražského a vídeňského dle stavu koncem roku 1911*, SOkA Jindřichův Hradec, FÚ Kostelní Radouň, inv. č. 55, kar. 3; data zpracována pomocí aplikace GPTplus.

Mapa X. 2. Děti odložené ve vídeňském nalezinci podle domovské příslušnosti v roce 1911

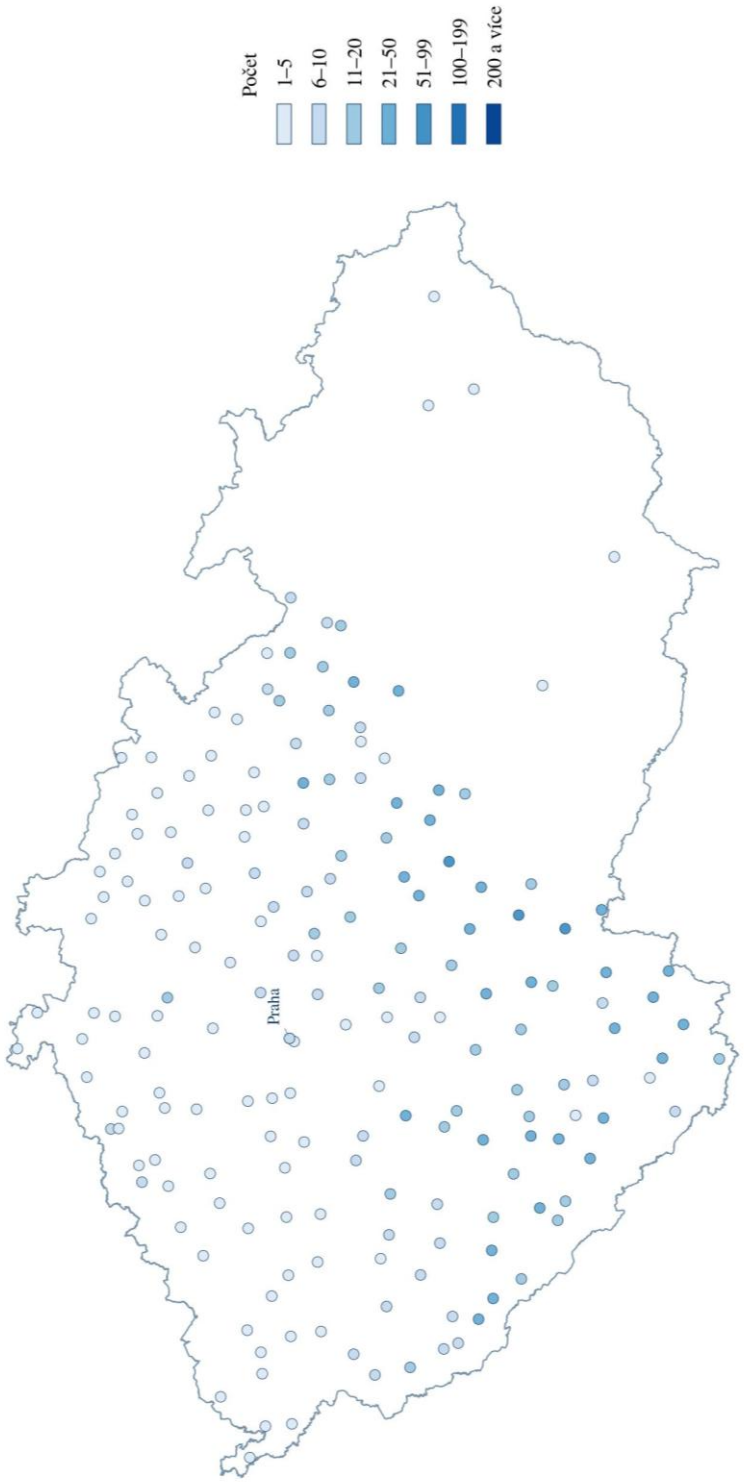

Zpracováno podle: *Výkaz o počtu nalezenců do Čech příslušných nalézajících se v péči pěstounů pod dozorem zem. nalezince pražského a vídeňského dle stavu koncem roku 1911*, SOkA Jindřichův Hradec, FÚ Kostelní Radouň, inv. č. 55, kar. 3; data zpracována pomocí aplikace GPTplus.

Mapa X. 3. Děti odložené v pražském nalezinci podle bydliště pěstounů v roce 1911

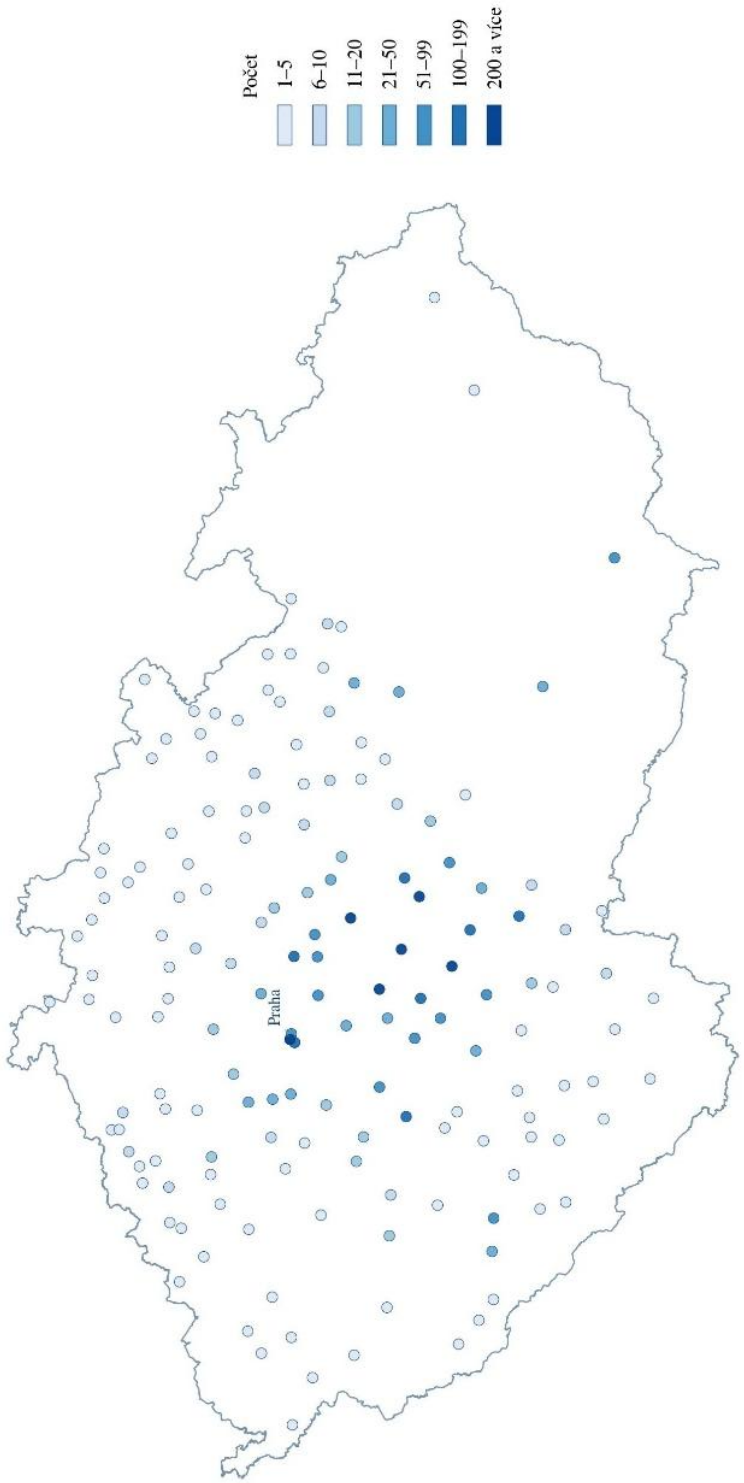

Zpracováno podle: *Výkaz o počtu nalezenců do Čech příslušných nalézajících se v péči pěstounů pod dozorem zem. nalezince pražského a vídeňského dle stavu koncem roku 1911*, SOkA Jindřichův Hradec, FÚ Kostelní Radouň, inv. č. 55, kar. 3; přepis výkazu srov. příloha; data zpracována pomocí aplikace GPTplus.

Mapa X.4. Děti odložené ve vídeňském nalezinci podle bydliště pěstounů v roce 1911

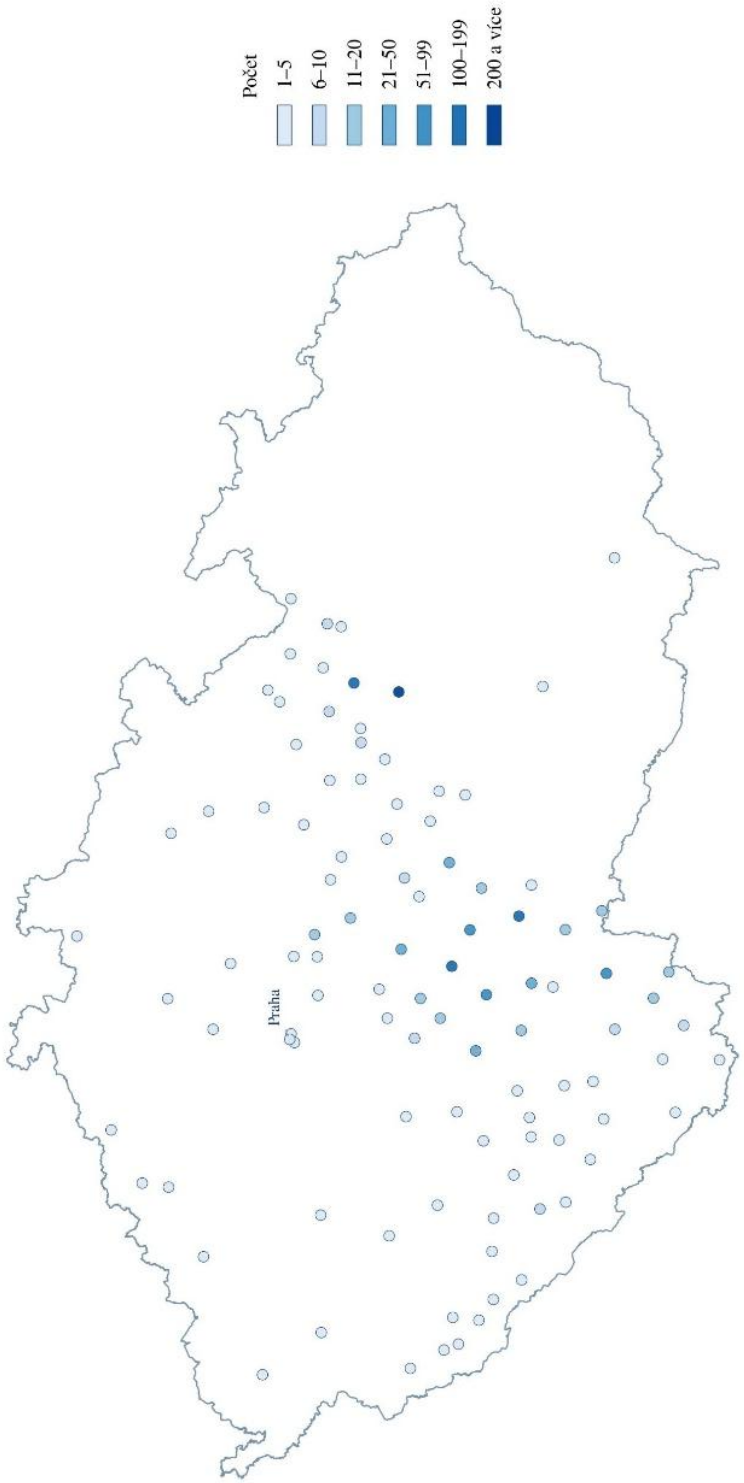

Zpracováno podle: *Výkaz o počtu nalezenců do Čech příslušných nalézajících se v péči pěstounů pod dozorem zem. nalezince pražského a vídeňského dle stavu koncem roku 1911*, SOkA Jindřichův Hradec, FÚ Kostelní Radouň, inv. č. 55, kar. 3; přepis výkazu srov. příloha; data zpracována pomocí aplikace GPTplus.

XI. Seznam pramenů a literatury

XI.1. Prameny nevydané

Moravský zemský archiv v Brně

Zemský výbor Brno (A9), sign P6, P6/1, P6/2, kar. 6712–6717, porodnice, nalezinec.

Zemský výbor Brno (A9), sign P6/1-2, kar. 6742, výkazy o stavu nalezenců.

Zemský nalezinec a sirotčinec Brno (A42), kn. 1–32, evidenční protokoly nalezenců.

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod

Farní úřad Modletín, inv. č. 33, kn. 32, výplatní kniha nalezenců.

Farní úřad Golčův Jeníkov, inv. č. 13, kn. 11, kniha nalezenců.

Farní úřad Hněvkovice, inv. č. 33, kn. 33, matrika nalezenců.

Farní úřad Ledeč nad Sázavou, inv. č. 18, kn. 18, kniha nalezenců.

Farní úřad Lipnice nad Sázavou, inv. č. 45, kn. 45, kniha nalezenců.

Farní úřad Ledeč nad Sázavou, inv. č. 46, kn. 46, kniha nalezenců.

Farní úřad Zahrádka, inv. č. 15, kn. 15, matrika nalezenců.

Farní úřad Zahrádka, inv. č. 16, kn. 16, matrika nalezenců.

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Jihlava

Děkanský úřad Polná, inv. č. 220, kar. 8, nalezenci.

Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov

Děkanský úřad Humpolec, inv. č. 171, kar. 7, nalezenci.

Farní úřad Senožaty, inv. č. 99, kar. 15, nalezenci.

Farní úřad Mladé Bříště, inv. č. 94, kar. 3, nalezenci.

Farní úřad Želiv, inv. č. 60, kn. 60, soupis nalezenců.

Národní archiv

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 10, kn. 10, videátní kniha I.

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 11, kn. 11, videátní kniha II.

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 11, kn. č. 472–555, základní knihy nalezince.

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 939, kn. 939–940, index míst.

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 942, kn. 942, index kojných.

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 1165, kar. 33, ukončení normální péče.

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 1168, kar. 33, dvoutřetinová péče.

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 1171, kar. 33, provádění dozoru.

Zemská porodnice a nalezinec, inv. č. 1172, kar. 33, inspekční cesty.

Österreichische Nationalbibliothek

OeNB MGI 2543 (plán pěstounských kolonií, 1908).

Österreichisches Staatsarchiv

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres Hofkanzlei, kar. 1307, nicht gesperrte Akten.

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres Hofkanzlei, kar 1308, nicht gesperrte Akten.

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres Hofkanzlei, kar 1309, nicht gesperrte Akten.

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres Hofkanzlei, MdI Präsidium, kar. 1039.

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres Hofkanzlei, MdI Allgemein Teil 2A, kar. 2495, Findelanstalten, Hebammen, Personale in genere.

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres Hofkanzlei, MdI Allgemein Teil 2A, kar. 2496, Findelanstalten, Hebammen, Personale in genere.

Slezský zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc

Sirotčinec a nalezinec Olomouc, kn. 1–4, evidence nalezenců.

Státní oblastní archiv v Praze

Matriky, Farní úřad Radošovice, kn. 5 a 11, matriky.

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Beroun

Farní úřad Bezdědice, inv. č. 9, kn. 9.

Farní úřad Cerhovice, inv. č. 87, kar. 6, nalezenci.

Farní úřad Hudlice, inv. č. 36, kar. 6, chudinství, nalezenci.

Farní úřad Loděnice, inv. č. 78, kar. 4, nalezenci.

Děkanský úřad Lochovice, inv. č. 7, kn. 7, kniha nalezenců.

Děkanský Lochovice, inv. č. 8, kn. 8, kniha nalezenců.

Děkanský Lochovice, inv. č. 92, kar. 7, nalezenci.

Farní úřad Nižbor, inv. č. 9, kn. 9, kniha nalezenců.

Farní úřad Všeradice, inv. č. 66, kar. 1, matriční záležitosti.

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Benešov

Děkanský úřad Dolní Kralovice, balík 2, kn. 1, matriky nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Bořovnice a Zhoř, balík 9, kn. 11, kniha nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Bořovnice a Zhoř, balík 12, kn. 5, kniha nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Domašín, balík 3, seznam nalezenců (konvolut, neuspořádáno).

Farní úřad Jankov, kniha nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Keblov, balík 6, kn. 2, kniha nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Keblov, balík 6, kn. 13, kniha nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Netvořice, kniha nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Neustupov, kniha nalezenců (neupořádáno).

Farní úřad Popovice, kniha nalezenců a vložené sešity (neuspořádáno).

Farní úřad Postupice, seznam nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Radošovice, seznam nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Šlapánov, listiny, položka 7 (neuspořádáno).

Farní úřad Votice, seznam nalezenců (neuspořádáno).

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Příbram

Děkanský úřad Dobříš, matrika nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Dolní Hbity, seznam nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Chlum, seznam nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Chraštice, seznam nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Kamýk nad Vltavou, seznam nalezenců (neuspořádáno).

Farní úřad Krásná Hora, seznam nalezenců a vložené listy (neuspořádáno).

Farní úřad Pičín, soupis duší a seznam nalezenců (konvolut, neuspořádáno).

Farní úřad Velká Pečice, seznam nalezenců (neuspořádáno).

Státní oblastní archiv v Třeboni

Sbírka matrik Jihočeského kraje, římskokatolická farnost Želiv.

Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv České Budějovice

Děkanský úřad Trhové Sviny, inv. č. 18, kn. 17, seznam nalezenců.

Farní úřad Borovany, inv. č. Ia2, kn 2, soupis nalezenců.

Farní úřad Borovany, inv. č. 43, kar. 3, nalezenci.

Farní úřad Bošilec, IIbA/ 7-f, nalezenci.

Farní úřad Dobrá Voda u Nových Hradů, inv. č. 21, kn. 21, seznam nalezenců.

Farní úřad Dolní Bukovsko, inv. č. 43, kar. 2, nalezenci.

Farní úřad Dolní Bukovsko, inv. č. 110, kar. 3, chudinství.

Farní úřad Kamenný újezd, inv. č. 68, kar. 6, nalezenci.

Farní úřad Mladošovice, inv. č. 28, kar. 2, nalezenci.

Farní úřad Olešnice, inv. č. 80, kar. 7, nalezenci.

Farní úřad Olešnice, inv. č. 23–33, kn. 23–33, výkazy nalezenců.

Farní úřad Svatý Jan nad Malší, kn. 54, 59, 60, soupisy nalezenců.

Farní úřad Ševětín, inv. č. 54, kar. 1, nalezenci.

Farní úřad Štěpánovice, inv. č. 112, kar. 2, nalezenci.

Farní úřad Žumberk, inv. č. 42, kar. 1, seznam nalezenců.

Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Český Krumlov

Děkanský úřad Kaplice, inv. č. 146, kar. 6, nalezenci.

Farní úřad Dolní Dvořiště, poř. č. 287, ref. č. 3/4//1, kar 6, péče o sirotky a nalezence.

Farní úřad Horní Dvořiště, inv. č. 342, kar. 7, sirotci a nalezenci.

Farní úřad Rožmberk nad Vltavou, inv. č. 114, kar. 3, nalezenci.

Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

Farní úřad Kostelní Radouň, inv. č. 28, kn. 28, soupis nalezenců.

Farní úřad Kostelní Radouň, inv. č. 55, kar. 3, nalezenci.

Farní úřad Rapšach, inv. č. 15, kn. 15, protokol nalezenců.

Farní úřad Rapšach, inv. č. 90, kar 2, nalezenci, sirotci.

Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Písek

Děkanský úřad Milevsko, inv. č. 4, kn. 4, kniha nalezenců.

Děkanský úřad Sepekov, inv. č. 8, kn. 8, kniha nalezenců.

Děkanský úřad Sepekov, inv. č. 47, kar. 2, nalezenci.

Farní úřad Bernartice, inv. č. 86, kar. 5, nalezenci.

Farní úřad Čimelice, inv. č. 82, kar. 2, nalezenci.

Farní úřad Chyšky, inv. č. 38, kar. 4, nalezenci.

Farní úřad Kovářov, inv. č. 133, kar. 9, nalezenci.

Farní úřad Lašovice, inv. č. 21, kn. 17, kniha nalezenců.

Farní úřad Lašovice, inv. č. 22, kn. 18, kniha nalezenců.

Farní úřad Lašovice, inv. č. 50, kar. 3, nalezenci.

Farní úřad Veselíčko, inv. č. 4, kn. 4, kniha nalezenců.

Farní úřad Veselíčko, inv. č. 53, kar. 4, nalezenci.

Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv

Farní úřad Dobrš, inv. č. 58, kar. 9, nalezenci.

Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Tábor

Děkanský úřad Bechyně, inv. č. 125, kar. 11, nalezenci.

Děkanský úřad Chýnov, inv. č. 54, kn. 51, seznam nalezenců.

Děkanský úřad Chýnov, inv. č. 55, kn. 55, seznam nalezenců.

Děkanský úřad Jistebnice, inv. č. 38, kn. 38, seznam nalezenců.

Děkanský úřad Mladá Vožice, inv. č. 41, kn. 41, kniha nalezenců.

Děkanský úřad Mladá Vožice, inv. č. 42, kn. 42, kniha nalezenců.

Děkanský úřad Tábor, inv. č. 94, kn. 11, nalezenci.

Farní úřad Budislav, inv. č. 95, kar. 4, nalezenci.

Farní úřad Dírná, inv. č. 82, kar. 4, nalezenci.

Farní úřad Dražice, inv. č. 72, kar. 6, nalezenci.

Farní úřad Hlasivo, inv. č. 43, kar. 3, nalezenci.

Farní úřad Hlasivo, inv. č. 13–18, kn. 13–18, seznamy nalezenců.

Farní úřad Hodušín, inv. č. 67, kar. 2, nalezenci.

Farní úřad Hoštice (u Tábora), inv. 14, kn. 10, kniha nalezenců.

Farní úřad Hroby, inv. č. 53, kar. 5, nalezenci.

Farní úřad Chotoviny u Tábora, inv. č. 25–26, kn. 25–26, knihy nalezenců.

Farní úřad Chotoviny u Tábora, inv. č. 33, kn. 33, seznam nalezenců (konvolut).

Farní úřad Malšice, inv. č. 36, kn. 36, matrika nalezenců.

Farní úřad Nová Ves u Mladé Vožice, inv. č. 8, kn. 8, matrika zemřelých nalezenců a vložené listy.

Farní úřad Nedvědice, inv. č. 53, kar. 5, nalezenci.

Farní úřad Opařany, inv. č. 130, kar. 3, nalezenci.

Farní úřad Ratibořské Hory, inv. č. 29, kar. 2, nalezenci.

Farní úřad Šebířov, inv. č. 15, kar. 10, nalezenci.

XI.2. Prameny vydané

ADÁMEK, Karel, *Společné poklady sirotčí*, Chrudim 1899.

ADÁMEK, Karel, *Zemské fondy sirotčí*, Chrudim 1906.

ARBES, Jakub, *Knihy novel a povídek*, Praha 1903 (povídka Nalezenec).

BAYER, Thaddaus, *Beschreibung der öffentlichen Armen-Versorgungsanstalten in der Königl. böhmischen Hauptstadt Prag*, Prag 1793.

BOROVÝ, Klement, *Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*, Praha 1887, s. 225–226.

BRAUN, Ernst, *Mittheilungen des provisorischen Directors der niederösterreichischen Landes-Gebär- und Findelanstalt*, Wien 1889.

Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis Archidioceseos Pragenae pro anno Domini MDCCCXC, Praha 1890.

Catalogus venerabilis cleri secularis et regularis dioeceseos Reginae-Hradecensis pro anno domini Jesu Christi 1899, Hradec Králové 1899.

CERMAN, Alois, *Sirotčí rady v obcích*, Soběslav 1908, s. 34.

CERMAN, Alois, *Soudní správa hromadných sirotčích pokladen*, Kamenice nad Lipou 1915.

CORNOVA, Ignác, *Geschichte des Waiseninstituts zum heiligen Johann dem Täufer in Prag*, Prag 1785.

ČÁDA, František, *Péče o děti a mládež*, Praha 1916.

ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, Marie, *O nalezencích v Čechách. Přednáška v Měšťanské besedě v Praze dne 16. ledna 1888*, Praha 1888.

ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, Marie, *Ochrana chudé a opuštěné mládeže, rozhledy po lidumilství v Evropě*, Praha 1894.

ČERVINKOVÁ RIEGROVÁ, Marie, *Ochrana chudé mládeže škole odrostlé. Přednáška paní Marie Červinkové-Riegrové v Občanské besedě na Smíchově dne 8. prosince 1887*, Praha 1888.

Denkschrift über das Findelwesen, Prag 1863.

DVOŘÁK, Jan, *Jednotná organisace dozoru na nalezince, sirotky a děti opuštěné v království českém*, Praha 1905.

DVOŘÁK, Jan, *Ochrana dítěte jindy a nyní. Sociologická studie*, Praha 1907.

DVOŘÁK, Jan, *Poměry nalezinectví a sirotčenství v Království českém*, Praha 1903.

EPSTEIN, Alois, *Entwurf einer Instruction für Pflegeparteien über die Pflege und Ernährung der Findelkinder im Ersten Lebensjahre*, Wien 1901 (Separat-Abdruck aus der Wochenschrift *Das österreichische Sanitätswesen*, Nr. 28–29).

EPSTEIN, Alois, *Statistische und hygienische Erfahrungen aus der k. böhm. Findelanstalt in Prag im Quinquennium 1880–1884*, Prag 1885 (Separatabdruck aus der *Prager Medicinischen Wochenschrift* 26).

EPSTEIN, Alois, *Studien zur Frage der Findelanstalten unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Böhmen*, Prag 1882.

EPSTEIN, Alois, *Über Kinderschutz und Volksvermehrung mit besonderer Beachtung der Verhältnisse in Böhmen*, Wien–Leipzig 1910.

FALK VON FALKENHEIM, Vinzenz, *Geschichte des Prager Waisenhauses zum hl. Johann dem Täufer*, Prag 1868

FISCHER, Isidor, *Geschichte der Geburtshilfe in Wien: im Auftrage der Wiener Geburtshilflich-Gynäkologischen Gesellschaft*, Leipzig–Wien 1909.

FOUSTKA, Břetislav, *Péče o dítě. Sociální postavení evropské mládeže a její ochrana*, Praha 1915.

FRANC, Vojtěch, *O nalezencích v Čechách. Příčiny veliké úmrtnosti a špatného vychování těchto dítek*, Český Brod 1884.

FRIEDINGER, Carl, *Denkschrift über die Wiener Gebär- und Findelanstalt aus Anlass des hygienischen Congresses in Wien im Jahre 1887*, Wien 1887.

FÜRNTRATT, Matthäus, *Denkschrift über das Findelwesen in Steiermark*, Graz 1863.

Gesetzliche Bestimmungen über Aufnahme, Entlassung, Zahlungspflicht, Höhe der Verpflegungskosten und Einbringung derselben gültig für die drei k.k. Wiener Krankenanstalten, Wien 1874, s. 63–70.

GRÜN, Moses, *Die Prager Gebär- und Findelanstalt, ihre historische Entwicklung und die Nothwendigkeit ihres Bestandes*, Prag 1863.

HAHN, František Xaver, *Poslední vůle, aneb, Osudové nalezence*, Praha 1880.

HRUŠKOVÁ MAŠÍNOVÁ, Kamila, *Lidumilství české a organisace jeho*, in: První sjezd žen československých ve dnech svatojanských 15.–17. května 1897 (výbor proslovů a přednášek), *Ženský svět* 11, příloha, 1897, s. 33–42.

HÜGEL, Franz S., *Die Findelhäuser und das Findelwesen Europa's: ihre Geschichte, Gesetzgebung, Verwaltung, Statistik und Reform*, Wien 1863.

JANISCH, Franz, *Die öffentliche Schutzfürsorge für die unehelichen Kinder, Bezirkrichter in Friedland in Böhmen, Sonderabruck aus der Zeitschrift für Notariat und freiwillige Gerichtbarkeit in Österreich*, Wien–Leipzig 1906.

KALLAB, Jaroslav, *Historický vývoj sociální péče o mládež*, Brno 1923.

KELLER, Arthur – REICHER, Heinrich, *Die Fürsorge für uneheliche Kinder: zwei Vorträge*, Leipzig–Wien 1909.

KEY, Ellen, *Století nového dítěte. Úvahy o výchově*, Praha 2022.

KRONBAUER, Rudolf Jaroslav, *Bez matek a bez otců. Řada obrazů ze života nalezenců*, Praha 1899 (edice Přítel domoviny, roč. 16).

KRONBAUER, Rudolf Jaroslav, *Děti v jeskyních*, Praha 1903.

KRONBAUER, Rudolf Jaroslav, *Z posledních stanic II. Porodnice a nalezinec*, Praha 1926.

MAREŠ, Karel, *Jak lze se ubrániti žalobě na uznání otcovství k dítěti nemanželskému. Populární výklad o dětech nemanželských, o jich právech, o povinnosti rodičů k nim a o řízení soudním, pokud zjištění nemanželského otcovství, jakož i povinností nemanželského otce se týká*, Praha 1906, s. 3–15.

NIERITZ, Gustav, *Nalezenec aneb: Škola života: prospěšná a zábawná powjdka pro milau mládež*, Praha 1852.

NIERITZ, Gustav, *Zlá pěstounka. Povídka podle pravdivé kriminální události pro mladý i dospělý věk*, Hradec Králové 1860.

Österreichische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900, Wien 1902.

PAULY, Jan, *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Systematický soubor církevních a státních zákonů, nařízení, rozhodnutí, norem a příslušných formulářů s praktickým návodem pro duchovní správu*, Praha 1902.

PODLAHA, Antonín, *Posvátná místa království českého*. Řada první, Archidiecese pražská 3, Vikariáty Kralovický, Vlašimský a Zbraslavský, Praha 1909.

PODLAHA, Antonín, *Posvátná místa království českého*. Řada první, Archidiecese pražská 6. Vikariáty Sedlčanský a Votický, Praha 1912.

PODLIPSKÁ, Sofie, *Opuštěné dítě. Studie sociální a vychovatelská*, Praha 1897.

PRESL, Franz, *Das Findelwesen in Oesterreich während der Jahre 1873–1882*, Statistische Monatsschrift 12, 1886, s. 183–210.

R. H., *Heimliche Sachen im Findelhause und im Gebärhause von den groben Krankenwärterinnen dann die spitzbübischen Bedienten*, [Wien] 1848.

RITTER VON RITTERHAIN, Gottfried, Beiträge zur Statistik der Kindersterblichkeit im Jahre 1869, separát z: *Oesterreichische Jahrblatt für Pädiatrik* 1, 1871.

RITTER VON RITTERSHAIN, Gottfried, *Erster Jahresbericht der könig. böhmischen Landes-Findelanstalt in Prag 1865*, Prag 1866.

RITTER VON RITTERSHAIN, Gottfried, *Statistische und pädiatrische Mittheilungen aus der Prager Findelanstalt, 1820–1883*, Prag 1878.

RITTER VON RITTERSHAIN, Gottfried, *Zweiter Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Findelanstalt in Prag 1866*, Prag 1868.

ŘEZANINA, František, *Vychovatelství tělověda a zdravověda, psychologie, pedagogika a sociální péče: pro ústavy ku vzdělávání pěstounek pro školy mateřské a školy jim příbuzné*, Praha 1924, s. 128–129.

SECKÝ, Rudolf, *Dobročinné spolky a ústavy soukromé v král. hlavním městě Praze a předměstích I. Péče o děti osiřelé, opuštěné, zanedbané a zmrzačené*, Praha 1905.

SECKÝ, Rudolf, *Nejdůležitější zákonné předpisy a platná ustanovení král. č. zem. porodnice a nalezince ku potřebě soukromé, úřadů samosprávných, farních i státních, lékařů, lékárníků atd.*, Praha 1905.

SEDLÁK, Jan Nepomuk, *Jak mnoho kancelářské práce žádá od kněze stát*, Časopis katolického duchovenstva 24, 1883, č. 10, s. 618–621.

SPITZER, Moriz, *Zur Statistik der Findelhäuser*, *Wiener medicinische Wochenschrift* 22, 1877, s. 540–543.

STUBENRAUCH, Moriz von, *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich*, Wien 1857.

ŠŤASTNÝ, Alfons Bohumil, *Odložené dítě*, Praha 1905.

TRAJER, Johann, *Historisch-statistiche Beschreibung der Diöcese Budweis*, České Budějovice 1862.

TŮMA, Antonín, *K zákonné úpravě ochranné výchovy*, Praha 1910.

TŮMA, Antonín, *Organizace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích král. Českého*, Praha 1913.

TŮMA, Antonín, *Právní základy sociální péče o mládež v Republice československé*, Praha 1925.

TYL, Josef Kajetán, *Nalezenec: veselohra ve dvou jednáních*, Praha 1868.

Výroční zpráva královského českého zemského porodince a nalezince v Praze za léta 1899–1903. Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Bebär- und Findelanstalt in Prag für die Jahre 1899–1903, Praha 1903.

Výroční zpráva královského českého zemského porodince a nalezince v Praze za rok 1897. Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Bebär- und Findelanstalt in Prag für das Jahr 1897, Praha 1897.

Výroční zpráva královského českého zemského porodince a nalezince v Praze za rok 1898. Jahresbericht der königl. böhmischen Landes-Bebär- und Findelanstalt in Prag für das Jahr 1898, Praha 1898.

WITTELSHÖFER, Leopold, *Wien's Heil- und Humanitätsanstalten, ihre Geschichte, Organisation und Statistik. Nach amtlichen Quellen*, Wien 1856.

WITTELSHÖFFER, Leopold, *Zur Organisation des Gebärhauses. Feuilleton*, in: Wiener medicinische Wochenschrift 4, 1854, s. 171–172, 189–190, 219–220, 236–238, 269–270.

XI. 3. Literatura

ABRAMS, Lynn, *The Orphan Country: Children of Scotland´s Broken Homes from 1845 to the Present Day*, Edinburgh 1998.

ÅKERMAN, Sune – HÖGBERG, Ulf – ANDERSSON, Tobias, *Survival of Orphans in Nineteenth–century Sweden*, in: Lars–Göran Tedebrand (ed.), Orphans and Foster–children. A Historical and Crosscultural Perspective, Umeå 1996, s. 81–103.

ARIÈS, Philippe, *L´Enfant et la vie familiale sous l´ancien règime*, Paris 1960.

AVIGNON, Carole (ed.), *Batârd et batardises dans l'Europe médiévale et moderne*, Rennes 2016.

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana, *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice–Hradec Králové 2011, s. 179–232.

BAHENSKÁ, Marie – HECZKOVÁ, Libuše – MUSILOVÁ, Dana, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*, Praha – Hradec Králové 2017.

BAHENSKÁ, Marie, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005

BARDET, Jean Pierre – BRUNET, Guy (edd.), *Noms et destins des sans-famille*, Paris 2007.

BARDET, Jean-Pierre (ed.), *Lorsque l´enfant grandit, Entre dépendance et autonomie*, Paris 2003.

BAULANT, Micheline, *La famille en miettes: sur un aspekt de la démographie du XVIIe siècle*, Annales 27, 1972, s. 958–968.

BEAUVALET–BOUTOURIE, Scarlett, *Les enfants de Port-Royal: Le destin des enfants nés et abandonnés à la maternité de Paris dans la première moitié du XIXe siècle*, in: Jean Pierre Poussou–Isabelle Robin-Romero (edd.), Histoire des familles, de la démographie et des comportements en hommage à Jean Pierre Bardet, Paris 2007, s. 291–308.

BEAUVALET–BOUTOUYRIE, Scarlett, *Les enfants de la Salpêtrière au XVIIIe siècle*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 883–899.

BECCHI, Engle – JULIA, Dominique, *Histoire de l'enfance en Occident du XVIIIe siècle á nos jours*, Paris 1998.

BECCHI, Engle – JULIA, Dominique, *Historie de l'enfance en Occident. De l'Antiquité au XVIIe siècle*, Paris 1998.

BOHDANOWICZ, Franz Xaver, *Die k. k. Gebär- und Findelanstalt*, in: Jahrbuch der Stadt Linz, Linz 1952, s. 207–220.

BOULTON, Jeremy, *„It Is Extreme Necessity That Makes Me Do This." Some „Survival Strategies" of Pauper Households in London's West End During the Early Eighteenth Century*, in: Laurence Fontaine – Jürgen Schlumbohm (edd.), Household Strategies for Survival, 1600–2000: Fission, Faction and Cooperation, Cambridge 2000, s. 115–135.

BRÄNDSTRÖM, Anders – EDVINSSON, Sören – ROGERS, John, *Illegitimacy, Infant Feeding Practices and Infant Survival in Sweden. 1750–1950. A Regional Analysis*, http://www.ep.liu.se/ej/hygiea/ra/011/paperb.pdf.

BRÉE, Sandra – COMTE, Séléna, *Les marques des enfants abandonnés de Nimes dans la première moitié du XIXe siècle*, Annales de démographie historique 2, 2025, s. 179–212.

BRUNET, Guy – BIDEAU, Alain – NOLWENN GEERBE, Marie, *Vers une inssertion social? Le marriage des enfants abandonnés á Lyon au XIXe siècle*, Annales de démographie historique 2002, s. 161–174.

BRUNET, Guy – BIDEAU, Alain – RAPPALINI, Emmanuelle, *Grandir sans famille: enfants et adolescents assistés en Haute-Savoie au XIXe siècle*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 901–914.

BRUNET, Guy – BIDEAU, Alain, *Le pupille adolescent et l'inspecteur: une difficile transition vers l'âge adulte du département de l'Ain (1871–1914)*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 99–126.

BRUNET, Guy, *Aux marges de la famille et de la société. Filles-mères et enfants assistés à Lyon au XIXe siècle*, Paris 2008

BRUNET, Guy, *Children Abandoned and Taken Back: Children, Women and Families in Dire Straits in Lyon in the Nineteenth Century*, Journal of Family History 36, 2011, s. 424–439, https://doi.org/10.1177/0363199011416332.

BRUNET, Guy, *Le juge et l'orphelin. Des assemblées de parents aux conseils de famille XVIIIe–XIXe siècles*, Annales de démographie historique 123, 2012, s. 225–241.

BRUNET, Guy, *So Many Orphans… How Could One Give Them All a Helping Hand? Family Solidarity in a Context of High Mortality in the First Half of the Nineteenth Century. A Case–Study: The Dombes Province (France)*, The History of the Family 16, 2011, s. 1–12.

BUQUOY, Margarete, *Die Armen auf dem Lande im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert. Eine Strukturanalyse am Biespiel der Buquoyschen Herrschaft Gratzen in Südböhmen*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 26, 1985, s. 38–78.

CAVALLO, Sandra – Warner Lyndan (edd.), *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*, New York 1999.

CIBULKA, Pavel a kol., *Čas změny. Moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku*, Praha – Ostrava 2021, s. 143–180, 315–338.

CORBIER, Mireille (ed.), *Adoption et fosterage. Actes du colloque de l'Institut Finlandais, 4 et 5 juin 1993*, Paris 1999.

CORBIN, Alain, *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Francoise–Luise Pinagota. 1798–1876*, Praha 2006.

CORSINI, Carlo A., *Prénom et classe sociale. Les enfants trouvés à Sienne, 1766–1768*, in: Jacques Dupaquier – Alain Bideau – Marie Elisabeth Ducreux (edd.), Les prénoms mode et histoire, Paris 1980, s. 177–189.

CRAWFORD, Patricia, *Parents of Poor Children in England, 1580–1800*, Oxford 2010.

CUNNINGHAM, Hugh, *Children and Childhood in Western Society Since 1500*, New York 1995.

CUNNINGHAM, Hugh, *The Decline of Child Labour: Labour Markets and Family Economies in Europe and North America since 1830*, The Economic History Review, New Series 53, 2000, s. 409–428.

CUNNINGHAM, Hugh, *The Children of the Poor. Representations of Childhood since the Seventeenth Century*, Oxford 1991.

ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRANÍKOVÁ, Jana (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006)*, Pardubice 2006.

DALY, Martin – WILSON, Margo, *The Truth about Cinderella*, London 1998.

DAVIN, Anna, *Growing Up Poor. Home, School and Street in London, 1870–1914*, London 1996.

DE LUCA BARRUSSE, Virginie, *Vicieux mais utiles, les enfants abandonnés au XIXe siècle. Déclinaison d'un modèle de l'enfant d'État*, in: Doris Bonnet – Catherine Rollet – Charles Édouard de Suremain (edd.), *Modèles d'enfances. Successions, transformations, croisement*, Paris 2012, s. 77–90.

DE MAUSE, Lloyd (ed.), *The History of Childhood*, London 1976.

DELASSELLE, Claude, *Les enfants abandonnés á Paris au XVIIIe siècle*, Annales. Histoire, Sciences Sociales 30, č. 1, 1975, s. 187–218, https://doi.org/10.3406/ahess.1975.293598.

DELSALLE, Paul, *L'intégration des enfants dans le monde du travail à Besançon et en Franche-Comté au XVIe siècle, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l'enfant* grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 547–557.

DELUMEAU, Jean – ROCHE, Daniel, *Histoire des péres et de la paternité*, Paris 2000.

DEROSAS, Renzo – ORIS, Michel (edd.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*, Bern 2002.

DIBELKA, Jaroslav, *K novým možnostem studia trestně právní problematiky. Obrané strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650–1750)*, Český časopis historický 106, 2008, s. 19–53.

DOKOUPIL, Lumír – FIALOVÁ, Ludmila – MAUR, Eduard – NESLÁDKOVÁ, Ludmila, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999.

DOKOUPIL, Lumír – NESLÁDKOVÁ, Ludmila, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu*, Historická demografie 11, 1987, s. 141–158.

DROBIL, Emanuel, *Jihočeské dítě. Črty povahopisné, kulturní a národopisné*, České Budějovice 1927.

DROZDA, Martin, *Vesnická obec na Moravě mezi osvícenstvím a zrušením poddanství na příkladu privátních statků olomoucké kapituly*, Brno 2024.

DUBOIS, Arlette, *Les enfants du secret. Enfants trouvés du XVIIe siècle à nos jours*, Paris 2008.

DUBUIS, Pierre, *Enfants refusés dans les Alpes occidentales (XVIe–XVe siècles)*, in: Abandonné et société en Europe XIVe–XXe siècle, Roma 1991, s. 573–585.

DUNN, Patrick P., *„That Enemy Is the Baby": Childhood in Imperial Russia*, in: Lloyd DeMause (ed.), *The History of Childhood*, London 1976, s. 383–405.

EFMERTOVÁ, Marcela, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998, s. 267–270.

EHMER, Josef, *Frauenarbeit und Arbeiterfamilie in Wien: Vom Vormärz bis 1934*, Geschichte und Gesellschaft 7, 1981, s. 438–473.

Enfance abandonnée et société en Europe. XIVe–XXe siècle, Roma 1991.

ESCURIOL, Christophe, *Les enfants de l´Hôpital survivants*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l´enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 69–93.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – PAVLÍČEK, Tomáš W. a kol., *Kněžské identity v českých zemích (1820–1938)*, Praha 2017.

FIALOVÁ, Ludmila a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

FIALOVÁ, Ludmila, *Změny v charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století*, Demografie 49, 2007, s. 230–242.

FIALOVÁ, Ludmila, *Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce*, Historická demografie 11, 1991, s. 143–189.

FILLON, Anne, *Les orphelins du dimanche. Recherche sur une pratique insolite*, in: táž, Fruits d'écriture. Société et mentalités aux XVIIe et XVIIIe siècles, Le Mans 2001, s. 165–205.

FINE, Agnès, *Grands-parents et aïeux hier et aujourd'hui*, Annales de démographie historique 1992, s. 329–337.

FITCH, Nancy, *„Les petits parisiens en province." The Silent Revolution in the Allier, 1860–1900*, Journal of Family History 11, 1986, č. 2, s. 131–155.

FLANDRIN, Jean Luis, *Familles: parenté, maison, sexualité dans l´ancienne société*, Paris 1976.

FOUCAULT, Michel, *Dějiny šílenství v době osvícenství*, Praha 1994.

FOUCAULT, Michel, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000.

FOUCAULT, Michel, *Zrození kliniky*, Červený Kostelec 2010.

FRANCESSCHINI-TOUSSAINT, M. E. – HANICOT-BORORDIER, Sylvie (edd.), *La infancia desarraigada en tierras hispanohablantes*, Lorraine 2024.

FREVERT, Ute, *Emotions in History: Lost and Found*, Budapest 2012.

GERHARD, Ute (ed.), *Frauen in der Geschichte des Rechts. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*, München 1997.

GEŽOVÁ, Michaela, *Nemanželské děti v Prostějově ve druhé polovině 19. století*, Historická demografie 50, 2026, s. 23–60, doi: 10.21104/HD.2026.1.02.

GILLIS, John R., *Youth and History: Tradition and Change in European Age–Relation. 1770–Present*, New York 1974.

GOURDON, Vincent, *Les mécanismes différentiels de mobilisation familiale autor des orphelins: L´exemple des grands–parents dans le systéme de la tutelle au XVIIIe siècle en France*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l´enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 307–322.

GOURDON, Vincent, *Should Abandoned Children be baptised? The French Case, the Sixteenth to the Early Twentieth Century*, in: Nicoleta Roman (ed.), Orphans and Abandoned Children in European History: Sixteenth to Twentieth Centuries, Abingdon – New York 2018, s. 39–60.

GUNNLAUGSSON, Gísli Ágúst, *Fostering and Kinship in Nineteenth Century Iceland*, in: Lars–Göran Tedebrand (ed.), Orphans and Foster-children. A Historical and Crosscultural Perspective, Umeå 1996, s. 11–34.

HALÍŘOVÁ, Martina (ed.), *Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.–30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*, Pardubice 2008.

HALÍŘOVÁ, Martina, Osvícenský stát a péče o nalezence, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (edd.), Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství, Praha 2009, s. 106–117.

HALÍŘOVÁ, Martina, *Role duchovních v chudinské a nalezinecké péči*, Historie – otázky – problémy 1, 2009, č. 2, s. 133–137.

HALÍŘOVÁ, Martina, *Sirotčinec sv. Jana Křtitele a změny v péči o sirotky v 18. století*, Cornova 11, 2021, s. 15–25, doi: 10.51305/cor.2021.02.02.

HALÍŘOVÁ, Martina, *Sociální patologie a ochrana dětství v Čechách od dob osvícenství do roku 1914*, Pardubice 2012.

HALÍŘOVÁ, Martina, *Škola a sociální pomoc ve druhé polovině 19. století*, Historia scholastica 6, 2020, č. 2, s. 58–70.

HALÍŘOVÁ, Martina, *Vývoj péče o sirotky v Čechách a okresní sirotčinec v Pardubicích do roku 1914*, Východočeský sborník historický 20, 2011, s. 69–92

HALÍŘOVÁ, Martina, *Vznik a činnost zemské komise pro péči o děti a mládež*, in: Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahl (edd.), Útisk, charita a vyloučení: sociální 19. století, Praha 2015, s. 151–157.

HALÍŘOVÁ, Martina, *Zemský nalezinec v Praze a sirotčí péče počátkem 19. století*, in: Eduard Maur – Alice Velková (edd.), Rodina a domácnost v 16.–20. století, AUC Phil. et His., Studia historica 60, 2010, s. 89–96.

HANUŠ, Jiří, *Historie moderní doby. Rozhovory o základních pojmech, událostech a problémech 19. století*, Brno 2004, s. 79–138.

HARRINGTON, Joel F., *The Unwanted Child. The Fate of Foundlings, Orphans and Juvenile Criminals in Early Modern Germany*, Chicago and London 2009.

HENDERSON, John – WALL, Richard (edd.), *Poor Women and Children in the European Past*, London 1994.

HEYWOOD, Colin, *Growing Up in France: from Anciene Régime to the Third Republic*, Cambridge–New York 2007.

HEYWOOD, Colin, *Childhood in Nineteenth–century France: Work, Health and Education among the „classes populaires“*, Cambridge 1988.

HLAVAČKA, Milan – CIBULKA, Pavel a kol., *Sociální myšlení a sociální praxe* v českých *zemích 1781–1939. Ideje, instituce, legislativa*, Praha 2015.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *150 let od vzniku gynekologické kliniky v Praze – první na světě?*, Československá gynekologie 58, 1993, č. 1, s. 42–45.

HOFFMANNOVÁ, Jaroslava, *K vývoji sociální péče o děti a mládež v Čechách*, Sborník archivních prací 32, 1982, s. 419–445.

HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marta – PRAHL, Roman (edd.), *Útisk, charita a vyloučení. Sociální 19. století*, Praha 2015.

HOLMES, Vicky, *Living with Lodgers. Household Economy and Social Relations in Working-class Victorian England*, Manchester 2025.

HOPKINS, Eric, *Childhood Transformed. Working–class Children in Nineteenth Century England*, Manchester 1993.

HORN, Pamela, *Children´s Work and Welfare, 1780–1890*, Cambridge 1995.

HORSKÁ, Pavla, *Historický vývoj plodnosti v českých ze-mích. Stav a možnosti výzkumu*, Historická demografie 6, 1972, s. 3–39.

HORSKÁ, Pavla, *K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie*, Demografie 22, 1980, s. 343–350.

HUFTON, Olwen, *The Poor of Eighteenth Century France 1750–1789*, Oxford 1974.

HUFTON, Olwen, *Women and the Family Economy in Eighteenth–century France*, French Historical Studies 9, 1975, s. 1–22.

HUFTON, Olwen, *Women Without Men: Widows and Spinsters in Britain and France in the Eighteenth Century*, Journal of Family History 9, 1984, s. 355–376.

HUMPHRIES, Jane, *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution,* Cambridge 2010.

HUNECKE, Volker, *Die Findelkinder von Mailand. Kinderausetzung und aussetzende Eltern vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1987.

HUNECKE, Volker, *The Abandonment of Legitimate Children in Nineteenth–century Milan and European Context*, in: John Henderson – Richard Wall (edd.), Poor Women and Children in the European Past, London 1994, s. 117–135.

CHADIMOVÁ, Eliška, *Nemanželské děti v Poličce ve druhé polovině 19. století*, Historická demografie 40, 2016, s. 199–225.

CHEETZ-NGUYEN, Jessica A., *Calculus of respectability: defining the world of foundling hospital women and children in Victorian London*, Annales de démographie historique 114, č. 2, 2007, s. 13–36.

JABLONKA, Ivan, *Ni père, ni mère. Histoire des enfants de l'Assistance publique (1874–1939)*, Paris 2006.

JACKSON, Mark, *New-born Child Murder. Women, Illegitimacy and the Courts in the Eighteenth-Century England*, Manchester 1996.

JANÁK, Jan, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, Brno 1970.

JANÁKOVÁ KUPROVÁ, Barbora, *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec od poloviny 18. do konce 19. století. Poznatky získané propojením tradičních a pokročilých metod historické demografie a metod historické sociologie*, Praha 2020 (Disertační práce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy).

JIRÁNEK, Tomáš – KUBEŠ, Jiří (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími* (= Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Supplement 5), Pardubice 2002.

JIRÁSKOVÁ, Šárka, *Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899*, Historická demografie 36, 2012, s. 65–113.

JOHN, Michael, *Der lange Atem der Migration – die tschechische Migration nach Wien im 19. und 20. Jahrhundert*, in: Regina Wonisch (ed.), Tschechen in Wien. Zwischen nationaler Selbstbehauptung und Assimilation, Wien 2008, s. 31–60.

JOHNOVÁ, Helena, *Horácké lidové hračky: katalog výstavy*, Nové Město na Moravě 1973.

JUNGMAYR, Anna, „... vor Schand und Noth gerettet"?!: Findelhaus, Gebäranstalt und die Matriken der Alser Vorstadt, Wien 2021 (publikace Bezirksmuseum Josefstadt).

JÜTTE, Robert, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge 1993.

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, Praha 1965.

KASER, Karl, *Die Findelkinder der Oststeiermark (vom 19. bis ins beginnende 20. Jahrhundert)*, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 78, 1987, s. 277–297.

KIRBY, Peter, *Child Labour in Britain 1750–1870*, New York 2003.

KLABOUCH, Jiří, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.

KNIBIEHLER, Yvonne, *Les péres ont aussi une histoire*, Paris 1987.

KRISTEN, Václav, *České vystěhovalectví do Rakouska a jeho krajanské hnutí do roku 1938*, Český lid 73, 1986, s. 93–102.

KŘEPELKOVÁ, Anna – SKÝBOVÁ, Anna, *Zemská porodnice a nalezinec v Praze 1789–1949/56*, inventář Národního archivu (rukopis), Praha 1967.

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid, *Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750–1815)*, Bratislava 2019.

LAPLAIGE, Danielle, *Sans famille á Paris. Orphelins et enfants abandonnés de la Seine au XIXe siècle*, Paris 1989.

LAPLAIGE, Danielle, *Sans famille á Paris. Orphelins et enfants abandonnés de la Siene au XIXe siècle*, Paris 1989.

LASLETT, Peter – OOSTERVEEN, Karla – SMITH, Richard (edd.), *Bastardy and Its Comparative History*, Cambridge 1980.

LASLETT, Peter, *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*, Cambridge 1977.

LASLETT, Peter, *Parental Deprivation in the Past*, in: Peter Laslett, Family Life and Illicit Love in Earlier Generations, Cambridge 1977, s. 160–172.

LE BOULANGER, Isabelle, *L'abandon d'enfants. L'exemple des Côtes-du-Nord au XIXe siècle*, Rennes 2011.

LEFAUCHEUR, Nadine, *Du tour des enfants du tour de méres*, in: Arlette Dubois (ed.), Les enfants du secret. Enfants trouvés du XVIIe siècle á nos jours, Paris 2008, s. 21–31.

LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš, *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918*, Praha–Litomyšl 2015.

LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2010.

LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha–Litomyšl 2006.

LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české – Dětství*, Praha–Litomyšl 2021.

LENDEROVÁ, Milena a kol., *Ženy s kufříkem a nadějí. Porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2020.

LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.

LEVENE, Alysa, *Childcare, Health and Mortality at the London Foundling Hospital 1741–1800*, Manchester 2007

LEVENE, Alysa, *The Childhood of the Poor: Welfare in Eighteenth-century London*, New York 2012.

LEVI, Giovanni – SCHMITT, Jean Claude (edd.), *Histoire des jeunes en Occident. De l´Antiquité á l´époque modern*, Paris 1996.

LIPOWSKI, Radek, *Dětská úmrtnost v populacích měst Frýdku a Místku v éře demografického přechodu od starého k novému reprodukčnímu režimu*, Historická demografie 31, 2007, s. 21–48.

LUC, Jean Noël, *L´invention du jeune enfant au XIXe siècle. De la salle d´asile á l´école maternelle*, Berlin 1997.

LUST, Kersti, *Bitter Fruits of „Merry Life?" Survival Chances of Children Born Out of Wedlock in Nineteenth-century Rural Estonia*, Journal of Family History 2019, s. 1–19.

MAGNOT OGILVY, Florence – VALLS-RUSSELL, Vanice (edd.), *Enfants perdus–enfants trouvés. Dire l'abandon en Europe du XVIe–XVIIIe siècle*, Paris 2015.

MANNOVÁ, Elena – KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid, *Zabrániť bahnu morálneho rozkladu. Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*, Bratislava 2020.

MARTÍNEK, Miloslav, *Rakouské zákonodárství v oblasti chudinství, zdravotnictví a sociální správy,* Sborník k dějinám 19. a 20. století 4, 1977, s. 63–85.

MARTÍNKOVÁ, Lenka, *Archivy far a vikariátů na Pelhřimovsku. (Několik poznámek k jejich písemnostem na Pelhřimovsku od pobělohorské doby do počátku 20. století)*, Archivní časopis 55, 2005, s. 89–117.

MARTÍNKOVÁ, Lenka, *Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*, Pelhřimov 2011.

MATĚJČEK, Zdeněk – DYTRYCH, Zdeněk, *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*, Praha 1999.

MATĚJČEK, Zdeněk – LANGMEIER, Josef, *Psychická deprivace v dětství*, Praha 1963.

MAUR, Eduard, *Sociální aspekty demografického vývoje*, Český časopis historický 110, 2012, s. 627–638.

MAZZONI, Stanislao – MANFREDINI, Matteo, *Les enfants abandonnés á l´hôpital de Parme (Italie) dans la commune de Pellegrino Parmense*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 83–98.

MCCANTS, Anne E. C*., Civic Charity in a Golden Age. Orphan Care in Early Modern Amsterdam*, Urbana and Chicago 1997.

McEVEN, Britta, *Shame, Sympathy, and the Single Mother in Vienna, 1880–1930*, Journal of Women's History 35, 2023, s. 100–120.

MEDICK, Hans, *„Missionare im Ruderboot"? Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*, in: Aloys Winterling (ed.), Historische Anthropologie. Basistexte, Stuttgart 2006, s. 183–210.

MEUMANN, Markus, *Findelkinder, Waisenhäuser, Kindsmord. Unversorgte Kinder in der frühneuzeitlichen Gesellschaft*, München 1995.

MITTERAUER, Michael, *Ledige Mutter. Zur Geschichte ilegitimer Geburten in Europa*, München 1983.

MITTERAUER, Michael, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main 1986.

MOLINIER, Alain, *Enfants trouvés, enfants abandonnés et enfants illégitimes en Languedoc aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Annales de démographie historique 1973, s. 445–473, doi: 10.3406/adh1973.1156.

MOORE, Marianne, *Social Control or Protection of the Child? The Debates on the Industrial School Acts 1857–1894*, Journal of Family History 33, 2008, s. 359–387.

MORING, Beatrice – WALL, Richard, *Widows in European Economy and Society, 1600–1920*, Melton – New York 2017.

MORING, Beatrice (ed.), *Female Economic Strategies in the Modern World*, London 2012.

MORING, Beatrice, *Widows, Children and Assistance from Society in Urban Northern Europe 1890–1910*, The History of the Family 13, 2008, s. 105–117.

MORING, Beatrice, *Women in the Factory, 1880–1930: Class and Gender*, Woodbridge 2024.

MURDOCH, Lydia, *Imagined Orphans: Poor Families, Child Welfare, and Contested Citizenship in London*, London 2006.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, *Situace sirotků a „nalezenců" jako projev kultury doby*, Folia ethnographica 34/35, 2000/2001, s. 41–60.

NEBŘENSKÝ, Zdeněk – GECKO, Tomáš – HERC, Svatopluk, *Blahodárná monarchie: Vláda, podnikatelé a sociální politika 1867–1914*, Praha 2022.

NEFF, Charlotte, *The Education of Destitute Homeless Children in Nineteenth–century Ontario*, Journal of Family History 29, 2004, s. 3–46.

NEFF, Charlotte, *The Role of Protestant Children´s Homes in Nineteenth Century Ontario: Child Rescue or Family Support?*, Journal of Family History 34, 2009, s. 48–88.

NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka, *Protoindustriální společnost. Populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*, Pardubice 2019.

NEKVAPIL, Ladislav, *Čelední služba v Čechách v raném novověku: Právní, sociální a ekonomické aspekty*, Pardubice 2021.

NIXON, Cheryl L., *The Orphan in Eighteenth–century Law and Literature. Estate, Blood and Body*, Farnham 2011.

NOVÁKOVÁ, Olga, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v 19. a první polovině 20. století*, D 45, 2003, s. 177–188.

NOVOTNÝ, Miroslav (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české – Školství a vzdělanost*, Praha – Litomyšl 2020.

Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1918 I., Praha 1978.

PANTER-BRICK, Catherine – SMITH, Malcolm T., *Abandoned Children*, Cambridge 2000.

PAPEŽ, Ladislav – TRNKA, Václav (edd.), *Sto let „Zemské" porodnice v Praze: 1875–1975*, Praha 1975.

PAWLOWSKY, Verena, *Die Mütter der Wiener Findelkinder. Zur rechtlichen Situation ledig gebärender Frauen im 18. und 19. Jahrhundert*, in: Ute Gerhard (ed.), Frauen in der Geschichte des Rechts, München 1997, s. 367–381.

PAWLOWSKY, Verena, *Mutter ledig – Vater Staat. Das Gebär und Findelhaus von 1784–1910*, Innsbruck–Wien–München 2001.

PERRIER, Sylvie, *Des enfants protégés. La tutelle des mineurs en France, XVIIe–XVIIIe siècles*, St. Denis 1998.

PERSSON, Birgit – ÖBERG, Lisa, *Foster–children and the Swedish State 1785–1915*, in: Lars–Göran Tedebrand (ed.), Orphans and Foster–children. A Historical and Crosscultural Perspective, Umeå 1996, s. 51–80.

PETRÁŇOVÁ, Alena, *Venkovská chudina evidovaná v buquoyském „zaopatřovacím" zařízení ve 2. polovině 18. století*, Jihočeský sborník historický 30, 1961, s. 114–134.

PÍŽOVÁ, Klára, *Péče o zanedbané děti na přelomu 19. a 20. století na příkladu výchovného ústavu v Albrechticích*, Brno 2019 (Magisterská práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně).

POKORNÝ, Jiří, *Dětská práce*, in: Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahl (edd.), Útisk, charita a vyloučení. Sociální 19. století, Academia 2015, s. 90–98.

POLÍVKOVÁ, Květa, *Historie olomouckého porodnictví*, Československá gynekologie 21, č. 6, 1956, s. 411–417.

POLLOCK, Linda A., *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500–1900*, Cambridge 1983.

POMFRET, *David M., Representations of Adolescence in the Modern City: Voluntary Provision and Work in Nottingham and Saint–Etienne, 1890–1914*, Journal of Family History 26, 2001, s. 455–479.

PULLAN, Brian, *Orphans and Foundlings in Early Modern Europe*, nepublikovaná přednáška University of Reading, 1989.

QUINCY–LEFEBVRE, Pascale, *Familles, institutions et déviances. Une histoire de l'efance difficile. 1880 – fin des années trente*, Paris 1997.

RAHIKAINEN, Marjatta, *Centuries of Child Labour. European Experience from the Seventeenth to the Twentieth Century*, Ashgate 2004

RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka, *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*, Praha 2016, s. 96–117.

RAMEY, Jessie B., *„I Dream of Them Almost Every Night:" Working Class Fathers and Orphanages in Pittsburgh, 1878–1929*, Journal of Family History 37, 2012, s. 36–54.

Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970 I/1, Praha 1978.

RIVIÈRE, Antoine, *Mères sans mari. Filles-mères et abandons d'enfants (Paris 1870–1920)*, Genre et histoire 16, 2015, automne, doi: 10.4000/genrehistoire.2292.

ROBIN–ROMERO, Isabelle, *„Apprendre métier et gagner leur vie." La mise en métier des orphelins des hôpitaux de la Trinité et du Saint Esprit au XVIIe siècle*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l'enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 657–672.

ROBIN-ROMERO, Isabelle, *Fondateurs, administrateurs et auteurs face aux enfants délaissés en France aux XVIIe–XVIIIe siècles*, in: Florence Magnot-Ogilvy – Janice Valls-Russell (edd.), Enfants perdus, enfants trouvés. Dire l'abandon en Europe du XVIe au XVIIIe siècle, Paris 2015.

ROBIN–ROMERO, Isabelle, *Les établissements pour orphelins á Paris aux XVIe–XVIIIe siècles*, Histoire, économie et société 3, 1998, s. 441–453.

ROBIN-ROMERO, Isabelle, *Les orphelins de Paris. Enfants et assistance aux XVIe–XVIIIe siècles*, Paris 2007.

ROLLET-VEY, Catharine, *Les enfants abandonnés: d'une histoire institutionnelle aux trajectoires individuelles*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 7–12.

RYCHTAŘÍKOVÁ, Tereza, *Systém péče o odložené děti v 19. století (na příkladu Pelhřimovska)*, České Budějovice 2025 (Bakalářská práce Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

SAFLEY, Thomas Max, *Children of the Laboring Poor. Expectation and Experience among the Orphans of Early Modern Augsburg*, Leiden 2005.

SANDRI, Lucia, *Ségregation et violence. Les enfants trouvés á Florence et en Toscane entre le XVIIe et le XVIIIe siècles*, in: Jean Pierre Bardet (ed.), Lorsque l´enfant grandit. Entre dépendance et autonomie, Paris 2003, s. 965–976.

SANDRI, Lucia, *Ségrégation et violence. Les enfants trouvés á Florence et en Toscane entre le XVIIe et le XVIIIe siècles*, in: Jean-Pierre Bardet (ed.), *Lorsque l'enfant grandit, Entre dépendance et autonomie*, Paris 2003, s. 965–976.

SANDRIN, Jean, *Enfants trouvés, enfants ouvriers: XVIIe–XIXe siècle*, Paris 1982.

SHORTER, Edward, *The Making of the Modern Family*, New York 1975.

SCHEETZ–NGUYEN, Jessica A., *Calculus of Respectability: Defining the World of Foundling Hospital Women and Children in Victorian London*, Annales de démographie historique 114, 2007, s. 13–36.

SCHLUMBOHM, Jürgen (ed.), *Kinderstuben. Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokraten wurden. 1700–1850*, München 1983.

SCHLUMBOHM, Jürgen, *„Die Schule des Lebens:" Zur Sozialisation von Kindern im Vorindustriellen Deutschland*, in: Eduard Maur – Alice Velková (edd.), Rodina a domácnost v 16.–20. století, AUC Phil. et His., Studia historica 60, 2010, s. 69–88.

SIGLOVÁ, Tereza, *Sirotci a vdovy v městečku Dašicích v letech 1563–1618*, Východočeský sborník historický 11, 2001, s. 3–40.

SINKULOVÁ, Ludmila, *Zdravotně politické priority profesora lékařské fakulty Karlovy Univerzity Jana Meliče*, Acta Universitatis Carolinae Pragensis 16, 1976, č. 2 (vydáno 1977), s. 67–89.

SKOŘEPOVÁ, Markéta, *Diskuze o nalezincích v habsburské monarchii 19. století optikou dobových spisů*, Český lid 113, 2026, s. 183–208, doi: 10.21104/CL.2026.2.03.

SKOŘEPOVÁ, Markéta, *Foundlings and Foster Children in Rural Families in 19th-Century Bohemia (Českomoravská vrchovina, Novohradské Hory, Šumava)*, Histoire des Alpes 30, 2025, s. 115–133.

SKOŘEPOVÁ, Markéta, *Nemanželsky narozené děti na Pelhřimovsku v 19. století a jejich obraz v matrikách křtěných a zemřelých*, Historická demografie 46, 2022, s. 167–196.

SKOŘEPOVÁ, Markéta, *Osiřelé děti ve venkovské společnosti. Směry zahraniční historiografie a inspirace pro české bádání*, Historická demografie 37, 2013, s. 51–78.

SKOŘEPOVÁ, Markéta, *Ovdovění a osiření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov, 1785–1855*, České Budějovice 2016.

SKOŘEPOVÁ, Markéta, *Vdovství v tradiční venkovské společnosti (přehled bádání)*, Historická demografie 35, 2011, s. 1–31.

SLAVÍČKOVÁ, Pavla, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2012.

SLAVÍKOVÁ, Věra, *Určeni jsme k nevypřáhnutí. Farní archivy jako svědectví o roli duchovního správce a jejích proměnách v dlouhém 19. století*, Praha 2024.

SLOVÁKOVÁ, Věra, *Dětství a dospívání poddaných na Moravě v druhé polovině 18. století na příkladu slavkovského panství*, Brno 2022.

SONNINO, Eugenio, *Between the Home and the Hospice. The Plight and Fate of Girl Orphans in Seventeenth and Eighteenth–century Rome*, in: John Henderson – Richard Wall (edd.), *Poor Women and Children in the European Past*, London 1994, s. 94–116.

SRB, Vladimír, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004.

STEEDMAN, Carolyn, *Labours Lost. Domestic Service and the Making of Modern England*, Cambridge 2009.

STEEDMAN, Carolyn, *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age*, Cambridge 2001.

STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka – DROZDA, Martin, *Die Armeninstitute und die soziale Frage in der Habsburgermonarchie 1780–1850*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 133, 2025, s. 145–177, doi: 10.7767/miog.2025.133.1.145

STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka, *Der Schub in der Habsburgermonarchie. Instrument zur Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung oder Hilfe bei der Armenfürsorge?* , Střed 12, 2020, s. 11–39.

STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka, *Pracovní migrace v Rakousku v dlouhém 19. století: stát, vrchnosti, obce a sociální systém*, in: Zdeňka Stoklásková – Mojmír Stránský – Philipp Therr (edd.), Rakousko a Česká republika jako imigrační země: historické srovnání nadnárodní pracovní migrace od roku 1780, Praha 2024, s. 19–36.

STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka, *Vater Staat: Die Armenfürsorge in der Habsburgermonarchie im langen 19. Jahrhundert*, Bern 2026.

STYLES, John, *Objects of Emotions: The London Foundling Hospital Tokens,1741–60*, in: Anne Gerritsen – Giorgio Riello (edd.), Writing Material Culture History, Bloomsbury 2014, s. 165–171.

SVOBODNÝ, Petr – ČERNÝ, Karel, *Velké dějiny zemí Koruny české – Lékařství*, Praha–Litomyšl 2023.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999.

SVOBODNÝ, Petr – KUBĚLA, Petr, *Matriky zemřelých Vlašského špitálu v Praze (1719–1789)*, Historická demografie 15, 1991, s. 47–75.

SVOBODNÝ, Petr, *Les enfants abandonnés de l'Hôpital Italien de Prague*, in: Enfance abandonnée et société en Europe XIVe–XXe siècle, Rom 1991, s. 1097–1122.

SVOBODOVÁ, Lucie, *Nalezenci v jižních Čechách v 19. století (na příkladu Jindřichohradecka)*, České Budějovice 2026 (Bakalářská práce Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

ŠTINDL, Martin, *Bítešští a novoměstští sirotci na přelomu 17. a 18. století (pokus o sledování osudové „kariéry"*, Západní Morava 8, 2004, s. 44–56.

ŠUBRTOVÁ, Alena, *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*, Praha 1989.

ŠUBRTOVÁ, Alena, *Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785–1815 na základě matrik*, Historická demografie 2, 1968, s. 45–57.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila, *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*, Český časopis historický 114, 2016, s. 291–315.

TANSKANEN, Attli O. – DANIELSBACKA, Mirkka – ROTKIRCH, Anna, *Grandparental Childcare for Biological, Adopted, and Step-Offspring: Findings from Cross-National Surveys*, Evolutionary Psychology 2020, January–March, s. 1–14.

TEDEBRAND, Lars-Göran (ed.), *Orphans and Foster-children. A Historical and Cross-cultural Perspective*, Umeå 1996.

TERPSTRA, Nicholas, *Abandoned Children of the Italian Renaissance. Orphan Care in Florence and Bologna*, Baltimore 2006.

THIERCÉ, Agnès, *Histoire de l´adolescence: 1850–1914*, Paris 1999.

TINKOVÁ, Daniela, *Ilegitimita a „nová ekonomie života" v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu osvícenské společnosti*, Historická demografie 27, 2003, s. 133–172.

TINKOVÁ, Daniela, *Předcházet, či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, Český časopis historický 101, 2003, s. 27–76.

TINKOVÁ, Daniela, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010.

TOMKINS, Alannah – KING, Steven (edd.), *The Poor in England 1700–1850. An Economy of Makeshifts*, Manchester 2003.

TURKOVÁ, Miloslava, *Nalezenci v Čechách na konci 19. století*, in: Lidé města 3. Děti, studenti, pedagogové, Praha 1993, s. 40–55.

TURKOVÁ, Miloslava, *Náplň činnosti ženských spolků v Čechách v 90. letech 19. století*, in: Miriam Bohatcová (ed.), Lidé – města. Pražané jiní – druzí – cizí, Praha 1992, s. 29–42.

ULBRICHT, Otto, *The Debate About Foundling Hospitals in Enlightenment Germany: Infanticide, Illegitimacy, and Infant Mortality Rates*, Central European History 18, č. 3/4, 1985, s. 211–256.

VALVERDE, Lola, *Illegitimacy and the Abandonment of Children in the Basque Country, 1550–1880*, in: John Henderson – Richard Wall (edd.), Poor Women and Children in the European Past, London 1994, s. 51–64.

VELKOVÁ, Alice – TUREČEK, Petr, *Influence of Parental Death on Child Mortality and the Phenomenon of the Stepfamily in Western Bohemia in 1708–1834*, The History of the Family 27, 2022, s. 434–452, doi: 10.1080/1081602X.2021.1986738.

VELKOVÁ, Alice, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále, Pardubice, 4. až 5. dubna 2002. Pardubice 2003.

VELKOVÁ, Alice, *Schuld und Strafe. Von Frauen begangenen Morde in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, München 2012.

VIAZZO, Pier Paolo – BORTOLOTTO, Maria – ZANOTTO, Andrea, *Child Care, Infant Mortality, and the Impact of Legislation. The Case of Florence's Foundling Hospital, 1840–1940*, Continuity and Change 9, 1994, s. 243–269, https://doi.org/10.1017/S0268416000002289.

VIKTORÍNOVÁ, Jana, *Chudá Praha: Lidé–místa–instituce (1789–1948)*, Praha 2023.

VOJTÍŠKOVÁ, Marie, *Farní archivy a historicko–demografické bádání*, Historická demografie 4, 1970, s. 33–49.

WALL, Richard, *Widows, Family and Poor Relief in England from the Sixteenth to the Twentieth Century*, in: Beatrice Moring (ed.), Female Economic Strategies in the Modern World, London 2012, s. 11–32.

WALL, Richard, *Work, Welfare and the Family: An Illustration of the Adaptive Family Economy*, in: Lloyd Bonfield et al. (edd.), The World We Have Gained: Essays Presented to Peter Laslett, Oxford 1986, s. 261–294.

WARD, John, *Placement et adoption des orphelins au Royaume Uni 1870–1926*, Paris 2010.

WARNER, Lyndan – ERDÉLYI, Gabriella, *Stepfamilies across Europe and Overseas, 1550–1900*, London – New York 2024.

WILSON, Adrian, *Ritual and Conflict: The Social Relations of Childbirth in Early Modern England*, Farnham 2014.

WINTER, Anne, *Abandoned in Brussels, Delivered in Paris: Long Distance Transports of Unwanted Children in the Eighteenth Century*, Journal of Family History 35, 2010, s. 232–248.

ZUNSHINE, Lisa, *Bastards and Foundlings. Illegitimacy in Eighteenth-Century England*, Athens 2005.

ŽERAVÍKOVÁ, Klára, *Péče o sirotky na Moravě v dlouhém 19. století na příkladu arcibiskupského sirotčince v Nových Sadech*, Brno 2017 (Bakalářská diplomová práce Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně).

XII. Seznam tabulek a vyobrazení

Tabulka 1. Farnosti v Čechách, kde lze doložit přítomnost nalezenců v pěstounské péči na základě badatelsky přístupných archivů farních úřadů v letech 1784–1913.

Tabulka 2. Poplatky za služby porodnic a nalezinců v habsburském monarchii a Předlitavsku.

Tabulka 3. Výše ošetřovného vypláceného zemskými nalezinci v Čechách a Rakousích.

Tabulka 4. Počty dětí v zemských nalezincích v Rakousku-Uhersku.

Tabulka 5. Počet dětí přijatých do nalezinců ve vybraných letech.

Tabulka 6. Nalezenci umístění v pěstounské péči ve vybraných farnostech na základě farních soupisů nalezenců.

Tabulka 7. Počty nalezenců přicházejících do farností v pětiletých úhrnech na základě farních soupisů nalezenců.

Tabulka 8. Počty a úmrtnost nalezenců přijatých ve vybraných farnostech podle roku narození dětí.

Tabulka 9. Osobní složky pěstounů pracujících pro vídeňský nalezinec ve farnostech Dražice, Hroby a Šebířov (okres Tábor).

Tabulka 10. Socioprofesní zařazení pěstounských rodin na základě vysvědčení pro přijetí nalezence z jižních a středních Čech.

Tabulka 11. Přírůstky a úbytky počtu dětí v péči pražského nalezince 1899–1903.

Tabulka 12. Příbuzní přebírající odložené děti z pěstounské péče na základě zpráv vídeňského nalezince zasílaných do farnosti Mladošovice (okres České Budějovice), 1853–1880.

Tabulka X/1. Farnosti v Čechách, kde lze doložit přítomnost nalezenců v pěstounské péči na základě badatelsky přístupných archivů farních úřadů v letech 1784–1913.

Graf 1. Úmrtnost dětí v péči pražského nalezince podle dobové statistiky (v %).

Graf 2. Podíly zemřelých nalezenců z počtu přijatých ve vybraných farnostech podle roku narození.

Graf 3. Ukončení pěstounské péče o nalezence ve vybraných farnostech.

Mapa 1. Farnosti v Čechách, kde lze doložit přítomnost nalezenců v pěstounské péči na základě badatelsky přístupných archivů farních úřadů v letech 1784–1913.
Mapa 2. Zemské nalezince a vybrané farnosti s intenzivní pěstounskou péčí.
Mapa X/1. Děti odložené v pražském nalezinci podle domovské příslušnosti v roce 1911.
Mapa X/2. Děti odložené ve vídeňském nalezinci podle domovské příslušnosti v roce 1911.
Mapa X/3. Děti odložené v pražském nalezinci podle bydliště pěstounů v roce 1911.
Mapa X/4. Děti odložené ve vídeňském nalezinci podle bydliště pěstounů v roce 1911.

XIII. Seznam zkratek

Názvy institucí

AVA	Allgemeines Verwaltungsarchiv
MZA	Moravský zemský archiv
NA	Národní archiv
OeStA	Österreichisches Staatsarchiv
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv

Názvy archivních fondů

APA	Archiv pražského arcibiskupství
AVA	Allgemeines Verwaltungsarchiv
FÚ	Farní úřad
DÚ	Děkanský úřad
VÚ	Vikariátní úřad
ZNS	Zemský nalezinec a sirotčinec Brno
ZPN	Zemská porodnice a nalezinec Praha
ZV	Zemský výbor Brno

Dobové měnové jednotky

CM	konvenční mince
K.	koruna
kr.	krejcar
WW	Wiener Währung
zl.	zlatý

Jiné

ABGB	všeobecný občanský zákoník z roku 1811 (*Allgemeines bücherliches Gesetz für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie)*
č.	číslo
čp.	číslo popisné
fol.	folio
inv. č.	inventární číslo
kar.	karton
kat. č.	katalogové číslo
p.	počet
přír. č.	přírůstkové číslo
sign.	signatura